studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

TOMUL 23 — 1970

3

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Preţul unui abonament anual este de 180 de lei.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari de presă din întreprinderi şi instituţii.

La revue „STUDII", REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3.6.0; $ 8,— ; FF 39, — ; D.M. 32, —.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Centrala cărţii, Oficiul de comerţ exterior, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „Studii". Revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti tel. 18.25.86.

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 23 1970 NR. 3

SUMAR

CONTRIBUŢIA MILITARĂ ŞI ECONOMICĂ A ROMÂNIEI LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

DE

col. DUMITRU TUŢU şi lt.-col. ION TUDOR

Anul acesta, la 9 mai, poporul român, alături de întreaga omenire, aniversează un eveniment deosebit de important în istoria sa. Se împlineşte un sfert de veac de la încetarea războiului în Europa, cînd Germania nazistă a capitulat fără condiţii, ca urmare a loviturilor primite din partea coaliţiei antihitleriste şi a mişcării de rezistenţă din Europa.

Prăbuşirea celui de-al III-lea Reich şi apoi a Japoniei militariste a pus capăt celei mai crîncene încleştări militare din cîte a cunoscut omenirea, încleştare ce cuprinsese 80 la sută din populaţia lumii, care a curmat viaţa a peste 40 de milioane de oameni şi a provocat distrugeri incalculabile de valori materiale şi spirituale.

Civilizaţia umană a fost, astfel, salvată prin lupta multor popoare, de pe toate continentele, de o gravă primejdie. Forţa fundamentală a coaliţiei antihitleriste a fost Uniunea Sovietică, care a purtat greul războiului, dînd contribuţia hotărîtoare la înfrîngerea Germaniei, la obţinerea victoriei.

Armata sovietică, acţionînd pe un front de mii de kilometri, de la Murmansk la Marea Neagră, a obţinut biruinţe care au stîrnit admiraţia întregii lumi. În mai 1945, U.R.S.S. avea sub arme 11 365 000 de oameni, în ultimii ani ai războiului industria sovietică livra anual pentru nevoile frontului circa 40 000 de avioane, 30 000 de tancuri şi autotunuri, 120 000 de piese de artilerie, 100 000 de aruncătoare, 450 000 de mitraliere[1].

La obţinerea victoriei au contribuit acţiunile tuturor trupelor aliate. Astfel, concomitent cu victoriile obţinute de armata sovietică la Stalingrad şi Kursk-Orel, forţele aliate anglo-americane din Africa, în primăvara anului 1943, au dat lovituri zdrobitoare trupelor germano-italiene, culminînd cu alungarea trupelor germano-italiene din Africa de nord [2]. Toate acestea au avut ca rezultat slăbirea considerabilă a forţelor Germaniei hitleriste, au provocat o puternică criză în blocul statelor fasciste

[1] P. A. Belov, *Voprosi ekonomiki v sovremenoi voine*, Moskva, 1951, p. 221.
[2] *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, Buc., 1966, p. 33.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 425—440, 1070.

şi au creat condiţii favorabile pentru intensificarea mişcării de rezistenţă a popoarelor. De asemenea, debarcarea trupelor anglo-americane în Sicilia, la 10 iulie 1943, înlăturarea lui Mussolini de la putere la 25 iulie 1943 şi încheierea armistiţiului între noul guvern italian Badoglio şi puterile coaliţiei antihitleriste (3 septembrie 1943) au contribuit şi mai mult la adîncirea acestei crize.

Evenimentele petrecute pe fronturile celui de-al doilea război mondial în anul 1944 au schimbat şi mai mult raportul de forţe în favoarea coaliţiei antihitleriste. Ca rezultat al acţiunilor ofensive duse de armata sovietică pe un front de 1 300—1 400 km, au fost nimicite 30 de divizii şi o brigadă germano-fascistă, iar alte 142 de divizii şi 5 brigăzi au suferit pierderi grele.

În total, inamicul a pierdut în iarna anilor 1943—1944, numai pe frontul sovieto-german, peste 1 milion de soldaţi şi ofiţeri, precum şi o mare cantitate de mijloace tehnice de luptă, trupele sovietice înaintînd pe o adîncime de aproximativ 400 de kilometri.

Schimbări esenţiale în desfăşurarea operaţiilor militare au avut loc prin debarcarea, la 6 iunie 1944, a trupelor americane şi engleze în nordul Franţei, care în decurs de cîteva zile au atins cifra de 326 547 de oameni, iar pînă la sfîrşitul lunii august 1944, 2 milioane [3]. Pentru a întări forţele care acţionau pe frontul de vest, la 15 august, în sudul Franţei au fost debarcate Armata 7 americană şi Armata 1 franceză [4].

Trupele aliate din nordul Franţei, ajutate în mod considerabil de acţiunea patrioţilor francezi din interior, au eliberat teritoriul cuprins între Loire şi Sena, intrînd la 25 august 1944 în Paris. În acest fel a fost deschis cel de-al doilea front în apusul Europei, ceea ce a creat posibilitatea de a se da Germaniei hitleriste lovituri coordonate atît din est, cît şi din vest.

Anul 1944 marchează punctul culminant al luptei de eliberare de sub jugul fascismului a popoarelor din Europa. Astfel mişcarea de rezistenţă din Polonia a obligat comandamentul german ca, în afară de forţele de poliţie şi jandarmerie, să folosească 4 divizii pentru a putea face faţă acţiunilor de luptă ale forţelor populare. De asemenea în Franţa, forţele franceze din interior, formate din detaşamentele de partizani şi din alte formaţiuni de luptă, cuprindeau peste o jumătate de milion de oameni. Aceste forţe au produs trupelor germane invadatoare pierderi serioase, acţiunile patrioţilor francezi avînd ca rezultat eliberarea unei mari părţi din teritoriul ocupat de trupele hitleriste şi culminînd cu insurecţia victorioasă care s-a terminat cu eliberarea Parisului.

O amploare deosebită au luat la începutul anului 1944 acţiunile armatei de eliberare a Iugoslaviei. În urma luptelor purtate, a fost eliberată suprafaţa de 167 000 de kilometri pătraţi [5], adică 67 la sută din teritoriul ţării. Acţiunile armatei populare de eliberare imobilizau un număr de 36 de divizii ale coaliţiei hitleriste. În Grecia, armata populară

[3] Général Dwight D. Eisenhower, général Sir Maitland Wilson, maréchal vicomte Montgomery, *Les opération en Europe du corp expéditionnaire allié*, Editions Berger-Levrault, p. 51, 101.

[4] Général L. M. Chassin, *Histoire militaire de la seconde guerre mondiale*, Paris, 1951, p. 282.

[5] *România în războiul antihitlerist*, p. 51.

de eliberare producea mari pierderi trupelor de ocupație fasciste. Se intensifică lupta de eliberare a Albaniei. Forțele de eliberare națională albaneze, care numărau peste 35 000 de oameni, încep ofensiva pentru curățirea întregului teritoriu național de sub jugul cotropitorilor.

De asemenea, se intensifică acțiunile patrioților italieni. Corpul voluntarilor libertății număra în primele luni ale anului 1944 peste 100 000 de partizani. Mișcarea de partizani din Bulgaria cuprindea în același timp aproximativ 30 000 de luptători, iar în Ungaria actele de sabotaj se înmulțesc ca urmare a activității Frontului ungar creat din inițiativa comuniștilor [6].

Mișcarea de rezistență antifascistă a popoarelor din Europa a avut adînci repercusiuni asupra desfășurării războiului și a rezultatelor sale ulterioare. Frontul principal, în vara anului 1944, a rămas tot cel sovieto-german, cu o întindere de peste 3 000 de kilometri. Aici se aflau 228 de divizii și 23 de brigăzi ale blocului statelor fasciste, al căror efectiv însuma circa 4 milioane de oameni. Comandamentul sovietic avea pe acest front și în rezervă trupe cu un efectiv de 6 939 000 de oameni. De asemenea, în dispozitivul trupelor sovietice se aflau unități poloneze, cehoslovace, române (Divizia Tudor Vladimirescu) și franceze care numărau 104 000 oameni [7]. La 20 august 1944, armata sovietică a trecut la o mare operație strategică în sectorul de sud al acestui front, care în decurs de 3 zile a realizat o spărtură de 60 de kilometri în adîncimea frontului Grupului de armate „Ucraina de sud" și largă de 120 de kilometri, înaintînd pe două direcții convergente către Leova și Leușeni pe Prut, atingînd în seara zilei de 23 august aliniamentul nord Tîrgu-Neamț — nord-est Roman — nord Bîrlad — nord-vest Huși, continuînd la est de Prut, pe traseul nord-vest Bujoru, nord Chișinău — sud-est Rezina — est Leova-Taraclia — nord Tatar Bunar [8].

În aceste zile, ostilitatea maselor populare din România față de trupele hitleriste cotropitoare și de dictatura militară fascistă a atins punctul culminant. Panica și deruta puseseră stăpînire pe cercurile conducătoare și pe aparatul de stat fascist. Folosind condițiile interne, caracterizate printr-o creștere puternică a luptei forțelor patriotice și prin șubrezirea pozițiilor dictaturii militare fasciste, și împrejurările externe favorabile, create de succesele coaliției antihitleriste, și în primul rînd de victoriile armatei sovietice, Partidul Comunist Român, în colaborare cu celelalte forțe antihitleriste, „a organizat și condus insurecția armată, care a dus la răsturnarea de la 23 August 1944 : înlăturarea regimului lui Antonescu și alăturarea României la coaliția antifascistă" [8 bis].

---

[6] *Ibidem.*

[7] *Istoria Velicoi Otecestvenoi voinî Sovietscovo Soiuza 1941—1945*, tom. IV, p. 112, 125, 126.

[8] Arh. M.F.A.—M.St.M., dos. 732 1, f. 74.

[8 bis] Ion Gheorghe Maurer, *Cuvîntare la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 25 de ani de la victoria împotriva fascismului și a independenței României*, în „Scînteia" din 9 mai 1970, p. 2.

Declanşată la 23 august 1944, insurecţia antifascistă a dus la înlăturarea dictaturii militare fasciste, trupele române de pe frontul din Moldova au încetat focul împotriva trupelor sovietice şi au început regrupările în vederea ducerii acţiunilor contra trupelor hitleriste şi horthiste. În acelaşi timp trupele române din zona interioară a ţării au trecut la curăţirea teritoriului de trupele hitleriste şi la împiedicarea pătrunderii de noi forţe peste frontiere, în special dinspre nord şi vest.

La acţiunile purtate împotriva trupelor fasciste, armata română a participat în totalitatea ei. În decurs de numai opt zile unităţile militare împreună cu formaţiunile de luptă patriotice, sprijinite de populaţie, au curăţat capitala şi cea mai mare parte a teritoriului naţional de trupele hitleriste.

Între 23 şi 31 august, forţele insurecţionale române au nimicit în lupte peste 5 000 de soldaţi şi ofiţeri germani şi au capturat 56 455 de prizonieri [9], între care 14 generali şi 1 421 de ofiţeri. De asemenea, unităţile militare şi patrioţii români înarmaţi au produs hitleriştilor mari pierderi în armament şi tehnică de luptă, au capturat cantităţi însemnate de echipament şi subzistenţe, s-au capturat 438 de nave fluviale, iar 60 au fost scufundate. Au fost capturate la sol 222 de avioane germane, ceea ce reprezintă peste un sfert din totalul de 810 avioane aflate în compunerea grupului de armate ,,Ucraina de sud'', iar alte 60 aparate au fost doborîte în cursul luptelor aeriene. În afară de aceste pierderi, comandamentul german a fost lipsit de posibilitatea de a folosi aerodromurile aflate la sud şi nord de Carpaţii Meridionali.

Trupele române au participat la acţiunile din perioada insurecţiei antifasciste cu 37 de divizii, Detaşamentul de pază zonă petroliferă, diferite unităţi de armată şi corp de armată, precum şi unităţile şi formaţiile marinei şi aviaţiei, şcoli militare şi centre de instrucţie, subunităţi de jandarmi, al căror efectiv însuma 465 659 de oameni. Din rîndurile luptătorilor români au căzut peste 8 500 morţi şi răniţi [10].

Insurecţia antifascistă din august 1944 a însemnat începutul unui război drept de eliberare a poporului român.

Alăturarea României la coaliţia antihitleristă, precum şi luptele purtate de armata română cot la cot cu armata sovietică împotriva trupelor germano-fasciste au avut urmări deosebite sub raport militar-strategic.

Astfel, în afară de pierderile umane şi materiale, Germania hitleristă a pierdut, ca urmare a insurecţiei victorioase, importante poziţii strategice-cheie ale sistemului de apărare german din România şi din Peninsula Balcanică. Intrarea României în războiul antihitlerist cu întregul său potenţial militar şi economic a contribuit, totodată, la scurtarea războiului în ansamblul său.

În memoriile sale, generalul hitlerist Friessner, fostul comandant al Grupului de armate ,,Ucraina de sud'', notează: ,,De acum încolo trupele Germaniei erau la cheremul sovieticilor şi în curînd al românilor ...Posibilitatea de a rupe cercul inamic dinspre vest şi de a aduce

[9] Efectivele pierdute de hitlerişti reprezintă valoarea a şase divizii.
[10] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 456/23, f. 119; dos. 1/28, f. 145; dos. 654 7, f. 2, 3, 12; dos. 650/4, f. 2—9.

ajutor trupelor germane în situaţia lor grea a căzut datorită faptului că românii au deschis ostilităţile şi în interiorul ţării"[11].

Ziarul „Pravda" din 28 august 1944 remarca: „Importanţa ieşirii României din Axă depăşeşte cadrul României. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbuşirea întregului sistem de apărare german din Balcani"[12].

Într-un comentariu al agenţiei engleze de presă Reuter, din 24 august 1944, transmis de postul de radio Londra, se spunea: „Drumul spre Bulgaria, Iugoslavia de est şi Ungaria este deschis. De asemenea, Dunărea este nu mai puţin deschisă armatei roşii, iar cîmpia Bulgariei şi Budapesta sînt direct ameninţate"[13]. Ziarul francez „Le Figaro" din 25 august 1944 arăta: „Este prematur să evaluăm toate consecinţele pe care le poate avea răsturnarea de situaţie produsă de România. În orice caz este un eveniment de mare importanţă, care a dat una din cele mai sensibile lovituri celui de-al treilea Reich". Tot în acest sens, ziarul „New York Times" din 25 august 1944 scria că istoria va consemna actul de la 23 august ca unul din cele mai hotărîtoare evenimente ale întregului război[14]. Într-un raport întocmit de mareşalul Keitel şi generalul Guderian către Hitler, cu privire la evenimentele din România, se spune, printre altele, că „pe lîngă consecinţele imediate de ordin militar, au produs în acelaşi timp şi o răsturnare de fronturi, nu numai al României, ci şi al Bulgariei, Iugoslaviei şi Greciei, punînd în pericol toată armata germană din Balcani"[15].

Concomitent cu acţiunile din perioada insurecţiei, armata română a asigurat acoperirea frontierei de vest şi a celei vremelnice impusă prin dictatul de la Viena. Această misiune a revenit iniţial Armatei 1 române, care dispunea de 10 divizii, formaţii de armată şi corpuri de armată, centre de instrucţie şi şcolile militare dislocate atunci în Transilvania, Crişana şi Banat, precum şi trupele de grăniceri — în total 64 de batalioane, 16 escadroane şi 37 de baterii de artilerie.

Spaţiul mare de acoperire a frontierei vremelnice din Podişul Transilvaniei şi a frontierelor cu Ungaria şi Iugoslavia, de aproximativ 900 km şi cu o adîncime ce varia între 60—180 km, asigura un cap de pod cu o suprafaţă de aproximativ 50 000 km pătraţi[16]. Menţinerea acestui cap de pod avea o mare importanţă pentru asigurarea spaţiului necesar concentrării unor mari grupări de forţe sovietice şi române, care să treacă ulterior la declanşarea unor puternice acţiuni ofensive strategice, cu rezultate hotărîtoare la aripa de sud a frontului german.

În vederea realizării acestei misiuni, Armata 1 română a trecut la apărare pe front larg, asigurînd bararea direcţiilor importante de pătrundere ale inamicului. Pînă la 31 august 1944 trupele române din acoperire au dus acţiuni de luptă cu caracter local, respingînd încercările trupelor fasciste de a pătrunde în interior.

---

[11] Friessner Hans, *Verratene Schlachten* (Bătălii trădate), Hamburg, 1956, p. 30.
[12] *România în războiul antihitlerist*, p. 142.
[13] Arh. M.A.E., fond. Ministerul de propagandă, f. 3, 4.
[14] Ibidem, f. 80.
[15] Ibidem, f. 125.
[16] Colonel C. Nicolae, colonel în rezervă G. David, *Unele consideraţii cu privire la capul de pod de la nord şi vest de Carpaţii Meridionali (23 august—18 septembrie 1944)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului", nr. 6/1965, p. 68.

Ca urmare a măsurilor luate de Marele stat-major român între Turnu-Severin şi Marea Neagră, de-a lungul frontierei româno-bulgare, pe o distanţă de aproximativ 500 km, misiunea de acoperire şi de a acţiona împotriva navelor şi trupelor germane a fost încredinţată Corpurilor 1 şi 2 teritoriale şi 2 armată. La începutul lunii septembrie 1944, de-a lungul frontierei româno-bulgare din Dobrogea şi mai spre vest, pe Dunăre, s-au desfăşurat trupe sovietice. Ca urmare a acestui fapt, între 7 şi 28 septembrie 1944, între Zimnicea şi Turnu-Severin frontiera a fost acoperită de către Corpul 4 armată român (cu 4 divizii) şi Corpul 75 armată sovietic.

De asemenea, Marele stat-major român a luat măsuri pentru a întări trupele aflate în Podişul Transilvaniei : între 1 şi 10 septembrie 1944 au fost aduse de la sud de Carpaţi încă 9 divizii, un detaşament motomecanizat, o brigadă de artilerie antiaeriană şi un corp aerian. La 5 septembrie a fost introdusă în dispozitiv şi Armata 4 română. Aceasta a permis reorganizarea dispozitivului de apărare.

Acoperirea aeriană a acestui dispozitiv, precum şi a obiectivelor importante din fîşiile celor două armate române, a fost asigurată de către Corpul 1 aerian şi Brigăzile 1 şi 2 artilerie antiaeriană române.

În timp ce trupele române realizau dispozitivul de apărare, comandamentul hitlerist a efectuat intense pregătiri în vederea trecerii la ofensivă spre sud şi sud-vest pentru a cuceri trecătorile din Carpaţii Meridionali şi a realiza în acest fel legătura, pe un aliniament puternic, a aripii de sud a Grupului de armate „Ucraina de sud” din Carpaţii Orientali cu aripa de nord a Grupului de armate „F” din Iugoslavia.

Intenţiile inamicului au fost contracarate de acţiunea hotărîtoare a armatei române, care în perioada 5—18 septembrie 1944 a respins acţiunile ofensive ale trupelor hitleriste şi horthiste (14 divizii, din care 9 ungare şi 5 germane). Prin lupta lor, unităţile şi marile unităţi ale Armatei 1 române au zădărnicit pătrunderea inamicului prin defileurile Crişurilor Alb şi Negru şi al Mureşului, permiţînd înaintarea aripii drepte a Armatei 53 sovietice pe valea Mureşului spre vest. În centrul Banatului, trupele române au menţinut Timişoara şi regiunea industrială Reşiţa, precum şi comunicaţia Orşova-Lugoj, asigurînd spaţiul necesar concentrării forţelor principale ale Armatei 53 sovietice.

Armata 4 română, la 5 septembrie 1944, a dus acţiuni de stăvilire a ofensivei trupelor hitleristo-horthiste şi, după patru zile, în cooperare cu forţele sovietice, a trecut la ofensivă, reuşind să respingă inamicul la nord de aliniamentul Mureş-Arieş şi să reducă intrîndul din raionul Sf. Gheorghe, care ulterior a fost lichidat prin acţiunea convergentă a Armatei 7 de gardă sovietice şi a Armatei 27 sovietice [17].

Pînă la 17 septembrie, Corpul de munte şi Armata 4 română au atins aliniamentul general Valea Nirajului şi Valea Mureşului. Aceste acţiuni au înlăturat pericolul care ameninţa regiunea industrială Braşov, au asigurat legăturile Transilvaniei cu Muntenia şi Moldova, prin tre-

[17] În cadrul Armatei 7 de gardă sovietice au acţionat şi marile unităţi române Divizia 103 munte, un detaşament blindat, Regimentul 7 artilerie grea, iar în cadrul Armatei 27 sovietice Corpul de munte şi Divizia Tudor Vladimirescu.

cători, şi au asigurat un aliniament favorabil pentru viitoarea ofensivă împotriva trupelor hitleristo-horthiste.

Începînd de la 19 septembrie 1944, trupele române, în cooperare cu cele sovietice, au dus acţiuni al căror rezultat a fost eliberarea oraşului Tg. Mureş şi atingerea aliniamentului Mureşul mijlociu, Arieş, pantele de nord ale masivului Bihor pînă la Oradea, nord Salonta, Mako, Timişoara, vest Denta, Vîrşeţ. De pe acest aliniament, s-a trecut la ofensiva generală pentru eliberarea părţii de nord-vest a României şi în continuare pentru eliberarea Ungariei şi Cehoslovaciei.

La acţiunile de luptă duse pentru acoperirea frontierelor şi păstrarea capului de pod din Podişul Transilvaniei, Crişana şi Banat, armata română a acţionat cu 28 de divizii, un corp aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană şi alte unităţi şi formaţii, ale căror efective au însumat peste 270 000 de luptători.

Apreciind importanţa luptelor purtate de trupele române în Crişana şi Banat, generalul-locotenent Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice, sublinia într-un ordin de zi din 23 septembrie 1944 aportul „unităţilor române care au acţionat sub ordinele grupului de armate (Armata 53 sovietică şi Armata 1 română — *n.n.*), rezistînd presiunii trupelor fasciste, au acoperit mişcarea trupelor roşii spre Cîmpia Ungariei. În aceste lupte, unităţile şi subunităţile române ..., în condiţii grele de regrupare, au dovedit bărbăţie şi dîrzenie şi şi-au îndeplinit cu cinste misiunea înaltă ce li s-a încredinţat”[18].

Despre succesul acţiunii de acoperire realizată de armata română în perioada august—septembrie 1944, găsim aprecieri pozitive şi într-o lucrare maghiară, în care se arată : „Planul operaţiei militare (ofensiva germano-ungară — *n.n.*) a devenit caduc în urma faptului că trupele române au ţinut piept în mod eroic, ceea ce a permis forţelor rapide ale Frontului 2 ucrainean să ajungă la poarta Cîmpiei Ungariei”[19].

Aşa cum s-a arătat, în ultima decadă a lunii septembrie şi începutul lui octombrie, aliniamentul frontului în România atinsese o lungime de circa 800 km. După o perioadă de reorganizări, comandamentul suprem sovietic a hotărît să dea o lovitură hotărîtoare grupărilor inamice din Ucraina Subcarpatică, din partea de nord-vest a României şi din estul Ungariei. În acest cadru strategic Frontul 2 ucrainean a executat, între 6 şi 28 octombrie, operaţia Debreţin.

În cursul lui octombrie 1944, trupele române şi sovietice au înfrînt rezistenţa înverşunată a Armatelor 6 şi 8 hitleriste şi a Armatelor 2 şi 3 horthiste[20], reuşind ca pînă la 25 octombrie să elibereze întregul teritoriu naţional al României.

Operaţia Debreţin s-a desfăşurat atît pe teritoriul României, cît şi pe acela al Ungariei. În cadrul luptelor desfăşurate pe teritoriul ţării noastre, în timpul acestei operaţii, trupele române au luptat pentru eliberarea centrului Crişanei în zona Oradea şi Salonta (Armata 1) şi a nor-

---

[18] Arh. M.F.A.—M.St.-M., Jurnalul de operaţii al Armatei 1 pe luna septembrie 1944, dos. 1/8, f. 219.

[19] Tóth Sándor, *A Szovjet Hadsereg felszabadító harcai Magyarországon*, Zrinyi kiadó Budapest, old. 67.

[20] Toate aceste armate erau încadrate în Grupul de armate „Sud”, grup de armată fascist rezultat din reorganizarea Grupului de armate „Ucraina de sud”.

dului Transilvaniei şi al Crişanei (Armata 4). Corpul aerian român a sprijinit marile unităţi ale frontului cooperînd cu Armata 5 aeriană sovietică [21]. La 25 octombrie 1944 luptele pe teritoriul României au luat sfîrşit, unităţile Armatei 4 române depăşind frontiera româno-ungară.

Armata română a angajat în perioada acţiunilor pentru eliberarea întregului teritoriu 27 de divizii, un corp aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană şi alte formaţii, cu un efectiv de peste 265 000 de oameni. Pierderile suferite de trupele noastre s-au ridicat la aproximativ 50 000 de militari (morţi, răniţi şi dispăruţi)[22].

Prin lupte deosebit de grele duse împotriva unui inamic bine pregătit şi dotat cu o bogată experienţă de luptă, ostaşii români au eliberat 872 de localităţi, dintre care 8 oraşe (Sf. Gheorghe, Odorhei, Tîrgu-Mureş, Gherla, Zalău, Cehul Silvaniei, Tăşnad şi Carei) şi alte 18 localităţi importante. Trupele române şi-au adus, de asemenea, o contribuţie însemnată la eliberarea, în cooperare cu trupele sovietice, a oraşelor Cluj, Oradea, Satu-Mare şi Salonta.

Prin eroismul şi spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă, prin sîngele vărsat, ostaşii români, cot la cot cu ostaşii sovietici, au alungat pe cotropitorii hitlerişti de pe pămîntul patriei. Nordul Transilvaniei, străvechi pămînt românesc, a revenit în graniţele fireşti ale ţării, fiind înlăturate pentru totdeauna efectele odiosului dictat de la Viena din august 1940.

Ca simbol al recunoştinţei veşnice faţă de jertfele date în lupta pentru eliberarea patriei de sub jugul cotropitorilor fascişti, poporul nostru a hotărît ca ziua de 25 octombrie — ziua cînd a fost eliberată ultima porţiune din teritoriul naţional — să fie sărbătorită în fiecare an ca ziua Forţelor Armate ale Republicii Socialiste România.

Însufleţită de idealurile nobile ale cauzei drepte pentru care lupta, armata română a continuat războiul împotriva Germaniei naziste dincolo de hotarele patriei.

Pe teritoriul Ungariei, unităţile şi marile unităţi române au luptat alături de trupele sovietice timp de aproape trei luni şi jumătate, contribuind la succesul operaţiilor Debreţin şi Budapesta, care au avut ca rezultat eliberarea Ungariei.

Acţionînd în cadrul operaţiei Debreţin, trupele Armatei 1 române încă din noaptea de 7/8 octombrie au pătruns pe teritoriul Ungariei în zona Gyula (Corpul de cavalerie român). La 13 octombrie, după eliberarea Oradei, toate marile unităţi ale acestei armate au depăşit în înaintarea lor frontiera de stat a României cu Ungaria[23].

Deplasarea acţiunilor militare pe teritoriul Ungariei a înrăutăţit şi mai mult situaţia Germaniei hitleriste. Baza ei de materii prime i se redusese considerabil, iar pe plan politic era izolată, singurul aliat ce îi rămăsese fidel fiind Ungaria horthystă. De asemenea, potenţialul militar

---

[21] *România în războiul antihitlerist*, p. 243.

[22] Colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rez. Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945*, Edit. militară, 1969, p. 206.

[23] Trupele Armatei 4 române au depăşit frontiera româno-maghiară la 25 octombrie 1944, după eliberarea oraşului Carei.

îi fusese slăbit ca urmare a pierderilor suferite în perioada august—octombrie 1944.

Totuși, conducătorii celui de-al treilea Reich mai dispuneau de forțe suficiente pentru a duce mai departe acțiuni militare. Materiile prime din Ungaria și căile de comunicație care duceau spre Viena și regiunile sudice ale Germaniei au determinat comandamentul hitlerist să facă eforturi deosebite pentru menținerea acestei țări în sfera sa de influență.

Acest lucru explică rezistența dîrză opusă de trupele fasciste în perioada care a urmat, caracterizată prin numeroase acțiuni ofensive, care au dat luptei un caracter complex, dinamic și manevrier.

După eliberarea părții de est a Ungariei, comandamentul fascist, amenințat și cu pierderea regiunilor de vest bogate în bauxită și petrol și în dorința de a bara direcția strategică Budapesta—Viena—sudul Germaniei, a concentrat forțe puternice. La începutul operației Budapesta, în fața Frontului 2 ucrainean acționau patru armate, care aveau în compunere 30 de divizii (Armatele 2 ungară, 3, 6 și 8 germane).

Operația Budapesta a fost executată de Fronturile 2 și 3 ucrainene și de aripa stîngă a Frontului 4 ucrainean. În compunerea Frontului 2 ucrainean au intrat și 15 divizii române, un corp aerian, o divizie de artilerie antiaeriană și alte unități speciale și formații, însumînd peste 210 000 de oameni [24].

Acțiunile pe direcția loviturii principale au început în dimineața zilei de 29 octombrie, cînd Armata 46 sovietică a trecut la ofensivă. Luptele pentru eliberarea capitalei ungare au durat pînă la 13 februarie 1945. În cadrul acestor acțiuni, începînd de la 30 octombrie 1944 a participat și Corpul 7 armată român. Acest corp de armată a acționat pe direcția loviturii principale a Armatei 7 de gardă sovietice. Înfrîngînd rezistența opusă de Diviziile 20 infanterie și 1 cavalerie ungare, în primele zile ale anului 1945 trupele Corpului 7 armată român au pătruns în Budapesta.

În luptele purtate în interiorul orașului Budapesta pe o adîncime de 6,5 km, unitățile române au cucerit peste 1 000 de blocuri și case, inclusiv Facultatea de medicină [25].

În noaptea de 15/16 ianuarie, cînd Corpul 7 armată român ajunsese la 2 km de Dunăre, a primit ordin să se regrupeze la est de oraș, după care a fost deplasat în Cehoslovacia în vederea ducerii unor noi acțiuni de luptă.

După aproape 80 de zile de lupte duse fără întrerupere ziua și noaptea, Corpul 7 armată român și-a încheiat victorios participarea sa la acțiunile de lichidare a inamicului din zona Budapesta. Ducînd lupte grele pe o adîncime de peste 135 km de la Tisa pînă în centrul Budapestei, trupele acestui corp au eliberat peste 50 de localități și au produs inamicului pierderi grele. Așa, spre exemplu, numai în perioada ruperii centurii exterioare de apărare a capitalei ungare și în interiorul orașului, ostașii români au capturat peste 6 500 de prizonieri, 310 vehicule și importante materiale de război. La rîndul lor, din cei peste 36 000 de oameni angajați în aceste lupte, au căzut pe cîmpul de luptă aproape 11 000 de luptători morți, răniți și dispăruți [26].

---

[24] Arh. M.F.A.—M.St.-M. dos. 732 1, f. 39; dos. 1 153, f. 81, 92, 98; dos. 457 205, f. 603—604; dos. 315 95, f. 125.

[25] Ibidem, dos. 224 7. f. 55.

[26] Ibidem, dos. 732 1, cap. 2.

Concomitent cu luptele duse pe direcția Budapesta, Armata 4 română a acționat în nord-estul Ungariei; întorcîndu-se pe la vest și cucerind masivul muntos Hegyalja, ea a asigurat legătura cu flancul stîng al Frontului 4 ucrainean, ușurînd astfel ofensiva acestuia spre Košice (Cehoslovacia).

Corpul 4 armată român, în cooperare cu mari unități din Armata 27 sovietică, au luptat pentru cucerirea Munților Bükk. Ca urmare, acțiunea lor a împiedicat intervenția trupelor fasciste în flancul forțelor sovietice și române care luptau la Budapesta.

La luptele pentru zdrobirea dușmanului din Munții Bükk, armata română a participat cu două divizii de vînători de munte, totalizînd 825 de ofițeri, 932 de subofițeri și peste 18 700 de soldați, din care au căzut în lupte 172 de ofițeri, 140 de subofițeri și 4 960 de soldați [27].

În timp ce trupele Corpului 4 armată duceau acțiuni în Munții Bükk, Divizia „Tudor Vladimirescu" lupta în compunerea Armatei 53 sovietice pentru cucerirea unui alt important punct de sprijin al apărării inamice din Ungaria, masivul muntos Mátra. Cucerirea acestor munți a creat condiții favorabile depășirii frontierei maghiaro-cehoslovace. La 1 ianuarie 1945, divizia a trecut rîul Ipel și a început acțiunile pe teritoriul Cehoslovaciei[28].

Pe timpul luptelor de pe teritoriul ungar, armata română a avut o comportare demnă și prietenească față de populația pașnică maghiară. Unitățile romăre au ajutat cu medici, medicamente, alimente, mijloace de transport populația din localitățile prin care au trecut sau au staționat. Numai Armata 1 română a distribuit 37 000 kg de pîine, 18 000 kg de cartofi, 40 000 kg de legume, a asigurat 275 000 de mese calde și însemnate cantități de lemne de foc. De asemenea, medicii români au acordat peste 65 000 de consultații și tratamente medicale, au executat 750 de intervenții chirurgicale și 1 850 de analize de laborator. Coloanele auto și hipo române au transportat aproximativ 150 000 de persoane și mari cantități de lemne de foc pentru populație. În satele unde unitățile române au staționat mai mult, militarii au participat la repararea podurilor și șoselelor, atît cu brațele, cît și cu animalele de tracțiune.

O grijă deosebită au manifestat comandamentele române pentru redeschiderea școlilor și începerea activității instituțiilor administrative locale, așezămintelor de cultură și bibliotecilor[29]. Militarii români au primit numeroase scrisori și acte de mulțumire din partea autorităților și populației maghiare. Numeroși cetățeni au ajutat, la rîndul lor, unitățile române prin procurarea de informații despre inamic, precum și prin executarea unor lucrări necesare ducerii acțiunilor de luptă.

Lupta unităților și marilor unități române pe teritoriul Ungariei a contribuit la eliberarea poporului maghiar de sub jugul fascist.

De asemenea, pierderea cîmpiilor fertile ale Tisei și Dunării au creat dificultăți Germaniei, lipsind-o de unele materii prime de primă necesitate

---

[27] Ibidem, dos. 1 128/4, 18, 174.

[28] Armata 4 română depășise frontiera ungaro-cehoslovacă la 17 decembrie 1944, iar Corpul 4 armată român la 26 decembrie 1944.

[29] D. Tuțu, I. Tudor, *Participarea armatei române la luptele pentru eliberarea Ungariei de sub jugul fascist*, în „Anale de istorie", nr. 6/1969, p. 24, 25, 27.

pentru continuarea războiului, iar prin cucerirea Munţilor Hegyalja, Bükk şi Mátra s-au creat condiţii pentru pătrunderea dinspre sud-est a forţelor sovietice şi române pe teritoriul cehoslovac[30].

În perioada luptelor din Ungaria, trupele române au forţat 4 cursuri de apă, au eliberat 1 237 de localităţi, dintre care 14 oraşe mari, şi au străbătut 3 masivi muntoşi. Inamicul a pierdut peste 30 000 de morţi şi răniţi şi numeros armament şi materiale militare. Din rîndurile luptătorilor români au căzut peste 42 700 de morţi, răniţi şi dispăruţi[31].

Aşa cum s-a arătat, după 17 decembrie 1944, majoritatea trupelor române au depăşit frontiera ungaro-cehoslovacă şi au început luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei.

Comandamentul german, deşi suferise înfrîngeri şi pierderi considerabile, atît pe frontul din est, cît şi pe cel din vest, căuta cu înfrigurare să amîne prăbuşirea celui de-al treilea Reich. Pentru a realiza acest scop, el a creat o zonă de apărare puternică în est, care cuprindea Prusia Orientală, partea de vest a Poloniei, partea de est a Cehoslovaciei şi vestul Ungariei. În cadrul acestui sistem de apărare, teritoriul Cehoslovaciei, prin caracterul său muntos şi acoperit, constituia unul din principalele bastioane ale duşmanului. Aici se afla Boemia, zonă vitală şi important arsenal al economiei de război germane din acea perioadă. Amenajarea poziţiilor în teren muntos, străbătut de comunicaţii cu numeroase lucrări de artă, iarna geroasă, cu zăpezi de peste un metru înălţime, şi zilele ceţoase favorizau acţiunile de apărare ale inamicului şi îngreuiau pe cele ofensive duse de trupele sovietice şi române.

În plus, apărarea hitleristă din Cehoslovacia se prezenta sub forma unui puternic intrînd spre est, ceea ce oferea mari avantaje comandamentului german pentru a executa contralovituri înspre sud şi înspre nord, în flancurile grupărilor de forţe sovietice şi române care acţionau în Ungaria şi celor sovietice din Polonia.

La eliberarea teritoriului Cehoslovaciei, armata română a participat, alături de armata sovietică, cu 16 divizii de infanterie şi cavalerie, o divizie de artilerie antiaeriană, un corp aerian, un regiment de tancuri, precum şi cu alte unităţi şi formaţii, al căror efectiv se ridica la peste 248 000 de oameni[32].

În Cehoslovacia, trupele române au acţionat astfel: Armata 1 română împreună cu Armata 53 sovietică au constituit Grupul de armate general Managarov; Armata 4 română împreună cu Armata 40 sovietică au constituit Grupul de armate general Jmacenko; Divizia 1 infanterie „Tudor Vladimirescu" în cadrul Armatei 53 sovietice; Divizia 1 artilerie antiaeriană şi Corpul 1 aerian în compunerea Armatei 5 aeriene sovietice şi Regimentul 2 care de luptă în compunerea Armatei 7 de gardă sovietice.

La 18 decembrie 1944, trupele Armatei 4 române, urmărind inamicul învins în luptele din nord-estul Ungariei, a păşit pe teritoriul Cehoslovaciei. Intrarea militarilor români în Cehoslovacia a fost privită de conducerea armatei ca un eveniment deosebit de important. Astfel, într-un ordin special din 17 decembrie 1944, comandantul acestei armate, reamintind tradi-

---

[30] *România în războiul antihitlerist*, p. 346.

[31] *Ibidem*, p. 347.

[32] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 1/191, f. 146—148; 686/126, f. 233; 3/168, f. 1; 3/194, f. 135; 3/179, f. 82; 3/20 A, f. 148.

ţiile de prietenie dintre România şi Cehoslovacia, cerea comandanţilor să explice subordonaţilor că intrau „într-o ţară prietenă, care ne-a arătat întotdeauna cea mai mare şi mai sinceră prietenie, şi că fiecare ostaş trebuie să se trudească a fi cît mai blînd şi corect cu populaţia, tratînd-o ca şi cînd ar fi românească"[33].

În fîşia de ofensivă a Armatei 4 române, la graniţa ungaro-cehoslovacă, inamicul dispunea de o puternică apărare pregătită din timp şi de rezerve importante de infanterie şi tancuri. Trupele române au angajat lupta pentru ruperea apărării inamice în zona Turna-Sina, reuşind să silească trupele hitleriste să se retragă pe un aliniament de apărare mai favorabil situat la nord de rîul Turna. În acelaşi timp inamicul a realizat importante concentrări de forţe şi mijloace în vederea trecerii la acţiuni ofensive. În faţa acestei situaţii, Armata 4 română, la 28 decembrie 1944, a trecut la apărare, respingînd încercările hitleriştilor de a rupe această apărare în zona frontierei.

Luptele duse de Armata 4 română în zona frontierei ungaro-cehoslovace au imobilizat importante forţe duşmane, au interzis acţiunile ofensive ale inamicului în flancul drept al grupării de forţe sovietice care operau în zona capitalei maghiare şi au contribuit la crearea condiţiilor favorabile operaţiilor ce aveau să înceapă în estul Cehoslovaciei.

Concomitent cu respingerea contraatacurilor hitleriste, trupele sovietice şi române de la flancul drept al Frontului 2 ucrainean au executat intense pregătiri pentru reluarea ofensivei, care s-a desfăşurat între frontiera de sud a Cehoslovaciei şi rîul Hron şi care s-a încadrat în marea ofensivă a armatei sovietice din iarna şi primăvara anului 1945. La această ofensivă armata română a participat la operaţiile Rožňava, Javorina, Zvolen, Banská-Bystrica.

Prin lupte grele, cele două armate române, pînă la 25 martie 1945, au străbătut Munţii Javorina şi au contribuit la eliberarea oraşelor Zvolen şi Banská-Bystrica. Pentru modul cum a acţionat în această perioadă, Armata 4 română a fost evidenţiată într-un ordin al comandamentului suprem sovietic : „În luptele pentru cucerirea oraşului Banská-Bystrica—se arăta în acest ordin —s-au remarcat trupele generalului-locotenent Jmacenko şi ale generalului de corp de armată al armatei române Dăscălescu Nicolae"[34]. Succesele militarilor sovietici şi români au fost salutate cu 12 salve de artilerie, trase din 124 de tunuri, în Moscova.

Lichidarea grupării de forţe hitleriste care acţiona în sud-estul Cehoslovaciei şi ieşirea trupelor sovietice şi române pe cursul mijlociu al rîului Hron au creat condiţii favorabile pentru eliberarea părţii centrale a acestei ţări, care s-a realizat în cadrul operaţiei Viena.

Compartimentarea accentuată a terenului în fîşiile de ofensivă ale armatelor române şi orientarea lanţurilor muntoase perpendiculare pe direcţiile de ofensivă au impus comandamentelor executarea unor largi manevre de-a lungul frontului, de la flancul drept la flancul stîng. Aceste deplasări au avut loc în teren muntos şi pe timp de iarnă, solicitînd la maximum forţele fizice şi morale ale luptătorilor. Referindu-se la acest aspect, generalul Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice, cu care

---

[33] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 3/14, f. 256 (ordinul nr. 313 494).
[34] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 732 1, f. 26.

Armata 1 română a cooperat aproape pe tot timpul războiului, arăta că „unităţile române s-au dovedit manevriere. Prin marşuri forţate li s-a impus deplasarea de la un flanc la altul al armatei, misiune pe care ele au executat-o cu o rapiditate uimitoare"[35].

De pe cursul mijlociu al rîului Hron, trupele române, în cooperare cu cele sovietice, au participat la acţiunile din perioada finală a războiului antihitlerist, prin care s-a desăvîrşit eliberarea teritoriului Cehoslovaciei. Între 26 martie — 11 aprilie 1945, Armata 4 română a executat operaţia dintre Hron şi Morava, iar între 16 aprilie şi 3 mai 1945, operaţia pentru cucerirea Munţilor Fatra Mică şi Carpaţii Albi. În acest timp, Armata 1 română a executat operaţia în lungul Moravei. În final, între 6 şi 12 mai 1945, ambele armate române au participat la operaţia Praga.

Pentru victoriile obţinute în partea centrală a Cehoslovaciei, unităţile române au fost citate din nou, prin două ordine ale comandamentului suprem sovietic. Astfel, în ordinul nr. 329 din 4 aprilie 1945 se arăta că, în luptele duse de trupele sovietice, în cooperare cu cele române, pentru cucerirea oraşului şi gării Kremnica, s-au distins şi trupele Armatei 4 române şi aviatorii Corpului aerian român. În alt ordin, din 5 aprilie 1945, se evidenţiază faptul că în luptele pentru cucerirea oraşului Bánovce s-a distins şi Armata 1 română [36].

De asemenea, efortul trupelor române pe timpul acţiunilor din Cehoslovacia a fost apreciat şi de comandantul Frontului 2 ucrainean, care la 13 aprilie 1945 a declarat ministrului de război român, aflat la acea dată pe front, următoarele: „Armatele române luptă foarte bine şi sînt foarte mulţumit de comandanţi, de statele majore şi de trupe, care sînt brave şi gata de orice sacrificiu"[37].

La luptele purtate pe teritoriul cehoslovac, armata română a participat la aproape 260 de lupte, pătrunzînd peste 400 km în adîncimea apărării inamice. Pe acest spaţiu, luptătorii români au forţat 4 cursuri de apă (Hronul, Nitra, Vahul şi Morava), au traversat prin lupte grele 10 masive muntoase, au eliberat 1 722 de localităţi, dintre care 31 de oraşe, au provocat inamicului importante pierderi în oameni, au luat 20 478 de prizonieri şi au capturat mari cantităţi de tehnică şi materiale de război[38].

Participînd la lupte îndelungate şi grele, ostaşii români au săvîrşit glorioase fapte de vitejie şi eroism, jertfele de sînge însumînd peste 60 000 de oameni[39], ceea ce reprezintă peste 25 la sută din totalul efectivelor angajate în Cehoslovacia. Drept recunoştinţă, guvernul cehoslovac a decorat cu ordine şi medalii 5 600 de militari români participanţi la războiul antihitlerist.

Pe timpul cît au dus lupte în Cehoslovacia, trupele române au avut o comportare demnă, umană faţă de populaţie. Astfel, militarii au refăcut sau construit lucrări de comunicaţii, au acordat populaţiei sprijin în mijloace de transport şi carburanţi, au participat la muncile agricole cu atelaje, au dat asistenţă medicală şi hrană pentru populaţia sinistrată.

---

[35] Ibidem, f. 72.
[36] Ibidem, dos. 1 32, f. 20.
[37] Ibidem, dos. 1 15, f. 26.
[38] Ibidem, dos. 732/1, f. 47.
[39] Ibidem, f. 53.

Comportarea corespunzătoare a ostașilor români pe timpul acțiunilor din Cehoslovacia a determinat stabilirea unor strînse relații cu populația acestei țări. În cronicile numeroaselor comune se arată primirea entuziastă pe care locuitorii au făcut-o trupelor române eliberatoare. În multe împrejurări, populația a furnizat trupelor noastre informații prețioase asupra inamicului, fapt ce a contribuit la asigurarea succesului în îndeplinirea misiunilor de luptă. Acest sprijin a îmbrăcat și forme de cooperare a unităților române cu grupe de partizani cehoslovaci în acțiunile de eliberare a unor localități[40].

În perioada războiului antihitlerist, unități ale armatei române au participat și la luptele pentru eliberarea Austriei. Aici au acționat subunitățile Regimentului 2 care de luptă, care dispuneau de 79 de tancuri și 1 027 de militari[41].

La acțiunile militare care au avut loc pe teritoriul Austriei, regimentul de tancuri român a acționat în compunerea Brigăzii 27 tancuri din Armata 7 de gardă sovietică. La 5 aprilie 1945, unitățile sovietice sprijinite de subunitățile de tancuri române au forțat rîul Morava și au intrat pe teritoriul Austriei. Prin lupte grele, tanchiștii români au contribuit la eliberarea unor importante localități, printre care orașul Zistersdorf — centrul regiunii petrolifere din nord-estul Austriei—, și a nodului de cale ferată Mistelbach.

Pentru modul cum au luptat pe teritoriul Austriei, Regimentul 2 care de luptă a fost citat, la 17 aprilie 1945, printr-un ordin al Comandamentului Suprem Sovietic.

Luptînd pe teritoriul cehoslovac și în partea de nord-est a Austriei, subunitățile de tancuri române au provocat inamicului pierderi importante, distrugînd sau capturînd 18 tancuri, 49 de tunuri, 58 de aruncătoare de mine, 86 de mitraliere, 55 de autovehicule și peste 4 000 de oameni. În același timp, pierderile regimentului s-au cifrat la 102 oameni și un însemnat număr de mașini de luptă[42].

Pe teritoriul Austriei a acționat și Grupul operativ al Brigăzii de căi ferate române, cu două batalioane. Aceste subunități au adus o contribuție deosebită la restabilirea rețelei feroviare din spațiul de la nord de Viena.

În cadrul lucrărilor executate în Cehoslovacia și Austria, Grupul operativ al Brigăzii de căi ferate române a realizat peste 32 km refaceri linii și peste 46 km întreținere linii căi ferate. De asemenea, grupul a demontat și montat un număr însemnat de ramificații de cale ferată, a refăcut și consolidat 27 de poduri feroviare și a restabilit traseele de comunicații ale rețelei de căi ferate pe o distanță de peste 120 km² [43].

La războiul antihitlerist, o contribuție deosebită a adus Corpul aerian român, care a executat peste 4 300 de misiuni de luptă, cu 8 542 de ieșiri avion și 1 362 de tone bombe lansate. Aviația română a participat în medie cu 415 avioane, personalul navigant însumînd 936 de militari.

---

[40] Zdenek Konečný și František Mainuš, *Prietenia cehoslovaco-română. File din cronici*, Edit. militară, 1969, p. 27—208.

[41] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 670/1, luna martie, f. 13—15.

[42] Ibidem, dos. 457/387, f. 382.

[43] Ibidem, dos. 441/1, f. 103—114, 117—123.

În această perioadă, marina militară română a capturat 438 de nave inamice[44].

La 9 mai 1945, cel de-al doilea război mondial a luat sfîrşit în Europa prin capitularea necondiţionată a Germaniei naziste.

Înfruntînd duşmanul timp de 260 de zile, armata română a pătruns în dispozitivul inamic peste 1 000 km, de la Mureş pînă în apropiere de Praga. Ea a străbătut prin lupte 17 masive muntoase, a forţat 12 cursuri mari de apă, a eliberat 3 831 de localităţi, dintre care 53 oraşe. Trupele române au provocat inamicului pierderi care s-au cifrat la 117 798 de prizonieri şi 18 731 de morţi, ceea ce echivalează cu efectivele a circa 14 divizii.

La sfîrşitul războiului se găseau pe frontul antihitlerist forţe române în valoare de circa 198 552 de oameni. Pentru a menţine capacitatea unităţilor aflate pe front, din ţară s-au trimis 167 525 de oameni, dintre care 5 000 de ofiţeri şi tot atîţia subofiţeri.

Efectivul total al unităţilor române care au participat la războiul contra Germaniei hitleriste a însumat 538 536 de militari[45].

Faptele de arme ale militarilor români în perioada războiului antihitlerist au fost evidenţiate în numeroase ordine de zi pe întreaga armată, pe armate, corpuri de armate şi divizii, precum şi în 7 ordine ale Comandamentului Suprem Sovietic, în 21 de comunicate de război sovietice, în 2 documente ale comandamentului Frontului 2 ucrainean şi în alte ordine ale comandamentelor unor mari unităţi sovietice cu care au cooperat unităţile române.

Peste 300 000 de soldaţi, subofiţeri şi ofiţeri români au fost decoraţi cu ordine şi medalii de război româneşti, sovietice, cehoslovace şi ungare.

Poporul român, mobilizat de Partidul Comunist Român sub lozinca „Totul pentru front, totul pentru victorie", a asigurat luptătorii de pe front cu tot ce le-a fost necesar pentru îndeplinirea misiunilor, întreaga economie a ţării fiind mobilizată pentru nevoile frontului. O contribuţie deosebită la purtarea războiului au avut-o voluntarii ale căror rînduri au crescut cu zecile de mii de oameni înregimentaţi în formaţiunile patriotice, iar la chemarea Comitetului Central al U.T.C., din indicaţia partidului, mii şi mii de tineri au plecat pe frontul antihitlerist[46].

De la 24 august 1944, cînd au început operaţiile contra Germaniei hitleriste, şi pînă la 1 septembrie 1945, cînd unităţile operative au revenit în ţară, efortul economic şi financiar pentru întreţinerea armatei, livrările de materiale militare, reparaţii, construcţii, prestaţii etc. s-a ridicat la aproximativ 700 de milioane de dolari valuta 1938. Adăugînd la această sumă şi valoarea pagubelor provocate de trupele fasciste, între 23 august — 25 octombrie 1944, care se ridică la 350 de milioane de dolari valută 1938, rezultă că cheltuielile României în perioada războiului antihitlerist însumează peste 1 miliard de dolari valuta 1938[47].

---

[44] Ibidem, dos. 732/1, f. 53; dos. 686/2, f. 18, 20, 45.

[45] *România în războiul antihitlerist*, p. 583.

[46] „Scînteia" din 25 octombrie 1969.

[47] Ministère des Affaires Etrangères, *Mémoire sur les réparations que la Roumanie demande à la Hongrie*, Bucureşti, 1946, p. 10.

Contribuția economică, adăugată efortului militar al unităților operative, situează România în rîndul participanților activi la lupta pentru înfrîngerea Germaniei hitleriste.

„Sîngele vărsat în comun de ostașii români și sovietici — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a pecetluit frăția de arme româno-sovietică, prietenia dintre țările noastre, care s-a cimentat, și s-a ridicat pe o treaptă superioară în anii socialismului, pe baza comunității orînduirii sociale, a țelurilor și intereselor supreme ale celor două țări și popoare”[48].

[48] Ion Gheorghe Maurer, *loc. cit.*, p. 2.

DATE NOI DESPRE REGLEMENTAREA RELAȚIILOR AGRARE ÎN DOMNIA LUI ALEX. IPSILANTI

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

Reglementarea obligaţiilor feudale ale ţăranilor clăcaşi către stăpînii de moşii prin titlul 16 din *Pravilniceasca condică* este bine cunoscută. Ea stă la baza analizei transformărilor suferite de regimul legal al acestor obligaţii în prima domnie a lui Al. Ipsilanti în Ţara Românească (1774—1781). Pînă astăzi acest text a fost socotit ca reprezentînd prima codificare a relaţiilor agrare din Ţara Românească. Aşezămintele urbariale precedente sînt cunoscute sau numai indirect, prin acte de aplicare parţială, sau nu sînt nici măcar identificate.

Practica reglementării de către stat, prin acte normative, a obligaţiilor ţărăneşti faţă de boieri şi mănăstiri a fost introdusă, aşa cum s-a arătat de curînd[1], de către administraţia austriacă a Olteniei în 1723. În 1734[2] Gr. Ghica fixa prin cărţi domneşti claca mănăstirilor la 3 zile plus dijma obişnuită, ca M. Racoviţă s-o urce la 6 zile pe an. De la C. Mavrocordat avem cărţile din 1 şi 16 iulie 1740 şi din 31 august 1744, care fixează claca la 6 şi apoi la 12 zile[3]. Porunca din 26 august 1750 a lui Gr. Ghica aplică un recent *testament* care prevedea din nou pentru mănăstiri o clacă de 6 zile anual. La 11 mai şi 30 iunie 1756[4], Constantin Mavrocordat confirmă şi aplică un aşezămînt din anii precedenţi, altul decît

[1] Vezi *Documente privind relaţiile agrare*, vol. I, *Ţara Românească* (în continuare DRA I), Bucureşti, 1961, p. 285 — 287, nr. 98 (20 oct. 1779; boierii cer o reglementare scrisă; p. 304, nr. 113 (28 nov. 1722), p. 309, nr. 121 (12 aug. 1723): o zi de clacă pe săptămînă, cu suprimarea dijmei; V. Mihordea, *Relaţiile agrare din sec. XVIII în Moldova*, Bucureşti, 1968, p. 99; vezi şi, pe larg, Ş. Papacostea, *Regimul dominaţiei austriace în Oltenia*, teză (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga'', p. 393). Pentru reglementarea relaţiilor agrare, vezi *Istoria României*, vol. 3, 1964, p. 442. Unii autori moderni folosesc termenul de *urbariu*: I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, Bucureşti 1935; *Istoria României*, vol. 3, 1964, p. 628; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 16. Pentru documentele citate fără altă referinţă, v. DRA I sub data documentului.

[2] DRA I 342 nr. 162 (17 mai 1736), cu trei zile de clacă, urcate la 6 de M. Racoviţă prin adaosul din 5 iun. 1743, care rezerva stăpînului vînzarea vinului şi obliga pe străinii de moşie să plătească pentru vite, stupi şi suhat.

[3] DRA I 377; 422, nr. 202—201; 263.

[4] DRA I 535 nr. 378 şi 537 nr. 380. Pentru 26 aug. 1750 vezi ibidem, 497 nr. 337.

cel din 1750, care menţinea plafonul de 12 zile, cu obligaţia de a fi făcute „rînduri-rînduri" timp de 9 luni pînă la venirea iernii. Se adăuga însă în 1756 putinţa pentru mănăstiri de a cere un zlot de casă pentru claca de care n-aveau nevoie. În aşezămînt figura şi reglementarea altor obligaţii.

În 1961[5] prefaţa culegerii de *Documente privind relaţiile agrare* în Ţara Românească considera că acesta este ultimul aşezămînt urbarial înaintea *Pravilniceştii condici*. În 1968 unul dintre editorii[6] culegerii citate identifica în chiar documentele publicate urmele destul de certe a două aşezăminte : a) unul anterior lunii decembrie 1776, care, o dată cu respingerea majorării clăcii la 24 de zile, cerută de boieri, menţinea claca de 12 zile numai la moşiile donative, reînviind astfel, după părerea autorului, dreptul de dominiu eminent al domnului, ceea ce ar fi permis domniei să controleze cuantumul clăcii şi al celorlalte obligaţii ţărăneşti faţă de boieri ; în schimb, claca moşiilor mănăstireşti era determinată de domnie de la caz la caz, în funcţie de obicei şi de învoielile intervenite între părţi ; b) un al doilea, anterior anului 1779, care generaliza claca de 12 zile pe an la toate moşiile, fiind aplicat la 12 noiembrie 1779, precum şi la 12 şi 28 februarie şi la 20 martie 1780 (dacă la această dată nu este vorba chiar de *Condica divanului*, adică de *Pravilniceasca condică*, multă vreme desemnată şi sub această denumire).

În aceasta din urmă, pregătită din primăvara anului 1780, titlul 16 codifica prin cele 22 de ponturi ale sale regimul agrar. Din acest titlu se omiteau numai două dintre obligaţiile menţionate la 20 martie 1780, sau într-un fragment de carte de clacă (1775) anticipatoare faţă de regimul *Pravilniceştii condici*. Despre această carte s-a arătat de curînd[7] că în *Condica divanului* purta menţiunea : „iaste rea aceasta", anularea ei fiind, poate, datorită, după părerea noastră, apariţiei între timp a *Pravilniceştii condici*, cu al său titlu 16.

Înainte de a trece la prezentarea datelor noi care vor face obiectul expunerii noastre, se impune o lămurire în ceea ce priveşte reconstituirea indirectă a aşezămîntului dinainte de decembrie 1776. Din anaforaua boierilor cu data de 16 ianuarie 1777 rezultă că o hotărîre domnească fixase claca pe moşiile boiereşti la 12 zile pe an, în timp ce pentru cele mănăstireşti, ca „moşii de danie de domn", claca avea să se determine de la caz la caz de domnie, după obiceiul moşiei. Este explicitarea reţinută pînă acum pentru reconstituirea conjecturală a aşezămîntului căutat. Or, rezoluţia domnească din 30 aprilie 1777 pe anaforaua analizată precizează într-un mod oarecum diferit sensul hotărîrii domneşti de a cărei aplicare este vorba. Domnul arată lămurit că actul acesta, care prevedea o clacă de 12 zile, privea numai pe „locuitorii cei de pe afară", pe cînd „mahalagii şi orăşenii sînt cu deosebită orînduială". Din această cauză, domnul refuză să aplice claca de 12 zile pe an — adică o clacă de domeniu rural, aşa cum propuneau părtinitor boierii — moşiei în litigiu, cumpărată de marele vornic Badea Ştirbei de la marele ban N. Dudescu şi care era lucrată cu mahalagii şi orăşeni. Domnul nu se preocupa de loc de caracterul de danie al moşiei pentru a decide aplicarea hotărîrii în discuţie. Boierii insistaseră

---

[5] DRA I 8.

[6] Florin Constantiniu, *Locul Ţării Româneşti în evoluţia relaţiilor agrare în Europa orientală, în sec. XVIII* (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga"), p. 198—206.

[7] *Ibidem*, p. 200, nota 1 ; Ed. crit. cit. în nota urm. (p. 180, n. 1).

asupra acestui criteriu (care poate nu figura expres în hotărîre) pentru ca să poată constata că o moșie boierească recent cumpărată cu bani de la alt boier nu poate fi considerată ca danie domnească, din care cauză ea n-ar intra în regimul moșiilor mănăstirești, caracterizate de boieri ca „danii domnești", controlate de domn în modul mai sus arătat în ceea ce privește cuantumul clăcii. Această abilă distincție conceptualistă permitea boierilor ca, prin folosirea raționamentului *a contrario*, să încadreze moșia urbană a lui Badea Știrbei în regimul de clacă al moșiilor boierești rurale. Pentru a o putea face, boierii-judecători treceau sub tăcere criteriul ruralității, pe care însă domnul îl va considera decisiv, menținînd pentru moșia urbană în litigiu regimul orășenesc, cu plăți în bani și dijmă, fără clacă, așa cum constata că se aplica de multă vreme, în speță. Este foarte important să notăm că aceste discriminări și motivări nu se regăsesc și nu se oglindesc în nici un alt așezămînt agrar cunoscut pînă azi. Dacă ele au existat, sîntem îndemnați să admitem că sînt trecătoare. Astfel, deosebirea dintre moșiile boierești și cele mănăstirești apare cu totul reală, dar ea a încetat foarte repede din moment ce noile așezăminte descoperite în redactare grecească, sigur anterioare datei de 11 noiembrie 1777, n-o menționează. În documentul din 29 martie 1777, claca de 12 zile nu apare generalizată la mănăstiri.

Acestui tablou cunoscut pînă astăzi al regimului relațiilor agrare între stăpînii de moșii și clăcași trebuie să-i adăugăm două texte redactate în limba neogreacă sub forma unor titluri de cod și destinate unor proiecte de codificare a dreptului țării, care n-au ajuns să fie sancționate și să devină pravila pămîntului, cum se va întîmpla cu *Pravilniceasca condică* numai cîțiva ani mai tîrziu. Aceste texte par să codifice textul oficial al unui așezămînt sau două pe care nu le cunoaștem în originalul grecesc sau românesc. Nu este exclus să fie vorba de ponturi ale divanului și vistieriei pe baza obiceiului și întărite prin poruncă sau hotărîre domnească.

Cele două reglementări noi nu sînt în totul identice între ele și nici una dintre ele nu este identică nici ca fond, nici ca formă cu titlul 16 din *Pravilniceasca condică*[8]. Dar, în esență, se vede imediat că avem de-a face *cu aceeași reglementare* care de la întîiul la al doilea act se îmbogățește ca număr de ponturi și se agravează pentru țărani într-o măsură infimă, reglementare însă care, în trecerea la titlul 16 din *Pravilniceasca condică*, realizează o substanțială ușurare a obligațiilor țărănești în ceea ce privește cuantumul și modalitățile de executare, cu menținerea plafonului generalizat de 12 zile de clacă, fără nici o altă distincție între moșii (rurale sau urbane, boierești sau mănăstirești).

Primul text, avînd structura unui titlu de cod, se găsește adăugat la *Manualul de legi* din 1766 al lui Mihail Fotino, așa cum el ni s-a transmis în copia din ms. supl. gr. 1323 al Bibliotecii Naționale din Paris, recent identificat de noi ca atare[9]. Data adăugirii nu poate fi determinată cu precizie. Textul face parte din numeroasele adaosuri scrise de mîna aceluiași copist ca al textelor de bază. Adaosurile reprezintă, după părerea

---

[8] Ediție critică, București, 1957, p. 80–87.

[9] Vezi prezentarea noastră din „Revue des études sud-est européennes", 8 (1970), nr. 2 (citată mai jos, RESEE). Ca simplă culegere anonimă de dispoziții de drept bizantin, alcătuită la finele secolului al XVIII-lea pentru „provinciile moldovalahe", codicele fusese descris de Ch. Astruc și M.-L. Concasty (*Catalogue des manuscrits grecs*, IIIe partie, Supplément grec, tome 3e, nr. 901–1 371, Paris, 1960, p. 624–625, nota M.-L. Concasty).

noastră, elaborarea mai tîrzie a unei a treia ediţii a *Manualului de legi* din 1766. O unificare a lor cu textul de bază (el însuşi format din două grupuri de titluri, unele iniţiale şi altele complementare) n-a mai avut loc. Faptul trebuie subliniat, fiindcă la o astfel de operaţie se păşise de două ori, în două momente diferite ale continuei dezvoltări a manualului din 1766. Într-adevăr, manuscrisele din familia A (mss. gr. 131, 798, 986 şi 1196 de la Bucureşti şi VI 16 şi 1697 de la Iaşi) reproduc un prototip rezultat dintr-o unificare a celor două grupe de texte (iniţial şi complementar)[9a], pe care astăzi le cunoaştem pentru prima oară graţie codicelui parizian 1323, prototip alcătuit după elaborarea ediţiei a doua a manualului. Cît priveşte manuscrisele din familia B (mss. gr. 122, 378, 987 şi 1434 de la Bucureşti), ele redau un alt prototip, rezultat şi el din unificarea aceloraşi grupe de texte cu cîteva adaosuri de început ale ediţiei a treia, lăsîndu-se la o parte, din motive încă nelămurite pentru noi, cîteva din titlurile complementare ale ediţiei a doua. Copierea adaosurilor care compun ediţia a treia este foarte verosimil să se fi continuat pînă în primul sau primii ani ai domniei lui Ipsilanti. Cum am arătat într-un studiu special[10], elaborarea grăbită prin adaosuri a celei de-a treia ediţii a manualului din 1766 a putut constitui primul proiect de codificare a pravilelor, anunţat de Ipsilanti încă din 1775[11]. La această dată, domnul, anticipînd, probabil, asupra rezultatelor scontate, preciza că noua condică este gata pentru a fi „arătată la toţi", tradusă în româneşte şi tipărită. Aceste operâţii, afară, poate, de prima, n-au mai avut loc. Printre adaosurile ediţiei a treia a manualului din 1766, textul privitor la obligaţiile ţăranilor către stăpînii de moşii alcătuieşte un titlu nenumerotat (ca şi toate celelalte). Acest titlu are 18 ponturi sau paragrafe scurte, de asemenea nenumerotate (spre deosebire de textele de bază ale manualului, numerotate în cadrul fiecărui titlu), şi se află scris pe una din cele patru pagini lăsate libere şi nepaginate la copierea textelor de bază, între versiunea iniţială (care se termină la p. 684) şi titlurile complementare ale ediţiei a doua (care încep la p. 685). Aceste patru pagini albe, astăzi ocupate de adaosuri ale ediţiei a treia, poartă numerotarea modernă 684[a] [c]. Spre deosebire de toate celelalte texte extrase din culegeri bizantine şi îndeosebi din *Basilicale*, sursa textului agrar de care ne ocupăm nu este indicată. Izbeşte însă forma lui legislativă de act normativ împărţit în ponturi, precum şi asemănarea rubricii sub care este enunţat: Περὶ τῶν δικαίων ὁποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ῥουμούνους οἱ κύριοι τῶν μοσιῶν (Despre drepturile ce au stăpînii moşiilor faţă de ţărani) cu aceea a titlului 16 din *Pravilniceasca condică*: Τὰ δίκαια τῶν νοικοκυρίων ὁποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ῥουμούνους. Titlul din cod. gr. 1323 înşiră optsprezece obligaţii de-ale ţăranilor (ῥουμοῦνος, cuvînt cu care încep patru din ponturi). Unele dintre aceste obligaţii sînt formulate expres ca dări ale ţăranilor, iar altele ca privilegii ale stăpînilor de moşie (κύριοι sau νοικοκυροὶ τῆς γῆς sau τῆς μοσίας). Toate aceste dispoziţii se regăsesc în al doilea text de aşezămînt agrar, de care ne vom ocupa mai jos, una singură comportînd o agravare a redevenţei respective. Toate cele 18 ponturi din cod. gr. 1323, cu excepţia § 17, se regăsesc în *Pravilniceasca condică*, aici însă intervenind uşurarea

[9a] Pentru ms. gr. V 42 (Iaşi), unde, după o primă unificare parţială, mai apar, separate, două din titlurile complimentare ale cod. 1323, vezi ed. cit. mai jos, în nota 12, p. 50.
[10] Vezi nota precedentă. [11] Vezi ed. cit. în nota 8, p. 165.

de care am vorbit şi o amplificare a textului cu prevederi noi de executare, mai favorabile ţăranilor.

Al doilea text pe care voim să-l punem în valoare figurează ca titlu 11 în cartea a IV-a a *Manualului de legi* (ms. gr. 1195 al B.A.B.), a cărui prefaţă este datată de Mihail Fotino din 11 noiembrie 1777, fiind închinat lui Ipsilanti şi domnilor ce-i vor urma[12]. Alcătuirea acestui manual este în orice caz anterioară datei din prefaţă. Am arătat în altă parte[12a] că manualul, cu forma lui de cod general, în care fiecare carte este consacrată unei codificări speciale (drept constituţional, fiscal, agrar, civil, obişnuielnic, urban, penal, ostăşesc), nu este decît proiectul sau al doilea proiect (vezi mai sus) pregătit de M. Fotino pentru codul anunţat de Ipsilanti în 1775. Asemănarea dintre conţinutul manualului (căruia nu-i lipsesc caractere didactice, fireşti pentru tradiţia bizantină şi locală, de care această operă nu reuşea să se desprindă încă în mod suficient) şi descrierea codificării pravilelor, aşa cum ne-o dă Ipsilanti în hrisovul său, este izbitoare. În afară de aceasta, constatăm că, după eşecul proiectului prezentat de Fotino, toate părţile operei acestuia (cu excepţia cărţilor 1 şi a 2-a) alimentează, sub o formă sau alta, diferitele secţii ale programului legislativ al domnului. Subliniem îndeosebi faptul că în mod vădit cartea a IV-a din manual, dezvoltată şi reelaborată din punctul de vedere al tehnicii şi stilului legislativ, a devenit *Pravilniceasca condică* (păstrînd chiar formulări textuale din manual).

Această a 4-a carte[12b] a proiectului-manual din 1777 cuprindea prima codificare oficială a obiceiurilor întărite de divanul domnesc în ultimii ani. Ea fusese intercalată oarecum forţat în mijlocul codurilor speciale (cărţile I—III; V—VII), întemeiate pe dreptul bizantin, fiind menită să dea satisfacţie necesităţilor reale ale ţării şi politicii legislative a boierimii pămîntene, ostile domnului fanariot şi probabil şi bizantinismului, uneori prea apăsat, al lui Fotino. Titlul 11 al acestei cărţi a 4-a se intitulează Περὶ τῶν μητροκωμητῶν καὶ παροίκων şi începe cu două definiţii ale celor două categorii de ţărani (*liberi*: săteni de metracomie în sensul de obşteni, moşneni; şi *dependenţi*: „parici“, în sensul de clăcaşi), după care urmează 24 de ponturi, cuprinzînd obligaţii de-ale ţăranilor clăcaşi sau privilegii ale stăpînilor de moşii. Definiţiile sînt luate din dreptul bizantin, aceea a paricului venind dintr-o glosă la Novela lui Iustinian 7, pr. § 1. Primele zece ponturi sînt numerotate (1—10), după care s-a pus în capul fiecărui pont o paranteză lăsată liberă şi în care trebuia să fie continuată numerotarea. Un pont ‹ 12 › nu conţine decît primele trei cuvinte, dar textul lui se regăseşte întreg în aşezămîntul din ms. gr. 1323 şi în *Pravilniceasca condică*. Pontul ‹ 19 › nu este terminat; după cuvîntul *paşte* nu se precizează darea ţăranului, care însă poate fi

[12] Vezi studiul nostru *Contributions à l'étude de l'oeuvre de Michel Fotino* etc., în RESEE, 5 (1967), p. 119—166, şi studiile anterioare acolo citate; *adde: Legiuirea agrară a Ţării Româneşti* (*1775—1782*), ed. critică, Bucureşti, Edit. Academiei, 1970, p. 15—22; 38—39; 202—205.

[12a] *Preemţiunea în istoria dreptului românesc*, Bucureşti, 1965, p. 125—129, şi studiile citate în nota precedentă.

[12b] Versiunea românească a acestei cărţi, pe care am publicat-o în RESEE, 5 (1967), p. 152—166, nu cuprinde titlul 16. O ediţie critică a cărţii a IV-a este pregătită de V. Grecu şi Gh. Cronţ la Institutul de istorie „N. Iorga" (anterior descoperirii traducerii româneşti şi a aşezămîntului agrar din cod. 1323).

completată după textul întreg din ms. gr. 1323 (în *Pravilniceasca condică* acest pont este suprimat).

În titlul 11 de care ne ocupăm, Fotino foloseşte atît o parte din terminologia locală în formă grecizată (μ[π]οσνάνος), cît şi pe cea bizantină veche (μητροκωμήτης; πάροικος). În textele româneşti ale epocii, terminologia preferată de juriştii fanarioţi, ῥουμοῦνος (rumân), se întîlneşte numai cu totul excepţional, factorii răspunzători fiind nevoiţi să menajeze sensibilitatea ţăranilor, care nu mai tolerau să fie numiţi *vecini* sau *rumâni*. Termenul din urmă se mai întîlneşte în două paragrafe din *Pravilniceasca condică*, titlul 16, §§16—17 (unde de trei ori apare şi πάροικος), şi în doc. din 25 mai 1776. În alte trei documente (14 mai 1774, 31 martie 1775 şi 13 decembrie 1776), el se referă la situaţii anterioare reformei lui C. Mavrocordat sau legate de ea, iar la 8 aprilie 1798 (DRA I nr. 694) boierii constată într-o anafora către domn că „în toată ţara oameni rumâniţi nu mai sînt". Termenul de πάροικος şi cel de ῥουμοῦνος apar şi în versiunea greacă a titlului 16 din *Pravilniceasca condică*, unde textul românesc îl redă pe cel dintîi prin lăcuitor, iar pe amîndouă, cînd se găsesc de două ori împreună, prin *nemernic* sau prin *lăcuitorul nemernic*. *Nemernic* nu traduce însă niciodată pe ῥουμοῦνος cînd acesta este singur. Cît priveşte pe μητροκωμήτης, Fotino adaugă definiţiei bizantine explicaţia: ἤτοι μ[π]οσνάνος. El nu foloseşte însă în 1777 pe ῥουμοῦνος, apărut în ms. gr. 1323 şi larg utilizat de codul din 1780. Din ms.gr. 1323 lipseşte πάροικος, aşa cum ῥουμοῦνος lipseşte din cartea a 3-a de drept agrar a manualului din 1777 [13], fiind vorba de texte bizantine. Aici însă întîlnim, alături de μητροκωμήτης, pe γεωργός (plugar, colon), μισθωτός (colon, năimit, ţăran cu învoială), γεωργὸς ἐναπόγραφος [13a] (legat de glie, *adscripticius*), ἰδιόκτητος sau πατριμονιάλιος γεωργός (ţăran din patrimoniul sau *res priuata* a împăratului, ceea ce ar fi putut corespunde ţăranilor (clăcaşilor) „domneşti". Totdeodată textele cărţii a 3-a consacră expres legarea de glie şi dreptul stăpînilor de a readuce la urma lor pe ţăranii fugiţi. Acest drept nu este menţionat nici în aşezămîntul agrar din ms.gr. 1323, nici în *Pravilniceasca condică*. Am insistat asupra acestei terminologii a noţiunii de ţăran, fiindcă ea ni se pare semnificativă şi fiindcă n-a atras pînă acum îndeajuns atenţia istoricilor relaţiilor agrare, reţinîndu-se mai mult termenii — a căror importanţă nimeni n-o va ignora — de locuitor, sătean, ţăran, clăcaş. Examenul critic ce se impune în această materie trebuie să plece de la un inventar terminologic exhaustiv şi să dea socoteală, diferenţial, de folosirea tuturor termenilor sau a tuturor grupelor de termeni.

Terminologia agrară din titlul 11 al manualului din 1777, adică dintr-un proiect de cod oficial, ridică o serie de grave probleme, cărora nu li se poate da imediat o soluţie în totul satisfăcătoare. La prima vedere sîntem ispitiţi s-o considerăm rodul unei receptări nominale a textelor bizantine care o conţin, rupte de realităţile româneşti. Credem însă că aceasta ar fi o soluţie de facilitate. Multe texte de legi feudale au, desigur, un astfel de caracter sau cunosc o aplicare efectivă foarte

---

[13] Vezi ed. critică citată în nota 12.

[13a] Lexiconul juridic, alcătuit probabil de Fotino şi păstrat în ms. gr. 1323, p. 757—762, dă pentru κολωνός = μισθωτός, iar pentru γεωργὸι ἀναπόγραφοι = οἱ ὀμπάτζιδες adică iobagi (v. mai sus, nota 9).

redusă. Dar aici este vorba de un proiect datorat unui codificator cu veche experienţă de consilier juridic al domnului şi de preşedinte de tribunal, iar materia în care acesta şi-ar fi permis o atît de gravă fantezie era problema nr. 1 a regimului, care punea în discuţie reacţiile atît de preocupante ale ţărănimii. Fotino, care nu lucra de altfel singur, nu-şi putea permite o libertate atît de lipsită de simţ critic şi de răspundere. De altfel, din terminologia lui, πάροικος reapare în *Pravilniceasca condică* (titlul 16, § 18), unde echivalentul de *nemernic* nu ne permite să decidem dacă în 1777—1780 în Ţara Românească acest termen bizantin îşi mai păstra sensul original tehnic de *ţăran dependent* sau era cu totul modernizat în înţelesul de clăcaş. Predilecţia juriştilor greci din ţară pentru ῥουμοῦνος, dispărut, cu o singură excepţie, din documentele şi textele româneşti, poate avea două semnificaţii: sau că şi acest termen îşi tocise accepţia veche, însemnînd pur şi simplu *locuitor*, cum o sugerează textul românesc al *Pravilniceştii condici*, sau că juriştii greci, neţinuţi să menajeze ţărănimea ostilă denumirilor de *rumân* şi *vecin*, continuau să folosească pe ῥουμοῦνος şi pe πάροικος, fiindcă pentru ei clăcăşia era în mod evident o stare de dependenţă. Cît priveşte pe ἐναπόγραφος, explicarea lui în citatul lexicon juridic al *Manualului de legi* al lui Fotino din 1766 (v.ms. supl. gr. 1323) dovedeşte că nu era vorba de un termen bizantin savant, rupt de realităţile româneşti. Din nefericire, redarea lui prin rumânismul οἱ ὀμπάτζιδες (iobagi) nu permite să vedem în ce raport se găseşte cu diferitele categorii de ţărani menţionate la acea vreme în documentele interne, care nu vorbesc de *iobagi* (termen folosit însă de Dionisie Eclesiarhul cu referire la eliberarea ţăranilor francezi de către revoluţie). Oricum, folosirea termenului bizantin este firească în textele proiectului de cod care consacrau legarea de glie, sub rezerva de a şti dacă adoptarea lor în proiect viza efectiv o politică de reintroducere a acestui statut juridic pentru ţăran şi în ce condiţii faţă de situaţia creată prin reforma din 1746. Oricum, nu este lipsit de interes să semnalăm că la 26 martie 1776 ungurenii din satul Corbi (Buzău) se opuneau la înscrierea numelui lor în catagrafia mănăstirii Argeş, declarînd că nu admit decît înscrierea în catagrafia ispravnicilor, fiindcă erau raiale şi birnici domneşti, iar nu *rumâni* ai mănăstirii, pe a căror moşie şedeau. Înscrierea în registrul mănăstirii (*adscriptio*, ἐναπογραφεῖν), de care se temeau ungurenii, era tocmai un act care explică de ce Fotino a putut crede firească şi concludentă introducerea în proiectul de cod a termenului ἐναπόφραφος şi a textelor respective. Aceasta cu atît mai mult, cu cît readucerea ţăranilor la urmă (la originea) lor era o problemă mereu la ordinea zilei şi texte normative sau acte administrative se ocupau de ea, dînd soluţii care presupuneau existenţa cel puţin a unei forme atenuate de legare de glie [14]. De altfel, analiza statutului

---

[14] La 13 sept. 1766, marele paharnic Ianache Văcărescu decide să mute în alt sat pe doi fraţi, fii de popă, de pe moşia sa Fundeni, fiindcă se ţineau de multe pricini şi gîlcevuri, apoi îi iartă, luîndu-le înscris de supunere şi împlinirea dărilor feudale.

La 30 iul. 1772 divanul autoriză pe egumenul mănăstirii Sf. Ioan din Bucureşti „să-şi adune pe toţi oamenii (din Vlădeni) să-i aducă la urmă spre întregirea siliştii", de unde fugiseră, răspîndindu-se „din înperecherea vremilor cu răzmiriţi".

La 17 mai 1775 se dau cărţi legate către ispravnici „pentru aşezămînt" poruncindu-se ca „nimeni să nu să mai mute nici să să mai strămute din locul ce s-au aflat, ci să să aşeze toţi pe loc". Hotărîrea domnească „prin ponturi" fusese de a „să muta la urma lor cei strămutaţi, pînă la sfîrşitul lunăi lui maiu, iar cei ce pînă la acest soroc nu să vor muta, să ră-

juridic al clăcașilor duce astăzi la concluzia că el era un statut de dependență personală atenuată [15], care se combina cu forma de dependență așa-zis reală, aceasta din urmă nefiind decît o anumită modalitate de executare a legăturii personale, fără care raportul feudal între țăranul dependent și feudal ar fi fost de neconceput [16].

În cartea a 3-a a manualului din 1777, textele care consacrau legarea de glie puteau să corespundă acestor elemente reale de dependență din regimul legal al clăcășiei după reforma lui C. Mavrocordat. Dar ele pot avea și o semnificație mai gravă. Într-adevăr la începutul domniei lui Ipsilanti, boierii au pretins să se urce la 24 numărul zilelor de clacă, prestație refuzată de domnie și care prin ea însăși era un semn de aservire, deoarece niciodată țăranul *liber* n-ar fi acceptat-o, fiind necesară accentuarea elementelor de constrîngere din statutul lui juridic. Pe de altă parte, în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787—1792, boierii Țării Românești vor reclama fără succes de la prințul de Coburg, comandantul suprem al trupelor austriece de ocupație, reintroducerea *rumâniei* [17]. Este dovada izbitoare că ea nu exista în mod propriu, dar că boierii erau mereu pregătiți s-o revendice și s-o salute cu entuziasm. Mai mult încă,

---

mie de baștină unde s-au aflat". Pentru că „umbletile țăranilor au fost numai a să răzvrăti din locul lor"; se mai pot muta cei care au dat zapis pentru grădini, dacă și-au fixat termen peste sorocul ponturilor.

La 30 apr. 1776 egumenul mănăstirii Motru și Iordache Păianu se obligă în scris ca nici unul să nu primească sătenii fugiți de la celălalt; egumenul e de acord ca Păianu, potrivit așezămîntului, ce are cu sătenii săi, să-i ia înapoi pe cei fugiți pe hotarul mănăstirii. Practica zapiselor sau așezămintelor menite să confirme între părți o regulă de drept feudal care slăbise sau care se găsea atacată obișnuielnic de cei nemulțumiți de ea, este destul de curentă în lumea feudală. Uneori însă zapisul dădea expresie unui obicei nou în raport cu norma generală a vremii. Cele două procese se puteau chiar îmbina. În cazul mănăstirii Motru ne aflăm în prima ipoteză, dacă ținem seama și de hotărîrile domnești în materie. Mai trebuie subliniat faptul că actele citate în nota de față privesc o etapă de vie mișcare și rezistență țărănească.

La 1 nov. 1777 sătenii de pe moșia mănăstirii Nucet sînt obligați de ispravnic și de egumen să meargă din vii la satele lor, unde își trag și dajdia.

La 27 mai 1781 locuitorii de pe moșia măn. Apostolache (Seac), care fugeau în munți de răutatea egumenului, sînt dați în judecată și, pentru a evita o condamnare și globirea, dau înscris că „dupe munți să ne dăm cu casele la siliștele cele vechi, să ne facem case și... să ne facem obicinuita clacă după... cartea marii sale... ce o are egumenul, după cum iaste în toată țara".

[15] Vezi studiul nostru *Les assemblées d'etats ou la Grande Assemblée du Pays* etc., în „Revue roumaine d'histoire", 5 (1966), p. 798 799; idem, *L'assemblée d'états comme organe judiciaire* etc., în „Anciens Pays et Assemblées d'états", 48 (1969), p. 165—167; Șt. Stefănescu, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Maurocordato*, în „Revue roumaine d'histoire", 8 (1969), p. 491—499.

[16] Vezi studiul nostru citat în nota precedentă. Obligația de ascultare și de supunere a clăcașilor față de stăpînul moșiei, element caracteristic statutului de dependență, este amintită în doc. 7 iul. 1768, 15 mart. 1770, 1 aug. 1773, 31 oct. 1777, 16 nov. 1777, nefigurînd expres în *Pravilniceasca condică*. Cele două noțiuni de *supunere* și de *ascultare* nu exprimă decît două aspecte ale aceluiași raport fundamental de dependență personală a clăcașului față de stăpîn. Acestuia însă, cu o rezervă semnificativă, i se spune *stăpîn de moșie* sau *de sat*, nu *al țăranului*. De aici impresia că legătura ar avea exclusiv un aspect *real*. Prin această *discreție terminologică* (pe care juriștii locali n-o observau cînd redactau texte juridice în limba greacă) se căuta să se menajeze susceptibilitatea țărănimii, care avea nevoie să fie asigurată că s-a desființat *robia* ei și că în mod formal nu mai poate fi vîndută sau în altfel înstrăinată ca un simplu lucru. În fond, și după 1746 înstrăinarea satului sau moșiei transmitea noului stăpîn și pe clăcași. Ei nu erau însă menționați în acte și ei singuri, fără sat sau moșie, nu mai puteau fi vînduți.

[17] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. 3, 1892, p. 329—330.

în chiar adresa către Coburg, boierii afirmă că în timpul războiului ruso-turc (1768—1774) li se redase privilegiul de a avea sate întregi (adică *rumâni*) și că posedă dovezi scrise în acest sens. Invocînd tratatul de la Kuciuk—Kainardgi, care le-ar fi garantat toate vechile privilegii, boierii acuză „rîvna tiranicească" a domnilor următori, deci pe Alex. Ipsilante în primul rînd, că au „stricat privileghiurile de o sumă mare de oameni a nedajnicelor sate". Nu cumva textele lui Fotino din cartea a 3-a a proiectului de cod, neacceptat de domn, a cărui politică agrară știm că trebuia să țină seama de supărătoarele reacții dîrze ale țărănimii și de recomandațiile Porții de a nu o îndîrji mai mult, compromițînd încasarea impozitelor și deci plata haraciului, nu cumva aceste texte reprezintă rezultatul unei ofensive boierești pe plan legislativ, ofensivă al cărui succes s-a oprit la nivelul unui proiect de cod și a recurs, ca realizare, la receptarea destul de complicată a prestigioaselor texte bizantine? Nu erau cumva aceste texte, din punctul de vedere al boierimii, un îndrăzneț și abil răspuns la teza domniei reformiste și umanitare — boierii spuneau : tiranice — care în 1746 invocase împotriva rumâniei principiile filantropiei creștine și care călcase cu ele vechiul obicei al rumâniei, declarat rău, nefolositor obștii și vătămător mîntuirii creștine a sufletelor stăpînilor de rumâni?

De altfel, să nu uităm că însuși Ipsilanti, după ce legiferează readucerea țăranilor la urma lor, anunță în *Pravilniceasca condică* elaborarea unor pravile plugărești, al căror text a fost regăsit și care conțineau mai departe § 18 din glava 296 a *Îndreptării legii* (= § 17 din titlul I al legii agrare bizantine în versiunea Armenopol), paragraf care consacra legarea țăranului de glie prin readucerea lui de unde a fugit [18]. În lumina tuturor acestor texte și a documentelor interne citate în note, toată problema statutului de țăran clăcaș, ca om căruia reforma lui C. Mavrocordat i-a dat libertatea prin desființarea rumâniei, trebuie reluată. Dispariția echivalării rumâniei cu robia a fost efectivă. Dispariția terminologiei românești care evoca această echivalare a fost aproape totală. Pentru rest, clăcașul rămîne încă departe de condiția omului liber. Aici problema nu poate fi reluată în întregul ei. De aceea ne mărginim să notăm sugestiile și întrebările care pornesc din simpla apariție, în dosarul relațiilor agrare în secolul al XVIII-lea, a textelor de care ne ocupăm.

Este necesar să insistăm totodată asupra faptului, învederat mai pe larg în altă parte (vezi *Introducerea* ed. cit. mai sus, nota 12), că un studiu comparativ, care nu poate fi făcut aici, ar pune în lumină o serie de trăsături comune (în fond corelative) între concepția bizantină despre parichie și clăcășie în Țara Românească după reforma lui C. Mavrocordat. Nici paricul bizantin, nici clăcașul român nu erau *robi*, ci — *hoc sensu* — oameni liberi. Dar era încă vorba de o libertate care nu excludea o anumită formă de dependență, izvorîtă din sistemul redevențelor către stat sau particulari. Dependență personală, care tindea să se întregească cu o obligație de reședință pe domeniu (în sat), diferită de vechea legare de glie a colonului roman și protobizantin, dependență care nu excludea o mare mobilitate de fapt a țărănimii și rămînea îmbinată cu o energică funcțiune fiscală. La Bizanț, această funcțiune începuse prin a fi deter-

---

[18] Vezi ediția critică citată mai sus la nota 12.

minantă. Ea juca un rol crescînd şi în Ţara Românească după 1746. Pentru studiul comparativ pe care îl sugerăm mai sus şi care explică în parte folosirea dreptului bizantin agrar de către Fotino şi alţi jurişti ai vremii în textele studiate aici, cercetările lui G. Ostrogorsky, P.Lemerle, J. de Malafosse, G. Rouillard, N. G. Sovronos şi ale bizantinologilor sovietici (E. E. L'pšic, A. P. Každan, M. Ia. Sjuzjumov, K. A. Osipova, K. V. Hvostova; v. recent *История Византии*, I—III, Moscova, 1967) se dovedesc de cel mai viu interes. De asemenea analiza sociologică a lui H. H. Stahl[19] şi felul în care se leagă statutul clăcaşului de marele proces al crizei feudale şi al penetraţiei capitaliste. Astfel avem o nouă actualitate şi o semnificaţie sporită a concepţiei marxiste despre a doua iobăgie, căreia acad. A. Oţetea i-a consacrat cunoscutele studii, cu rezultate stimulatoare, şi pe care Fl. Constantiniu, în teza sa citată, a aplicato-o cu rezultate stimulatoare.

În legătură cu reglementarea agrară din cartea a 4-a a manualului din 1777, o împrejurare mai trebuie subliniată. În marginea titlului 11, Fotino a indicat sursa textelor sale: ἐκ τῶν τοπικῶν συνηθειῶν καὶ βασιλικῶν νόμων (din obiceiurile locului şi din legile împărăteşti). Primul loc dat obiceiului este semnificativ. Din dreptul bizantin veneau cele două definiţii citate. Din obicei veneau ponturile care din punct de vedere formal ne apar ca aparţinînd dreptului domnesc, unul dintre ele (A § 4 şi B § 5) figurînd de mult în partea preluată din *Nomos georgikos* a codurilor din 1646 şi 1652. Or, la data la care scrie Fotino prevala faptul că şi domnul legaliza, modificîndu-l şi completîndu-l, obiceiul existent, ceea ce este riguros exact. Din punct de vedere ideologic era chiar avantajos pentru domnie şi boieri să spună ţăranilor că li s-a impus prin act domnesc numai ceea ce exista în obiceiul ţării, chiar dacă faptul nu era adevărat în mod riguros şi integral. De altfel, practica dezvoltată pe baza unei hotărîri domneşti se numea, în mod curent şi tehnic, *obicei*. Domnii care uneori au refuzat o majorare a haraciului şi-au motivat hotărîrea arătînd că nu vor să ia asupra lor crearea unui obicei (precedent) dăunător ţării. În fine, nu trebuie omisă constatarea că în cartea a 4-a Fotino mai indică şi la alte titluri, de pildă cele despre hotărnicie (8) şi despre ghedic (10 = 11 în versiunea scurtă a cărţii, exterioară ms. gr. 1195), obiceiul ca sursă a unei reglementări, scoasă din actele normative, în care domnia dăduse o formă scrisă şi corectată regimului obişnuielnic preexistent în acea materie[20].

Mai jos, textul integral al aşezămintelor descoperite este publicat în traducere românească sub forma unei concordanţe[21], în care am introdus, pentru o comparaţie necesară, textul celor 22 de paragrafe ale titlului 16 din *Pravilniceasca condică*. Comparaţia lor este grăitoare şi credem că va stimula pe istoricii relaţiilor agrare de după reforma lui C. Mavrocordat să reia unele probleme, să verifice originea celor două texte, pînă acum practic necunoscute, şi să încerce identificarea în arhivele noastre

---

[19] *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1969, p. 236 şi urm.

[20] Vezi RESEE, 5 (1967), p. 129, nota 55 şi p. 163, nota 63.

[21] În punerea la punct a acestei concordanţe, care a stat la baza textului tipărit în ediţia citată mai sus la nota 12, am avut preţiosul concurs al Emanuelei Popescu, cercetătoare la Institutul de studii sud-est europene, pentru care îi mulţumim călduros.

a originalelor prelucrate de Fotino. Dar ei vor fi mai ales chemaţi să integreze în istoria relaţiilor agrare imaginea, mai precisă şi mai bogată decît ne-o puteam face pînă acum, despre opoziţia dintre politica de aspră agravare a condiţiei ţăranilor, dusă de boierime, şi frîna pe care alţi factori, în jurul domniei, au izbutit s-o pună acestei politici, nu fericind pe ţărani, ci reducînd agravarea impusă şi introducînd unele modalităţi uşurătoare de executare.

Iată această concordanţă.

CONCORDANŢA AŞEZĂMINTELOR AGRARE CODIFICATE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI AL. IPSILANTI

A

Manualul de legi al lui M. Fotino din 1766 (ed. a 3-a, ca 1775). Titlul „Despre drepturil e ce au faţă de rumâni stăpînii moşiilor" [1] (Ms. supl. gr. 1323 al B.N.P.)

<1> „Rumânii" să lucreze clacă [2] 12 zile într-un an.

[1] Περὶ δικαίων ὁποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ῥουμούνους οἱ κύριοι τῶν μοσιῶν
[2] κλάκαν

B

Manualul de legi al lui M. Fotino din 1777 (— proiectul primului cod al lui Al. Ipsilanti. Cartea a 4-a, titlul al 11-lea, „Despre sătenii din metrocomii şi parici" [1] (ms. gr. 1195 al B.A.B.)

Se numeşte sătean de metrocomie [2] cel care locuieşte [3] pămîntul propriu şi-l posedă [4], şi este supus la împlinirea dărilor împărăteşti [5], şi care se numeşte stăpîn [6], pe româneşte moşnean [7].

Se numeşte paric [8] acela care este aşezat [9] pe moşia altuia, fie ea mănăstirească, boierească sau ţărănească [10], şi care este ţinut să împlinească toate drepturile de mai jos (pe care le au faţă de ei stăpînii moşiilor), precum şi dările împărăteşti.

(1) Lucrează stăpînilor pămîntului cîte douăsprezece zile pe an.

[1] Περὶ μητροκωμητῶν καὶ παροίκων
[2] μητροκωμήτης
[3] ὁ νεμομένος (care stăpîneşte ; locuieşte)
[4] ἔχων
[5] τῶν βασιλικῶν δοσιμάτων
[6] κτήτωρ
[7] μποσνάνος
[8] πάροικος
[9] κάθεται
[10] εἴτε μονοστηριακὴν, εἴτε ἀρχοντικὴν εἴτε πτωχικήν

ABC § 1. — Pe moşiile mănăstireşti 12 zile, casnicii rînduri-rînduri în 9 luni (fără iarnă) : 12 dec. 1765 ; cf. 23 febr. 1766 ; 7 iul. 1768 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 2 şi 24 febr. 1775 ; 11 iun. 1775 1 iul. 1779 ;.

— Idem cîte 3 zile pe anotimp : 5 iun. 1776 ; 22 febr. 1779.

— După condica divanului : 20 mart. 1780.

— După obiceiul pămîntului : 1 iul. 1779.

— Claca obişnuită : 5 febr. 1766 ; 22 mai 1772 ; 13 iun. 1674 ; 1 iul. 1777 ; 13 apr. 1778 ; 23 ian. 1779 ; ,,să dea obiceiul pămîntului, după hotărîrea tnstamentului : 5 febr. 1766.

— Claca determinată de interesaţi prin muncă, nu prin zile : 22 mai 1767.

C

PRAVILNICEASCA CONDICĂ (1780)

Titlul XVI. „Ceale drepte ale stăpînilor moşiilor ce au asupra lăcuitorilor"[1]

1. Lăcuitorul are să lucreze clacă stăpînului moşii cîte doaosprezece zile întru an; iară de să va aşăza stăpînul moşii cu dînşii mai pe puţine zile şi să va dovedi una ca aceasta, să nu poată în urmă să-i silească pentru doaosprezece zile, de vreme će nu numai că s-au învoit cu dînşii însuşi el, ci să cunoaşte că aceasta iaste şi înşălăćiune pentru vreun interesu al său.

---

[1] Pentru termenii greceşti cu caracter tehnic folosiţi în acest text, vezi *Pravilniceasca condică*, 1780, ed. 1, Bucureşti, Edit. Academiei, 1957, p. 81—87.

C §§ 1—22. Pentru aplicare după 17 martie 1781, vezi DRAI, îndeosebi doc. din 30 apr. 1782, unde textele din C sînt adesea reproduse textual.

— Clacă la vii „la ce ne va pune", o zi de casnic: 22 mai 1767, ascultători la orice: 1 august 1773.

— Prin învoiala cu mănăstirea, claca de 5—8 zile: 31 mart. 1772.

— Clăcaşul lucrează pînă la 3 ore de mers: 23 iun. 1776.

— Măn. Arnota cere 12 zile în loc de 6, domnul aprobă: 20 dec. 1776.

— Măn. Bistriţa se învoise la 6—8 zile: 29 mart. 1777; la 16 ian. 1779 avea 9 zile, domnul le scade la 8 („cu scăzămînt" faţă de toţi lăcutori), vezi nr. 486.

— Măn. Govora: 6 zile cu învoială: 29 mart. 1777.

— Hotărîre cu 12 zile de clacă pentru locuitorii după afară, neaplicabilă mahalagiilor şi orăşenilor care au altă rînduire: 30 apr. 1777 (vezi nr. 474).

— Măn. Bistriţa nu respectă vechea învoială de 6 zile (fără dijmă): 6 mai şi 31 oct. 1777.

— Ungurenii Măn. Vintilă-Vodă (Menedic), cu zapis, fac 8 zile: 24 febr. 1778.

— Măn. Dealului cere 12 zile în loc de 6: 29 febr. 1780.

A

<2> Cei ce au vii pe pămînt străin dau otaştină [3] o vadră [4] de vin din douăzeci de vedre

<3> Fără voia stăpînului [5] nu poate cineva să sădească vie.

[3] ὀτάστιναν
[4] μέτρον
[5] τοῦ νοικοκυροῦ

B

(2) Dă otaştină cîte o vadră de vin din douăzeci de vedere, sau 20 de bani.

(3) Nu poate să sădească vie fără voia stăpînului pămîntului.

(4) Cînd stăpînul pămîntului [1] nu vinde vin pe moşia [2] lui, atunci poate paricul cu voia stăpînului să vîndă, dînd cîte doi groşi de butie [3] şi cîte o vadră de vin.

[1] ὁ κύριος τῆς γῆς
[2] εἰς τὸ μοῦλκι
[3] εἰς τὸ βουτζί

— Obiceiul şi testamentul la toţi locuitorii ţării, 12 zile ori un zlot; domnul decide să dea un zlot (înainte făceau 4, 6 sau 8 zile, unii nimic), fiind la munte: 12 nov .1779.
— Clacă, un tult de casă: 4 ian. 1780.
— Poruncă şi obiceiul: 12 febr. 1780.
— Domnul decide motivat 6 zile pe moşia măn. Dealul 11 nov. 1779.
— Episcopia Rîmnicului cere 12 zile de clacă: 20 mart. 1780.

ABC § 2. — Pe moşia lui M. Conduratu, oamenii nu dau după tocmeală şi aşezămîntul lor o vadră de vin din 20; domnul decide să dea vin, nu bani, o vadră din 10, după obicei: 18 sept. 1775; se dă otaştină: 1 iul. 1777; cinci vedre de zece oca din 100: 11 nov. 1779; măn. Tismana ia otaştină cu vadra de 12 oca; domnul impune vadra de 10 oca însemnată: 12 nov. 1779.

ABC § 3. — Bucate pentru vînzare se pun numai cu voia stăpînului: 27. dec. 1766 (ref. la hotărîrea domnească).
— Pentru marfa dusă săptămînal la zi de tîrg prin prăvălii, 2 bani de prăvălie: iun. 1775.

C

2. Să dea otaştină la doaozeci de vedre o vadră, iară să nu-i silească să dea bani, afară numai de să vor aşăza între dînşii şi să vor învoi amîndoă părţile atît stăpîni viilor, cît şi stăpîni moşiilor, de vreme ce această ostaştină să vede că iaste vechiu obiceiu pămîntesc şi cu dreptate, după cum ne-am adeverit Domniia mea atît din hrisoavele mînăstireşti, cît şi din cele boereşti. Dar pentru ca să nu să năpăstuiască săracii din încărcăturile ce va îndrăzni să facă vreunul din vinăriceri la scrisul vinăriciului (de vreme ce stăpîni moşiilor iau otaştină după acel catastih al vinăricerilor), pentru aceia am mai micşorat Domniia mea vedrele de oştaştină. orînduind acest fel de vedere însemnate cu fierul domnesc spre a să lua otaştina cu aceste vedre, iară nu cu altele; deci oricare să va dovedi călcînd această hotărîre, să se pedepsească întocmai ca cei ce fac vicleşuguri în cumpene şi în măsuri, a cărora orînduială spînzură de la însuş puterea stăpînitoriului al fieşcare politii.

3. Nu poate a sădi cinevaş vie făr de voia stăpînului moşii, iară cînd făr de a nu lua voe, va sădi cinevaş în loc ce era ales de stăpînul moşii mai denainte pentru trebuinţa lui, atunc să-şi piarză osteneala; iar cînd va sădi în loc ce nu era de trebuinţa stăpînului, atunci nu să vinueşte atîta cel ce au sădit făr de voe, pentru că stăpînul moşii are a să folosi cu obicinuita otaştină.

4. Cînd stăpînul moşii nu va pune vin să se vînză pe moşiia lui, atunci poate lăcuitoriul cu voia stăpînului moşii să vînză, dînd cîte t<a>l <er> unul de bute i cîte o vadra vin.

— Grădina pe moşie numai cu voia stăpînului: 21 mart. 1776.
— Să nu se facă nimic pe moşie „de sineşi cu semeţie": 22 sept. 1776.
— Nu se dă nimic pentru suhatul vitelor de treaba casei: 12 dec. 1765, 23 febr. 1766, 28 febr. 1780 şi 20 mart. 1780 (să nu fie pentru negustorie).
— Dijma din păşunea ierbii: iun. 1775.
— Suhatul şi păşunea nu sînt reglementate expres în aşezăminte.
BC §4. — Fără indicarea sumei: 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 27 dec. 1766; 13 sept. 1769; 26 apr. 1770; 23 iun. 1770; 29 mai 1773; 13 iun. 1774; 2 şi 24 febr. 1775; apr. 1775; 11 iun. 1775; iun. 1775; 1 iun. 1776; 10 iun. 1776; 4 ian. 1780; 28 şi 29 febr. 1780; 20 mart. 1780 (pot avea rachiu pentru casă; sic: 14 dec. 1776).
— Măn. Arnota cere 2 tal. şi o vadră de vin pentru o butie de vin vîndut pe moşie: 20 dec. 1776.
— Măn. Bistriţa cere 2 tal şi 30 bani în loc de 1 tal. de butie: 29 mart. 1777; 2 tal. de butie: 30 apr. 1777 (sub 16 ian. 1777).
1 tal. şi o vadră de vin pentru butia vîndută: 16 ian. 1777.
— Ţăranii vînd vinul lor după ce vînd cîte o butie a mănăstirii: 30 apr. 1777 (nr. 474)

A

<4> Cînd stăpînul viei va lăsa via timp de trei ani întregi nelucrată, s-o stăpînească stăpînul moşiei [6].

<5> „Rumânii" dau stăpînului zeciuială [7] din toate produsele, afară numai de grădinile [8] ce au în jurul caselor lor.

<6> „Rumânii" dau dijma din fîn din zece care două.

<7> „Rumânii" dau stăpînului pentru stupi lor, adică după mătci, doi bani de fiecare stup şi din douăzeci cîte un roi [9].

[6] τῆς μοσίας.
[7] δέκατον.
[8] τῶν μπαχτζέδων.
[9] ἕνα ροϊ.

B

(5) Cînd paricul va lăsa timp de trei ani întregi via sa nelucrată, atunci să o stăpînească stăpînul pămîntului.

(6) Dau zeciuială [4] stăpînilor pămîntului din toate roadele pe care le va face sămănînd pămîntul acelora, afară numai de grădinile pe care le au în jurul caselor lor.

(7) Dau paricii zeciuială stăpînilor pămîntului din fînul pe care îl cosesc [5] două care de fîn din zece.

10 Din albine, după mătci, dau cîte patru bani de fiecare stup [6].

[5] δέκατον.
[6] κοσίζουν.

A § 4, BC § 5. — 20 apr. 1771 : „pravila zice şi încă şi obiceiul ieste ca toate omul ce va avea vie pe moşie sau mănăstirească sau boierească, şi nu o va lucra pînă în 3 ani, ieste valnic stăpînul moşii ca acele vii să le dea altora ca lucrîndu-le să-şi ia venitul moşii".

— 5 iul. 1779 : sînt date porunci domneşti ca „pîn' la 3 ani cine-şi vor părăsi viile să aibă voe stăpînul moşii a le da altuia care se va găsi să le lucreze" (dispoziţie a cărei aplicare o cere măn. Mislea).

A § 5, BC § 6. — 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 22 mart. 1767; 13 sept. 1768; 26 apr. 1770; iun. 1775; 4 ian. 1780; 22 febr. 1780; 28 febr. 1780; 20 mart. 1780.

— Din cînepă: 22 mai 1767; din semănături: 13 iun. 1774.

— Din in şi cînepă: iun. 1775.

— Din făină: iun. 1775.

— Zeciuiala : 12 nov. 1779.

— Măn. Bistriţa cere dijma din fînaţurile de curatură : 29 mart. 1777.

— Sînt scutite dijmele pentru hrană, nu pentru negustorie : 30 apr. 1773; 20 dec. 1776 (legume pentru vînzare : 1 din 10).

— Dijma se dă după obicei : 4 nov. 1778; 9 aug. 1778; 23 ian. 1779.

— Din semănături şi poame : 1 baniţă din 10. 20 dec. 1776.

— Livezi oprite rîmătorilor : 21 mart. 1776.

A § 6, BC § 7. — 22 mai 1767; 20 dec. 1776. Se inrerzice dijma fînului în bani : 7 iul. 1768; idem de la plăeşii de Slănic 4—5 tal. o claie de fîn 23 mart. 1776;

C

5. Cînd nemernicul, adică lăcuitorul ce şade pe moşiia altuia, îş va părăsia viia lui în trei ani deplin nelucrată, atunci stăpînul moşii să arate Domnii meale şi, dîndu-i-să ştire şi încă de un an soroc, de nu o va lucra nici într-acel an, atunci să o stăpînească stăpînul moşii. Însă aceste soroace, de trei ani şi de unul, să se caute, cînd nu să va întîmpla vreo întîmplare de mare nevoe.

6. Lăcuitoriul are să dea zeciuială la stăpînul pămîntului pentru toate rodurile ce va face pe moşie, afară numai din grădinile ce are împrejurul casi lui, pentru care nu are a da nimic

7. Lăcuitori pentru fînul ce vor cosi pe moşiia ce şăd ori pe alta, au să dea dijmă din zece clăi de fîn una.

10. Pentru stupi au să dea de toată matca cîte bani trei, iar pentru roi nu au a da nimic.

— Domnul respinge, ca împotriva obiceiului, pretenţia de a nu se da mănăstirii Dintr-un Lemn dijma fînului : 13 dec. 1776 ; domnul respinge cererea lui Ioniţă Bănescu de a lua la Ciorteşti 5 tal. de claie : 22 sept. 1776 ; 18 bani pentru carul cu fîn : 12 febr. 1780.

A § 7, BC § 10. — 3 bani de matcă : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 10 iun. 1776 ; 22 sept. 1776 ; 28 febr. 1780 ; 20 mart. 1780.

— Carte domnească, o para de stup : 21 iun. 1781.

BC § 12. — După aşezămîntul ce vor face, ori brînză, ori bani : iun. 1781.

A	B
<8> Dau pentru capre[10] doi bani în timpul verii și 4 bani[11] în timpul iernii.	11 Pentru capre[7] dau cîte doi bani în timpul verii și patru bani[8] în timpul iernii.
<9> De la stîni ia stăpînul cîte un miel și un calup de brînză după înțelegerea privitoare la stînă[12].	(<12>) De la stîne ia (restul necopiat ; se poate completa prin 1323 sau prin *Prav. cond.*).
<10> Stăpînul ia pentru rîmători cîte 4 bani[13] pentru unul cînd pasc în pădurea[14] stăpînului.	(<13>) Stăpînul pămîntului ia pentru rîmătorii care merg să pască în timpul iernii în codru[9], adică în pădurea[10] acestuia, cîte 12 bani[11] de rîmător.
	(<14>) Fugind sau murind „rumânul" fără moștenitor, să stăpînească stăpînul pămîntului grădinile aceluia cu toți pomii roditori.
<11> Stăpînul moșiei alege locul cel mai bun pentru folosința lui.	(<15>) Stăpînul pămîntului alege cel mai bun loc din moșia[12] sa pentru a sa proprie folosință.
<12> În heleșteul moșiei[15] nu are voie nimeni dintre „rumâni" să pescuiască.	(<16>) Nimeni din parici n-are voie să pescuiască în balta, adică în heleșteul[13] stăpînului.
<13> Lăsînd „rumânul" livada[16] timp de trei ani nelucrată, o ia stăpînul.	(<18>) Cînd paricul va lăsa livada sa nelucrată timp de trei ani, atunci s-o stăpînească pe aceasta stăpînul pămîntului.

A:

10 κατζίκια
11 ἄσπρα
12 κατὰ τὴν συνφωνίαν εἰς τὴν στίναν
13 παράδες
14 πανδοῦρι
15 χιλιστέον τῆς μοσίας
16 λιβάδι

B:

7 κατζίκια
8 ἄσπρα
9 δρυμῶνα
10 πανδοῦρι
11 ἄσπρα
12 τῆς μοσίας
13 λίμνην, ἤτοι τὸ χελεστέον.

A § 8. — 2 bani pe an : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 5 iun. 1776 ; 22 sept. 1776 ; 28 febr. 1780 ; 20 mart. 1780.

BD § 11. — Mănăstirea Dintr-un Lemn lua 4 bani vara și 4 bani iarna : se hotărăște respectarea obiceiului : 2 bani atît iarna cît și vara : 13 dec. 1776.

A § 9, BC § 12. — După învoială (stîne și perdele pe moșii) : iun. 1775.

A § 10. — 6 bani pe an de rîmător : 22 sept. 1776.

C

11. Pentru caprele ce au lăcuitori, au să dea stăpînului moşii dc capră cîtc bani doi, atît vara, cît şi iarna.

12 De la stînile ce vor fi pe moşie, arc să ia stăpînul moşii după aşăzămîntul ce va face, sau brînză sau bani.

13. Lăcuitori pentru rîmători ce vor avea, nu au a da nimic stăpînului moşii, dar nici să îndrăznească să-ş bage rîmători lor în pădurile cealc oprite, adică în ceale ce vor avea dcosebite stăpîni moşiilor pentru vînzarea ghinzi, ci întîi să se tocmească cu stăpînii şi, aşa aşăzîndu-se, să-i bage; iară cîţi vor îndrăzni să-şi bage rîmători lor, făr dc tocmeală, unii ca aceia să plătească stăpînului moşii preţul acela ce putea să-l ia şi de la alţii.

14. Lăcuitoriul de va fugi sau de va muri făr dc a nu avea moştenitor dc aproape sau de departe, (de nu va fi dator la visterie), stăpîneşte ccl cu moşiia grădinile aceluia cu toţi copacii cei roditori.

15. Stăpînul moşii alege cel mai bun loc al moşii pentru trebuinţa lui, dar nu are voe să ia locul ce s-au deschis şi s-au lucrat mai nainte de către lăcuitor.

16. Nici un rumân nu are volnicie să vîneze peşte în heleşteul stăpînului moşii.

BC § 13. — Pădure : 1 ort dc copaci mari ; nimic pentru mărunţeaua de lemn : 22 sept. 1776.

— Se interzice luarea lemnelor pentru vînzare : 28 iun. 1777.

— Obligaţia de a păzi rîmătorii : 21 mart. 1776.

— Se interzice luarea lemnelor fără voie : 19 mai 1776.

— Pădure oprită : 29 febr. 1780, la care paguba se plăteşte îndoit : 25 mai 1776 ; 10 iun. 1776.

C § 9. — „Pentru porumb au să dea de pogon cîte patru baniţe porumb grăunţe cu baniţa za ocă doozeci şi doo" : iun. 1781 şi 30 apr. 1782, care, de altminteri, se referă la *Pravilniceasca condică* şi îi reproduce adesea textual.

A

<14> Dar nu poate să vîndă vin şi rachiu[17] decît stăpînul[18]

<15> Din zece clăi de grîu sau de orz, „rumânii" dau dijma[19] o claie[20], şi tot aşa din orz şi din mei[21].

<16> Pentru porumb[22] din zece baniţe[23] una.

<17> Stăpînul moşiei[24] ia la crăciun cîte o găină de la fiecare casă a „rumânilor" şi la paşte cîte o găină[25] şi un ou[26].

<18> Numai stăpînul moşiei ţine băcănie[27] pe moşie[28].

---

[17] ῥακί
[18] νοικοκύρης
[19] δίσμα
[20] κλάγιαν
[21] μέϊ
[22] τὸ ποροῦμπι
[23] βανιτζαῖς
[24] τοῦ χορίου
[25] ἀπὸ μίαν ὄρνιθαν
[26] ἕν αὐγόν
[27] μπακαλικόν
[8] εἰς τὴν μοσίαν

B

(<17>) Nimeni dintre parici nu are voie să vîndă vin sau rachiu[14], sau să aibă băcănie[15] pe moşia[16] pe care şade, decît numai stăpînului pămîntului.

(8) Pentru grîu, orz şi mei[17] paricii dau din roadele pămîntului cîte o claie din zece clăi.

(9) Pentru porumb[18] dau o baniţă[19] din zece.

(<19>) Paricii trebuie să dea stăpînilor pămîntului la sărbătoarea crăciunului cîte o găină fiecare, iar la paşti (restul nu este copiat).

<17> ... sau băcănie pe moşia pe care şade să nu aibă decît stăpînul pămîntului (vezi mai sus).

(<20>) Paricul nu poate să facă moară.

(<21>) În bălţi sînt toţi liberi să pescuiască, dînd stăpînului bălţii întreiala, adică din trei peşti unul.

(<22>) De cînd paricul a curăţat pămîntul ca să-l semene nu poate nici stăpînul pămîntului să-i ia acel loc, pînă ce nu-l părăseşte paricul însuşi.

---

[14] ῥακί
[15] μπακαλικόν
[16] μοῦλκι
[17] μέϊ
[18] ποροῦμπι
[19] μίαν μπάνιτζαν

A § 15, BC § 8. — 22 mai 1767; iun. 1775.

A § 16. — 22 mai 1767 (baniţa de 22 de ocale).

BC § 9. — Mănăstirea Dealului cere 4 baniţe de 52 de ocale la pogon: 11 nov. 1779. Domnia ordonă aplicarea baniţei înhicrate, 4 baniţe la pogon: 12 febr. 1780.

B § 20. — 4 mai 1774; pentru moară se plăteşte 1 oium din 12: 1 iun. 1776.

C § 18. — Cu învoială sătenii au mori pe moşia mănăstirii Găjeni şi plătesc 4 tal. pe an: 8 iul. 1776; sătenii din Costeşti, pentru morile lor luate pe nedrept de Măn. Bistriţa plătesc tretina morii: 14 dec. 1776; Mănăstirea Bistriţa ia morile sătenilor, dar în altă parte a moşiei sătenii dau tretina morii: 29 mart. 1777.

C

17. Nici un rumân nu are volnicie să vînză vin sau rachiu pe moşie făr de voiia stăpînului sau să aibă băcănie, făr de numai de să va aşăza cu stăpînul moşii, după cum mai sus s-au zis.

8. Pentru grîul şi orzul ce seamănă, au să dea din zece clăi una. Numai să aibă datorie lăcuitoriul a căra dijma aceia cu însuşi carul său la ariia stăpînului moşii după obiceiu. Iară cînd sau din lenevire sau din nebăgare de seamă nu va urma, după cum s-au zis, şi îş va rădica şi grîul lui tot, atunci ispravnicul judeţului să aibă a face împlinire stăpînului moşii.

9. Pentru porumbu au să dea din zece baniţi una.

17. . . . sau să aibă băcănie, făr de numai de să va aşăza cu stăpînul moşii, după cum mai sus s-au zis.

18. Lăcuitorul nemernic nu poate să facă moară, fiindcă aceasta iaste a o face stăpînul moşii.

19. La bălţi sînt slobozi lăcuitori a vîna peşte, dînd stăpînului zeciuiala, adică din zece peşti unul.

20. Locul ce-l va curăţi nemernicul, adică lăcuitoriul, ca să-l semene sau să facă fîn sau grădină, nu poate stăpînul moşii să i-l ia.

B § 21. — Din 10 peşti un peşte sau din 10 bani un ban : 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 10 iun. 1776 şi 28 febr. 1780 (zeciuiala peştelui sau a banilor).

C § 10. — Întreiala de peşte : 16 ian. 1773 (cartea lui Gr. Ghica din 11 apr. 1750 pentru mănăstirea Căldăruşani); întreiala peştelui; 22 febr. 1779 (nr. 502).

A	B
	(23) Cînd o perdea de oi fată pe o moşie oarecare, stăpînul pămîntului ia un miel şi un groş, şi perdeaua de oi şade acolo de la bunavestire pînă la sfîntul Gheorghe.
	(24) Cînd paricul nu lucrează 12 zile pe an, dă un groş pentru familia lui şi zeciuiala din toate roadele sale.

B § 24. — 1 zlot pe an: 23 dec. 1765; 12 dec. 1765; 23 febr. 17C6; 13 sept. 1768; 2 şi 24 febr. 1775.

C § 22. 11 iun. 1775; 24 febr. 1779.

90 de bani: 26 apr. 1770; 29 mai 1773.

— Se plătesc cele 12 zile la preţul mînii de lucru :1 aug. 1773.

— Se interzice să se ia de la Plăieşii din Slănic, 2,60 tal. de casă cu nume de clacă: 23 mart. 1776.

— Se interzice şi măn. Găiseni să ia 1 tal. 1 pol de casă pentru claca în loc de 1 zlot: 8 iul. 1776.

— Măn. Arnota ia 3 tal. de om; se aprobă 1 zlot: 20 dec. 1776; Măn. Hurez cere un zlot de vatră şi clacă: 15 iul. 1779; Sătenii măn. Tismana nu dau zlotul de vatră (vadră?): 30 oct. 1779; La măn. Dealul, şase zile sau un zlot: 11 nov. 1779; Măn. Dealul cere 3 tal. pentru clacă: 11 nov. 1779.

— În loc de clacă, 4 parale de vită mare dacă au: 22 sept. 1776.

C

21. De la perdelile de oi ce sînt cu fătăciure pe moșie, are să ia stăpînul moșii de toată perdeaoa cîte un miel i cîte t<a>l <er> unul, şi au a şădea acolo perdelele de la blagoveştenii pînă la sf<î>ntul Gheorghie.

22. Cînd stăpînul moşii nu va avea de lucru să lucreze lăcuitorii ceale doaosprezece zile de clacă, atunci lăcuitorul să dea cîte un zlot de casă şi să nu aibă volnicie stăpînul moşii. cînd nu va avea de lucru pe moşiia aceia ce şăd acei lăcuitori, să-i ducă la altă moşie a lui depărtată, ca să i clăcuiască aceale dooasprezece zile, afară numai de va fi ce'laltă moşie aproape de aceia ce să află cu şăderea, ca de doao sau cel mult de trei ceasuri si de nu vor putea să-ş isprăvească lucru si trebuinta cu acei lăcuitori ce-i are pe însuş acea moşie.

Care sînt primele observații prilejuite de această concordanță?

Ordinea dispozițiilor este aceeași în B și C și puțin diferită în A. Paragrafele 18—19 din B lipsesc în C, dar figurează în A. Paragrafele 4, 14, 20—22 din B și 4, 14 din C lipsesc în A. Paragraful 17 (BC) = 14 + + 18 (A). Paragrafele 21—22 (C) lipsesc din A și B. Românismele grecizate, unele comune, sînt destul de numeroase în toate cele trei texte. Diferențele de formă minime între textele comune nu prezintă nici un interes de fond. Termenul ἄσπρα figurează în C, pe cînd γροσί din C și B nu se găsește în A, iar ζολότα numai în C.

Așezămîntul A nu dă expres clăcașului putința de a vinde vin cu voia stăpînului pe moșia pe care acesta nu deschide cîrciumă proprie (BC 4), nici nu prevede anume dreptul celui din urmă de a relua pe seama sa grădinile clăcașului fugit sau decedat fără moștenitor (BC 14).

Din A lipsesc : interdicția pentru clăcaș de a-și face moară (B 18 ; C 20) ; darea de pește din bălți (B 21 ; C 19) ; importantul drept al clăcașului de a nu fi deposedat de curătura sa (B 22 ; C 20), cu precizarea că ea revine stăpînului numai în caz de posesiune voluntară de către clăcaș, ceea ce este și o aplicare a principiului deja enunțat pentru grădini (BC 14).

Două obligații țărănești sînt mai grele în B decît în A : a) 4 bani de stup (B 10) față de 2 bani de stup și un roi din douăzeci în A 7 ; b) 12 bani de rîmător pentru hrana lui în pădure iarna (B 13) față de 4 bani în A 10. Alternativa de 20 de vedere sau 20 de bani la otaștină (B 2) lipsește în A 2, care prevede numai darea în natură.

Din *Pravilniceasca condică* au dispărut următoarele dări : a) aplicarea dreptului de repriză ca în A 4, B C 5, la livada nelucrată de clăcaș timp de trei ani (A 13, B 18) ; b) darea găinilor la crăciun și a găinilor și ouălor la paști (A 17 completă ; B 19 necompletă, vezi mai sus). A apărut însă darea pentru perdelele de oi (C 21) și răscumpărarea clăcii prin plata unui zlot de casă, precum și dispoziția privitoare la distanța maximă ce se poate impune clăcașului ca deplasare pentru efectuarea clăcii (C 22).

Deosebit de semnificative în sensul deja definit sînt diferențele dintre B și C.

Cuantumul dărilor este degrevat în C față de B : a) o claie de fîn din 10 în loc de 2 care din 10 (CB 7) ; b) nimic pentru roi (C 10) ; c) darea pentru hrana rîmătorilor din pădure după învoirea cu stăpînul, care poate declara oprită una din pădurile sale, față de darea de 4 bani (A 10) și de 12 bani pentru un rîmător în timpul iernii (B 13) ; d) un pește din 10 față de unul din trei (C 19 ; B 21).

În ceea ce privește modalitățile de executare, în C apar următoarele inovații : a) valabilitatea învoielilor pentru o clacă sub 12 zile (C 1) ; b) motivarea soluției și obligația de marcare a vedrei domnești pentru a nu se năpăstui săracii prin mărirea vedrei de otaștină (C 2) ; c) posibilitatea de a sădi pe loc străin dacă nu este trebuitor stăpînului, dîndu-se numai dijma, fără autorizație prealabilă (C 3) ; d) exonerare în caz de forță majoră la sancțiunea pentru părăsirea viei (C 5) ; e) reglementarea modului de ridicare a dijmei, orz și mei (C 8) ; f) alternativa brînză sau bani (C 12) ; g) modalitate de executare la darea pentru rîmători (C 13) ; h) precizarea că dreptul de a face moară revine numai stăpînului (C 18).

O observaţie generală care se impune este aceasta. Absenţa unei dispoziţii dintr-unul din cele trei aşezăminte, şi mai ales din A şi B, nu este o dovadă că ele nu se practicau. Ar fi necesar ca cel puţin pe baza datelor din *Documente privind relaţiile agrare*, vol. I (Ţara Românească), să se adauge la fiecare aşezămînt toate cazurile cunoscute de aplicare a dispoziţiilor lor, cu specificul fiecăruia dintre cele trei acte normative. Pentru anii 1765—1781, noi am efectuat mai jos această operaţie, limitîndu-ne la materialul din DRA I. Rezultatul ei, cînd va deveni exhaustivă, va ilustra şi mai sugestiv o anumită discrepanţă, în descreştere, care a existat între reglementările scrise şi practica juridică şi judiciară. Ea va contribui la datarea actelor A şi B şi va permite să se vadă precedentele fiecărei reglementări în practica anterioară.

În aşteptarea acestor rezultate şi a adîncirii problemelor ridicate aici sau cu soluţii schiţate ipotetic, avem convingerea că posedăm astăzi o imagine cu mult mai bogată decît pînă de curînd asupra reglementării de drept scris a relaţiilor agrare în perioada 1756—1781, iar politica agrară şi opera legislativă a lui Ipsilanti, ca şi opera de condificare a lui Fotino, ne apar într-o lumină mai complexă şi veridică, începînd cu acuitatea contradicţiilor de tot felul şi cu proporţiile luptei sociale dintre boierimea conservatoare şi ţărănimea dependentă, între care rolul domniei nu este nici uşor, nici liniar şi nici desprins de interesele de clasă.

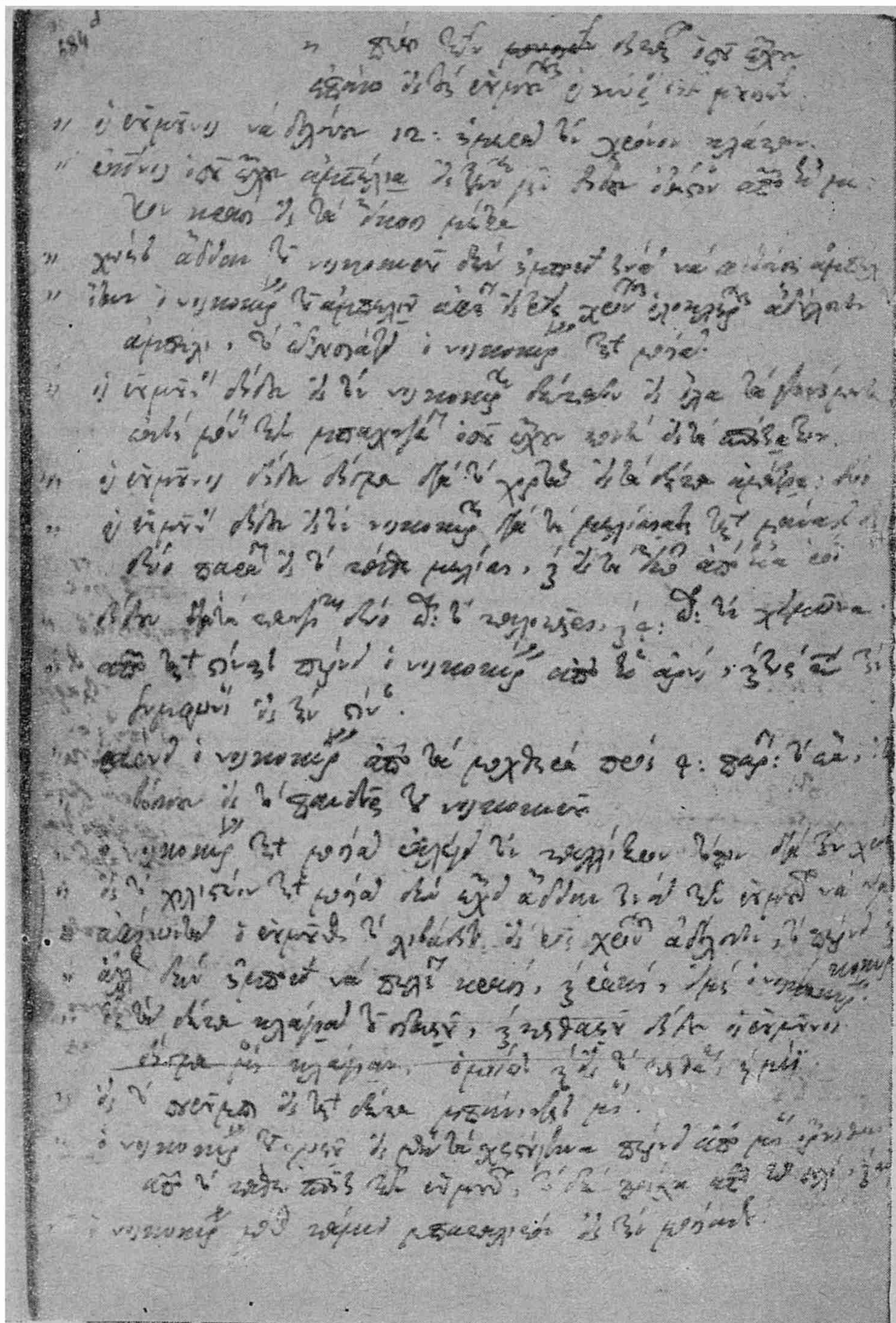

Fig. 1. — Cod. supl. gr. 1323 al Bibliotecii Naţionale din Paris, conţinînd versiunea lărgită (ed. 3) a *Manualului de legi* din 1766 al lui Mihai Fotino (p. 384 d).

Titlul : ,,Despre datoriile pe care le au « rumânii » faţă de stăpînii moşiilor'', reprezentînd codificarea unui aşezămînt agrar (după 1775 ?), al cărui original nu este cunoscut (Bibl. Acad. R. S. România Serv. Foto).

Fig. 2. — *Manualul de legi* din 1777 al lui Mihail Fotino (= proiect pentru primul cod pregătit la începutul domniei lui Al. Ipsilanti), ff. 53[r].

Cartea a IV-a, titlul al 11-lea, „Despre metrocomiţi (moşneni) şi parici ţărani dependenţi, clăcaşi" (Bibl. Academiei R. S. România Serv. Foto).

Fig. 3. — *Manualul de legi* din 1777 al lui Mihail Fotino (= proiect pentru primul cod pregătit la începutul domniei lui Al. Ipsilanti), ff. 53^{r}.
Cartea a IV-a, titlul al 11-lea, „Despre metrocomiţi (moşneni) şi parici ţărani dependenţi, clăcaşi" (Bibl. Academiei R. S. România Serv. Foto).

DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Formarea domeniului boieresc, îndeosebi a marelui domeniu, constituie o problemă de bază pentru înţelegerea întregii orînduiri feudale. Acest proces evolutiv, surprins în linii directoare în secolele XV—XVI, a atras atenţia istoricilor noştri încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar o reconstituire monografică a marilor proprietăţi boiereşti din această perioadă nu a fost întreprinsă pînă în ultimul timp. Problema suprafeţei domeniului boieresc [1] şi a repartiţiei sale în raport cu suprafaţa ţării şi a celorlalte forme de proprietate, fenomen de primă însemnătate în elucidarea mecanismului de formare şi dezvoltare a relaţiilor feudale în veacurile XV—XVI, nu poate fi deplin rezolvată fără cunoaşterea amănunţită a marilor proprietăţi boiereşti din această perioadă. Un prim pas în această direcţie a fost făcut prin studiul lui I. Donat asupra proprietăţii boiereşti a lui Mihai Viteazul [2].

Cercetarea domeniului feudal al marelui paharnic Şerban, moştenitor al averii Craioveştilor, are ca scop reconstituirea acestuia, pe baza documentelor păstrate, viitorul domn fiind unul dintre puţinele exemple de mari boieri de pînă la 1600 a cărui stăpînire poate fi în întregime cunoscută. O comparaţie cu domeniul celorlalţi boieri din divanul lui Mihai Viteazul, şi în primul rînd cu cel al Buzeştilor, relevă astfel cea mai importantă stăpînire boierească din Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea, pînă acum necercetată.

Reconstituirea acestui întins domeniu, pornind de la studiul tuturor izvoarelor care-l menţionează, nu poate fi efectuată decît prin cunoaşterea amănunţită a istoricului fiecărui sat component, pentru a putea astfel urmări provenienţa sa sub raportul moştenire, zestre, cumpărări, vînzări, reflectînd procesul dinamic de formare a domeniului, precum şi soarta

---

[1] Calcule ale numărului de sate pe diferite domenii, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 229—230, 249—250, 252—256, şi *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 310, 589, 853.

[2] *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii şi materiale de istorie medie", (1960), p. 465—506. Acest domeniu a fost alcătuit de Mihai din sate cumpărate şi din zestrea soţiei sale Stanca, domeniu, avînd o viaţă scurtă în comparaţie cu cel al Craioveştilor.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 469—491, 1970.

sa ulterioară. Din această cauză, cercetarea de față are ca limite perioada cuprinsă între începutul secolului al XVI-lea, cînd o serie de sate aparținînd domeniului boieresc al lui Radu Șerban apar în proprietatea Craioveștilor, și mijlocul secolului al XIX-lea, cînd aflăm ultimele mențiuni ale acestora în stăpînirea Cantacuzinilor și a mănăstirii Cotroceni [3].

I. ORIGINEA DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN SUB RAPORTUL LEGĂTURILOR DE RUDENIE CU BOIERII CRAIOVEȘTI ȘI MĂRGINENI

În cadrul luptei pentru domnie după moartea lui Mihai Viteazul, alături de calitățile militare, o a doua condiție, esențială în determinarea poziției viitorului domn în raport cu a celorlalți pretendenți, și în primul rînd cu boierii Buzești, era aceea a stăpînirii unui puternic domeniu feudal. Stabilind numărul și repartiția geografică a celor 71 de sate și părți de sate aflate în stăpînirea marelui paharnic Șerban la data alegerii sale ca domn, apare limpede poziția sa în sînul clasei sociale din care făcea parte.

Pentru cercetarea originii domeniului boieresc al lui Radu Șerban, caracteristic tipului „de moștenire", cunoașterea legăturilor dintre Craiovești și fiul jupînesei Maria din Coiani, care apare la sfîrșitul secolului al XVI-lea ca moștenitor direct al unei însemnate părți din averea Craioveștilor, este de mare însemnătate, cu atît mai mult cu cît nu sînt cunoscute decît două cazuri de cumpărare a unor sate de către Radu Șerban înaintea domniei [4]. Pe baza unor documente din 1586, 1588 și 1590, cunoscute mai demult, dar mai ales a hrisovului din 17 mai 1589, publicat întîia oară în 1952, în care sînt amintiți frații Craiovești și soarta averii lor [5], putem stabili astăzi că domeniul boieresc al lui Radu Șerban „de moștenire" provine în întregime din averea Craioveștilor, urmași ai lui Radu postelnic Craiovescu prin Maria, fiica sa, căsătorită cu Șerban mare ban (1535—1539), Anca din Coiani, nepoata sa, soția lui Neagoe mare ban (1560—1562), și, în sfîrșit, Maria din Coiani, căsătorită întîia dată în timpul lui Mircea Ciobanul cu Radu postelnic, tatăl lui Radu Șerban [6], și a doua oară în 1586 cu Nica mare armaș [7].

---

[3] Lipsa spațiului tipografic nu a permis publicarea *Anexelor* cu istoricul celor 71 de sate și părți de sate stăpînite de Radu Șerban ca boier; pe temeiul lor s-a putut stabili dinamica procesului de formare a domeniului.

[4] Satele Curești, jud. Ilfov, și Gropeni, jud. Teleorman (ambele dispărute azi). La 2 decembrie 1620, Radu Mihnea întărește lui Ioan paharnic satul Curești, „cumpărat de răposatul Șerban voievod încă de cînd au fost domnia-lui boier în dregătoria de mare paharnic" (transcriere la Institutul de istorie). În aceeași zi, Radu Mihnea întărește dania lui Radu Șerban către Albu comis din Brezoaia, ocine cu rumâni la Gropeni „cumpărate încă de cînd au fost domnia lui boer mare paharnic" (*D.I.R.*, B., XVII — 3, p. 617). Pentru localizări s-au folosit județele istorice din secolele XVI—XVII.

[5] *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 255—257, 365, 402—407, 434—438; cf. și Șt. Ștefănescu, *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în „Studii și materiale de istorie medie", I (1956), p. 326.

[6] Un act din 13—15 septembrie 1624 menționează că părinții lui Radu Șerban au avut pîră cu Radu Florescu pentru satele Dobreni și Vladimirești în zilele lui Mircea Ciobanul (regest la G. D. Florescu, *Boierii din Mărgineni în secolele XV și XVI*, Vălenii de Munte, 1930, p. 45—47), deci Maria din Coiani era căsătorită la acea dată cu Radu postelnic, tatăl lui Radu Șerban, amintit ca soț al ei și la 1580 (*D.I.R.*, B, XVI—4, p. 462).

[7] *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 256; vezi și *Genealogia familiei de boieri Craiovești*, anexă la Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.

În legătură cu situația averii lui Șerban mare ban din Izvorani, înfloritoare în timpul lui Vlad Înecatul, împrejurările în care-și încheie cariera politică înainte de 1543 în luptă cu Radu Paisie și care au dus la pierderea întregii sale averi au făcut ca în domeniul lui Radu Șerban să nu aflăm din partea sa decît părți din Izvorani, jud. Muscel și Pădureț, pe care acesta le vinde lui Mihai Viteazul la 11 mai 1597, din Bîcleș, jud. Mehedinți, dania lui Neagoe Basarab din 1513, și Dragomirești, jud. Dolj, primit probabil ca zestre de soția sa din satele lui Radu postelnic Craiovescu și exceptat de la confiscarea pentru „hiclenie" ca sat de zestre Craiovesc[8].

Nu se știe nimic despre familia lui Neagoe mare ban, bunicul lui Radu Șerban, iar despre averea sa nu avem decît o singură mențiune, într-un act din 1563—1567, prin care i se atestă stăpînirea unor mori pe Neajlov[9], așadar, din partea sa, domeniul moștenit de Radu Șerban nu a înregistrat nici o creștere.

Asupra activității politice și averii lui Radu postelnic, tatăl lui Radu Șerban, nu avem nici o informație, iar în ce privește pe Nica mare armaș, din 1586 al doilea soț al mamei sale, documentul din 17 mai 1589 arată limpede că jupîneasa Maria și fiul ei Șerban al doilea paharnic îl înfrățesc pe a treia parte din averile lor, de unde rezultă că nici din partea sa Radu Șerban nu a moștenit nimic. Din cele de mai sus rezultă că atît Șerban din Izvorani și ginerele său Neagoe banul, cît și cei doi soți ai Mariei din Coiani, Radu postelnic și Nica armaș, nu au sporit domeniul Craiovesc moștenit de Radu Șerban. Aceasta explică de ce atît în testamentul său din 1620, cît și în cel al Elinei Cantacuzino, fiica sa, nu sînt menționate decît averile moștenite de la Anca și Maria din Coiani, bunica și mama lui Radu Șerban.

O altă parte din domeniul său o formau satele din zestrea soției sale, Elina din Mărgineni, pe care un document din 1610 mai 17 o arată ca fiică a „răposatului Udriște banul din Mărgineni", descendentă a lui Drăghici vornicul, ctitorul mănăstirii Mărgineni, și totodată strănepoată a lui Radu de la Afumați, în care calitate moștenise numeroase sate[10].

Această privire de ansamblu asupra legăturilor de rudenie ale lui Radu Șerban cu Craioveștii și Mărginenii, necesară pentru cunoașterea originii proprietății sale boierești, ne ajută să urmărim în continuare modalitatea și căile de transmitere a satelor, fiind utilă pentru identificarea și localizarea acestora prin cunoașterea vechilor proprietari.

II. IZVOARE PENTRU STUDIUL DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ȘERBAN

Documentele din timpul domniei lui Radu Șerban menționează rareori stăpînirea sa boierească, iar testamentul său, redactat la 28 februarie 1620 la Viena, o indică global, sub termenul „toate moșiile" pe care

---

[8] *D.I.R.*, B, XVI I. p. 96 97, vol. 4. p. 251, vol. 6. p. 265.

[9] *Ibidem*. vol. 3, p. 181. Mare ban între 1560 și 1562. continuă să apară pe primul loc în divan ca fost mare ban între 22 octombrie 1563 și 25 ianuarie 1568 (*ibidem*, p. 185. 216, 218, 235, 237 238, 258), după care lipsesc alte știri asupra sa.

[10] *D.I.R.*, B, XVII—1. p. 467. Cf. G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 95. Înrudirea dintre Mărgineni și Craiovești, cunoscută și de autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, datează de la începutul secolului al XVI-lea, prin căsătoria lui Radu Craiovescu cu Velica din Sitoaia.

mama sa, doamna Maria „au lăsat cu gură dumneaei... căte sănt despre partea dumneaei şi despre a părinţilor dumneaei, nepoată-sa şi fetei noastre Ancăi" [11]. Informaţiile documentare în legătură cu această problemă trebuie căutate deci în perioada anterioară şi cea următoare domniei sale. După provenienţa satelor domeniale (cele de moştenire şi cumpărătoare ale lui Şerban paharnic şi cele din zestrea Elinei din Mărgineni), ele se împart în două categorii : cele care menţionează direct stăpînirea lui Şerban şi a mamei sale şi cele care permit reconstituirea satelor de zestre ale soţiei sale, Elina,

Principalul izvor referitor la domeniul boieresc al lui Radu Şerban îl constituie hrisovul amintit mai sus, din 17 mai 1589, provenind din actele Craioveştilor. Prin el, Mihnea Turcitul întăreşte Mariei din Coiani şi fiului ei, Şerban al doilea paharnic, 28,5 sate şi 548 de vecini, moştenire din averea Craioveştilor, partea lui Radu postelnic [12].

Un alt izvor de bază pentru studiul satelor boiereşti ale lui Radu Şerban este actul din 7 februarie 1668, prin care Radu Leon întăreşte fiicei lui Radu Şerban, Elinei postelniceasa Cantacuzino, şi fiilor ei, după moartea surorii sale Ancuţa, „satele, moşiile, rumânii, ţiganii, cîţi să trag de la moaşa lor, jupîneasa Anca ot Coiani" : 24 de sate, jumătăţi de sate şi vii, „de moşie, de strămoşie, cîştigate de la bătrînii moşii lor, încă din descălecatu ţărăi" [13]. Dintre acestea, 10 sînt sate întregi, care apar şi în actul din 1589 în partea lui Radu postelnic Craiovescu, la care se adaugă satul Obedeni din judeţul Ilfov, cumpărat probabil de jupîneasa Anca din Coiani [14]. Pe lîngă acestea, actul din 1668 cuprinde 8 jumătăţi de sate din partea Ancăi din Coiani, care nu apar în actul din 17 mai 1589 [15]. Ele provin din zestrea Velicăi din Şitoaia, soţia lui Radu postelnic Craiovescu şi fiică a lui Vintilă Florescu mare vornic. Celelalte jumătăţi sînt atestate în stăpînirea boierilor Floreşti, rude în acelaşi timp şi cu doamna Elina, soţia lui Radu Şerban [16]. În acelaşi act din 1668 sînt amintite în partea Ancăi din Coiani 5 vii, la Vărăşti, Viişoara, Fîntînele, Dobreni şi Punghina, moştenite de Cantacuzini prin nepotul ei Radu Şerban, satele respective aflîndu-se înainte de 1600 în stăpînirea acestuia [17].

În afara satelor cuprinse în documentele din 1589 şi 1668, mai apar în stăpînirea lui Radu Şerban 9 sate din acte diverse, aparţinînd primei

---

[11] *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 484—485.

[12] *Ibidem*, XVI—5, p. 402—407. Pentru localizarea satelor cuprinse în actele citate în acest capitol, vezi tabloul sinoptic al satelor şi harta repartiţiei lor.

[13] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 72—75.

[14] În documentele interne, acest sat nu apare decît la 7 februarie 1668 (N. Iorga, *loc. cit.*). Se afla în vecinătatea satelor Craioveşti, Dobreni, Vărăşti şi Vladimireşti. Faţă de hrisovul din 1589, în actul din 1668, din numărul satelor întregi lipsesc 11, unele fiind vîndute chiar de Radu Şerban (Halmăjul, Vianul).

[15] Vladimireşti (jud. Ilfov), Bezdead (jud. Dîmboviţa), Floreşti (jud. Ilfov), Răstoaca (jud. Dîmboviţa), Meri (jud. Ilfov), Gruia, Risipiţi şi Ştirbeiu (jud. Mehedinţi).

[16] *D.I.R.*, B, XVI—2, p. 94 ; N. Iorga, *loc. cit.* ; Muz. de ist. Bucureşti, nr. 27 112 ; Acad. R. S. România, CCI 20. Pentru legăturile de rudenie, v. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, extras din „Arh. Olt.", Craiova, s.a., p. 38.

[17] Acad. R. S. România, CCCLXVIII/90, *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 364—366, 403 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 52—53, 72—75, 88. Viişoara şi Fîntînele erau cuprinse în stăpînirea lui Radu Craiovescu.

jumătăţi a secolului al XVII-lea [18], alte 10 sate dintre cele menţionate la 1589 şi 1668 fiind amintite în proprietatea lui Radu Şerban în documente izolate [19].

Pentru satele de zestre ale Elinei din Mărgineni avem mai puţine informaţii, izvorul principal fiind hrisovul lui Radu Leon din 7 februarie 1668. Prin el se întăreşte Elinei Cantacuzino „satele, moşiile şi rumânii şi ţiganii cîte să trag de la moşii lor : Udrişte vistierul, Drăghici dvornicul ot Mărgineni" : 17 sate şi părţi de sate, la care se adaugă doi munţi, Prislopul în hotarul Secăriei şi Comarnicul [20]. Aceste sate, alături de cele provenind de la Anca din Coiani, sînt menţionate şi în diatele Elinei Cantacuzino din 1 şi 18 septembrie 1667, precum şi în alte acte ale Cantacuzinilor, moşiile „scaunului Mărginesc" fiind moştenite de ultimii patru fii ai săi, în timp ce moşiile de la „răposata jupîneasă Mariia ot Coiani" sînt împărţite între toţi fiii Elinei Cantacuzino, în afara lui Şerban Cantacuzino. Îndepărtarea sa de la moştenirea părintească o dată cu urcarea pe tron reflectă grija Elinei de a nu periclita printr-o eventuală mazilire a lui Şerban satele moştenite de la părinţii săi, Radu Şerban şi Elina din Mărgineni [21].

Din alte acte rezultă că din zestrea Elinei din Mărgineni au făcut parte jumătate din Ruşetu, cealaltă jumătate aparţinînd Mariei din Bucov, nepoată de vară doamnei lui Radu Şerban, viile de la Goleşti, probabil părţi din Cornu şi satul Dedelov, care provine din stăpînirea Mărginenilor [22].

Sintetizînd datele de mai sus referitoare la izvoarele domeniului boieresc al lui Radu Şerban, după tabelul sinoptic de la sfîrşitul lucrării rezultă că, din totalul unităţilor funciare cuprinse în domeniu, 33 sînt amintite în documentele Craioveştilor, referitoare numai la satele lui Şerban paharnic, 40 în actele Cantacuzinilor, menţionînd satele lui Şerban şi ale Elinei din Mărgineni, şi numai 12 în acte separate, din proprietatea ambilor soţi, aici fiind incluse şi cele două sate cumpărate de Radu Şerban în timpul boieriei, pentru care avea informaţii sigure.

III. REPARTIŢIA TERITORIALĂ A SATELOR DOMENIALE

Problema în sine este dificilă, necesitînd în prealabil localizarea satelor în cadrul judeţelor secolului al XVII-lea, ceea ce condiţionează cunoaşterea istoriei acestor sate, pentru a se evita confuziile legate de exis-

---

[18] Bucovăţul, Cireşovul din Deal, Coşoveni, Cureşti, Gropeni, Izvorani, Plena, Seaca şi Zăvalul (*D.I.R.*, B, XVI—6, p. 265, XVII—1, p. 206—207, 281—282, 331—332, 366—367, vol. 3, p. 617; Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor*, în „Tinerimea română", I (1898), p. 121).

[19] Prundu, Radovanu, Fîntînele, Vianul, Segarcea, Strehaia, Vărăşti, Halmăjul, Predeşti, Runcu (*D.I.R.*, B, XVI—5, p. 58—59, 364—366, XVII—1, p. 27, vol. 2, p. 18—19, 287—288, vol. 3, p. 230—231 ; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112, 117—118 ; *Monografia judeţului Dolj*, în „Oltenia", VIII, Craiova, 1944, p. 40—41.

[20] Dintre acestea, 3 sînt sate întregi: Căpreşti, Dudeşti (jud. Buzău) şi Scrofeni (jud. Rîmnicu-Sărat), 13 jumătăţi de sate la Mărgineni, Filipeşti, Comarnic, Secărie (jud. Prahova), Brăneşti (jud. Dîmboviţa), Poiana, Iadera (jud. Prahova), Moreni (jud. Prahova), Berteşti (jud. Ialomiţa), Gurguiaţi, Căscioare, Zăvalu (jud. Rîmnicu-Sărat), Cetăţele (jud. Ialomiţa) şi un sfert din Sărata (jud. Buzău) (N. Iorga, *op. cit.*, p. 72—73). Tot în stăpînirea Elinei se aflau muntele Floreiul şi Bucegii.

[21] N. Iorga, *op. cit.*, p. 104—110; cf. şi p. 42—60, 84—95, 124—127, 138.

[22] *D.I.R.*, B, XVI—1, p. 34, 98, XVII—2, p. 276, 401, vol. 3, p. 98—99, 235—237, vol. 4, p. 561—563; Arh. st. Buc., Ep. Argeş, VII/12.

tenţa satelor cu acelaşi nume [23], a hotarelor şi în general a tuturor amănuntelor toponimice cuprinse în documente, pentru localizarea satelor dispărute.

Din datele tabelului sinoptic amintit mai sus rezultă că, între cele 71 de unităţi funciare domeniale, 43 sînt sate întregi, 25 jumătăţi de sate şi 3 vii [24], repartizate pe judeţe în felul următor : 13 unităţi funciare în Mehedinţi, 14 în Dolj, cîte una în Gorj, Olt, Argeş şi Muscel şi Păduret, 5 în Teleorman, 3 în Dîmboviţa, 4 în Vlaşca, 10 în Ilfov, 8 în Prahova, 2 în Ialomiţa şi cîte 4 în Buzău şi Rîmnicu-Sărat.

Cercetarea hărţii şi a graficului repartizării satelor pe judeţe indică trei zone de concentrare maximă a satelor domeniale. Cea mai importantă este în judeţele Dolj şi Mehedinţi, în partea dunăreană a cîmpiei Olteniei, numărul satelor ajungînd aici la 27, din satele de moştenire ale Craioveştilor, concentrate unul lîngă altul pe ambele maluri ale Jiului şi în partea de răsărit a judeţului Mehedinţi. Cea de-a doua zonă de concentrare a satelor boiereşti aparţinînd lui Radu Şerban este în judeţul Ilfov, cuprinzînd 10 sate, strîns grupate pe malurile Argeşului pînă la Dunăre, provenind tot din satele moştenite de la Craioveşti, a treia zonă de concentrare fiind în judeţul Prahova, în care se află grupate 8 sate, din zestrea Elinei din Mărgineni. Urmează apoi judeţe cu concentrare de sate mijlocie, cum este Teleormanul, cu 5 sate Craioveşti grupate în jurul bălţilor Suhaei şi Călmăţuiului, Vlaşca şi Dîmboviţa, cu cîte 3—4 sate Craioveşti, făcînd corp comun cu cele din judeţul Ilfov. În partea de răsărit a Cîmpiei Muntene, în judeţele Ialomiţa, Buzău şi Rîmnicu-Sărat, cuprinzînd de la 2 la 4 sate, răspîndite în cîmpie, la distanţe relativ mari în raport cu satele din celelalte judeţe, se află cea de-a doua zonă a satelor de zestre a doamnei Elina, din moştenirea boierilor Mărgineni.

Din aceste observaţii rezultă ca o caracteristică a domeniului boieresc analizat fenomenul de concentrare pe anumite zone a satelor, îndeosebi a satelor Craioveşti. Din totalul celor 71 de sate şi părţi de sate, doar patru erau izolate, cîte unul de judeţ : Runcu în Gorj şi Cireşovul din Deal în Olt, din partea Craioveştilor, viile de la Goleşti, cumpărate probabil de doamna Elina în Argeş, şi Izvoranii din Muscel şi Păduret, partea lui Şerban mare ban din Izvorani. Din punct de vedere al zonelor geografice, satele domeniului erau repartizate în majoritate în partea de cîmpie a ţării, cu centrul de greutate axat spre Dunăre, cu excepţia celor din judeţul Prahova.

Satele de la Dunăre beneficiau de vecinătatea marilor bălţi bogate în peşte : Bistreţu, Cîrna (Măceşu şi Marmurile), Suhaia şi bălţile Călmăţuiului (Căcănăul, Viişoara şi Fîntînele), Greaca (Căscioare) şi Găleţuiu (Cureşti), pentru a nu pomeni decît pe cele mai importante [25]. Şi satele doamnei Elina din răsăritul Cîmpiei Muntene dispuneau de însemnate resurse piscicole, prin bălţile de la Căscioarele din Rîmnicu-Sărat, Gurguiaţi şi Berteşti. Venitul boieresc al acestor bălţi era apreciabil. Un docu-

[23] Dacă s te cu acelaşi nume se întîlnesc în stăpînirea aceleiaşi familii, nu cunoaştem asemenea cazuri în cadrul aceluiaşi judeţ. Din domeniul lui Radu Şerban citez satele Căscioare din judeţele Ilfov şi Rîmnicu-Sărat.

[24] Alte 4 vii sînt cuprinse în cadrul satelor de care aparţin.

[25] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi pisciculturii în România*, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 105 106, 112, 121, 123—124. Zece sate din domeniul boieresc al lui Radu Şerban erau aşezate lîngă bălţi.

ment din 5 martie 1639 în legătură cu ultimele două, aflate atunci în stăpînirea lui Constantin postelnic Cantacuzino, ginerele lui Radu Şerban, şi Dumitraşcu clucer Filipescu, arată că el se ridica la 5 ughi pe lună, valoarea acestor două bălţi atingînd însemnata sumă de 1 200 de galbeni [26].

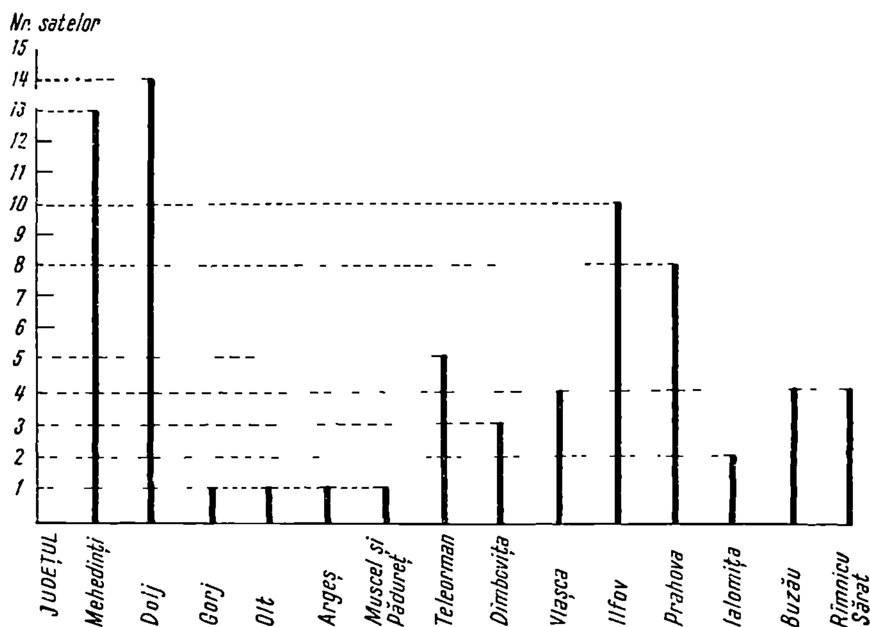

Fig. 1. Repartiţia satelor pe judeţe.

În lipsa altor ştiri privind veniturile domeniale în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [27], datele de mai sus prezintă un deosebit interes.

Un venit important aduceau domeniului şi viile boiereşti, despre care în documentele secolelor XVI—XVII s-au păstrat doar şapte menţiuni. Din domeniul Craioveştilor, Radu Şerban moştenise viile de la Dobreni, Vărăşti şi Vladimireşti, din judeţul Ilfov, cele de la Viişoara şi Fîntînele, judeţul Teleorman, şi Punghina din judeţul Mehedinţi. Viile doamnei Elina de la Goleşti, judeţul Argeş, sînt amintite într-un document din martie 1648 [28].

---

[26] Valoarea bălţilor, după C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 114.

[27] La 17 mai 1610, Radu Şerban întăreşte doamnei sale Elina părţi din Maia cumpărate „*cu asprii din dăjdiile de la vecinii din sat* (s.n.-*C.R.*) de moştenire de la părintele ei, de la Udrişte banul din Mărgineni, din dreptele averi ale ei, nu sînt cumpărate din aspri domneşti de ţară" (*D.I.R.*, B, XVII—1, p. 467).

[28] Cf. nota 17; Arh. st. Buc., Ep. Argeş, VII/12.

Un rol nu mai puţin însemnat în economia domeniului îl jučau munţii din judeţul Prahova, unde se practica intens creşterea oilor la stînile boiereşti. Astfel, Radu Şerban stăpînea din zestrea soţiei : Buceciul (Bucegi), muntele Comarnic, Floreiul şi Prislopul, în hotarul Secăriei [29].

Un aspect puţin cercetat, legat de aşezarea satelor, este cel demografic. Împărţirea averii Craioveştilor care a avut loc la 17 mai 1589 a fost făcută nu după numărul satelor, ci după cel al vecinilor înscrişi în catastihul vistieriei. Astfel, Mihnea Turcitul alege ,,partea domnească, care se cheamă partea lui Băsărab voievod'', satele cele mai mari şi mai bine populate : Greaca, Craiova şi jumătate din Prundu, cuprinzînd 578 de vecini, în timp ce 21,5 sate, stăpînite de Maria din Coiani şi Şerban paharnic, însumează abia 448 de vecini. Pentru a compensa această diferenţă, Mihnea Turcitul dă urmaşilor lui Radu Craiovescu, în locul jumătăţii din Prundu care le aparţinea, încă şapte sate din stăpînirea boierilor din Brîncoveni [30]. Cu aceasta, numărul vecinilor stăpîniţi de Şerban paharnic şi mama sa se ridica la 548 [31]. Comparînd aceste cifre, care reprezintă capete de familie, adică numărul de case, rezultă că în cazul celor trei sate, dintre care Greaca şi Prundu erau aşezate lîngă baltă, media locuinţelor era de 213,1 de sat, reprezentînd un număr însemnat pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd în mod obişnuit un sat era format din 10—15 case. Cele şapte sate date pentru jumătate din Prundu sporesc numărul vecinilor Mariei din Coiani şi ai lui Şerban paharnic cu 100, cît cuprindea jumătate din Prundu, cifră ridicată în raport cu media vecinilor din totalul celor 28,5 sate moştenite de Radu Şerban de la Craioveşti, care nu depăşeşte 18,1 case de sat [32]. Rezultă că densitatea demografică în interiorul satelor domeniului boieresc al lui Radu Şerban e mult sporită în cazul satelor din Cîmpia Munteană aşezate lîngă bălţi, avînd un spaţiu suficient pentru culturi, reducîndu-se în Oltenia şi regiunile centrale şi nordice ale ţării, în raport invers proporţional cu creşterea densităţii satelor în aceste regiuni [33]. Numărul mare al vecinilor boiereşti din satele cercetate, avînd ca urmare însemnate venituri realizate din dările şi muncile lor, reflectă însăşi puterea economică a domeniului stăpînit de Radu Şerban.

---

[29] Un paragraf al diatei Elinei Cantacuzino din 18 septembrie 1667 se ocupă de ,,stănile căte se vor afla pre munţi, au fie pre hotarul Secăriei, au pre hotarul Comarnicului, au pre hotarul Breazii'' (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 27). În legătură cu localizarea Buceciului, menţionăm inscripţia lui M. Cantacuzino vel-spătar pe un molitvenic din 1698 : ,,Acest molitvenic iaste al sfintei mănăstiri Sinaii de supt muntele Buceaciului; iul(ie) 22 d(ni), l(ea)t 7213 (1705)'' (N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 354).

[30] Alte două sate, Halmăjul şi Măceşu, se aflau de mai înainte în proprietatea lui Radu Craiovescu.

[31] *D.I.R.* B, XVI—5, p. 405.

[32] Calculul s-a făcut împărţind numărul vecinilor (548) la numărul total al satelor (28,5). Este unul din puţinele exemple care permit un calcul precis pentru secolulul al XVI-lea. Calculele lui V. Costăchel, după care un domeniu de 36 de sate cuprindea la începutul secolului al XVI-lea 3 600 de suflete, în timp ce domeniul Buzeştilor ar fi ajuns la mijlocul secolului următor la 20 500 de suflete, sînt exagerate, bazîndu-se pe cifre arbitrare (*Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 266).

[33] Harta densităţii numelor topice pînă la 1625 (în *Indicele numelui de locuri*, Ţara Românească (1601—1625), Bucureşti, 1960, p. 6) confirmă această concluzie.

IV. STĂPÎNIREA SATELOR

Din analiza domeniului boieresc la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, rezultă situaţia prosperă a stăpînirii Craioveştilor, al căror domeniu, situat pe primul loc în această perioadă, cuprindea, după cercetările lui I. Donat, 182 de unităţi funciare, din care 132 de stăpîniri sigure şi 50 posibile [34]. Dintre acestea, multe s-au desfăcut din domeniul în cursul secolului al XVI-lea, pe calea daniilor către mănăstiri, a vînzărilor şi a confiscărilor domneşti [35]. În aceste condiţii, stăpînirea boierească a lui Radu Şerban, care concentra 43 de unităţi funciare din averea Craioveştilor [36], devine principala moştenitoare a acestui imens domeniu.

Procesul de împărţire a averii Craioveştilor începuse încă din vremea lui Vlad Călugărul, cînd Neagoe ban Strehăianul îşi fragmentează stăpînirea în patru părţi, lăsînd-o fiilor săi, Barbu, Pîrvu, Danciu şi Radu [37]. Primii trei îşi sporesc averea personală prin danii domneşti şi cumpărări [38], în timp ce Radu postelnic Craiovescu, strămoşul lui Radu Şerban, care a pierit la Tinoasa în oastea lui Radu cel Mare, deci înainte de 1508, nu cumpără nici un sat, adăugînd la averea moştenită doar 10 sate de zestre ale soţiei sale Velica din Şitoae, fiica lui Vintilă Florescu [39].

O nouă împărţire a satelor Craioveştilor între urmaşii lor, boierii din Brîncoveni şi jupîneasa Anca din Coiani, bunica lui Radu Şerban, are loc în timpul lui Alexandru al II-lea Mircea (1568—1577) [40]. Această împărţire nu a fost respectată de cele două ramuri ale Craioveştilor, care continuă să-şi încalce stăpînirile, astfel că în 1586 Mihnea Turcitul judecă pricina dintre Maria din Coiani, mama lui Radu Şerban, şi jupîneasa Marga, fiica lui Matei ban, pentru stăpînirea părţilor din Bucovăţ moştenite de la strămoşii lor, fraţii Radu şi Pîrvu Craiovescu, ceea ce dovedeşte că pînă la acea dată o parte din satele Craioveşti erau stăpînite în comun. Mihnea Turcitul alege partea din sat a lui Neagoe Basarab „să fie domnească", cea a lui Pîrvu ban o întăreşte Margăi, iar partea lui Radu postelnic Craiovescu Mariei din Coiani, cu această ocazie întocmind şi o evidenţă a tuturor satelor Craioveşti [41].

Trei ani mai tîrziu, la 17 mai 1589, Mihnea Turcitul reia operaţia de împărţire a averii Craioveştilor, folosind principiul aplicat în cazul Bucovăţului la întreg domeniul. Satele lui Radu postelnic, „fratele Craioveştilor care a pierit la Tinoasa în oastea răposatului Radul voievod cel Bun", au fost întărite strănepoatei sale Maria din Coiani şi fiului ei Şerban al doilea paharnic, care înfrăţesc pe a treia parte din sate pe Nica postelnic, al doilea soţ al Mariei [42]. O dată cu aceasta, domeniul boieresc a lui Radu

[34] *Domeniul Craioveştilor* (ms.), apud Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, p. 119.
[35] I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 468. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 91—92.
[36] Cf. tabelul sinoptic *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban (1550—1602)*.
[37] Documentul din 17 mai 1589 (*D.I.R.*, B, XVI—5, p. 403).
[38] Cf. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 88—90.
[39] Cf. mai sus, p. 472 şi nota 15. La satele amintite acolo se adaugă Cornăţenii şi Vianul.
[40] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 111—113.
[41] *Ibidem*, XVI—5, p. 256—257, 435—436. Cf. I. C. Filitti, *Banalul Olteniei şi Craioveştii*, p. 34—35.
[42] *D.I.R.*, B. XVI, p. 402—407.

Şerban a fost delimitat de restul stăpînirilor Craioveşti, păstrînd însă în cazul unor sate urme ale stăpînirii în comun a neamului. Dar forma definitivă a domeniului său poate fi stabilită numai după alipirea satelor din zestrea soţiei sale Elina din Mărgineni.

Din analiza istoriei satelor domeniale, rezultă că *stăpînirea colectivă a neamului boieresc* a jucat un rol însemnat în cazul satelor Craioveşti, de care trebuie să ţinem seama în cercetarea domeniului boieresc moştenit de Radu Şerban. Pe baza aceloraşi date rezultă şi constatarea că *reprezentantul cel mai de seamă al neamului boieresc, într-o anumită perioadă, concentra în mîna sa o parte mai mare decît cea care îi revenea din averea familiei.* Este cazul lui Neagoe Basarab, Radu Şerban şi Matei Basarab, atît înainte, cît şi după ocuparea domniei.

Spre deosebire de domeniul celorlalţi Craioveşti, cel al lui Radu postelnic Craiovescu s-a menţinut relativ constant de-a lungul secolului al XVI-lea, variaţiile în plus sau minus fiind neînsemnate [43], iar linia de transmitere prin femei a satelor pînă la Radu Şerban a fost directă, fără ramificaţiile laterale care au fărîmiţat stăpînirea urmaşilor lui Pîrvu I Craiovescu [44]. Astfel, sub Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul, cînd satele Craioveşti se împart între boierii din Brîncoveni şi cei din Coiani, din partea acestora participă doar jupîneasa Anca băneasa sau Maria, fiica ei. Totuşi, amestecul urmaşilor lui Pîrvu I Craiovescu în stăpînirea domeniului moştenit de Radu Şerban de la Radu Craiovescu se constată în cazul a 15 sate, atît înainte, cît şi după împărţirea averilor Craioveşti din 1589 [45]. Mare parte din aceste sate din moştenirea lui Radu Craiovescu au fost cotropite de Neagoe Basarab, reprezentantul cel mai însemnat al neamului Craiovesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea. El ia de la descendenţii unchiului său Radu şi bogatele bălţi de la gura Călmăţuiului, din vecinătatea satelor Căcănăul, Viişoara şi Fîntînele, întărindu-le mănăstirii Cutlumuz.

Împotriva tendinţelor de infiltrare în domeniul moştenit de la Radu Craiovescu ale urmaşilor lui Pîrvu I, Anca băneasa, bunica lui Radu Şerban, a purtat multe procese, încercînd la rîndul ei să-şi extindă stăpînirile. În timpul lui Alexandru Mircea, ea se judecă şi pierde procesul cu boierii din Brîncoveni pentru satele Măceşu, Măceşelul şi Marmurile, zicînd că „sînt ale ei de moştenire", ceea ce nu era exact decît pentru primul sat. Tot în acest timp are loc procesul cu Ivan portar pentru satul Fîntînele, cumpărat de acesta de la Mircea voievod, reluat apoi de fiica ei Maria în timpul lui Mihnea Turcitul, care-i întăreşte satul, fiind de moştenire, căci „nu este lege ca domnii să vîndă sate boiereşti". Pentru păstrarea neştirbită a domeniului, băneasa Anca cheamă la judecată pe sătenii din Lipovul de Jos, care arătau că au fost iertaţi de Pîrvu II ban în zilele lui Radu

[43] Astfel Marcea postelnic din Şitoaie, fratele Ancăi din Coiani, dăruieşte satul Cornăţelul unei slugi a sale în timpul lui Petru cel Tînăr (*D.I.R.*, B, XVI—6, p. 101—102), în schimb unchiul său Pîrvu II banul stăpîneşte în Fîntînele parte „agonisită şi cumpărată" de la Vlad Călugărul şi Radu cel Mare (*ibidem*, vol. 5, p. 364—366).

[44] Descendenţa masculină a lui Radu Craiovescu nu a lăsat moştenitori direcţi sau colaterali.

[45] Radovanul din Ilfov, Halmăjul, Dragomireşti, Segarcea, Măceşu, Corlatele, Marmurele, Strehaia, Sadova, Ocolna, Predeşti, Seaca, Bucovăţ, Paia, Plena (*D.I.R.*, B, XVI—3, p. 72—73, 218, 298—299, vol. 4, p. 378—380, vol. 5, p. 255—257, 301—302, 402—407, 434—438, vol. 6, p. 101—102, 148—149).

de la Afumaţi [46]. Procese asemănătoare au fost susţinute şi de jupîneasa Maria din Coiani pentru satul Bucovăţ, împotriva Margăi, strănepoata lui Pîrvu I Craiovescu [47].

La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor, Radu Şerban, ajuns la rîndul său principalul reprezentant al Craioveştilor, concentrează în mîna sa integral satele asupra cărora nu avea dreptul decît la jumătate din stăpînire, cît şi unele care aparţineau celeilalte ramuri a familiei. Un caz tipic este cel al satului Greaca, cumpărat de Radu Paisie de la Craioveşti şi dăruit mănăstirei Mislea. În 1609—1610, Radu Şerban ia satul de la mănăstire : „în silă, pentru căci s-au fost tras domniia lui dă neamul Craioveştilor", dînd în schimb partea sa din Cornu şi satul Vladimireşti din Ilfov. Silnicia era dublă, deoarece satul Vladimireşti era doar pe jumătate al său, cealaltă jumătate aparţinînd boierilor din Cornăţeni [48]. Tot astfel, satul Zăvalul din Dolj, dat de Pîrvu I Craiovescu mănăstirii Sadova, a fost luat de bunica şi mama lui Radu Şerban de la mănăstire, îngăduind rumânilor să se răscumpere pentru 26 000 de aspri. În 1608, Radu Şerban socoteşte satul drept sat „de baştină al domniei mele", o dată cu întărirea răscumpărării amintite [49]. În acelaşi mod se petrec lucrurile şi cu satul Bucovăţul, care aparţinuse ambelor ramuri ale Craioveştilor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În timpul lui Ştefan Surdu, Radu Şerban, împreună cu mama sa, vinde satul în întregime mănăstirii Coşuna, într-un act din 1609 arătînd că „a fost al domniei mele de moşie de strămoşie". Înainte de 1590, satul fusese dăruit mănăstirii de Ştefan mare clucer, care-l răscumpărase de la Craioveşti în timpul lui Alexandru Mircea [50].

Un alt grup de sate în care stăpînirea lui Radu Şerban era împărţită pe din două cu a altor boieri era format din satele de zestre ale Velicăi, soţia lui Radu Craiovescu şi fiică a lui Vintilă Florescu. La 13—15 septembrie 1624, şase boieri jurători luaţi de doamna Elina a lui Radu Şerban, Necula şi Socol, paharnici din Cornăţeni, şi egumenul de la Strîmbul arată că satele Vladimireşti şi Floreşti erau ale lui Radu clucer Florescu, iar pentru Dobreni şi Vărăşti s-au judecat părinţii lui Radu Şerban cu Radu Florescu în zilele lui Mircea Ciobanu [51]. În aceeaşi situaţie se aflau şi satele Bezdead şi Răstoaca din Dîmboviţa, Gruia, Risipiţi şi Ştirbeiul din Mehedinţi şi Meri din Ilfov, amintite între satele Craioveşti, la 7 februarie 1668. Doamna Elina participă la judecata din 1624, atît ca soţie a lui Radu Şerban, dar mai ales ca rudă a boierilor Floreşti şi Cornă-

[46] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 198, p. 378—380, vol. 5, p. 365. Lipovul de Jos nu a intrat în stăpînirea lui Radu Şerban.

[47] *Ibidem*, XVI—5, p. 255—257, 434—438.

[48] *Ibidem*, XVII—2, p. 276—277.

[49] *Ibidem*, XVII—1, p. 331—332.

[50] *Ibidem*, p. 366—367. Această politică, tradiţională în familia Craioveştilor, a fost urmată şi de Matei Basarab, care înainte de a ajunge domn îşi întinde stăpînirea asupra unei părţi din domeniul rudelor sale. Din domeniul boieresc al lui Radu Şerban, el acaparează în chip abuziv patru sate de la urmaşii acestuia, sub formula : „pentru că aceste sate fost-au de moştenire ale domnii-mele de la cinstiţii răposaţi părinţii domniei-mele". Toate au fost dăruite unor mănăstiri : Sadova şi Ocolna mănăstirii Sadova, Măceşu Arnotei şi Strehaia mănăstirii cu acelaşi nume (actele din : 30 iunie 1654, 10 martie 1646 şi 13 iunie 1658, în transcriere la Inst. de istorie „N. Iorga").

[51] Regest la G. D. Florescu, *Boierii din Muntenia în secolele XV şi XVI*, p. 45—47.

ţeni, înrudiţi cu Mărginenii [52]. În această calitate, ea întăreşte mănăstirii Cozia la 10 mai 1626, alături de Necula şi Socol, paharnici din Cornăţeni, dania jupaniţei Maria, fiica vornicului Drăghici şi mamă a lui Radu Florescu, satele Cujmirul şi Pristolul. Într-un alt act din februarie 1628 se arată că după moartea lui Radu Florescu, în 1604, „toată dedina lui şi aţigani au căzut la mîna doamnei Elina şi a lui Socol paharnic şi a lui Necula paharnic" [53]. Astfel se explică de ce Radu mare clucer Florescu ocupă în divanul lui Radu Şerban o poziţie de frunte, fiind amintit pînă la moartea sa alături sau înlocuind pe Radu clucer Buzescu.

În legătură cu stăpînirea satelor din zestrea Elinei din Mărgineni, istoricul acestora înregistrează împărţirea lor în majoritatea cazurilor (pentru care avem informaţii documentare), cu Maria din Bucov, iar la începutul secolului al XVII-lea, cu fiicele ei Frujina şi Elina, ultima căsătorită a doua oară cu Antonie vodă din Popeşti, şi vărul lor Dumitraşco clucer Filipescu [54]. În această situaţie sînt satele stăpînite pe jumătate de doamna Elina : Mărgineni, Filipeşti, Comarnic, Poiana, Moreni, Berteşti, Gurguiaţi, Căscioarele din judeţul Rîmnicu-Sărat, Zăvoaia, Cetăţele, Ruşeţu şi Sărata [55].

Ca şi în cazul Craioveştilor, stăpînirea boierilor din Mărgineni cunoaşte încălcările de proprietate între rudele apropiate. Din domeniul doamnei Elina menţionăm cazul satului Secărie din judeţul Prahova, care a aparţinut banului Udrişte din Mărgineni, tatăl Elinei. Satul ar fi intrat în întregime în zestrea doamnei Elina, dar jumătate a fost cotropită de sora lui Udrişte, căsătorită cu Ivaşcu vornic Golescu, care „au cotropit, de au luat afară de zestrea ei şi de (=din) partea fratelui ei Udrişte ban...", pe care o vinde lui Secară mare logofăt [56].

Satele de zestre ale doamnei Elina provin îndeosebi de la bunicul său, Udrişte vistier, şi fratele lui, Drăghici spătar, ceea ce explică de ce în diatele Elinei Cantacuzino din 1667 şi în hrisovul de întărire al averii Cantacuzinilor din 1668 sînt amintite pe primul loc „satele, moşiile şi rumânii şi ţiganii, cîte să trag de la moşii lor« Udrişte vistierul, Drăghici dvornicul ot Mărgineni" [57]. În 1510, Vlad cel Tînăr întăreşte tuturor urmaşilor lui Drăghici I Vintilescu şi ai fratelui său Vintilă Florescu 40 de sate, părţi de sate, silişti şi munţi, reprezentînd întreaga avere a familiei, din care mai mult de jumătate, adică 26 de sate şi părţi, sînt întărite la 1538 de Radu Paisie fraţilor Udrişte vistier şi Drăghici spătar şi vărului lor Vintilă comis [58]. O situaţie aparte între satele întărite la 1668 Elinei Cantacuzino, din moştenirea lui Udrişte şi Drăghici, o au satele Căpreşti şi Dudeşti, din judeţul Buzău. Istoria acestor sate, dintre care primul apare pînă în 1594 în stăpînirea episcopiei de Buzău, arată că nu au făcut parte din moştenirea boierilor din Mărgineni. Ele nu sînt stăpînite pe jumătate cu boieroaicele din Sărata şi faptul că sînt menţionate fără vecini ne în-

[52] *Ibidem*, p. 47.
[53] *D.R.H.*, B, XXI, p. 111, 118–119, XXII, p. 33.
[54] Pentru înrudirea boieroaicelor din Sărata cu Elina din Mărgineni, cf. G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 87. Maria din Bucov era fiica Elinei din Sărata (vară cu doamna lui Radu Şerban) şi a lui Staico postelnic din Bucov.
[55] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 73.
[56] *D.I.R.*, B, XVI–5, p. 418.
[57] N. Iorga, *op. cit.*, p. 72.
[58] *D.I.R.*, B, XVI–1, p. 59–62, vol. 2, p. 248–251.

deamnă să credem că au intrat în stăpînirea doamnei Elina după expediţiile tătarilor de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd satele se pustiiseră [59].

Astfel constituit, domeniul lui Radu Şerban a cunoscut puţine schimbări în ultimul sfert al secolului al XVI-lea. Din numărul total al satelor, doar unul a fost răscumpărat de rumâni înainte de 1600 (Zăvalul sub Mircea Ciobanul), de la mama şi bunica sa, dar epoca în care a avut loc răscumpărarea nu este sigură, documente de la Matei Basarab arătînd că faptul s-a petrecut în timpul domniei lui Radu Şerban [60]. Acesta nu a răscumpărat personal nici un sat, după cum nici în timpul domniei nu a admis vreo cnezire, toate procesele pentru eliberare din rumânie fiind cîştigate de boieri [61]. În acelaşi timp, atît ca boier, cît şi ca domn, nu a rumanit sau cotropit cu sila sate libere, din acest punct de vedere deosebindu-se fundamental de Mihai Viteazul. Din documentele interne nu cunoaştem decît o singură menţiune, la 20 aprilie 1645, prin care sătenii din Seaca se plîng că au fost rumâniţi de Şerban vodă, la procesul cu stăpîna satului, Muşa Ciurdăreasa. Faptul trebuie privit cu multă atenţie, deoarece satul provine din moştenirea Craioveştilor, iar Radu Şerban nu cumpără, ci, dimpotrivă, vinde satul înainte de 1600 lui Mihai Viteazul [62].

În legătură cu problema cumpărăturilor şi a vînzărilor în cadrul domeniului, ştiri sigure privind cumpărarea unor sate de la moşneni nu avem decît pentru Cureşti şi Gropeni. Pentru alte trei sate: Coşoveni, Cornu şi Dedelov, care nu fac parte din moştenirea Craioveştilor, ultimul fiind cumpărat de la boieri, nu putem preciza data cînd au intrat în stăpînirea lui Radu Şerban [63]. În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, Radu Şerban vinde 10 sate şi părţi de sate din averea moştenită de la Craioveşti. Astfel Bucovăţul a fost vîndut mănăstirii Coşuna în vremea lui Ştefan Surdu (1591—1592), tot atunci vinde şi Vianul lui Radu Buzescu (1592). În anii următori, Buzeştii cumpără Runcu din Gorj şi jumătate din Cireşovul din Deal, iar la 1599 Radu Şerban vinde Halmăjul lui Stan Grama din Bălteni [64]. Sumele realizate din vînzarea lor se ridică la importanta cifră de 107 000 de aspri. Celelalte cinci sate: Izvorani, Plena, Seaca, Segarcea şi, probabil, Predeşti au fost vîndute lui Mihai Viteazul, în vremea cînd „mulţi boiari şi megiaşi şi-au vîndut ocinili lor răposatului Io Mihail voievod" [65]. În acest caz, sumele obţinute nu sînt indicate decît pentru Izvorani (18 000 de aspri), în rest se menţionează că vînzarea a fost făcută „pe aspri gata" sau „pe sute de aspri", ceea ce poate indica o formă de vînzare silită [66].

---

[59] N. Iorga, *op. cit.*, p. 57—58, 72—75, 92—93. Din cauza acestor expediţii, satul Ruşeţu, pustiit, a fost făcut slobozie de Alexandru Coconul (*D.I.R.*, B, XVII—4, p. 561 563).

[60] Actele din 2 martie 1641, 2 martie 1647 şi 22 decembrie 1651 (Arh. st. Buc., m-rea Sadova, ms. 295, f. 17—18, 50—51, ms. 715, f. 978—981). La 2 august 1654, rumânii din Sadova se plîng că Matei Basarab i-a rumânit „fără voia lor" (*ibidem*, ms. 295, f. 52 53).

[61] Cf. *D.I.R.*, B, XVII—1, acte din anii 1601—1610 şi menţiuni în volumele următoare.

[62] Acad. R. S. România, XCVI/27.

[63] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 276—277, vol. 3, p. 617; Acad. R. S. România, CCCXCIX /14, MDXCII 6.

[64] Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor* în „Tinerimea română", I (1898), p. 117, 121; „Oltenia", VIII, Craiova, 1944, p. 40—41; *D.I.R.*, B, XVI—6, p. 58, XVII—1, p. 366 367.

[65] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 190.

[66] *Ibidem*, XVI—6, p. 265, XVII—1, p. 206—207, 281, vol. 2, p. 287—288; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112; Muz. de ist. Bucureşti, nr. 13 977.

Daniile de sate din cadrul domeniului constituie adevărate excepţii. Singura cunoscută este cea din 1572, prin care Radu Şerban şi bunica sa Anca băneasa dăruiesc mănăstirii Vieroş, ctitoria Goleştilor, jumătate din Bezdead, sat care de altfel provenea din zestrea Velicăi din Şitoaia, soţia lui Radu Craiovescu, prin intermediul căreia se înrudeau cu Goleştii [67]. Şi sub acest aspect, politica internă a domniei lui Radu Şerban continuă efortul de păstrare a domeniului domnesc pe care îl surprindem în cazul celui boieresc. Din totalitatea actelor emise de Radu Şerban între 1602—1611, doar 1,27% sînt acte de danie către marii boieri, 0,63% către boierimea mijlocie şi 1,91% către slujitorii domneşti [68].

Cazuri de confiscare de către domnie a satelor din domeniul lui Radu Şerban sînt rare, totuşi un act din 1599 ianuarie 13 menţionează confiscarea întregii sale averi de către Ştefan Surdu, din motive pe care nu le cunoaştem: „Iar cînd a fost în zilele lui Ştefan voievod, domnia sa a luat toate averile şi dedinile jupanului Şărban mare paharnic". Înţelegerea a urmat curînd prin mijlocirea lui David postelnic, soţul Mariei din Brîncoveni, care „a vorbit şi i-a făcut împăcare de la Ştefan voievod, pentru toate averile lui şi dedina". Drept răsplată, Radu Şerban îi dăruieşte un sălaş de ţigani [69]. În decembrie 1601, Radu Mihnea, care-şi instaurase stăpînirea în Oltenia, confiscă satele Prundu şi Radovanu din Ilfov, pe care le dă lui Vintilă din Clăteşti. Motivul acestei confiscări nu era atît rivalitatea cu Radu Şerban, aflat în Ardeal, ci necesitatea de a răsplăti pe Vintilă din Clăteşti, care trecuse de partea sa [70], ambele sate fiind învecinate cu moşiile acestuia de la Ghindeni şi Clăteşti.

Documentele interne din a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu pomenesc judecăţi pentru stăpînirea de sate la care participă singur Radu Şerban. Hrisovul Buzeştilor din 10 iunie 1656 aminteşte însă o astfel de pricină sub Mihnea Turcitul, cînd Radu Şerban se judecă cu călugării de la mănăstirea Seaca-Muşeteşti, ctitoria Buzeştilor, pentru satul Cireşovul din Deal, judeţul Olt, „din satele Craioveştilor şi l-a dat şi l-au dăruit părinţii Buzeştilor la sfînta mănăstire" [71]. În 1606—1607, Radu Buzescu va revendica şi alte sate din moştenirea Craiovească a lui Radu Şerban, Seaca şi Plena, ca fiind ale Buzeştilor „de moşie" [72].

O altă problemă pe care o ridică cercetarea domeniului boieresc este aceea a veniturilor. În cazul de faţă, informaţii precise în această problemă nu avem decît pentru venitul lunar al bălţilor Gurguiaţi şi Berteşti [73]. Veniturile domeniale trebuie să fi fost însă apreciabile, deoarece „cu aspri din dajdiile de la vecinii din sat" [74] Şerban al doilea paharnic ctitoreşte

---

[67] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 91.
[68] Calculul pe baza documentelor publicate în *D.I.R.*, B, XVII—1.
[69] *D.I.R.*, B, XVI 6, p. 343—344.
[70] Cf. I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba-Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", V (1962), p. 134—135. Celelalte sate ale lui Radu Şerban nu au fost confiscate.
[71] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 121.
[72] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 206—207, 281. În legătură cu înrudirea posibilă între Radu Şerban şi Buzeşti, cf. Dan Pleşia, *Contribuţii la istoricul mănăstirii Stăneşti (Vîlcea) şi al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei", XV (1965), nr. 5—6, p. 407—408, 411 şi nota 31.
[73] C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi piscicultturii în România*, I, p. 114.
[74] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 467.

la 1588 mănăstirea Comana [75], căreia, după afirmaţia lui I. Brezoianu, îi închină în timpul boieriei satele Creţeşti, Piscul Danciului, Vadul Sării şi Dadilovul [76], refăcînd tot în acest timp biserica Sf. Nicolae din Coiani [77].

V. DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN DUPĂ 1602

Ajuns la domnie ca exponent al grupării boiereşti care acţiona în sensul politicii externe active preconizate de Mihai Viteazul, Radu Şerban a păstrat cu grijă domeniul domnesc creat de acesta, ca bază a independenţei domniei în raport cu marea boierime. La cele 87 de sate rămase domneşti la moartea lui Mihai Viteazul [78], el adaugă cele 61 de sate şi părţi de sate ale domeniului său boieresc [79], stăpînind astfel la începutul domniei 148 de sate şi părţi. Faţă de 193 cîte avusese Mihai Viteazul în timpul domniei [80], domeniul domnesc al lui Radu Şerban se situează pe locul al doilea în cadrul proprietăţii domneşti în secolele XIV—XVII. Dacă din satele domneşti Radu Şerban a făcut, între 1602—1611, cîteva danii unor boieri, pentru daniile către mănăstiri, cumpărînd sate în acest scop [81], din domeniul său boieresc nu a dăruit decît Predeştii din Mehedinţi, cînd „a botezat pe Radu banul Buzescu", sat care de fapt fusese vîndut mai înainte lui Mihai Viteazul [82].

Semnificativ este conţinutul unui act prin care Matei Basarab întăreşte lui Constantin Cantacuzino şase sate din domeniul boieresc al lui Radu Şerban, revendicate după moartea doamnei Elina de Oancea logofăt, cu „un zapis mincinos, care scria că l-au miluit pă el Şărban vodă . . . pentru slujba ce au slujit el domniei < lui > în pribegie". La judecată, domnul arată că „au văzut domnia <lui> şi cartea doamnei Marii, muma lui Şărban vodă, şi zapisul lui Şărban vodă, *cum că moşiile lor nu le-au dat, nici au miluit pă nimeni cu nimicu*" (s.n. — *R.C.*), Oancea logofăt fiind iertat de pedeapsa tăierii mîinilor, la rugămintea celorlalţi boieri „că iaste boiar bătrîn" [83]. Totuşi, la moartea sa, Radu Şerban a dăruit cele două sate cumpărate în timpul boieriei lui Ivan paharnic şi Albu comisul din Brezoaia, care-l însoţiseră în pribegie [84].

---

[75] N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 84—85. Cf. şi N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor religioase din Ţara Românească*, în „Mitropolia Olteniei", XVI (1964), nr. 3—4, p. 305—306.

[76] I. Brezoianu, *Mănăstiri închinate şi călugări străini*, Bucureşti, 1861, p. 44. Piscul Danciului şi Vadul Sării nu apar în documentele interne, iar Creţeştii de pe Argeş şi Dadilovul au aparţinut lui Drăghici Vintilescu şi Udrişte vistier, bunicul doamnei Elina (*D.I.R.*, B, XVI—1, p. 60, vol. 2, p. 249). Nu ştim dacă ultimele două au fost într-adevăr dăruite de Radu Şerban mănăstirii.

[77] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 304.

[78] I. Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XIV—XVI siècles)*, „Revue Roumaine d'Histoire", VI (1967), nr. 2, p. 210.

[79] 10 sate au fost vîndute înainte de 1602.

[80] I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 466.

[81] Documentul din 3 septembrie 1619 prin care se menţionează satul Mălureni, singurul sat care în timpul domniei „s-au vîndut lui Şerban vodă ce să fie toţi rumâni", fără a fi dăruit unei mănăstiri, este un fals evident (*D.I.R.*, B, XVII—3, p. 629—630).

[82] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112; Muz. ist. Bucureşti, nr. 13 977. Un caz deosebit este cel al satului Marmurile, pe care în 1607 îl întăreşte vechilor proprietari, boierii din Brîncoveni (*D.I.R.*, B, XVII—1, p. 240—241).

[83] Acad. R. S. România, XLIII I, act din 3 octombrie 1634, cf. şi Şt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, II, p. 292—293 (regest).

[84] *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 617.

După 1611, domeniul boieresc al lui Radu Şerban a trecut, conform obiceiului, în proprietatea domnească, unele sate fiind dăruite de Radu Mihnea boierilor săi credincioşi [85]. Dar, o dată cu întoarcerea în ţară a doamnei Elina, cîteva luni după moartea lui Radu Şerban [86], după cum o atestă cîteva documente, domeniul acestuia i-a fost înapoiat [87]. Aşadar, domeniul boieresc al lui Radu Şerban n-a fost înapoiat urmaşilor săi de Matei Basarab (părere nefundamentată, acreditată în istoriografia românească la 1899 de Ionescu-Gion) [88], el fiind stăpînit de doamna Elina încă din anul 1620, împreună cu fiica ei cea mai mică Elina, căsătorită în anii următori cu Constantin Cantacuzino. Între 1641 iulie 24 şi 1668 februarie 7, cît trăieşte în ţară fiica cea mai mare a lui Radu Şerban, Ancuţa, văduva lui Nicolae Pătraşcu [89], domeniul este stăpînit împreună de ambele fiice ale lui Radu Şerban [90]. După moartea Ancuţei şi a fiicei sale Ilinca, satele rămase au fost întărite de Radu Leon Elinei Cantacuzino şi celor şase fii ai săi. Astfel, la baza imensei averi a Cantacuzinilor din secolul al XVII-lea, care pe această cale continuă vechea familie a Craioveştilor, a stat domeniul boieresc al lui Radu Şerban. O recunoaşte în secolul următor Mihai Cantacuzino, autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, care, vorbind despre averea soţului Elinei Cantacuzino, arată că „numitul Constantin postelnicul, *de o parte cu clironimia de la socrul său* (s.n. — *C.R.*) şi de la cumnatul său Basarab voievod s-a îmbogăţit . . . " [91], o recunoscuse însuşi C. Cantacuzino prin testamentul său inedit, în care hotărăşte ca fiii săi să fie fraţi „atît pre ale mele moşii, cît şi pre ale mumei lor". Actele Cantacuzinilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea menţionează nu mai puţin de 40 de sate şi părţi de sate aflate în stăpînirea lor din domeniul boieresc al lui Radu Şerban [92]. Transmiterea acestor stăpîniri nu a fost totdeauna directă. Unele sate au ieşit pentru un timp din stăpînirea Cantacuzinilor (Predeşti), altele au fost date de Matei Basarab unor mănăstiri (Sadova, Ocolna, Măceşu, Strehaia, Zăvalu), în sfîrşit, altele apar la 1696 în stăpînirea lui Constantin căpitanul Filipescu (Secărie, Căscioare din Rîmnicu-Sărat, Gurguiaţi, Zăvoaia, Scrofeni şi Berteşti) [93], pentru a nu aminti decît grupurile mai însemnate de sate.

---

[85] Strehaia, dăruit la 11 noiembrie 1611 lui Ion comis (*D.I.R.*, B, XVII—2, p. 18—19).

[86] La 5 octombrie 1620, socotelile oraşului Cluj menţionează trecerea doamnei Elina spre Ţara Românească (I. Lupaş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj şi românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 47).

[87] Un act din 1625 referitor la satul Ruşeţu arată că jumătate de sat a fost cumpărată înaintea acestei date de egumenul Samuil al mănăstirii Banu de la doamna Elina (*D. I.R.*, B, XVII—4, p. 561—563). Un alt act, din 15 iulie 1626, arată că jumătate din satul Iedera a fost vîndut de doamna Elina lui Paraschiva logofăt, la întoarcerea ei în ţară în timpul lui Radu Mihnea (1620—1623), Acad. R. S. România, MDLXVII 17. Satul Vărăşti a fost dăruit de aceasta lui Constantin clucer, fiul natural al lui Radu Şerban, care îl vinde lui Iane Psira (actele din 18 mai 1629, *D.R.H.*, B, XXII, p. 524—526, şi 10 octombrie 1630, *ibidem*, XXIII, p. 280—281).

[88] *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, p. 405.

[89] La 1641 iulie 24 începe şirul proceselor Ilincăi, fiica lui Nicolae Pătraşcu şi a Ancuţei, pentru moştenirea lui Mihai Viteazul (Arh. st. Buc., Sf. Apostoli, III 1). În 1668, Ilinca murise împreună cu mama sa Ancuţa (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*. p. 72—75).

[90] Conform diatei lui Radu Şerban din 1620: „las şi eu ca pre acéle zise mai sus moşii, Anca şi Elina... ca să fie amîndouă surori" (*D.I.R.*, B, XVII—3, p. 485).

[91] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 82.

[92] Cf. tabelul sinoptic *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban (1550—1602)*.

[93] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 161—164.

O ultimă observaţie care trebuie făcută în legătură cu transmiterea moştenirii lui Radu Şerban este faptul că în jurul ei nu s-au purtat procese îndelungate, ca cele legate de satele lui Mihai Viteazul. Veche proprietate „de moştenire", ea nu a fost atacată decît rareori din afara familiei.

VI. LOCUL DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN ÎN CADRUL MARII PROPRIETĂŢI BOIEREŞTI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Dacă în prima jumătate a secolului al XVI-lea marea proprietate boierească ajunge în cazuri particulare pînă la 30 de sate, în acest sens fiind cunoscute proprietăţile lui Neagoe mare vistier, care la 1526 stăpînea 36 de sate şi 54 de ţigani, şi cele ale lui Drăghici spătar şi Udrişte vistier, bunicul doamnei Elina, a căror stăpînire ajungea la aproximativ 30 de sate în 1538 [94], în a doua jumătate a secolului, numărul satelor aflate în proprietatea unei familii boiereşti ajunge să se dubleze. După relatările lui Sivori, stăpîniri boiereşti ajungînd în medie la 50 de sate, cu peste 1 000 de rumâni, nu erau o raritate [95].

În afara domeniului lui Radu Şerban sau al Buzeştilor, pentru care izvorul de căpetenie este hrisovul din 10 iunie 1656, testamentelor unor mari boieri din divanul lui Mihai Viteazul, ca Udrea Băleanul sau Stoichiţă Rîioşanu, primul dintr-o familie cunoscută, al doilea agonisindu-şi singur moşiile, ne permit să stabilim, ţinînd seama şi de restul documentelor păstrate, mărimea proprietăţii boiereşti la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Hrisovul Buzeştilor menţionează circa 81 de sate, părţi de sate şi silişti stăpînite în comun de cei trei fraţi Buzeşti, pînă la 1601 [96]. Aparent, acest domeniu era mai mare decît cel stăpînit de Radu Şerban. În realitate, stăpînirea comună a fraţilor Buzeşti presupune o împărţire a veniturilor în trei părţi, fiecăruia revenindu-i ceva mai mult de 25 de sate, în timp ce Radu Şerban stăpînea singur imensul său domeniu, format din 71 de sate şi părţi, mama şi soţia sa fiind cuprinse în aceeaşi familie din punctul de vedere al veniturilor şi al dreptului de stăpînire.

Locul de frunte pe care îl ocupă domeniul lui Radu Şerban în cadrul marii proprietăţi boiereşti la sfîrşitul secolului al XVI-lea rezultă şi mai bine printr-o comparaţie cu domeniile boiereşti ale lui Mihai Viteazul şi ale principalilor săi colaboratori, unii dintre ei, ca Stoichiţă Rîioşanu, candidaţi la scaunul domnesc în 1601.

Astfel, domeniul boieresc al lui Mihai Viteazul cuprindea 35 de sate toate de cumpărătură, la care se adaugă 6 sate din zestrea doamnei Stanca în total fiind format din 41 de sate [97], întrecînd astfel cu puţin jumătatea din totalul satelor domeniale ale lui Radu Şerban.

---

[94] *D.I.R.*, B, XVI—2, p. 14—18, 248—251; cf. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 249; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 589.

[95] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului XVI*, Cluj, 1943, p. 176.

[96] Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor*, „Tinerimea română", I (1898), p. 90—127; cf. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, p. 253—256.

[97] I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 466, 481—485.

Udrea Băleanul mare ban (1598 — 1599) stăpînea, începînd din anul 1586, cînd e amintit prima oară, 28 de sate întregi, 7 părţi şi trei ogoare neidentificate la apa Buzăului [98].

Calotă banul din Lipov (1596—1599), ginerele lui Danciu Brîncoveanul, avea 5 sate întregi şi o parte de sat, cumpărate între 1577 şi 1600, şi 23 de sate stăpînite pe jumătate cu Gheorghe logofăt, din cele ale jefuitorilor lui Dobromir ban, dăruite de domn [99].

Ivan Norocea din Răzvad, mare vornic (1594—1597), stăpînea între 1567 şi 1595 după documentele care s-au păstrat, părţi de sate şi vecini în 7 sate [100], alt mare vornic Dumitru din Cepturi (1597—1602) stăpînind ocini în 4 sate şi 2 vaduri de moară [101].

Dan Danilovici, din gruparea boierească adversă lui Mihai Viteazul, mare logofăt şi vornic al lui Simion Movilă, avea 14 sate, părţi de sate şi vii între 1586 şi 1602, dintre care unele au fost dăruite mănăstirii Colentina [102].

Miroslav din Rîfov, mare logofăt al lui Mihai Viteazul şi cumnat cu Radu Şerban, nu poseda mai mult de 17 sate, părţi de sate, siliști şi mori între anii 1568 şi 1600 [103].

Alt mare logofăt al lui Mihai Viteazul, Chisar din Dărmăneşti, care apare în documente începînd din 1569, stăpînea, după menţiunile care s-au păstrat, părţi în patru sate, mori pe apa Buzăului şi un loc în Tîrgovişte [104].

Domeniul boieresc al lui Teodosie logofătul Rudeanul era format, după informaţiile existente din 16 sate şi părţi, unele stăpînite împreună cu fraţii săi [105].

Dintre satele stăpînite de Danciu spătarul din Brîncoveni, tatăl lui Matei Basarab, nu s-au păstrat menţiuni documentare decît pentru 11, multe dintre ele vîndute sau dăruite unor slugi boiereşti [106].

După actele care s-au păstrat din secolul al XVII-lea, spătarii lui Mihai Viteazul, Negrea şi Balea din Cărţucleşti, fiul lui Dragomir, stăpîneau 6 sate, vii şi mori [107] şi, respectiv, 7 sate şi părţi de sate [108].

---

98 *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 233 234, 357—358, vol. 6, p. 211, p. 333—334, XVII—1, p. 17—18, vol. 2, p. 154—155, vol. 3, p. 157—158, 261—262, 264, 555.

99 *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 280, 288, 315—316, 422—423, vol. 5, p. 336, vol. 6, p. 172, 303, 368—369, la care se adaugă satul Sălcuţa, după menţiuni din secolul al XVII-lea (*ibidem*, XVII—1, p. 53).

100 *D.I.R.*, B, XVI—3, p. 237, 318, 339—340, vol. 6, p. 42—43, 191.

101 *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 51, 366—369, vol. 5, p. 43—44, 357 358, XVII 3, p. 154, vol. 4, p. 300—301.

102 *D.I.R.*, XVI 5, p. 305—306, 342—343, 364, 390—391, vol. 6, p. 68—69, 75—77, XVII—1, p. 18, 40—41, 466—467, vol. 2, p. 109, 159, 414, vol. 3, p. 105—106.

103 *D.I.R.*, B, XVI—3, p. 275, vol. 4, p. 238, 411, 469—470, vol. 5, p. 399, 445, vol. 6, p. 86, XVII 1, p. 83, vol. 2, p. 420, vol. 4, p. 353, 453—454.

104 *D.I.R.*, B, XVI—3, p. 300, vol. 5, p. 206, 287, 414, XVII—1, p. 2, vol. 2, p. 393 394.

105 *D.I.R.*, B, XVI 4, p. 303, vol. 6, p. 71, 165, 273, 335—336, 344—345, XVII—1, p. 157 158, vol. 4, p. 203 204, 227, 293—294, 404—405, 559—560.

106 *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 379, 433, vol. 5, p. 415, 448, vol. 6, p. 139—140, 279—280, 317, 343, XVII—1, p. 93—94, 105, 240—241, 369.

107 *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 17, 24, vol. 2, p. 289—290, 303.

108 *D.I.R.*, XVI—6, p. 324, XVII—1, p. 397, 400, 442, vol. 2, p. 12—13, vol. 3, p. 390, vol. 4, p. 342.

Stăpînirea lui Stoichiţă Rîioşanu, mare vistier din secolul al XVI-lea, e mai bine cunoscută datorită testamentului său din 1620. Domeniul său cuprindea îndeosebi sate cumpărate cu jupîneasa sa Dochia sau provenind din zestrea acesteia, în total fiind menţionate 33 de sate, unele dăruite ctitoriei sale de la Strîmba [109].

În sfîrşit, din stăpînirea lui Radu Florescu, mare comis, şi a mamei sale Maria sînt cunoscute pentru secolul al XVI-lea 8 sate întregi [110].

Numărul satelor documentate în stăpînirea boierilor analizaţi mai sus nu reflectă decît în parte numărul real al satelor stăpînite. Cu toate acestea, domeniile feudale ale boierilor lui Mihai Viteazul participanţi la divanele acestuia alături de Şerban mare paharnic, viitorul Radu Şerban, nu pot rivaliza cu imensul domeniu al acestuia, cuprinzînd 71 de sate şi părţi de sate răspîndite din Mehedinţi pînă în Buzău şi din Bucegi pînă la Dunăre.

Apare astfel perfect explicabilă din acest punct de vedere alegerea ca domn a paharnicului Şerban înaintea altor candidaţi şi tot semnificativ ni se pare faptul că principalii săi rivali au fost Stroe Buzescu şi Stoichiţă Rîioşanul, adică cei care se aflau pe locurile următoare în ordinea mărimii domeniilor feudale.

---

[109] *D.I.R.*, B, XVI–6, p. 146, 160–164, 182–184, XVII–2, p. 3–4, 146, vol. 3, p. 57, 496, 515, 560–561.

[110] *D.I.R.*, B, XVI–6, p. 28–29, XVII–1, p. 141–142, 475–476, 419, vol. 3, p.109, 110, 615, vol. 4, p. 137, 236, 261, 336, 464.

Tabelul nr.

Domeniul boieresc al lui

Nr. unităţii funciare	Denumirea satelor (din documente)	Judeţul (în sec. XVII)	Situaţia satelor					Dispărute sau contopite (sec. XX)		În stăpînirea lui Şerban paharnic din actele:		
			Întregi	Jumătăţi	Vii	Cu baltă	Cu munte	Localizate cu probabilitate	Localizare nesigură	Craioveştilor	Cantacuzinilor	Separate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Berteşti	Ialomiţa		+		+					+	
2	Bezdead	Dîmboviţa		+						+	+	
3	Bicleş	Mehedinţi	+							+	+	
4	Brăneşti	Dîmboviţa		+							+	
5	Bucovăţ	Dolj	+							+		+
6	Căcănăul	Teleorman	+			+		+		+	+	
7	Căscioare	Ilfov	+							+	+	
8	Căscioare	Rîmn. Sărat		+				+			+	
9	Ceringul	Mehedinţi	+							+		
10	Cetăţele	Ialomiţa		+				+			+	
11	Cireşovul din Deal	Olt		+								+
12	Coiani	Vlaşca	+							+	+	
13	Comarnic	Prahova		+			+				+	
14	Corlatele	Mehedinţi	+							+		
15	Cornu	Prahova	+									+
16	Coşoveni	Vlaşca	+									+
17	Căpreşti	Buzău	+						+		+	
18	Cureşti	Ilfov	+			+		+				
19	Dedelov	Vlaşca	+			+						+
20	Dobreni	Ilfov			+						+	
21	Dragomireşti	Dolj	+							+		
22	Drenicu	Dolj	+							+		
23	Ducna	Teleorman	+					+		+		
24	Dudeşti	Buzău	+						+		+	
25	Filipeşti	Prahova		+			+				+	
26	Fîntînele	Teleorman	+		+	+				+	+	
27	Floreşti	Ilfov		+							+	
28	Giurmenul	Dolj	+							+		
29	Goleşti	Argeş			+							+
30	Grădovţii	Mehedinţi	+						+	+		
31	Gropeni	Teleorman	+					+				+
32	Gruia	Mehedinţi		+							+	
33	Gurguiaţi	Rîmn. Sărat		+		+					+	
34	Halmăjul	Dolj	+							+		
35	Iadera	Prahova		+							+	

1

Radu Şerban (1550—1602)

Proveniența satelor Din proprietatea :		Răscumpărate de săteni de la		Cumpărate de Şerban pah.		Vîndute de Şerban pah.			Prețul (aspri)	Daniile lui Şerban pah.		Cotropiri Schimburi silițe	Confiscări domnești	Pricini (Şerban pah.)
Craioveştilor (moştenire)	Mărginenilor (zestre)	Anca şi Maria din Coiani	Şerban (pah.)	Moşneni	Boieri	Mînăstiri	Boieri	Mihai Viteazul		Boieri, Slujitori	Mînăstiri	Pînă în 1602		
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
	+													
+											+			
+														
	+													
+						+			13.000					
+														
+														
	+													
+														
	+													
+							+		18.000					+
+														
	+													
+														
	+(?)													
	+(?)													
				+					?					
					+				90.000					
+														
+														
+														
+														
	+													
	+													
+														
+														
+														
	+													
+														
				+					?					
+														
	+													
+							+		24.000					+
	+													

Tabelul nr.

Nr. unității funciare	Denumirea satelor (din documente.	Județul (în sec. XVII)	Situația satelor					Dispărute sau contopite (sec. XX)		În stăpînirea lui Șerban paharnic din actele :		
			Întregi	Jumătăți	Vii	Cu baltă	Cu munte	Localizate cu probabilitate	Localizare nesigură	Craioveștilor	Cantacuzinilor	Separate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
36	Izvoarele	Ilfov	+							+	+	
37	Izvorani	Muscel și Păduret	+									+
38	Marmurile	Dolj	+			+		+		+		
39	Măceșul	Dolj	+			+				+		
40	Mărgineni	Prahova		+			+				+	
41	Meri	Ilfov		+							+	
42	Moreni	Prahova		+							+	
43	Obedeni	Ilfov	+								+	
44	Ocolna	Dolj	+					+		+		
45	Paia	Mehedinți	+							+		
46	Plena	Mehedinți	+					+				+
47	Poiana	Prahova		+							+	
48	Predești	Mehedinți	+							+	+	
49	Prundu	Vlașca		+	+	+				+	+	
50	Punghina	Mehedinți			+					+	+	
51	Radovanul	Ilfov	+							+	+	
52	Răstoaca	Dîmbovița		+						+		
53	Risipiți	Mehedinți		+							+	
54	Runcu	Gorj	+							+	+	
55	Rușetu	Buzău		+								+
56	Sadova	Dolj	+							+		
57	Sadovița	Dolj	+							+		
58	Sărata	Buzău		1/4							+	
59	Scrofeni	Rîmn. Sărat	+					+			+	
60	Seaca	Mehedinți	+									+
61	Secărîe	Prahova		+			+				+	
62	Segarcea	Dolj	+							+		
63	Sopot	Dolj	+							+	+	+
64	Strehaia	Mehedinți	+							+		
65	Știrbeiu	Mehedinți		+							+	
66	Vărăști	Ilfov	+		+						+	
67	Vianu	Dolj	+					+		+		
68	Viișoara	Teleorman	+		+	+				+	+	
69	Vladimirești	Ilfov		+				+			+	
70	Zăvalul	Dolj	+									+
71	Zăvoaia	Rîmnicul-Sărat		+							+	
Total 71	—	—	43	25	7	10	4	12	3	33	40	12

1 (continuare)

Proveniența satelor. Din proprietatea: Craioveștilor (moștenire)	Proveniența satelor. Din proprietatea: mărginelor (zestre)	Răscumpărat de săteni de la Anca și Maria din Coiani	Răscumpărat de săteni de la Șerban (pah).	Cumpărate de Șerban pah. Moșneni	Cumpărate de Șerban pah. Boieri	Vîndute de Șerban pah. Mînăstiri	Vîndute de Șerban pah. Boieri	Vîndute de Șerban pah. Mihai Viteazul	Prețul (aspri)	Daniile lui Șerban pah. Boieri, Slujitori	Daniile lui Șerban pah. Mînăstiri	Cotropiri schimburi silițe (Pînă în 1602)	Confiscări domnești (Pînă în 1602)	Pricini (Șerban pah.) (Pînă în 1602)
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
+														
								+	18.000					
+														
+														
	+													
+														
	+													
+														
+														
+														
								+	?					
	+													
+								+(?)		+				
+													+	+
+													+	+
+														
+														
+							+		22.000					
	+													
+														
+														
	+													
	+													
								+	?			?		
	+													
+								+	?					
+														
+														
+														
+														
+							+		30.000					
+														
+														
+		+							26.000					
	+													
43	20	1	–	2	1	1	4	5	–	1	1	–	2*	4

* Toate satele au fost confiscate pentru scurt timp de Ștefan Vodă Surdu.

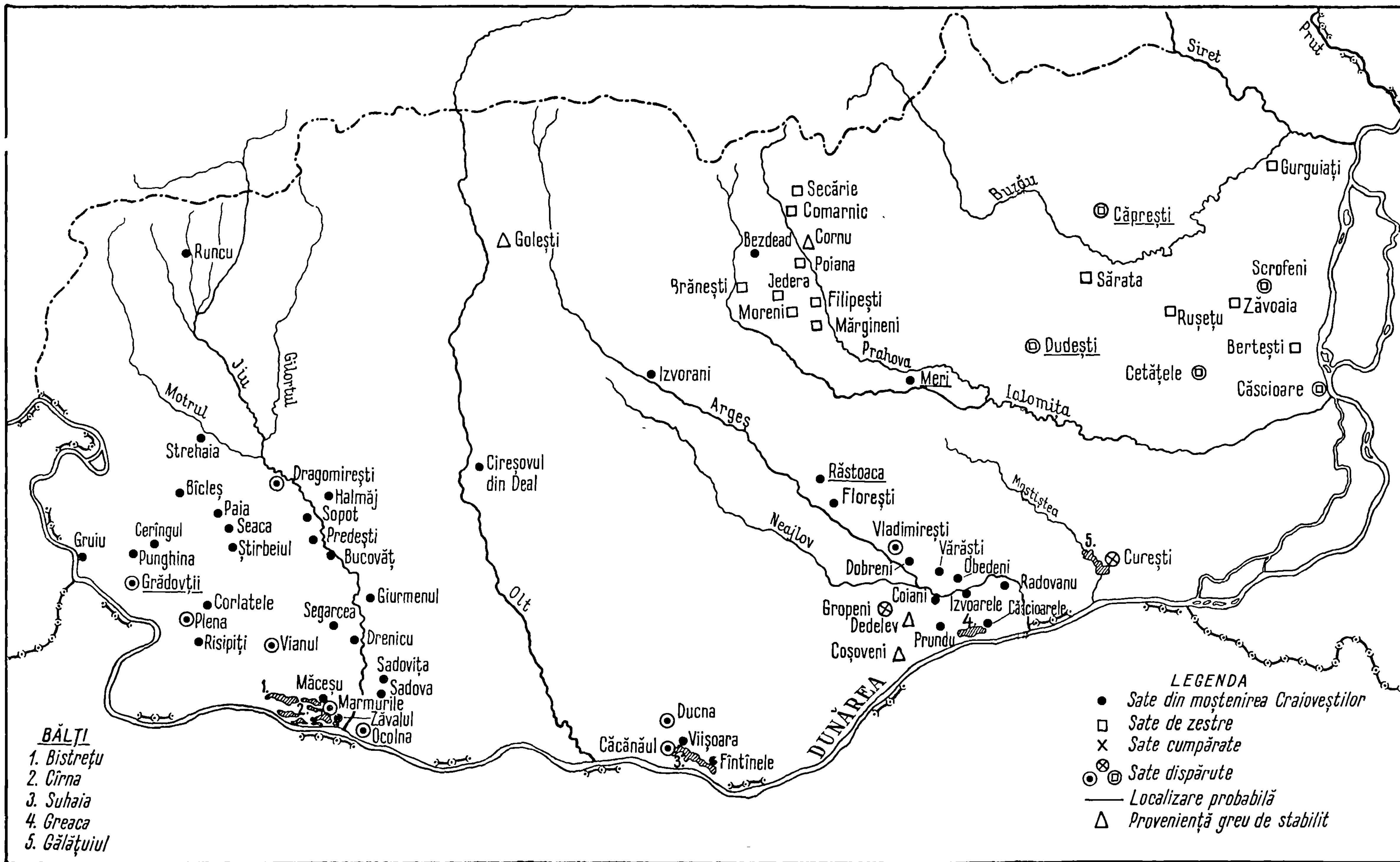

Fig. 2. — Domeniul boieresc al lui Radu Șerban (1550—1602).

PRIVILEGIUL MASCULINITĂȚII ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PÎNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

OVID SACHELARIE

1. *Precizări preliminare.* Sub denumirea de privilegiu al masculinității se înțelege dreptul pe care-l aveau fiii și descendenții lor masculini de a intra numai ei în stăpînirea moștenirii lăsate de părinți. Prin înlăturarea fiicelor de la moștenire nu însemna că fiii singuri beneficiau de toată averea părinților. Ca o contraparte a privilegiului descendenților masculini, fetele primeau și ele din această avere prin înzestrarea lor de către părinți sau frați.

Privilegiul masculinității apare ca o instituție obișnuielnică cu rădăcinile în obște și în obiceiurile feudale anterioare chiar întemeierii statelor feudale, modificate după întemeiere atît consuetudinar, cît și prin hotărîri domnești. El se dezvoltă atît în orînduirea sclavagistă, cu anumite particularități corespunzătoare, cît și în cea feudală, cu caracteristicile proprii acesteia. În societatea romană sclavagistă nu există totuși un asemenea privilegiu, ceea ce învederează că el nu era o trăsătură esențială a sclavagismului, așa cum se poate considera, în general, că a devenit în cadrul orînduirii feudale, pentru o bună perioadă de dezvoltare a ei.

Pe teritoriul țării noastre nu avem nici un indiciu de aplicare a privilegiului masculinității în cadrul orînduirii sclavagiste romane și — din lipsă de știri documentare mai precise despre formele de descompunere ale obștilor geto-dace — nici în afara acestei orînduiri. Pentru a nu zăbovi în ipoteze pe bază comparativă, vom examina deci problema numai în cadrul orînduirii feudale a Țării Românești, unde fiii le îndepărtau pe fiice de la succesiunea părinților. Femeile, neputînd îndeplini îndatorirea principală a vasalului față de senior, de a servi în oaste — obligație pe care o aveau, sub forme corespunzătoare, atît boierii, cît și țăranii liberi —, ele nici nu moșteneau imobile rurale, ci erau înzestrate uneori cu asemenea bunuri, dar de obicei cu lucruri mobile sau bani, iar pămîntul era moștenit de băieți. Privilegiul masculinității apare astfel, în general, ca o caracteristică a feudalismului, atît pentru moștenirea în obște, cît și pentru cea boierească.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 493—499, 1970.

În obştea ţărănească privilegiul masculinităţii prezenta şi avantajul că, prin excluderea fetelor de la moştenirea pămîntului, obştea moşnenească munteană îşi păstra omogenitatea; altfel, dacă fetele căsătorite în afară ar fi participat şi la moştenirea pămîntului, s-ar fi ajuns să se introducă într-o obşte stăpîni de pămînt din altele[1].

Mulţimea documentelor care atestă existenţa privilegiului masculinităţii în Ţara Românească din secolul al XV-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea a determinat pe majoritatea cercetătorilor să-l considere, pentru perioada arătată, ca singurul fel de succesiune descendentă în această ţară[2].

Privilegiul masculinităţii mai este întîlnit şi în Făgăraş. Se pare însă că el nu a avut aplicaţie în Moldova[3]. Această diferenţiere, unită şi cu faptul că chiar în Ţara Românească se găsesc documente care consacră, paralel cu privilegiul masculinităţii, aplicarea principiului egalităţii sexelor în succesiunea descendenţilor, a complicat în mod deosebit problema şi a determinat pe unii autori ca, admiţînd existenţa primului sistem, să dea explicaţii variate asupra originii lui[4], iar pe alţii, să-i conteste însăşi exis-

---

[1] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 176.

[2] Gr. G. Tocilescu, *Despre legatu în dreptulu romanu şi în dreptulu românu precessu de un studiu istoricu asupra legateloru din timpurile primitive pene astăzi*, Bucureşti, p. XXXV—XXXVI; A. D. Xenopol, „Arhiva Societ. ştiinţ. şi lit. din Iaşi", I (1889—1890), p. 254; D. Alexandresco, *Droit ancien et moderne de la Roumanie*, Paris—Bucureşti, 1898, p. 155—156, 483—486; idem, *Explicaţia teoretică şi practică a dreptului civil român*, Bucureşti, 1912, III, 2, note la p. 140—144; C. G. Dissescu, *Originele dreptului român*, Bucureşti, 1899, p. 36; D. Mototolescu, *Privilegiul masculinităţii*, Bucureşti, 1915, p. 138, 156—157, 189—191; Paul Negulescu, *Cercetări asupra originelor dreptului consuetudinar român*, în „Revista pentru drept şi sociologie", II, part. 2, nr. 7; I. Peretz, *Privilegiul masculinităţii în Pravilniceasca condică-Ispilanti şi Legiuirea Caragea*, Bucureşti, 1905, p. 53—58, 67—68; idem, *În chestia privilegiului masculinităţii*, în „Dreptul", XXXV (1906), p. 344; idem, *Curs de istoria dreptului român*, Bucureşti, ed. a 2-a, 1928, II, 1, p. 138—142, Marcel Emerit, *La femme en Valachie pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du Sud-Est européen", IV (1927), nr. 1—3, p. 38—46; idem, *A propos du droit des femmes à l'héritage en Valachie*, ibidem, V (1928), nr. 1—3, p. 32—33; I. Minea şi L. T. Boga, *Cum se moşteniau moşiile în Ţara Românească pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, în „Cercetări istorice", VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 164—197; X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 303—336; nr. 4, p. 145—192; I. C. Filitti, *Prădalica să nu fie*, în „Rev. ist. rom.", II (1932), p. 337—345. Hasdeu („Columna lui Traian", V (1874), nr. 6, p. 129, 132) indică două documente în care este consacrat privilegiul masculinităţii, fără a exprima o părere personală. Iar N. Iorga se declară pentru existenţa privilegiului masculinităţii (*Anciens documents de droit roumain*, Paris—Bucureşti, 1930, p. 17), după ce mai înainte se pronunţase pentru aplicarea sistemului egalităţii sexelor („Rev. hist. du Sud-Est européen", III (1926), nr. 3—4, p. 254).

[3] Numai în două dintre documentele examinate — aparţinînd, de altfel, unei perioade ulterioare aceleia de care ne ocupăm aici — s-a invocat în justiţie privilegiul masculinităţii (1717, N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 261, nr. 420; 23 decembrie 1794, *ibidem*, p. 169, nr. 113). Din rezumatele publicate nu rezultă dacă judecata şi-a însuşit acest punct de vedere.

[4] C. G. Dissescu (*op. cit.*, p. 36) atribuie apariţia privilegiului masculinităţii în Ţara Românească influenţei feudalismului slavilor din nord; o asemenea părere este însă combătută de faptul însuşi al inexistenţei privilegiului în Moldova; D. Alexandresco (*Droit ancien et moderne de la Roumanie*, p. 155—156, 483—484) crede a-i găsi originea în dreptul germanic; A. D. Xenopol (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, VIII, p. 93), în dreptul germano-slavon; I. Peretz (*Privilegiul masculinităţii*..., p. 53—58, 67—68), în obiceiurile slavilor din sud care cunoşteau comunismul familial.

Dar existenţa privilegiului masculinităţii în Ţara Românească nu poate fi atribuită unei influenţe străine, el fiind, după cum s-a văzut, o caracteristică generală a moştenirii în obşte şi în orînduirea feudală, forme sociale care au fost cunoscute şi de această ţară.

tența, susținînd că și în Țara Românească devoluțiunea succesiunii la descendenți s-a făcut totdeauna și în mod exclusiv după principiul egalității sexelor[5], păstrat de la traci[6] sau de la romani[7].

Amîndouă aceste susțineri radicale cad în exces. Xenopol a observat de mult coexistența celor două moduri de a succeda : „. . . erau în dreptul de moștenire două tradiții, din care una era cea datorită principiului roman de egală îndreptățire a sexelor, cealaltă celui germano-slavon de precădere a bărbaților"[8].

Ultima soluție ni se pare cea exactă. Analiza unui cît mai mare număr de documente credem că va justifica afirmația făcută.

2. *Privilegiul masculinității.* Nu este afirmat în documente în mod direct, ci el apare din preocuparea părinților ca — luînd încuviințarea domnului — să le cheme pe fiice la succesiune, în lipsa fiilor, pentru evitarea prădalicii. De cele mai multe ori părinții recurgeau la o chemare subsidiară a fiicelor, cînd nu aveau fii; mai rar, ei procedau însă astfel și în cazul cînd se temeau că linia masculină s-ar putea stinge înaintea celei feminine. Sub o formulă de evitare a prădalicii, privilegiul masculinității este consacrat de un mare număr de documente începînd din mijlocul secolului al XV-lea și pînă la începutul secolului al XVII-lea : „Și la dînșii prădalica să nu fie, cîtă vreme se va mai afla dintr-înșii măcar o fiică"[9].

---

[5] I. Nădejde, *Origina dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română", I (1900), p. 120; idem, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, ibidem, p. 152—154; idem, *Dreptul de ctitorie al femeilor*, București, 1910, p. 26; idem, *Expunerea rezumată a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919; idem, notă în *Pandectele române*, 1926, 1, 200; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1925, p. 213—293; idem, *La femme en Valachie, pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du Sud-Est européen", IV (1927), nr. 4—6, p. 113—122; idem, *Etude sur la situation de la femme dans l'ancien droit roumain*, în „Revue hist. de droit français et étranger", 1931, nr. 1, p. 52—79.

[6] Ion Nădejde, *Origina dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română", I (1900), p. 121, col. I; idem, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, ibidem, p. 147, col. I; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, p. 291. Dar puținul pe care îl știm despre dreptul trac nu ne autorizează să tragem vreo concluzie în această materie (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 178).

[7] G. Fotino, *Contribuțiuni la studiul regimului succesoral în vechiul drept românesc*, 1927, p. 25—26; idem, *Droit roumain et droit oriental: phénomènes d'interpénétration. La représentation en matière de successions féminines dans l'ancien droit roumain* (extras din Mélanges „în memoria lui Vasile Pârvan"), p. 11.

[8] *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, ed. a 3-a, VII, p. 93. Este adevărat că autorul își întemeiază afirmația, în ce privește aplicarea principiului egalității sexelor, numai pe documente din Moldova, deși sînt multe documente în acest sens și în Țara Românească. Coexistența celor două sisteme a mai fost relevată de Andrei Rădulescu (*Studii de drept civil*, București, 1915, p. 181) și de P. P. Panaitescu, care, cercetînd evolutiv problema existenței privilegiului masculinității, conchide, de asemenea, că „în Țara Românească, în obște și în stăpînirea feudală a pămîntului, principial femeia nu moștenea, dar se creează, probabil, tot mai mult cu vremea, posibilități pentru femei de a se excepta de la acest obicei" (*op. cit.*, p. 177; v. același autor în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, în colaborare cu V. Costăchel și A. Cazacu, Edit. științifică, București, 1957, p. 314—318; și în *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii române*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1958, 2, p. 161—163).

[9] 27 noiembrie 1487, *D.R.H.*, B, I, p. 334, nr. 209; în același sens: < 15 septembrie 1495—aprilie 1508>, *ibidem*, p. 422, nr. 262; 13 septembrie 1504, *D.I.R.*, B, XVI, 1, p. 23, nr. 17; 19 iunie 1509, *ibidem*, p. 51, nr. 46; 27 mai 1510, *ibidem*, p. 59, nr. 56; 27 februarie 1516, *ibidem*, p. 114, nr. 115; 10 < ianuarie—august> 1519, *ibidem*, p. 138, nr. 139; 29 noiembrie 1519, *ibidem*, p. 153, nr. 152; 22 mai 1530, *ibidem*, 2, p. 77, nr. 78; 18 iunie 1537, I. Minea și L. T. Boga, *Cum se moșteniau moșiile...*, „Cercet. ist.", VIII—IX (1932—

Din toate aceste documente se vede că chemarea subsidiară a fetelor — spusă în termeni expreşi sau numai subînţeleasă — era făcută pentru a se împiedica desherenţa succesiunii.

Funcţionarea prădalicii în lipsă de moştenitori descendenţi masculini este o dovadă indirectă evidentă a existenţei privilegiului masculinităţii. Aplicată în lipsă de orice descendenţi, ea reprezintă o fază de decădere a acesteia[10], mai ales dacă renunţarea la prădalică se îmbină cu transformarea formală a fetelor în băieţi, ceea ce presupune că privilegiul masculinităţii nu a dispărut pur şi simplu şi că este necesară o procedură specială care să justifice îndepărtarea efectelor lui.

3. *Alte forme indirecte de manifestare a privilegiului masculinităţii.* În unele documente se arată în termeni expreşi că fiicele sînt chemate la succesiune întrucît tatăl lor a murit fără a lăsa fii în viaţă[11]; în altele, domnul nu face decît să întărească averea succesorală a fiicelor, fără nici o precizare în privinţa fiilor, din enumerarea numelor moştenitorilor rezultînd însă că nu au rămas şi fii[12]. Şi într-un caz, şi în celălalt apare caracterul subsidiar al dreptului succesoral al fiicelor : moştenesc numai dacă nu rămîn fii. Sînt forme indirecte de manifestare a privilegiului masculinităţii.

Un alt procedeu folosit pentru repartizarea averii părinteşti tuturor descendenţilor, indiferent de sex, era înzestrarea fetelor în bani şi lucruri mobile, urmare normală a faptului că băieţii moşteneau pămîntul[13]. Creşterea puterii boierilor în raport cu a domnului şi scăderea importanţei serviciului militar au făcut ca înzestrările cu imobile să devină frecvente[14], zestrea apărînd astfel ca o simplă anticipare asupra succesiunii; „însă

1933), nr. 2, p. 192; 15 iunie 1543, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 302, nr. 309; 21 iunie 1576, *ibidem*, 4, p. 236, nr. 236; 20 iunie <1579>, *ibidem*, p. 396, nr.401 ; 14 decembrie 1617, *ibidem*, B, XVII, 3, p. 176, nr. 149. În ultimul document nu mai întîlnim termenul „prădalică", acesta dispărînd în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, totuşi din cuprinsul lui rezultă aceeaşi preocupare ca bunurile să nu devină domneşti, în lipsă de descendenţi masculini. După dispariţia denumirii de prădalică, domnul continuă, într-adevăr, să dobîndească succesiunile desherente.

[10] Astfel, la moartea fără copii a Elinei, soţia lui Matei Basarab, satul Pietrile-Vlaşca, ce-i aparţinea, devine domnesc. Însă Ghica-vodă, la cererea lui Radu biv vel-ban, feciorul lui Udrişte logofăt Năsturel, îi dă satul, ca fiind nepot al Elinei (17 mai 1679, I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 56, nr. 193). Uneori, spre a evita prădalica, *decuius* dispunea în favoarea fraţilor (< 1523—1528>, *D.I.R.*, B, XVI 1, p. 178, nr. 182), a surorilor (21 iunie 1576, *ibidem*, 4, p. 236, nr. 236) sau chiar a verilor (9 iunie 1582, *ibidem*, 5, p. 61, nr. 64).

[11] 12 noiembrie 1562, Al. Ştefulescu, *Doc. slavo-române relative la Gorj*, p. 145 : „iar apoi a dat Danciul fetelor lui, Neacşa şi Stanca şi Voicăi, partea lui de moşie din Iaşi toată, pentru că Danciul n-a făcut băieţi din corpul său" ; în acelaşi sens : 7 iulie <1557>, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 61, nr. 74 ; 29 aprilie 1610, *ibidem*, 1, p. 456, nr. 405.

[12] Petru cel Tînăr întăreşte fiicelor lui Pîrvul anume : „Dobra şi Miliţa şi Cara şi Maria şi cu fiii lor, cîţi le va da Dumnezeu", o ocină la Sălcuţa (15 ianuarie 1566, *ibidem*, 3, p. 220, nr. 258 ; în acelaşi sens : 9 octombrie 1557, *ibidem*, p. 74, nr. 85 ; 29 aprilie 1610, *ibidem*, XVII, 1, p. 456, nr. 405).

[13] 8 mai <1581>, *ibidem*, XVI, 5, p. 20, nr. 22; <1655—1656>, N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 477, nr. 112; 20 iunie 1662, *Surete şi izv.*, VI, p. 92, nr. 90; 25 iunie 1776, „Rev. ist"., 1917, p. 20; cf. P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească...*, p. 177.

[14] Vezi de ex. 3 iunie 1548, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 380, nr. 400 : „şi a dat Stoian fiicei lui, anume Sorca, zestre loc de vie, dar o falce" ; în acelaşi sens : 1612, *ibidem*, XVII, 2, nr. 99, p. 105.

fetele înzestrate erau excluse de la moştenirea părinţilor"[15], fără posibilitate pentru ele de a cere participarea la aceasta chiar raportînd dota[16]. Înzestrarea avea, astfel, caracterul definitiv, în sensul că nu mai putea fi pusă în discuţie la decesul înzestrătorului[17] sau al înzestratei[18]. Pentru a împiedica totuşi ieşirea averii din familie, înzestrătorul avea grijă să prevadă în actul prin care dispunea de bunurile sale, înzestrînd fiicele şi instituindu-l pe fiu moştenitor pe restul averii, că „oricui dintre dînşii i s-ar întîmpla mai înainte moarte, iar la dînşii prădalica să nu fie, ci să fie celor rămaşi"[19].

4. *Formele de egalitate succesorală a sexelor.* Am văzut că, chiar înzestrate cu pămînt, fiicele nu dobîndeau calitatea de succesoare şi că, pentru a se evita prădalica, în lipsa descendenţilor masculini, era necesară o dispoziţie specială de chemare subsidiară a fiicelor la succesiune. În tendinţa de egalizare a sexelor, pe care am remarcat-o deja, s-a recurs la două procedee indirecte, prin care — folosindu-se o ficţiune — se schimba ordinea succesorală : fiind aşezate în loc de fii sau înfrăţite cu aceştia, fiicele dobîndeau aceleaşi drepturi ca ei şi moşteneau ca atare.

În cazul cînd nu avea fii, părintele — spre a evita prădalica — se prezenta înaintea domnului şi le aşeza pe fiicele sale „să fie în loc de fii"[20]. Iar dacă avea fii şi voia ca la deschiderea succesiunii sale să fie chemate şi fiicele în concurs cu fiii, le aşeza „să-i fie alături de fii"[21] sau le înfrăţea

---

[15] A. D. Xenopol, „Arh. Soc. ştiinţ. şi lit. din Iaşi", I (1889—1890), p. 254. De aceea Elina Cantacuzino, care avea şase băieţi şi şase fete, în testamentul său îşi împarte averea numai între cei şase băieţi, fără a pomeni nimic despre fete (1 septembrie 1684, *ibidem*, p. 249—254); iar Ecaterina Mavrocordat, avînd trei fii şi nepoţi şi nepoate de la cele două fiice înzestrate şi predecedate, dispune prin testament în favoarea fiilor, „căci şi zisele mele fiice au fost înzestrate şi au luat de la mine juvaiere, cantitate mare, şi de la cel de veşnică pomenire părinte al lor bani destui şi alte lucruri scumpe, de s-au mulţumit şi ele şi soţii lor; deci n-au să ceară nimic" (25 iunie 1776, „Rev. ist.", 1917, p. 20). În acelaşi sens este şi testamentul lui Petru Şchiopul (10 mai 1594, Hurmuzaki, XI, p. 437).

[16] V. totuşi pentru raportul dotei G. Fotino, *Contribution...*, p. 278—284.

[17] 5 iulie 1589, *D.I.R.*, B, XVI, 5, p. 417, nr. 432 : pretenţiile succesorale ale unei fete înzestrate sînt înlăturate astfel : „iar cu partea fratelui său... nu are nici un amestec, pentru că a fost înzestrată" ; în acelaşi sens : 26 martie 1641 şi 20 martie 1644, Al. Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, p. 67. Situaţia este aceeaşi chiar dacă fetele înzestrate ar veni în concurs nu cu băieţi, ci tot cu fete, dar neînzestrate (12 < iulie—august> 1578, *D.I.R.*, B., XVI, 4, p. 326, nr. 333; în acelaşi sens : 30 iunie 1572, Stoica Nicolescu, *Diaconul Coresi şi familia sa*, în „Rev. ist. arh. şi fil.", X (1909), p. 277).

[18] 25 noiembrie 1610, *D.I.R.*, B., XVII, 1, p. 493, nr. 436 : după moartea uneia dintre fiicele înzestrate, fiul înzestrătoarei (jupîniţa Muşa) vine înaintea domnului şi cere o nouă împărţeală ; cererea îi este însă respinsă, pentru că jupîniţa Muşa, prezentîndu-se în faţa domnului, arată că aşa a făcut înzestrările ; în acelaşi sens : 2 iunie 1610, *ibidem*, p. 478, nr. 422.

[19] 24 iulie 1525, *ibidem*, XVI, 1, p. 187, nr. 194; în acelaşi sens: 20 iunie <1579>, *ibidem*, 4, p. 396, nr. 401.

[20] 10 septembrie 1493, *D.R.H.*, B, I, p. 395, nr. 244 ; în acelaşi sens : 12 noiembrie 1463, *ibidem*, p. 207, nr. 122; 7 noiembrie 1480, *ibidem*, p. 283, nr. 175; 15 iunie 1499, *ibidem*, p. 476, nr. 292; 17 aprilie 1540, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 269, nr. 268; 26 februarie 1617, Al. Ştefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 358.

[21] 15 iunie 1504, *D.I.R.*, B, XVI, 1, p. 21, nr. 15; în acelaşi sens : 11 ianuarie 1500, *D.R.H.*, B, I, p. 483, nr. 296; < 1 septembrie 1551—3 iunie 1552>, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 11, nr. 11; 11 iunie 1565, *ibidem*, p. 211, nr. 249.

cu aceștia: „să fie doi frați Tudora și Crăciun"[22]. Se împiedica astfel ca averea să devină domnească.

Mergîndu-se mai departe pe drumul egalizării sexelor, s-a ajuns ca, chiar fără să se recurgă la vreo ficțiune, să se deroge de la regula comună a privilegiului masculinității și să se lase fățiș averea, deopotrivă, descendenților masculini și feminini; principiul egalității sexelor devine astfel de aplicație generală[23].

5. *Concluzie.* Din compararea acestor ultime documente cu cele cuprinzînd privilegiul masculinității se constată în mod netăgăduit că dreptul consuetudinar al Țării Românești a cunoscut într-o anumită epocă două sisteme de reglementare a succesiunii descendenților: privilegiul masculinității și egalitatea sexelor, cei interesați putînd recurge la unul sau la celălalt. Funcționarea lor concomitentă este atestată documentar de la mijlocul secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea.

Inițial, sistemul privilegiului masculinității s-a aplicat cu preponderență; el reprezenta regula de drept consacrată, de la care, cu voia domnului, se putea deroga; aceasta o învederează încercările de stabilire a egalității între copii prin intermediul unor ficțiuni ca așezarea și înfrățirea. Privilegiul masculinității a avut putere în special în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în tot secolul al XVI-lea, fără a funcționa singur nici chiar în acea perioadă; derogările, ajungînd să asigure o egalitate între fii și fiice, erau din ce în ce mai numeroase, egalitatea reprezentînd situația obișnuită în secolul al XVII-lea, am putea spune, în limbaj modern, dreptul comun al materiei, deși continuarea înzestrării fetelor în bani și obiecte mobile, chiar și după această epocă, arată că privilegiul masculinității nu fusese abandonat cu desăvîrșire, manifestîndu-se nu

---

[22] 1564, Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. XXIX; în același sens: 13 august 1541, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 279, nr. 281; 14 septembrie 1565, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 149; 29 iunie 1616, *D.I.R.*, B, XVII, 3, p. 32, nr. 27 (mătușa se înfrățește cu nepoții de frate).

[23] 15 aprilie 1456, *D.R.H.*, B, I, p. 196, nr. 113; 24 aprilie 1484, *ibidem*, p. 309, nr. 191; 21 aprilie 1489, *ibidem*, p. 344, nr. 215; 9 iulie 1492; *D.R.H.*, B, I, p. 369, nr. 230; 9 octombrie 1492, *ibidem*, p. 374, nr. 234; 3 noiembrie 1509, *D.I.R.*, B,XVI, 1, p. 53, nr. 48; 8 ianuarie 1512, *ibidem*, p. 75, nr. 74; 28 aprilie 1518, *ibidem*, p. 134, nr. 135; <1523—1528>, *ibidem*, p. 178, nr. 182; 17 mai 1529, *ibidem*, 2, p. 66, nr. 65; 13 iulie 1542, *ibidem*, p. 291, nr. 295; 28 februarie 1545, *ibidem*, p. 318, nr. 326; 9 martie 1550, Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 2; 1 septembrie 1555, *ibidem*, p. 36, nr. 46; decembrie 1557, Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. XXXVI; 13 august 1568, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 282, nr. 328; 1 februarie 1570, *ibidem*, p. 347, nr. 399; 8 iulie 1577, *ibidem*, 4, p. 285, nr. 285; 15 iulie 1586, *ibidem*, 5, p. 252, nr. 265; 28 septembrie 1596, *ibidem*, 6, p. 251, nr. 266; 3 februarie 1597, *ibidem*, p. 258, nr. 273; 13 iunie 1609, *ibidem*, XVII, 1, p. 387, nr. 348; 27 octombrie 1609, *ibidem*, p. 420, nr. 373; 10 ianuarie 1610, *ibidem*, p. 424, nr. 377; 20 mai 1610, *ibidem*, p. 469, nr. 415; 16 noiembrie 1611, *ibidem*, 2, p. 21, nr. 25; 26 februarie 1617, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 358; 19 septembrie 1618, N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 177, nr. 20; 20 iunie 1622, *ibidem*, p. 179, nr. 23; 1628, O. Lecca, *Familiile boierești române*, p. 91; 5 noiembrie 1640, Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, p. 56—80; 10 iunie 1656, Al. Odobescu, *Anticuitățile jud. Romanați*, p. 148; 30 aprilie 1668, Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 348; 1 aprilie 1687, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 365; 21 mai 1687, N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 307, nr. 58; 4 noiembrie 1687, *Arh. Olt.*, III (1924), nr. 12, p. 149; 23 aprilie 1744, N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 486.

numai ca o tradiție supraviețuitoare, dar și ca o practică ce corespundea încă unor interese reale[24].

În acord cu această evoluție, dreptul scris al Țării Românești consacră și el la mijlocul secolului al XVII-lea principiul egalității între descendenți; glava 273, al. 1 din *Îndreptarea legii* prevede, într-adevăr : „Copiii, au parte bărbătească, au parte muierească, aceia să prețuiesc să moștenească pre părinții lor și pre mumâni ", iar în al. 2 se aplică același principiu celorlalți descendenți.

În asemenea condiții, mijlocul secolului al XVII-lea apare ca o cotitură în evoluția privilegiului masculinității. De aceea cercetarea de față se oprește la această dată, urmînd ca dezvoltarea istorică ulterioară, în cadrul căreia, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, apare privilegiul masculinității în dreptul scris — în *Pravilniceasca condică* și *Legiuirea Caragea* —, să facă obiectul unei cercetări separate.

---

[24] Principalii factori determinanți ai schimbării din dreptul consuetudinar au fost : *a*) admiterea libertății de a dispune prin testament, consecință a creșterii puterii boierilor în raport cu domnul; ea este exprimată categoric în doc. 10 mai 1555, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 30, nr. 39; *b*) posibilitatea stăpînului de pămînt de a răspunde printr-un înlocuitor la chemarea la oaste; I. Neculce arată că la 1682 Duca-vodă „au pus și pe un Brahă căpitan de au făcut un steag de oameni, tot din vătajii boierilor ș-a giupînesilor celor săraci" (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Edit. de stat pt. lit. și artă, București, 1955, p. 155); *c*) nevoia angajării unor mercenari specialiști, pentru mînuirea armelor de foc ce-și fac apariția; *d*) reducerea considerabilă a armatei sub apăsarea turcească; Dim. Cantemir menționează că în Moldova, prin asuprirea turcilor, armata a scăzut la a zecea parte (*Descriptio Moldaviae*, București, 1872, text. lat., p. 88—94, trad. rom., p. 92—96).

REFUGIAȚI TRANSILVĂNENI ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848–1849 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU și APOSTOL STAN

Revoluția de la 1848 din Moldova, Transilvania și Țara Românescă, în ciuda unor particularități locale, s-a desfășurat totuși ca un fenomen unitar, mai cu seamă sub raportul comunității țelurilor fundamentale urmărite, ceea ce a generat și încercările de cooperare în lupta revoluționară de eliberare socială și națională[1]. Granițele politice deosebite impuse de dominația străină nu i-au împiedicat pe români să considere totdeauna cele trei provincii drept patria lor comună. În situații dificile, revoluționarii moldoveni și munteni s-au stabilit temporar în Transilvania după cum fruntași din această provincie au trecut la sud și la est de Carpați.

Evenimentele complexe din 1848-1849 din Transilvania au determinat o serie de fenomene social-politice, printre care și emigrarea în Țara Românească a unor numeroase grupuri de locuitori. Emigrările din timpul revoluției nu au un carater fortuit. Deplasările de populație din Transilvania în Moldova și Țara Românească constituie una dintre permanențele demografice ale istoriei medievale și moderne românești. Dominația străină și agravarea exploatării țărănimii din Transilvania au determinat un flux permanent de populație spre sud și est de Carpați. În anumite momente, acest curent demografic a căpătat proporții atît de ample, încît contemporanii înșiși au putut să afirme: „Tota Transilvania ad nos venis"[2]. Se cuvine subliniat faptul că aceste strămutări ale românilor transilvăneni nu au afectat preponderența numerică a elementului etnic românesc, rămas permanent majoritar în Transilvania. Deosebite sînt în timpul revoluției române doar împrejurările imediate care au generat marile dis-

---

[1] Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, în „Studii", XXI (1968), nr. 5, p. 825 și urm.; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 125–130.

[2] David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944; Vezi și I. Conea, *Satele de ungureni în Oltenia subcarpatică*, în „Buletinul Societății regale române de geografie", București, 1940, p. 60; Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1967, p. 51–57.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 501–519, 1970.

locări din anii 1848-1849. Consecinţele şi ecoul acestora în conştiinţa poporului român sînt chestiunile pe care încercăm să le explicăm în studiul de faţă pe temeiul unui bogat material documentar inedit.

Motivul principal care în timpul revoluţiei i-a determinat pe mulţi dintre românii transilvăneni să emigreze l-au constituit persecuţiile la care erau supuşi de nobilimea maghiară şi intervenţia forţelor contrarevoluţionare. Din toamna anului 1848, formaţiile revoluţionare maghiare, comandate de Iosif Bem, dădeau lovituri nimicitoare unităţilor militare habsburgice din Transilvania. Ţintind să lichideze cu orice preţ lupta maselor populare pentru abolirea servituţilor feudale şi pentru recunoaşterea existenţei naţionale a poporului român, nobilimea maghiară a folosit victoriile repurtate de generalul polon în scopul restaurării poziţiilor sale feudale. Spre a atinge acest obiectiv, ea dezlănţuie mai ales împotriva iobagilor români o adevărată campanie represivă[3]. Organizată în aşa-zisele gărzi naţionale, nobilimea a recurs la mijloace violente, ceea ce neîndoios a produs în rîndul românilor, dezarmaţi şi fără putinţă de apărare, o puternică nelinişte. Numeroşi locuitori din vecinătatea Ţării Româneşti au încercat atunci să-şi procure mijloace adecvate de rezistenţă[4], însă, din pricina condiţiilor nefavorabile, mulţi dintre ei au preferat să se strecoare la sud şi arareori la est de Carpaţi, spre a se pune la adăpost de primejdia ce-i ameninţa.

Împrejurările diferite din timpul revoluţiei care au determinat pe românii transilvăneni să emigreze la sud de Carpaţi sînt relevate de ei în numeroase documente. Este concludentă sub acest unghi de vedere relatarea a cinci sute de emigraţi, care încă din noiembrie 1848 trecuseră frontiera şi se aşezaseră temporar în Ţara Românească. Fiind iobagi pe proprietăţi nobiliare, arătau ei, au fost nevoiţi să-şi părăsească satele, deoarece erau expuşi la violenţe şi prădăciuni[5]. Un alt grup declara că a trecut graniţa de teama răzbunării nobilimii, care începuse „a tăia din săteni pe oricine întîlnea, a da foc caselor şi a dărîma bisericile"[6]. Motive similare invocau şi alţi numeroşi locuitori transcarpatini care trecuseră în Ţara Românească[7]. Pentru nu puţini români însă, refugiul a fost provocat de refuzul lor de a lupta pentru o cauză ce le era străină. Se impune, poate, a aminti de atitudinea acelui mănunchi de ostaşi români din Baia Mare care dezertaseră din armată imperială în semn de protest şi de solidarizare şi se refugiaseră în Ţara Românească[8].

Trecînd Carpaţii, românii transilvăneni erau conştienţi că vin într-o altă provincie românească, unde nădăjduiau să găsească înţelegerea cuvenită în temeiul comunităţii etnice. Conştiinţa că dincolo de Carpaţi se află tot o provincie românească era întărită şi de faptul că unii dintre cei

[3] Vezi în acest sens Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1965, p. 81, 91, 104, şi urm.
[4] Arh. st. Buc., Departamentul Vistieriei (în continuare Dep. Vist.), dos. 1 218/1848, f. 1.
[5] Ibidem, Obştescul Control al Ţării Româneşti (în continuare : Obşt. Contr.), dos. 1 099/A/1848, f. 5.
[6] Ibidem, f. 25.
[7] Ibidem, dos. 584/1849, f. 188 şi 425.
[8] Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 551.

strămutaţi aveau chiar rude în Ţara Românească[9], locuitori emigraţi în alte epoci, dar stabiliţi definitiv la sudul lanţului muntos.

În legătură cu zona de unde porneau emigraţii, este de remarcat că, în genere, aceştia erau originari din localităţi limitrofe cu Ţara Românească. Cei mai mulţi dintre ei erau de fel din regiunea Braşovului[10] şi din cea a Sibiului[11]. Dar o bună parte descindeau din ţinuturile Alba, Cetatea de Baltă, Sighişoara, Scaunul Mediaşului[12] etc. Grupuri răzleţe soseau şi din regiuni mai depărtate ale Transilvaniei, dar numărul celor din urmă, raportat la masa totală a refugiaţilor, era destul de redus. Surprindea totuşi în chip izolat prezenţa în Ţara Românească a unor emigraţi tocmai din nord-vestul Transilvaniei, anume din Baia Mare[13].

Începutul deplasărilor umane din Transilvania spre Ţara Românească provocate de evenimentele revoluţionare din anii 1848-1849 se plasează în jumătatea lunii noiembrie 1848. Primii mesageri îşi fac apariţia în partea dinspre munte a judeţului Prahova. La 14 noiembrie, comandantul punctului de frontieră de la Vălenii de Munte era informat că un grup de români transilvăneni a trecut graniţa în zona pichetului Grohotiş[14]. Deplasîndu-se în acel punct, autorităţile locale au constatat că 500 de familii de români — bărbaţi, femei şi copii — intraseră în Ţara Românească[15], spre a se pune la adăpost de abuzurile nobilimii. La jumătatea aceleiaşi luni se semnala prezenţa unor efective restrînse de emigraţi şi în judeţul Buzău[16].

La sfîrşitul lunii noiembrie, după revărsarea acestui val peregrin, autorităţile se aşteptau la o încetare a emigrărilor. Este semnificativă pentru susţinerea afirmaţiei de mai sus relatarea din 30 noiembrie 1848 a cîrmuitorului judeţului Prahova[17]; o dată cu dispariţia principalei cauze a abandonării de către români a gospodăriilor lor era de aşteptat ca şi dislocările de populaţie să ia sfîrşit. Aşteptările au fost însă înşelate: la 5 decembrie 1848, egumenul schitului Predeal anunţa căimăcămia că este împresurat „de o mulţime de lume fugită din partea Braşovului"[18]. Ca urmare a acestor emigrări, la sfîrşitul anului 1848 se aflau numai în judeţul Prahova 957 de refugiaţi[19-20].

Cucerirea oraşului Sibiu a declanşat emigrări şi din zona centrală a Transilvaniei. La 4 martie 1849, cîrmuitorul judeţului Argeş informa Departamentul din Năuntru că după ocuparea Sibiului numeroşi cetăţeni s-au răspîndit „care încotro au putut să scape"[21-28]. Din motivul amintit, multe familii de români din acea regiune pătrund în Ţara Românească pe la Cîineni[29].

---

[9] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 25.
[10] Ibidem, dos. 584/1859, f. 4, 90, 93 etc.
[11] Ibidem, f. 260.
[12] Ibidem, dos. 1 099 B 1848, f. 892—898.
[13] Ibidem, f. 1 600.
[14] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 5.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem, f. 25.
[17] Ibidem, f. 44.
[18] Ibidem, f. 46.
[19-20] Ibidem, f. 280.
[21-28] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 580.
[29] Ibidem, f. 554.

Pentru a înlesni autorităţilor supravegherea şi acordarea de asistenţă afluxului mare de emigraţi, intrarea în Ţara Românească a fost limitată la anumite locuri. Refugiaţii pătrund îndeosebi pe Valea Prahovei, pasul Bran-Rucăr şi Valea Oltului. Intrarea prin alte puncte, ca, de pildă, pe la Vîlcan, a fost interzisă[30]. Infiltrările prin cele trei puncte se defăşoară mai ales în martie 1849. La 5 martie, autorităţile locale încunoştiinţau forurile superioare că „un mare număr de refugiaţi transilvăneni au mai trecut acum pe pămîntul ţării"[31]. Spre jumătatea aceleiaşi luni, Departamentul din Năuntru anunţa căimăcămia că Bucureştii şi judeţele ţării dinspre munte „s-au umplut de asemenea refugiaţi"[32], ei continuînd să sosească „în trupe numeroase"[33]. O menţiune similară era făcută şi de cîrmuitorul judeţului Prahova[34], care atrăgea atenţia că în prima parte a lunii martie 1849 pătrunseseră în unele localităţi din acel judeţ peste patru mii de familii de refugiaţi[35].

Ponderea emigrărilor se reduce în chip simţitor la începutul lunii aprilie 1849. Se constată documentar că spre sfîrşitul lunii menţionate exodurile în grupuri mari încetaseră[36]. Bilanţul celor petrecute în primul trimestru al anului 1849 se va fi ridicat la circa 15 000 de persoane[37].

Fireşte că emigrări parţiale au continuat şi în lunile următoare, dar ele au fost cu totul izolate, mai ales că erau îngrădite şi de autorităţi. Datorită instaurării administraţiei revoluţionare în Transilvania, încă de la 29 martie 1849 se făcea cunoscută interdicţia intrării în Ţara Românească a unor persoane cu paşapoarte vizate de „cîrmuirea revoluţionară" [38]. În trimestrul al doilea al anului 1849, tentativele de emigrare se reiau. Inspirat vădit de autorităţile de ocupaţie, Departamentul din Năuntru cerea la 15 iunie 1849 a nu se îngădui „sub nici un fel de cuvînt vreun refugiat transilvănean să treacă în prinţipat" [39], deoarece comunicaţiile Ţării Româneşti cu Transilvania şi Banatul[40] fuseseră întrerupte. Spre sfîrşitul lunii iunie însă sînt consemnate alte familii româneşti aflate în munţi care solicitau permisiunea de a intra în Ţara Românească[41].

Porniţi de la vetrele lor spre a se pune la adăpost de persecuţiile nobilimii, emigraţii erau într-o stare dintre cele mai precare sub raportul asigurării mijloacelor de trai. La intrarea acestora în ţară, autorităţile constatau că mulţi dintre ei erau oameni „săraci" sau „scăpătaţi"[42], însoţiţi de numeroşi copii. Situaţia materială modestă a românilor transilvăneni era semnalată şi de autorităţile din Bucureşti şi Curtea de Argeş[43].

---

[30] Ibidem, f. 703.
[31] Ibidem, dos. 548/1849, f. 245.
[32] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 598.
[33] Ibidem.
[34] Ibidem, dos. 584/1849, f. 320.
[35] Ibidem, f. 217.
[36] Ibidem, f. 507—508.
[37] Ibidem, f. 472—473.
[38] „Buletinul ofiţial al Prinţipatului Ţerii Româneşti" (în continuare: „Buletinul ofiţial"), nr. 30 din 29 martie 1849, p. 117.
[39] Obşt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1516.
[40] Ibidem, f. 1 551.
[41] Ibidem, f. 1 518.
[42] Ibidem, dos. 584/1849, f. 90.
[43] Ibidem, f. 120—123, 346 şi 507.

Puţini dintre refugiaţi erau capabili să-şi asigure subzistenţa Remarcăm faptul că, în pribegia lor, unii dintre români îşi luaseră o parte din vite[44], o parte dispuneau chiar de ,,hîrtie bagnote''[45]. Aceştia erau îndeosebi saşii, ,,familii nobile''[46], care puteau să-şi asigure ei înşişi existenţa.

Intraţi în Ţara Românească, refugiaţii s-au oprit mai întîi în localităţi din vecinătatea graniţei. Ei s-au dispersat apoi nu numai în judeţele de munte, ci aproape pe întreg teritoriul Ţării Româneşti. În genere, refugiaţii se deplasau de la un centru la altul destul de frecvent, în funcţie de posibilitatea dobîndirii mijloacelor de subzistenţă. Departamentul din Năuntru îngăduise ca emigraţii să se stabilească în orice punct al Ţării Româneşti, dar condiţionase această libertate de depunerea unei chezăşii că vor păstra liniştea internă şi că nu se vor angaja în acţiuni cu caracter revoluţionar[47]. Încă de la 31 decembrie 1848, deşi exista doar un număr restrîns de emigraţi, acelaşi minister solicita cîrmuitorilor judeţelor Prahova, Buzău, Argeş, Muscel şi Vîlcea, să întocmească tabele cu toţi refugiaţii şi să indice locul de dispersare[48].

În judeţul Prahova, la începutul lunii martie 1849 se semnala prezenţa a patru mii de familii de refugiaţi[49]. Treptat însă, un număr însemnat dintre cei fixaţi iniţial în Ploieşti au plecat în alte localităţi, astfel că la 12 martie 1849 în oraşul amintit se mai aflau doar 100 de familii[50]. Aproximativ 500 de familii se împrăştiaseră în mai multe sate ale acestui judeţ[51]. Printre satele şi oraşele din judeţul Prahova unde se stabiliseră temporar refugiaţii figurau : Cîmpina, Breaza, Vălenii de Munte, Măneciu-Pămînteni, Măneciu-Ungureni, Ceraş, Teişani, Cheia, Izvoarele, Homoriciu-Pămînteni, Homoriciu-Ungureni[52] etc.

Un efectiv însemnat de refugiaţi s-a stabilit temporar în judeţul Argeş[53]. La începutul lunii martie, în oraşul Piteşti erau 558 de emigraţi[54]. În oraşul Curtea de Argeş erau înregistrate 450 de familii[55], cărora li se adăugau un alt grup numeros aşezat în plaiul Loviştea[56]. În acest plai erau la 20 martie 1849 peste 140 de familii de refugiaţi, cu 179 de copii[57]. Ei se aşezaseră mai ales în localităţile Jiblea, Sălătrucel, Băbuieşti, Stoie-

---

[44] Ibidem, dos. 584/1849, f. 354.
[45] Ibidem, dos. 584/1849, f. 413.
[46] Ibidem, f. 346. Trebuie menţionat că în Ţara Românească îşi găsise refugiul un număr însemnat de familii germane şi maghiare din Transilvania, precum şi o parte a armatei austriece izgonită de oştile revoluţionare maghiare (pentru toate aceste probleme vezi ibidem, f. 84, 93, 185 şi 261 : dos. 1 099/A+B/1848, f. 114, 184, 202, 210, 211, 213, 397, 489, 545, 658, 966 şi 1 203).
[47] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 582.
[48] Ibidem, f. 99.
[49] Ibidem, dos. 584/1849, f. 217.
[50] Ibidem, f. 298.
[51] Ibidem, f. 354.
[52] Ibidem, dos. 584/1849, f. 427.
[53] Ibidem, f. 237 ; vezi listele refugiaţilor sosiţi în judeţul Argeş (ibidem, dos. 1 099/A+ +B/1848, f. 751 şi 1828).
[54] Ibidem, dos. 584/1849, f. 321.
[55] Ibidem, f. 346.
[56] Ibidem, f. 321.
[57] Ibidem, f. 371.

neşti, Berislăveşti, Găojani, Sălătrucu, Perişani, Spinul, Grebleşti, Titeşti[58] etc.

Numeroşi refugiaţi şi-au găsit adăpost la început şi în judeţele Vîlcea, Muscel şi Mehedinţi. În cuprinsul judeţului Vîlcea, refugiaţii erau răspîndiţi mai ales în plăşile Ocolul, Oltul şi Horezul. În oraşul Rîmnicu-Vîlcea s-au semnalat la început o „sumă mare de asemenea familii" de refugiaţi[59], care mai tîrziu au plecat în alte centre din ţară. O „sumă mare de asemenea familii" sînt identificate la Drăgăşani şi la Ocnele Mari[60]. Pătrunzînd prin pasul Bran-Rucăr în judeţul Muscel, mulţi refugiaţi s-au stabilit în oraşul Cîmpulung sau în alte centre din acest district. Cîteva prezenţe sînt semnalate şi în judeţul Dîmboviţa[61].

În restul judeţelor din Muntenia, numărul refugiaţilor a rămas redus. În ianuarie 1849 se găseau la Buzău doar 21 de persoane[62]. Din ianuarie şi pînă în iunie 1849, în acest judeţ au continuat să sosească alţi refugiaţi[63], majoritatea aşezîndu-se în localităţile Nehoiaşul[64], Movila, Luciu, Largu, Caragealile[65], Chiojdul[66] etc. În judeţul Brăila, în mai 1849 se stabiliseră 99 de familii, pe care le găsim în oraşul de reşedinţă al judeţului şi pe moşiile Berteşti, Batogu, Zăvoaie, Scorţaru, Ianca, Perişoru, Colţea, Slobozia[67] etc. În iulie 1849 li s-au mai adăugat 61 de refugiaţi[68]. Numai 9 persoane s-au oprit în judeţul Vlaşca[69].

Acelaşi număr restrîns de refugiaţi se întîlneşte şi în Oltenia. Un grup de emigraţi aşezaţi iniţial la Rîmnicu-Vîlcea s-au deplasat la Craiova, „unde sînt locurile mai îndemînatice despre hrană şi lăcuinţă"[70]. În prima jumătate a lunii august, în judeţul Mehedinţi se fixaseră 42 de persoane[71]. Printre cele nouă persoane din judeţul Romanaţi, notăm prezenţa protopopilor Ioan Moga şi Moise Fule din Sibiu[72].

O analiză deosebită întrucîtva în legătură cu răspîndirea emigraţilor merită, neîndoielnic, oraşul Bucureşti. Fără a putea determina riguros numărul celor stabiliţi aici, încă din ianuarie 1849 autorităţile informau că mai mulţi refugiaţi „s-au pornit a veni aici în capitală spre lăcuinţă"[73].

---

[58] Ibidem, f. 373.

[59] Ibidem, f. 413. Printre refugiaţii stabiliţi în Rîmnicu-Vîlcea se afla şi preotul Bratu din Răşinari, bunicul dinspre mamă al marelui poet român Octavian Goga. El îndeplineşte un timp în acest oraş funcţia de preot şi este ales chiar protopop (Ilie Dăianu, *Eminescu în Răşinarii lui Goga*, în „Gîndul românesc", Cluj, an. II, 1934, nr. 1–2, p. 75).

[60] Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 444.

[61] Ibidem, dos. 1 099/A+B/1848, f. 597 şi 892–898.

[62] Ibidem, f. 142.

[63] Ibidem, f. 404, 1 237, 1 380 şi 1 512–1 513.

[64] Ibidem, f. 404.

[65] Ibidem, f. 1 512–1 513.

[66] Ibidem, f. 1 380.

[67] Ibidem, f. 1 198–1 200.

[68] Ibidem, f. 1 564.

[69] Ibidem, f. 735.

[70] Ibidem, dos. 584/1849, f. 413.

[71] Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 596.

[72] Ibidem, f. 1 127.

[73] Ibidem, dos. 584/1849, f. 38 şi 214.

În martie 1849 continuă să se îndrepte spre Bucureşti „un număr îndestul de mare de refugiaţi transilvăneni" [73 bis].

În ciuda faptului că pribegii transilvăneni au fost primiţi cu simpatie şi frăţească compasiune de masele largi populare, oficialitatea i-a suspectat şi i-a supravegheat pe tot timpul şederii lor în Ţara Românească.

Pătrunderea în ţară a primilor emigraţi într-un moment cînd revoluţia nu fusese înăbuşită aici cu desăvîrşire era privită de reprezentanţii trupelor de ocupaţie şi de cei ai autorităţilor căimăcămeşti cu suspiciune. De relevat este faptul că întîiul grup de refugiaţi sosit în judeţul Prahova a fost pus sub supraveghere [74]. Însuşi caimacamul, C. Cantacuzino, a dispus ca ei să fie îndepărtaţi din zona de frontieră şi aşezaţi într-un loc din care puteau fi controlaţi şi împiedicaţi a se „strecura înlăuntru ţării" [75] fără ştirea administraţiilor locale. Dispoziţii similare se dădeau şi în cazul grupului de refugiaţi din judeţul Buzău pentru care se hotărîse a-l pune sub observare poliţienească şi a-l stabiliza într-un anume loc [76].

Cucerirea Braşovului şi Sibiului de trupele revoluţionare maghiare şi controlul exercitat asupra zonelor din vecinătatea Ţării Româneşti amplificau „precauţiile" faţă de refugiaţi. Autorităţile erau îngrijorate îndeosebi de consecinţele pe care le-ar fi putut avea contactul refugiaţilor cu populaţia Ţării Româneşti, a cărei frămîntare revoluţionară nu fusese încă lichidată. Cîrmuitorului judeţului Muscel arăta Departamentului din Năuntru că „apropierea rebeliştilor (a armatei revoluţionare maghiare *n. n.*) de prinţipat cere a se lua cuvenite măsuri pentru paza liniştii din acest judeţ, precum şi pentru o mai bună întărire a graniţei" [77].

Autorităţile erau îngrijorate de pătrunderea o dată cu refugiaţii a unor ziare şi manifeste cu conţinut revoluţionar. Încă de la 30 octombrie 1848, cîrmuirea judeţului Vîlcea semnala pericolul difuzării unor manifeste şi gazete revoluţionare braşovene în Ţara Românească fără încuviinţarea stăpînirii [78]. S-a dispus ca cei ce vor răspîndi asemnea documente să fie priviţi „în deopotrivă învinovăţire ca şi autorii ce ar publica articole neîngăduite" [79]. Cărăuşii ce făceau transporturi spre Transilvania erau ameninţaţi cu aspre pedepse în caz că vor introduce în Ţara Românească aceeaşi categorie de foi socotite incendiare [80]. Mai tîrziu, cînd refugiaţi numeroşi s-au stabilit în ţară, corespondenţa acestora era cenzurată, iar scrisorile suspecte confiscate [81]. Tot astfel, gazetele româneşti şi germane care aveau să sosească pe adresa unor refugiaţi devin obiectul unei atenţii speciale din partea autorităţilor [82]. Interceptarea şi confiscarea proclama-

---

[73 bis] Ibidem, f. 310; vezi şi f. 279. În Bucureşti îşi găsise refugiul şi Ioan Bran de Lemeny, avocat al bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului, deputat şi apoi secretar al Adunării Naţionale din 3/15 mai 1848 de la Blaj, membru al deputaţiunii române trimisă la Viena (despre peripeţiile lui în timpul revoluţiei şi împrejurările în care a venit în Ţara Românească vezi ibidem, f. 619).

[74] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 5.

[75] Ibidem, f. 3.

[76] Ibidem, f. 28—29.

[77] Ibidem, f. 242.

[78] Arh. st. Rm.-Vîlcea, Pref. jud. Vîlcea dos, 678/1848, f. 130.

[79] Ibidem.

[80] Ibidem.

[81] Obşt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 518—519.

[82] Ibidem.

ţiilor lansate de guvernul revoluţionar maghiar, proclamaţii răspîndite în Ţara Românească o dată cu venirea emigraţilor[83], se transformă treptat într-o preocupare importantă. Admiterea refugiaţilor pe teritoriul Ţării Româneşti era condiţionată de Departamentul din Năuntru de păstrarea ordinii şi de abţinerea de la orice acţiuni de caracter revoluţionar.

Supravegherea pătrunderii refugiaţilor era impusă şi de grija autorităţilor de a împiedica reîntoarcerea unora dintre fruntaşii revoluţiei muntene, ale căror intenţii de reluare a luptei nu rămăseseră necunoscute. Conformîndu-se unor dispoziţii ale Departamentului din Năuntru, cîrmuitorul judeţului Vîlcea cerea ca persoanele ce vor tăinui pe fruntaşii revoluţiei pătrunşi în ţară să fie denunţate pentru a se ,,osîndi criminaliceşte'' [84]. Subcîrmuitorul plăşii Olteţul era mustrat că n-a întreprins nimic în această privinţă[85], mai ales că cei doi comandanţi ai armatelor turco-ruse de ocupaţie — generalii Omer-paşa şi Lüders — sesizau alarmaţi că asemenea persoane se strecuraseră în ţară în acelaşi timp cu refugiaţii [86].

Pentru oprirea intrării în ţară a fruntaşilor revoluţiei şi a eventualului material ,,subversiv'' ce l-ar fi putut aduce cu ei, se dădeau dispoziţii categorice de supraveghere [87]. Cîrmuitorul judeţului Vîlcea, de pildă, atrăgea atenţia ca aceia dintre emigraţi ce se vor dovedi că posedă material propagandistic revoluţionar să fie împiedicaţi să intre în ţară [88].

O mare îngrijorare producea autorităţilor eventuala pătrundere în Ţara Românească a unor elemente înarmate. Intrarea lor în ţară nu era, după expresia cîrmuitorului judeţului Muscel, ,,potrivită cu împrejurările vremii'' [89]. Din aceste motive, Departamentul din Năuntru mustra cîrmuirea judeţului Argeş, deoarece îngăduise unor refugiaţi ,,a se preumbla înarmaţi, împotriva poruncilor stăpînirii''[90]. Autorităţile locale erau invitate să dezarmeze imediat asemenea oameni[91].

Cîrmuirea Ţării Româneşti era preocupată ca nu cumva contactul emigraţilor cu populaţia să ducă la reizbucnirea revoluţiei în Ţara Românească. În Bucureşti, unde sosise un mare număr de refugiaţi, exista temerea că aceştia ar putea ,,bîntui liniştea'' [92].

Adresîndu-se căimăcămiei şi cerîndu-i prevenirea oricăror mişcări sociale, Departamentul din Năuntru arată că refugiaţii erau oameni ,,de felurite condiţii şi caractere'', ceea ce ar fi putut duce — din contactul lor nestingherit cu locuitorii — la declanşarea unor ,,vătămătoare bîntuiri'' în satele şi oraşele Ţării Româneşti'' [93]. În consecinţă, departamentul ordonase luarea măsurilor de siguranţă ce se impuneau. În judeţul Muscel se ordona comandanţilor ,,punctelor dorobănţeşti să fie în picere zioa şi

---

[83] Arh. st. Rm.-Vîlcea, Pref. jud. Vîlcea, dos. 678/1848, f. 392.
[84] Ibidem, dos. 687/1848, f. 274.
[85] Ibidem, dos. 46/1848, f. 144.
[86] Ibidem, f. 147 şi 160; dos. 167/1848, f. 380.
[87] Ibidem, dos. 678/1848, f. 157.
[88] Ibidem, f. 158.
[89] Obşt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 250.
[90] Ibidem, f. 582.
[91] Ibidem.
[92] Ibidem, f. 690.
[93] Ibidem, f. 598

noaptea la orice mişcare" [94]. Temîndu-se de dezlănţuirea unor tulburări interne, cîrmuirea judeţului Argeş refuzase la început să îngăduie deplasarea refugiaţilor, susţinînd că printre ei s-ar afla oameni „cu cugete rele ce ar putea să săvîrşească vreo neorînduială" [95].

Temerile acestea erau, desigur, îndreptăţite într-un moment cînd revoluţia nu încetase în centrul Europei. În legătură cu aceasta se semnala că unii refugiaţi erau în „înţelegere cu din pămînteni ce sînt în categorie de vagabonzi şi fără opinie cinstită" [96]. Astfel un dorobanţ al cîrmuirii judeţului Muscel, datorită contactului cu refugiaţii, rostise la Bucureşti „vorbe şi expresii necuviincioase" [97].

Cu toate precauţiile luate încă de la frontieră, în Ţara Românească sosiseră mulţi refugiaţi pe care autorităţile, în imposibilitate de a-i verifica la intrare, îi considera suspecţi. Deoarece poliţia capitalei şi cîrmuirile judeţene erau în imposibilitate să asigure supravegherea marelui număr de refugiaţi dispersaţi în întreaga ţară [98], Departamentul din Năuntru a cerut constituirea unor comisii judeţene alcătuite din cîrmuitori, membri ai sfaturilor orăşeneşti şi reprezentanţi ai Consulatului austriac [99]. O comisie similară avea să se formeze şi în Bucureşti. Aceste organe aveau menirea „să cerceteze pe toţi aceşti refugiaţi" [100] şi să ceară chezăşii de bună purtare de la compatrioţii lor sau de la locuitorii din Ţara Românească cu care aveau relaţii. Cei ce nu puteau dobîndi o asemenea dovadă, în capitală sau în alt loc din Ţara Românească trebuiau să părăsească ţara „ca nişte oameni bănuiţi" [101].

Necesitatea verificării tuturor refugiaţilor era afirmată şi de Comisia pentru cercetarea tulburărilor liniştii obşteşti într-un raport din 14 martie 1849. După ce arăta că există o mulţime de transilvăneni şi bănăţeni emigraţi în Ţara Românească, comisia sublinia — fireşte, extrem de bănuitoare datorită fricii de revoluţie — că „pricina" invocată de unii emigraţi pentru a-şi îndreptăţi pribegia „este numai o mască prin care s-au strecurat în prinţipat" [102]. Comisia a decis ca asemenea persoane să fie supravegheate cu străşnicie de poliţie sau, în caz că nu vor obţine garanţia cerută, să fie expulzate [103].

Drept urmare, căimăcămia dispunea la 17 martie 1849 constituire, unor comisii speciale în Bucureşti şi în toate judeţele Ţării Româneşti comisii împuternicite a audia şi a cerceta pe toţi emigraţii [104]. Comisiile funcţionau în toate judeţele unde se aflau refugiaţi. Mulţi dintre aceştia au

---

[94] Ibidem, f. 251.
[95] Ibidem, f. 588.
[96] Ibidem, f. 599.
[97] Ibidem, f. 186.
[98] Ibidem, f. 598.
[99] O dispoziţie specială era trimisă cîrmuirii judeţului Dolj, prin care i se cerea darea pe „chezăşie" a tuturor refugiaţilor, mai ales că mulţi dintre ei veniseră în Ţara Românească fără nici un fel de act (Arh. st. Craiova, Pref. jud. Dolj, dos. 50/1849, f. 73 şi 74).
[100] Obşt. Contr., dos. 1099/A/1848, f. 598.
[101] Ibidem.
[102] Ibidem, f. 599.
[103] Ibidem.
[104] Ibidem, f. 660.

dobîndit chezăşiile cerute de autorităţi. În unele situaţii, refugiaţii nu au putut obţine garanţiile necesare, încît comisiile au propus alungarea lor peste graniţă [105]. Totuşi, chiar şi în aceste situaţii, în ultimă instanţă, emigraţii, au fost păsuiţi să rămînă în ţară, fiind doar obligaţi să se stabilizeze „la un loc supt deaproape priveghere a poliţii sau a aleşilor satului"[106].

Văzînd în unii dintre emigraţi potenţiali tulburători ai ordinii regulamentare restaurate prin intermediul ocupaţiei străine, autorităţile căimăcămeşti au luat în unele cazuri măsuri represive împotriva acestora[107]. Cîrmuirea judeţului Gorj, de pildă, a arestat pe cîţiva dintre refugiaţi [108]. Tot astfel procedează cu unii emigraţi poliţia oraşului Bucureşti [109] şi cîrmuirea judeţului Muscel [110]. La sugestia autorităţilor de ocupaţie, cîrmuirile trebuiau să identifice şi să aresteze mai cu seamă pe conducătorii revoluţiei române din Transilvania. Printre refugiaţii care intraseră în Ţara Românească se afla şi Simion Bărnuţiu, care la 7 aprilie 1849 este arestat la Vîrciorova în momentul cînd încerca să treacă în Austria [111]. El este reţinut sub stare de arest mai mult timp, dar este eliberat [112].

Sosirea unor grupuri importante de refugiaţi din Transilvania punea în faţa cîrmuirii Ţării Româneşti chestiunea rezolvării unor probleme grele, referitoare în principal la asigurarea mijloacelor de existenţă pentru noii veniţi. Încă de la 21 decembrie 1848, cînd în Ţara Românească era un număr apreciabil de refugiaţi, caimacamul C. Cantacuzino cerea Departamentului din Năuntru să ordone administraţiilor judeţelor Prahova Buzău şi Muscel, unde aceştia se aflau dislocaţi la acea dată, acordarea de locuinţă şi hrană [113]. Dispoziţii similare erau date egumenului schitului Predeal şi celui al mănăstirii Sinaia, îndatoraţi a pune la dispoziţia emigraţilor încăperi pentru locuit şi alimente [114]. Caimacamul orînduise la punctul Timiş, pe unde se scurgeau emigraţii, pe maiorul Dimitrie Gănescu, însărcinat „să facă bună primire refugiaţilor" şi să le înlesnească „locuinţe, precum şi trebuincioasa hrană" [115]. Tot astfel la schela Bran fusese numit un slujbaş al administraţiei pentru „primirea şi îngrijirea refugiaţilor" [116]. La 4 martie 1849, cînd pe la Cîineni trecuseră numeroşi emigraţi, caimacamul cerea Departamentului din Năuntru măsuri urgente de ajutorare a acestor români [117].

---

105 Obşt. Contr., dos, 1 099/B/1848, f. 1057—1059, 1068—1073, 1097 etc.

106 Ibidem, f. 1 098.

107 Vezi Arh. st. Rm. Vîlcea, Pref. jud. Vîlcea, dos. 735/1849, f. 7 şi 9.

108 Obşt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 598; vezi pentru alt caz, dos. 1 099/B/1848, f. 1 551.

109 Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 601.

110 Ibidem, f. 654.

111 Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 001.

112 Despre şederea lui în Ţara Românească şi despre împrejurările în care a fost arestat şi eliberat vezi ibidem, f. 1 023, 1 111, 1 373 şi 1 566.

113 Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 92.

114 Ibidem, dispoziţia aceasta era transmisă judeţelor menţionate (ibidem, f. 94 şi 95).

115 Ibidem, f. 92.

116 Ibidem, nr. 584/1849, f. 88.

117 Ibidem, nr. 1099/A/1848, p. 260.

Soluţionarea problemelor dificile relative la asigurarea mijloacelor de existenţă marelui număr de refugiaţi a reclamat înfiinţarea unui organ special. Cerinţa aceasta fusese subliniată şi de cîrmuitorul judeţului Muscel, care într-un raport aducea la cunoştinţa Departamentului din Năuntru încă de la 10 decembrie 1848 că eforturile individuale ale locuitorilor din acel judeţ de a ajuta pe refugiaţi se dovedeau insuficiente [118]. El propunea „a se da un ajutor şi de către stăpînire'' [119], deoarece cei mai mulţi dintre cei veniţi erau lipsiţi cu totul de posibilităţi materiale. Receptivă la aceste propuneri, căimăcămia anunţa Departamentul din Năuntru la 30 decembrie 1848 hotărîrea de a institui o comisie specială destinată a strînge fonduri din întreaga ţară pentru ajutorarea materială a refugiaţilor [120]. Comisia aceasta avea ca membri pe marele logofăt Constantin Ghica, beizadeaua Dimitrie Ghica şi clucerul Dimitrie Ioanidis [121]; Scarlat Pascal era secretar [122]. Ea însăşi avea sediul în localul Departamentului din Năuntru [123], acesta fiind şi organul care executa dispoziţiile comisiei.

Pentru adunarea fondurilor necesare ajutorării emigraţilor, comisia a hotărît deschiderea unor subscripţii publice. În vederea strîngerii fondurilor, cei trei membri se angajau să activeze fiecare într-un anumit mediu social. Spătarul Constantin Ghica urma a deschide subscripţia în rîndul tuturor „boierilor rangului întîi şi partea miliţiei'' [124]; Dimitrie Ghica se preocupa de adunarea fondurilor printre consulii puterilor străine, neguştori şi tineretul „nobil'' din Bucureşti [125], iar Dimitrie Ioanidis era însărcinat cu efectuarea subscripţiei în rîndul funcţionarilor din ministere [126]. Evident că se îngrijeau deopotrivă de strîngerea fondurilor şi de la alte categorii sociale, de fapt de la toţi cei dispuşi să ofere concursul pribegilor.

Dată fiind nevoia acută de fonduri băneşti pentru ajutorarea refugiaţilor, comisia hotărăşte ca subscripţia să se desfăşoare în întreaga Ţară Românească. Pentru aceasta însă ea face apel la Departamentul din Năuntru, cerîndu-i să iniţieze deschiderea „în presusvia fiecăreia cîrmuiri o subscripţie'' [127]. Logofătul treburilor bisericeşti a fost invitat să organizeze o subscripţie care să cuprindă „tot clerul bisericesc'' [128]. Poliţia capitalei era, de asemenea, însărcinată să ţină o evidenţă a tuturor refugiaţilor aşezaţi în Bucureşti, pentru a putea astfel să le acorde asistenţa de care aveau nevoie [129]. Comisia mai hotăra ca, după caz, să trimită un reprezentant al său în zonele unde se stabiliseră temporar grupuri mai numeroase

---

118 Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 6.

119 Ibidem.

120 Ibidem, f. 129; vezi şi Dep. Vist., nr. 1 218/1848, f. 1. Hotărîrea aceasta era publicată în „Buletinul ofiţial", nr. 2 din 5 ianuarie 1849, p. 5.

121 Obşt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 129.

122 Ibidem, dos. 584/1849, f. 6.

123 Ibidem, f. 60.

124 Ibidem, dos. 584/1849, f. 1.

125 Ibidem.

126 Ibidem. La 8 ianuarie 1849 comisia cerea cîrmuitorilor de judeţe măsuri rapide de ajutorare a refugiaţilor prin subscripţii băneşti sau prin alte mijloace („Buletinul ofiţial", nr. 12 din 29 ianuarie 1849, p. 41—42).

127 Obşt. contr., dos. 584/1849, f. 1.

128 Ibidem.

129 „Buletinul ofiţial", nr. 11 din 29 ianuarie 1849, p. 43.

de refugiaţi spre a se convinge de felul în care trăiesc şi sînt distribuite ajutoarele [130].

Comisia de ajutorare devenea organul care se îngrijea în mod exclusiv de toate problemele referitoare la refugiaţi. Ea cerea Departamentului din Năuntru să ordone cîrmuitorilor de judeţe să protejeze pe refugiaţi, încît „nu numai să nu întîmpine lipsa despre cele neapărat trebuincioase ale vieţuirii, ci încă să le fie petrecerea întru odihnă şi desăvîrşită mulţumire" [131].

Acţiunea de strîngere a fondurilor pentru ajutorarea emigraţilor a început în luna ianuarie 1849. Comisia s-a străduit să asigure subscripţiei „o întindere cît mai mare şi cît se va putea mai îmbelşugată", deoarece numărul refugiaţilor, cum se arăta într-un raport din 15 martie, „a ajuns a fi foarte mare" [132]. Subscripţia a durat pînă la începutul lunii iulie 1849 [133].

Contribuţia diferitelor pături şi clase sociale ale Ţării Româneşti la acţiunea de ajutorare materială a românilor transilvăneni a fost inegală. Proporţiile au fost determinate atît de starea materială, cît şi de dorinţa de ajutorare efectivă a acestor români transilvăneni greu încercaţi de vitregia vremurilor. Într-un tabel întocmit la începutul lunii iulie 1849 se indica faptul că totalul subscripţiilor pînă la acea dată se urca la suma de 133 837 de lei [134–136].

O donaţie importantă fusese făcută în numele Ţării Româneşti. Sfatului administrativ i se dăduse dispoziţia „să chibzuiască şi să hotărască suma de bani cu care ar putea vistieria veni în ajutorul scăpătaţilor refugiaţi transilvăneni" [137]. În ciuda faptului că vistieria însăşi traversa o perioadă dificilă, a donat totuşi în folosul emigraţilor suma de peste 26 600 [138]. Caimacamul C. Cantacuzino depunea şi el în cadrul aceluiaşi fond aproape 3 200 de lei [139].

O contribuţie consistentă la fondul de ajutorare a fost adusă de funcţionarii publici şi de numeroase alte persoane particulare din judeţele Ţării Româneşti. Într-o listă de donaţie era înscrisă suma de aproape 16 000 de lei [140], rezultat al unei colecte întreprinse printre funcţionarii din capitală şi din ţară.

Subscripţia în judeţe fusese deschisă încă din ianuarie 1849. Sumele adunate iniţial erau destul de modice [141]. Cîrmuitorul judeţului Rîmnicu-Sărat arăta că 18 persoane dintr-o plasă au subscris doar 100 de lei [142]. În februarie, în acelaşi judeţ, se mai adunaseră 226 de lei [143], iar puţin

130 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 1.
131 Ibidem, vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 7 din 22 ianuarie 1849 unde sînt publicate hotărîrile Comisiei de ajutorare.
132 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 319.
133 Ibidem, f. 768; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 69 din 4 iulie 1849, f. 275–276.
134–136 Ibidem.
137 Dep. Vist., dos. 1 218/1848, f. 1.
138 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 768.
139 Ibidem, f. 769; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 69 din 4 iulie 1849, f. 275–276.
140 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 769.
141 Vezi „Buletinul ofiţial", nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91–92; nr. 37 din aprilie 1849, p. 148; nr. 38 din aprilie 1849, f. 151.
142 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 165.
143 Ibidem f. 164 şi 177.

mai tîrziu încă 200 de lei[144]. O sumă restrînsă strînsese și cîrmuirea județului Gorj la sfîrșitul lunii februarie[145]. În martie, fondurile adunate rămîneau modeste, încît Departamentul din Năuntru cerea intensificarea colectei[146]. Rezultatul îndemnului s-a resimțit chiar în decursul aceleiași luni, cînd cîrmuirea județului Mehedinți strînsese peste 1 678 de lei[147]. Situația nu avea să se schimbe radical, deoarece cîrmuirile județelor Gorj, Dîmbovița și Muscel nu reușiseră să adune laolaltă decît 800 de lei[148].

În aprilie și mai, în unele județe pe listele de subscripție încep să se depună sume mai importante. Din Buzău se strîng peste 2 100 de lei[149]. În prima parte a lunii mai 1849, cîrmuirea județului Teleorman anunța că strînsese 1 102 lei[150]. Sume între 100 și 200 de lei mai trimiteau și județele Gorj și Mehedinți[151]. Atrag atenția, nu atît prin cuantumul sumelor subscrise, cît mai ales prin categoria socială a donatorilor, listele înaintate din județul Dolj. Invitați să facă subscripții încă din ianuarie 1849, locuitorii orașului Craiova s-au arătat dispuși să primească pe refugiații transilvăneni pe la casele lor[152]. Țăranii însă, deși se aflau ei înșiși în acută lipsă de bani și strîmtorați de despăgubirile pretinse de proprietari și arendași, precum și de nevoile de aprovizionare ale armatelor ocupante, preferau să-i ajute în alimente[153]. Totuși, locuitorii din 17 sate au oferit și bani în folosul refugiaților[154]. Din suma de peste 620 de lei depusă de județul Dolj, aproape 300 de lei erau bani dăruiți de „mai mulți locuitori țărani"[155].

Donațiile în bani ale funcționarilor publici reprezintă o parte importantă la fondul general de ajutorare. Semnalăm mai întîi depunerile funcționarilor Obștescului control (751 de lei)[156], ale celor ai Vorniciei temnițelor (383 lei)[157] și ale celor ai Poliției capitalei[158]. Menționăm de asemenea cei 435 de lei adunați de funcționarii Departamentului Dreptății[159], precum și sumele strînse de funcționarii Departamentului Vistieriei[160].

O cotă însemnată la fondul general al donațiilor îl constituie banii colectați de către Departamentul Treburilor Bisericești. Cifra globală trecută în dreptul acestui departament se ridica la peste 12 473 de lei[161]. Este notabil efortul adus la realizarea acestui fond de către numeroasele

---

144 Ibidem, p. 686.
145 Ibidem, f. 197.
146 Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 685; vezi și dos. 584/1849, f. 308.
147 Ibidem. dos. 584/1849, f. 482.
148 Ibidem, f. 325 și 428.
149 Ibidem, f. 533; dos. 1 099/B/1848, f. 1 100.
150 Ibidem, dos. 584/1849, f. 642.
151 Ibidem, f. 716.
152 Arh. st. Craiova, Pref. jud. Dolj, serv. adm., dos. 50/1849, f. 77.
153 Ibidem, f. 104 și 138.
154 Ibidem, f. 92—93 și 116—117.
155 Obșt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1 313.
156 Ibidem, dos. 584/1849, f. 481.
157 Ibidem, f. 167.
158 Ibidem.
159 Ibidem.
160 Dep. Vist., dos. 1 218/1848, f. 3 și 4. Pentru alte amănunte privind donațiile funcționarilor publici, vezi „Buletinul ofițial", nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91; nr. 35 din 14 aprilie 1849, p. 140 etc.
161 Obșt. Contr., dos. 584/1849, p. 768.

schituri şi mănăstiri din Ţara Românească [162]. La 28 ianuarie 1849, Departamentul Treburilor Bisericeşti anunţa că strînsese 3 554 de lei din donaţiile făcute de îngrijitorii şi egumenii mai multor mănăstiri şi schituri, printre care figurau: schitul Spirea din Deal, mănăstirile Stavropoleos, Zlătari, Snagov, Sărindar, Sf. Ecaterina, Sf. Ioan din Bucureşti, Plumbuita, Sf. Apostoli, Căscioarele, Mihai-Vodă, Cotroceni, Cernica, Radu-Vodă şi Jitia [163]. În februarie 1849 era înaintată o nouă listă de donaţii făcută de mănăstiri. Cifra de 3 110 lei însemna daniile episcopiei de Buzău, dar mai ales ale mănăstirilor Slobozia, Mărgineni, Nucet, Banu, Căldăruşani, Sf. Spiridon Vechi, Brîncoveni, Măxineni şi Schitul Cobia [164]. Pe o altă listă erau depuşi 2 446 de lei de către egumenii, arhimandriţii şi ieromonahii mănăstirilor Mislea, Govora, Rîmnic (Rîmnicu-Sărat), Motru, Găiseni, Tismana şi Codreanu [165]. În fine, o ultimă listă de subscripţii, întocmită pe la sfîrşitul lunii martie 1849, avea înscrise printre donatorii sumei de 3 362 de lei mănăstirile Rîmnic, Butoiu, Sadova, Cîmpulung, Slobozia (care mai făcuse şi alte donaţii), Bradu şi Vieroşu [166]. Din banii de mai sus, 2 000 de lei fuseseră trimişi de către Eforia mănăstirilor închinate [167].

Un aport apreciabil la fondul general de ajutoare al refugiaţilor transilvăneni a fost adus de către armată. În primele zile ale lunii martie 1849, în cadrul unităţilor militare din capitala Ţării Româneşti se strînseseră peste 2 100 de lei [168]. La 28 martie 1849, statul-major al oştirii raporta că ofiţerii din celelalte garnizoane depuseseră şi ei 2 478 de lei [169–170].

O contribuţie cu totul notabilă la constituirea fondului central de subvenţionare a românilor de peste munţi a fost adusă de direcţia Teatrului Naţional din Bucureşti. C. Samurcaş, directorul acestei instituţii, anunţa la 17 aprilie 1849 că a dat un concert public, iar suma de 124 de galbeni rezultaţi din încasări a fost dăruită pentru îndestularea refugiaţilor [171]. Tot din reprezentaţii teatrale au mai fost strînşi încă 554 de ducaţi [172]. Direcţia aceluiaşi teatru mai făcea în două rînduri donaţii, dînd spre sfîrşitul lunii aprilie în favoarea refugiaţilor aproape 3 700 de lei [173]. La aceste sume mai trebuie adăugate cele trimise de Teatrul Naţional din Iaşi. În ziua de 7 iulie 1849, Matei Millo dădea o reprezentaţie teatrală, din încasările căreia peste 7 000 de lei erau expediaţi la Bucureşti pentru susţinerea românilor transilvăneni [174].

---

162 Vezi în acest sens şi „Buletinul ofiţial", nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 275—276.
163 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 77.
164 Ibidem, f. 142.
165 Ibidem, f. 258.
166 Ibidem, f. 370.
167 Ibidem; pentru datele concrete care arată etapele constituirii donaţiilor Departamentului Treburilor Bisericeşti vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 11 din 29 ianuarie 1849, p. 42; nr. 14 din 7 februarie 1849, p. 55—56; nr. 18 din 20 februarie 1849, p. 71; nr. 35 din 14 aprilie 1849, f. 140.
168 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 337.
169–170 Ibidem, f. 602.
171 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 532.
172 Ibidem, f. 628; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 45 din 9 mai 1849, p. 178.
173 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 617.
174 Teodor T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. II, Iaşi, 1922, p. 36; vezi şi Ioan Massof, *Matei Millo*, Edit. „Naţionala Ciornei" (f.a.), p. 111—112.

Reţin atenţia şi donaţiile în bani făcute de unii dintre marii boieri. Sumele oferite pentru ajutorarea refugiaţilor de reprezentanţii acestei clase sociale rămîneau, totuşi, modeste în raport cu situaţia materială a donatorilor. Astfel, dacă logofătul Const. Belu a subscris 1 000 de lei, iar Dim. Ghica şi postelnicul Ioan Filipescu au donat cîte 500 de lei [175], marele logofăt al Dreptăţii, Const. Suţu, a oferit doar 250 de lei [176]. Aceeaşi sumă era dată şi de logofătul Grigore Grădişteanu, de vornicul Manolache Băleanu [177], de clucerul Barbu Catargiu [178] şi de marele vistier Alexandru Ghica [179]. Logofeţii Ioan Manu şi Manolache Arghiropol donau fiecare cîte o sumă în jur de 100 de lei [180], iar „boierii divaniţi" [181] doar 400 de lei.

O anumită parte — cel puţin cum rezultă din ştirile de care dispunem — la constituirea fondului de subvenţie a refugiaţilor a adus-o negustorimea. În februarie 1849, 24 de negustori din capitală donaseră peste 1 550 de lei [182], ceea ce reprezenta destul de puţin. În schimb, unul dintre cei mai mari negustori din capitală, Hilel Manuah, subscrisese numai el în contul refugiaţilor peste 1 556 de lei [183].

Luată pe ansamblu[illegible], acţiunea de colectare a fost încununată de un succes deplin. Sume [illegible]ani au dăruit—fireşte, în proporţii diferite—toate clasele şi păturile sociale, opera de subscriere prilejuind manifestarea solidarităţii românilor de la sud de Carpaţi cu cei din Transilvania, aflaţi în timpul revoluţiei într-o situaţie dintre cele mai grele.

Depuşi la Departamentul Vistieriei într-un fond special [184], banii colectaţi prin subscripţii erau scoşi şi distribuiţi la cererea Comisiei de ajutorare. Prin intermediul Departamentului din Năuntru, sume importante au fost expediate, la cerere, în judeţele Prahova, Muscel, Argeş şi Vîlcea [185]. Comisia acorda totodată ajutoare în mod direct refugiaţilor stabiliţi în Bucureşti.

Cheltuieli însemnate pentru asigurarea întreţinerii emigraţilor au fost efectuate de cîrmuirea judeţului Prahova. La începutul lunii ianuarie 1849 se constata că aceasta consumase din fondul capitaţiei 1 332 de lei pentru întreţinerea refugiaţilor [186]. Suma a fost restituită de Comisia de ajutorare, dar la 9 februarie aceeaşi cîrmuire raporta că întîmpina din nou „necurmate cereri de ajutor din partea unor asemenea feţe scăpătate" [187].

---

175 Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 49, 107 şi 167.
176 Ibidem, f. 167.
177 Ibidem, f. 353.
178 Ibidem.
179 Ibidem, f. 431.
180 Ibidem, f. 353 şi 431.
181 Ibidem, f. 431 ; pentru amănunte suplimentare privind subscripţiile unor particulari, vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 14 din 7 februarie 1849, p. 55 ; nr. 18 din 20 februarie 1849, p. 70—71 ; nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91 ; nr. 37 din 19 aprilie 1849, p. 148.
182 Obşt. Contr., dos. 584 1849, f. 146 şi 159.
183 Ibidem, f. 97.
184 Ibidem, dos. 584/1849, f. 149.
185 Ibidem, f. 775.
186 Ibidem, f. 22 şi 51.
187 Ibidem, f. 147.

Se hotăra de Comisia de ajutorare acordarea unei subvenţii suplimentare de 200 de galbeni [188], solicitîndu-se cîrmuirii susţinerea pribegilor „necontenit, pînă va primi poruncă ca să înceteze" [189].

Nevoile sporite, dat fiind numărul mare de emigraţi ce se scurgeau în ţară pe Valea Prahovei, determină cîrmuirea aceluiaşi judeţ să se adreseze Comisiei de ajutorare la 2 martie 1849 pentru obţinerea unor surplusuri de fonduri. Suplimentarea solicitată era determinată de prezenţa în acel judeţ a peste 4 000 de refugiaţi, încît cîrmuitorul constata neputincios că la distribuirea fondurilor „unora s-a ajuns prea cîte puţin" [190]. Se mai releva, de asemenea, nevoia stringentă de bani pentru asigurarea existenţei acestor familii, întrucît cîrmuirea nu mai avea nici un mijloc spre a le veni în ajutor [191]. De aceea, la 4 martie 1849, comisia de ajutorare cerea Departamentului Vistieriei eliberarea sumei de 6 300 de lei spre a fi trimisă cîrmuirii judeţului Prahova [192].

Greutăţi similare în întreţinerea refugiaţilor întîmpina şi administraţia judeţului Muscel, unde se găseau mulţi emigraţi. În primele zile ale lunii ianuarie 1849, cînd fondul de subscripţie nu fusese încă constituit, Departamentul din Năuntru indicase ca o parte din banii capitaţiei, pînă la 200 de galbeni, să fie utilizaţi în „cumpărătoare de producte" [193] pentru hrana transilvănenilor. La 18 martie însă, cîrmuirea judeţului Muscel încunoştinţa că cei 200 de galbeni puşi la dispoziţie se epuizaseră. Întrucît „numărul băjenarilor s-a înmulţit", Comisia de ajutorare dispunea să se trimită o sumă suplimentară de 3 150 de lei [194]. Ajutoarele acordate de această cîrmuire de la începutul emigrărilor şi pînă la sfîrşitul lunii martie 1849 s-au ridicat la suma de 6 300 de lei [195]. În aprilie s-au mai cheltuit cu aceşti refugiaţi aproape 1 600 de lei [196].

Sume însemnate au fost distribuite din acelaşi fond şi pentru nevoile cîrmuirilor judeţelor Argeş şi Vîlcea. Primei cîrmuiri i se trimisese la începutul lunii martie 6 300 de lei [197], distribuiţi integral emigraţilor pînă la sfîrşitul aceleiaşi luni. Comisia de ajutorare a mai expediat apoi încă 3 200 de lei [198]. Cîrmuirea judeţului Vîlcea distribuise refugiaţilor la început suma de 3 000 de lei [199], la care s-au mai adăugat încă 1 500 de lei [200].

Fondul general de subscripţie a fost sporit prin daniile individuale în alimente. Pitarul Leca din Piteşti, de pildă, a dat pentru refugiaţi 1 200 de ocale de făină „spre a se face pîine" [201]. O altă formă de ajutorare a reprezentat-o cazarea în mod gratuit a refugiaţilor pe la diverşi cetăţeni [202]. Aşa, de pildă, în judeţul Dîmboviţa mulţi dintre emigraţi erau

188 Ibidem.
189 Ibidem.
190 Ibidem, f. 217.
191 Ibidem, f. 217.
192 Ibidem, f. 222.
193 Ibidem, f. 35.
194 Ibidem, f. 339.
195 Ibidem, f. 464.
196 Ibidem, f. 539.
197 Ibidem, f. 222.
198 Ibidem, f. 381.
199 Ibidem, dos. 584/1849, f. 461.
200 Ibidem.
201 Ibidem, f. 346.
202 Ibidem, f. 273, 321 şi 346.

cazaţi „pe la rudele lor sau alte deosebite persoane cu iubire de omenire, fără d-a se cheltui cu dînşii vreun ban prin cîrmuire" [203].

Un sprijin material consistent a fost acordat de Comisia de ajutorare numeroşilor refugiaţi sosiţi în Bucureşti. Ea hotăra la 24 ianuarie 1849 că orice emigrat transilvănean se poate prezenta în faţa comisiei „spre dobîndirea mîngîierii cuvenite" [204]. Decizia aceasta era anunţată la 25 ianuarie printr-o publicaţie difuzată în capitală în trei sute de exemplare, prin care toţi refugiaţii lipsiţi de mijloace de subzistenţă erau invitaţi să solicite ajutor din partea comisiei [205].

Pentru sprijinirea numeroşilor refugiaţi sosiţi în capitală au fost acordate multe ajutoare în bani [206]. Suma distribuită a depăşit 66 300 de lei [207]. În afară de bani, refugiaţilor li s-au pus la dispoziţie şi case închiriate anume de autorităţi în acest scop şi o cantină, care a funcţionat timp de o lună, asigurînd hrana unui număr de 250 de persoane pe zi [208].

În vederea controlării felului în care erau trataţi emigraţii şi a modului în care erau distribuite ajutoarele de autorităţile locale, comisia a trimis în judeţe reprezentanţi ai săi. La 20 februarie, la Cîineni — pe unde se scurgea un număr important de emigraţi — a sosit un trimis al său, însărcinat „cu îngrijirea numiţilor refugiaţi" [209]. Acest delegat, numit la 4 martie 1849, avea sarcina de „a pune în orînduială" darea ajutorului cuvenit refugiaţilor aşezaţi în judeţele Vîlcea, Argeş şi Muscel [210]. El mai avea, de asemenea, misiunea de a aşeza pe emigraţi în „locuri mai înlesnitoare întru dobîndirea trebuinţelor vieţuirii" [211], fixînd pe aceştia şi pe la mănăstirile şi schiturile din aceste judeţe. Tot astfel, la 5 martie 1849, comisia trimitea un reprezentant al său şi în judeţul Prahova, îndatorat a vizita „pe toţi acei refugiaţi" [212].

Reprezentanţii Comisiei de ajutorare erau sesizaţi deseori de existenţa unor emigraţi aflaţi în nevoie de ajutor material [213]. Ţinînd cont de atare informări, ei cereau locuitorilor din plaiul Loviştei să acorde sprijin transilvănenilor stabiliţi în regiunea lor şi „să nu-i supere de închiriere pentru casă" [214]. Reprezentantul Comisiei de ajutorare din judeţele Vîlcea, Argeş şi Muscel arăta că a distribuit şi ajutoare băneşti suplimentare [215] şi justifica unele sume de bani cheltuite de administraţii în favoarea refugiaţilor [216].

---

[203] Ibidem, f. 707; dos. 1 099/B/1848, f. 1 328.

[204] Ibidem, dos. 584/1849, f. 60.

[205] Ibidem, f. 62.

[206] Ibidem, f. 138, 161—162, 169, 283—284, 289—290, 327 şi 329; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 23 din 7 martie 1849, p. 90—91; nr. 35 din 14 aprilie 1849, p. 138—140 etc.

[207] Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 775; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 276.

[208] Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 40, 58, 212 şi 276.

[209] Ibidem, dos. 584/1849, f. 239.

[210] Ibidem.

[211] Ibidem, f. 252.

[212] Ibidem, f. 241 şi 413.

[213] Ibidem, f. 371.

[214] Ibidem.

[215] Ibidem, f. 413.

[216] Ibidem, f. 507.

În judeţul Prahova, trimisul comisiei a invitat pe refugiaţi să primească „ajutor de mălai” [217], dat fiind că bani nu mai erau. În acelaşi timp a luat măsuri pentru cazarea refugiaţilor fără adăpost nu numai pe la particulari, ci şi pe la mănăstiri [218].

Drept urmare a acestei multiple activităţi, numai subvenţiile în bani împărţite de autorităţile Ţării Româneşti refugiaţilor transilvăneni se ridicau la suma — înscrisă oficial în acte — de 120 000 de lei [219], bani strînşi prin subscripţie publică. Deşi importantă, suma aceasta nu exprima însă totalitatea ajutoarelor materiale acordate emigraţilor. La aceasta mai trebuie adăugate alte ajutoare în bani şi în natură, necontabilizate, dar cu nimic neglijabile, precum şi înlesnirile făcute refugiaţilor de către locuitorii Ţării Româneşti.

Emigrările transilvănenilor în timpul revoluţiei de la 1848—1849 au prilejuit un contact dintre cele mai strînse între românii de pe ambele versante ale Carpaţilor. În ciuda atitudinii lor net contrarevoluţionare şi a suspiciunii faţă de emigraţi, autorităţile au iniţiat şi au întreţinut o activitate susţinută pentru ajutorarea acestora. Dispersaţi în numeroase localităţi, refugiaţii au luat contact cu populaţia Ţării Româneşti, care şi-a manifestat în diferite feluri solidaritatea cu românii de peste Carpaţi. Şederea transilvănenilor în Ţara Românească s-a prelungit în unele cazuri pînă la un an. Refugiaţii transilvăneni s-au repatriat începînd din vara anului 1849. Întoarcerea la vetrele lor s-a făcut în timp, după încheierea desfăşurărilor revoluţionare. Comisia de ajutorare avea să distribuie subvenţii băneşti şi pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de reîntoarcerea acasă a pribegilor, inclusiv scutirea de taxe la eliberarea paşapoartelor [220]. Şi pentru că pînă la jumătatea lunii octombrie 1849 cei mai mulţi dintre emigraţi se înapoiaseră deja, Comisia de ajutorare îşi făcea cunoscută domnitorului Barbu D. Ştirbei autodizolvarea [221]. În acest chip se punea formal capăt unei vaste campanii desfăşurate la scara întregii Ţări Româneşti, a cărei ţintă fusese ajutorarea materială şi morală a refugiaţilor transilvăneni.

Asistenţa acordată românilor transilvăneni trebuie privită sub două aspecte. Ea a fost, mai întîi, manifestarea spontană şi largă a conştiinţei unităţii de neam. Şi cei sosiţi, şi cei care îi primeau ştiau că aparţin aceluiaşi popor şi că, peste fruntarii şi dominaţii străine, de o parte şi alta a Carpaţilor se întindea ţara lor, a românilor. Ajutorarea refugiaţilor a fost o acţiune sprijinită de întreaga societate a Ţării Româneşti, pentru că, indiferent de orientarea lor politică, fiecare locuitor al principatului muntean a văzut în desţăratul venit de peste munte un frate.

Fireşte însă — şi acesta este al doilea aspect al problemei — că autorităţile autohtone, ca şi cele de ocupaţie, nu puteau să uite că revoluţia, abia reprimată în Ţara Românească, putea găsi noi aderenţi sau noi

[217] Ibidem, f. 354.
[218] Ibidem, f. 427.
[219] Ibidem, f. 775; vezi şi „Buletinul ofiţial”, nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 276.
[220] Obşt. contr., dos. 584/1849, f. 352, 470 şi 873.
[221] Ibidem, f. 875.

scînteі în valul refugiaţilor din Transilvania. A le oferi condiţii satisfăcătoare, a nu spori nemulţumirile — şi altminteri mari — din Ţara Românească erau îndatoriri care se impuneau cu evidentă necesitate. De aici solicitudinea manifestată pentru asigurarea unui minimum de existenţă acestor refugiaţi, pe care situaţia lor materială precară îi făcea şi mai receptivi faţă de ideile şi programele revoluţionare. Este relevantă din acest punct de vedere atenţia pe care autorităţile române au arătat-o refugiaţilor maghiari, saşi şi secui, care, aşa cum se sublinia într-o adresă oficială, trebuiau trataţi „în chipul iubirii de omenire" [222].

Solidaritatea naţională şi considerente politice imediate explică, aşadar, ospitalitatea cu care refugiaţii transilvăneni au fost întîmpinaţi în Ţara Românească. Episodul, ignorat pînă acum, constituie un epilog, vrednic de tot interesul, al revoluţiei române de la 1848.

---

[222] Arh. st. Rm.-Vîlcea, Subocîrmuirea Olteţului de Jos, dos. 46 1848, f. 61.

ÎNSEMNĂRILE DE LA VIENA ALE LUI A. T. LAURIAN (14 IANUARIE 1849 — 17 APRILIE 1852)

DE

VASILE NETEA

În anul 1923, în timp ce lucra la substanţiala sa monografie asupra lui Simion Bărnuţiu, care avea să apară în 1924, Gh. Bogdan-Duică a descoperit *Notesul* de însemnări al acestuia, pe care l-a publicat în *Anuarul Institutului de istorie naţională* de la Cluj [1]. Însemnările lui Bărnuţiu, publicate de Bogdan-Duică, cuprindeau referinţe asupra activităţii sale din perioada 1849—1863, cele mai multe fiind consacrate însă anilor 1849—1854.

În acelaşi timp apăreau la Sibiu şi memoriile din anii 1846—1871 ale lui Andrei Şaguna, lărgindu-se astfel în mod considerabil informaţiile cu privire la revoluţia din 1848 şi la primele două decenii ce i-au urmat [2].

În fruntea *Notesului* lui Bărnuţiu, fără a le explica provenienţa, Bogdan-Duică a aşezat însă şi cîteva pagini intitulate *Dintr-un diariu a lui Laurianu* (August Treboniu Laurian), în care se expunea călătoria acestuia la Viena, începută, pornind de la Sibiu, la 14 ianuarie 1849, precum şi activitatea sa politică desfăşurată în capitala Austriei pînă la 16 decembrie acelaşi an [3].

Însemnările personale ale lui Bărnuţiu începeau, după indicaţiile lui Bogdan-Duică, la 8 octombrie 1850, continuîndu-se — timp în care şi Bărnuţiu se afla la Viena — pînă la 17 decembrie [4]. Pentru anul următor ele se continuă cu referinţe asupra altor acţiuni desfăşurate la Viena între 13 ianuarie şi 19 februarie, iar pentru anul 1852 la cele efectuate de la 30 august pînă la 19 septembrie, în toamna acestui an, la 11 octombrie, el părăsind Viena pentru a urma cursurile Facultăţii de drept de la Pavia. Notele din anii următori — 1853 şi 1854 — se referă la studiile sale din acest oraş, precum şi la corespondenţa purtată de acolo cu unii dintre amicii săi.

---

[1] *Anuarul Institutului de istorie naţională*, II, 1923, Bucuresti, 1924, p. 205—232.

[2] *Memoriile arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei Şaguna din anii 1846—1871*, cu o introducere de Ilarion Puşcariu, Sibiu, 1923.

[3] *Anuarul...*, p. 206—209.

[4] *Ibidem*, p. 209—211.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 521—541, 1970.

După reproducerea notei de la 25 august 1854, Bogdan-Duică se întoarce însă pe neaşteptate la anul 1850 şi la primele trei luni din 1851, extrăgînd, cu privire la acţiunile din această perioadă, noi însemnări din *Notesul* menţionat, considerîndu-le şi pe acestea ca aparţinînd lui Simion Bărnuţiu [5].

Atribuind şi aceste însemnări lui Bărnuţiu, Bogdan-Duică, cu toată larga sa informaţie asupra epocii şi cu toată cunoscuta lui pasiune pentru detaliile biografice, comitea însă o eroare, fiindcă notele respective nu aparţin acestuia, ci, aşa cum se va vedea din cele ce urmează, lui A.T. Laurian. Clarificarea problemei o aflăm în înseşi textele publicate de Bogdan-Duică, cărora, pentru a le completa, le vom adăuga şi însemnările inedite ale lui A.T. Laurian din anii 1851 şi 1852 rămase necunoscute editorului *Notesului*.

La originea ,,diariului'' lui Laurian se află hotărîrea Comitetului naţional român, luată la 28 decembrie 1848 prin congresul de la Sibiu, de a trimite o delegaţie la Viena spre a exprima omagiul poporului român faţă de noul împărat al Austriei, Francisc Iosif I, urcat pe tron la 2 decembrie în urma abdicării unchiului său Ferdinand I, şi totodată pentru a-i prezenta revendicările românilor. Delegaţia a fost alcătuită din episcopul Andrei Şaguna, A.T. Laurian şi Ioan Popasu, protopopul Braşovului, care mai fuseseră la Viena şi în lunile mai şi iunie pentru a aduce la cunoştinţa fostului împărat hotărîrile luate de adunarea naţională de pe Cîmpia libertăţii, şi îndeosebi cererea de a nu sancţiona unirea Transilvaniei cu Ungaria, votată de dieta din Cluj.

Laşitatea şi perfidia Curţii din Viena au făcut însă ca misiunea lor să înregistreze atunci un dureros eşec. Acum, în împrejurimi schimbate, mai ales că la 25 decembrie forţele generalului Bem, respingînd trupele austriece, ocupaseră Clujul, conducătorii mişcării româneşti ajunseseră la ideea că un nou demers la Viena ar putea avea şanse cu mult mai favorabile.

Sarcina îndeplinirii noii misiuni căzuse pe umerii episcopului Şaguna, care întreţinea strînse legături cu cercurile habsburgice, şi ai lui A.T. Laurian, apreciat pentru energia, patriotismul şi întinsele sale relaţii la Viena, unde studiase timp de şapte ani (1835—1842).

Cu noua plecare la Viena avea să înceapă în viaţa lui Laurian o perioadă care va ţine aproape trei ani şi jumătate şi care, atît sub raportul activităţii politice, cît şi a celei istoriografice, îi va solicita cele mai viguroase eforturi făcute pînă atunci.

El însuşi îi va acorda cea mai largă atenţie şi va lăsa asupra ei însemnări făcute aproape zi de zi, indicînd în mod exact numele tuturor personalităţilor politice cu care a intrat în contact, datele precise ale tuturor intervenţiilor la curte, la guvern, la parlament şi la diferitele ministere, precum şi ale numeroaselor sale scrisori adresate comitetului de la Sibiu, lui G. Bariţiu, N. Bălăşescu, S. Bărnuţiu, T. Cipariu, Ioan Popasu, Macedon Pop, N. Maniu, Aron Florian şi altor tovarăşi de luptă.

Din aceste însemnări rezultă că Laurian a plecat din Sibiu împreună cu Ioan Popasu la 14 ianuarie 1849. La 21 ianuarie — drumul fiind făcut cu diligenţa — soseau la Lugoj, unde au avut o consfătuire cu bănă-

[5] Vezi p. 218--221.

ţenii Petru Mocioni şi Patriciu Popescu. La 4 februarie au ajuns la Zagreb, în capitala Croaţiei, itinerar ales pentru a evita drumul prin Ungaria. La Viena ajungeau la 11 februarie. Peste o săptămînă, venind, pentru aceleaşi motive, pe linia Bucureşti, Cernăuţi, Lemberg, sosea în capitala Austriei şi Andrei Şaguna [6], însoţit de Iacob Bologa şi Grigore Pantazi. Pentru a se informa asupra situaţiei, în seara de 19 februarie au vizitat pe baronul S. Sina, unul dintre marii bancheri ai Vienei, macedonean de origine ca şi Şaguna, care, datorită bogăţiei sale, avea strînse legături cu aristocraţia austriacă. În zilele următoare au fost primiţi de două ori în audienţă de contele S. Stadion, ministrul de interne. Acesta i-a îndreptat spre Olmütz, unde se afla împăratul. La Olmütz, precizează Şaguna, care şi-a notat şi el în mod amănunţit toate mişcările, „am compus petiţiunea naţională" [7]. Afirmaţia lui Şaguna descoperă faptul că împăratului nu i s-a prezentat textul petiţiei redactate la Blaj, ci una nouă, alcătuită de delegaţii trimişi la Viena [8]. Prin cuvinte alese cu multă precauţie se cerea ca toţi românii din Imperiul habsburgic să formeze o singură naţiune, cu o organizaţie politică şi bisericească independentă, să aibă un senat român (consiliul naţional) şi un şef naţional, numit de împărat. Pe lîngă delegaţii transilvăneni, A. Şaguna, A.T. Laurian, I. Popasu, Ioan Stoica, petiţia — la elaborarea căreia a contribuit şi Ion Maiorescu — a fost semnată şi de reprezentanţii Banatului: P. Mocioni, L. Mocioni, I. Dobran, al Crişanei, C. Pomuţiu, şi ai Bucovinei: E. Hurmuzaki şi M. Botnariu.

Audienţa la împărat şi predarea petiţiei au avut loc în ziua de 25 februarie, Laurian notînd amănuntul că au fost reţinuţi „şi la prînz". Răspunsul împăratului, deşi acesta nu avea decît un caracter protocolari a fost considerat de Şaguna ca satisfăcător şi reprodus în memoriile sale. Cităm finalul din declaraţia lui Francisc Iosif I: „Petiţia credincioasei *naţiuni* (subl. lui Şaguna) române o voi lua în exactă cumpănire şi o voi rezolva în timpul cel mai scurt spre liniştirea voastră" [9]. Soluţiile practice aveau să depindă însă de miniştrii săi. A doua zi, *in corpore*, după cum notează Laurian, s-au dus deci „în vizită" la contele Cordon, care îndeplinea funcţia de ministru al palatului. După sfatul lui Cordon, în ziua următoare au scris un memoriu explicativ, care la 2 martie a fost predat de către Şaguna şi Laurian principelui Felix Schwarzenberg, preşedintele Consiliului de miniştri. În ziua de 7 martie aflară marea veste a promulgării noii Constituţii a monarhiei habsburgice, prin care, într-un moment în care imperiul era zguduit de loviturile revoluţiei, se afirma că se vor avea în vedere interesele tuturor popoarelor „în armonie cu unitatea monarhiei". La 18 martie delegaţii se reîntoarseră la Viena, urmînd să aibă noi audienţe la Schwarzenberg, Stadion, Alexandru Bach (ministrul justiţiei) şi la alţi miniştri. În timpul acestei audienţe — la 28 martie — le veni vestea despre ocuparea Sibiului, de către Bem, prin care se punea capăt rezistenţei habsburgice în Transilvania şi se constrîngea Comitetul român la un trist refugiu peste Carpaţi.

---

[6] Andrei Şaguna, *Memorii*, p. 25.

[7] *Ibidem*, p. 25.

[8] Vezi textul ei în limba germană în culegerea de documente a lui Laurian *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, III, Viena, 1851, p. 3—7.

[9] A. Şaguna, *op. cit.*, p. 26; vezi textul integral în culegerea lui Laurian, III, p. 7.

La 23 iunie sosea la Viena, pe lunga cale Turnu-Severin, Galaţi, Constantinopol, Triest, şi Simion Bărnuţiu, preşedintele comitetului [10]. La trei săptămîni după sosirea lui, delegaţia cerea o nouă audienţă împăratului, revenit acum în capitală, fiind primită la Schönbrunn în ziua de 18 iulie. În afară de declaraţii protocolare şi de referirea la dispoziţiile noii Constituţii, nu se obţinu nici de astă dată nimic. În timpul călătoriei sale, trupele ţariste intraseră însă în Transilvania, iar la 13 august, Bem şi ceilalţi generali maghiari fiind înfrînţi, se produse capitularea de la Şiria.

Guvernator al Transilvaniei fu numit feldmareşalul Ludwig Wohlgemuth. În raporturile romāno-habsburgice începea o nouă fază. Decepţiile iau locul speranţelor.

Într-adevăr, deşi „la finitul războiului" — după expresia lui Papiu Ilarian — şi cel mai „încredul" român considera că are ca „în mînă toate drepturile naţionale" [11], totuşi realitatea avea să fie cu totul alta.

Nedîndu-şi încă seama de noua situaţie, delegaţii îşi continuară însă demersurile atît pe lîngă împărat şi primul ministru, cît şi pe lîngă miniştrii de resort. În însemnările lui Laurian sînt menţionate noi audienţe şi demersuri pe lîngă Schwarzenberg, Bach, care le răspunde printr-un „discurs gros", Schmerling şi Thun. La 13 august Şaguna îl vede din nou pe împărat. Şi după această audienţă se constată, lucrurile tergiversîndu-se mereu, că soluţiile concrete nu se pot da decît de către miniştri. Miniştrii, la rîndul lor, urmînd aceeaşi tactică, îşi condiţionează răspunsurile de avizul feldmareşalului Wohlgemuth, noul guvernator al Transilvaniei. Iar Wohlgemuth se găsea la Sibiu. La 19 august, notează Laurian, Şaguna, urmînd acelaşi itinerar ca şi la sosire, se reîntoarse la Sibiu pentru a lua contact cu guvernatorul. Laurian, Bărnuţiu şi Popasu rămîneau însă la Viena pentru a continua discuţiile cu miniştrii. La 27 august ei alcătuiesc un memoriu cu privire la înfiinţarea unor noi şcoli româneşti, printre care liceul de la Braşov, memoriul urmînd să fie predat la 1 septembrie lui Bach.

La 2 septembrie se decid totuşi să plece şi ei spre casă, contactul cu Wohlgemuth fiind socotit absolut necesar. Şi în întoarcere au trecut pe la Zagreb. La 12 septembrie erau la Timişoara, în 16 la Lugoj, în 17 la Deva, iar la 18 soseau la Sibiu. Aici găsiră patriciatul săsesc, avid de dominaţie şi ostil Comitetului român, în graţia guvernatorului, iar Ardealul împărţit în şase districte militare: Sibiul, Alba-Iulia, Clujul, Odorheiul, Reteagul, Făgăraşul, fără a se ţine seama de interesele românilor [12]. Cîrmuirea lor fusese încredinţată unor agreaţi ai patriciatului şi ai Vienei. Dintre români nu s-a făcut apel la nimeni. Wohlgemuth, urmînd indicaţiile Vienei, ordonase apoi depunerea tuturor armelor şi

---

[10] Gh. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1924, p. 125—126.

[11] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, III, p. 143.

[12] George Bariţiu, *op. cit.*, II, p. 631.

totodată desființarea tuturor comitetelor, „cu orice denumire și orice scop”, și, prin urmare, și a Comitetului românilor [13]. S-au interzis orice întruniri mai mari de cinci persoane. Starea de asediu funcționa cu o maximă severitate. „Visurile revoluționarilor români — avea să precizeze mai tîrziu Bogdan-Duică — se prăbușeau tot mai adînc” [14]. Întîlnirea dintre Wohlgemuth și reprezentanții românilor — Bărnuțiu, Laurian, Popasu — a fost rece, prevestitoare de grave neînțelegeri. În curînd, la 24 octombrie, se auzi de arestarea lui Axente Sever, care fu adus la Sibiu între baionete; alte arestări se efectuară în alte locuri. La 29 octombrie fu admonestat Șaguna sub învinuirea că permite adunări secrete ale preoților, care pun la cale acțiuni și petiții de protest [15]. Limba germană fu impusă în întreaga administrație.

Situația amenințînd să se agraveze, la începutul lunii noiembrie fruntașii de la Sibiu convocară o consfătuire, la care a participat și Avram Iancu, pentru a examina noile împrejurări și atitudinea de urmat. Concluzia fu trimiterea unei noi delegații la Viena pentru a cere împăratului satisfacerea vechilor deziderate și curmarea noilor vexațiuni și abuzuri.

La 17 noiembrie, formată din Bărnuțiu, Laurian și Popasu, delegația porni spre Viena. Noul drum a fost făcut cu diligența pe linia Sibiu, Arad, Solnoc, iar de acolo la Pesta pe calea ferată. De la Pesta pînă în Bratislava, călătoria s-a făcut cu vaporul (Laurian scrie cu *vapoarea*). La 2 decembrie sosiră la Viena. Aici însă Bărnuțiu s-a îmbolnăvit pe neașteptate, fiind silit să plece la 16 decembrie într-un sanatoriu de lîngă Dresda și apoi la Kaltenleutgeben, unde, cu o scurtă întrerupere — asupra căreia vom reveni —, avea să rămînă pînă în toamna anului 1850 [16].

Fără să aștepte revenirea lui Bărnuțiu, la 10 ianuarie Laurian împreună cu Popasu se înfățișară la Schwarzenberg, căruia îi prezentară un nou memoriu, iar la 20 la Krauss, ministrul finanțelor, căruia îi cerură ajutorul pentru victimele revoluției și pentru finanțarea instituțiilor românești din Transilvania. La 14 februarie sosiră la Viena și Ioan Maiorescu și Aron Florian, iar la 20 februarie însuși Avram Iancu, însoțit de foștii săi viceprefecți, Simion Balint și Ioan Maior [17].

Sarcina de a prezenta pe Iancu împăratului — acesta fiind scopul venirii sale la Viena — i-a revenit astfel lui Laurian. Audiența pentru „craiul munților” a fost acordată pe ziua de 8 martie, cînd Iancu s-a prezentat la Curte, după ce în prealabil se pregătise un nou memoriu pentru împărat, însoțit de Laurian, Balint și Maior. Primirea a fost cordială, împăratul arătînd lui Iancu o atenție puțin obișnuită în cercurile Curții. Din punct de vedere politic, audiența lui Iancu, care se va repeta la 11 martie, nu schimbă însă lucrurile, fiindcă împăratul nu face decît să revină la răspunsul de la 25 februarie 1849: „Voi cere de la miniștrii mei un raport și vă asigur că dorințele juste ale românilor vor fi îndeplinite”. Iar miniștrii, aceiași din anul precedent — Bach, Schmerling, Bruck, Thun —, preocupați acum de ideea înlăturării Constituției de la

---

13 *Ibidem*, p. 630.
14 Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 128.
15 A. Șaguna, *op. cit.*, p. 35–36.
16 Gh. Bogdan-Duică, *Simion Bărnuțiu*, p. 128–129.
17 Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 266–267.

4 martie şi de revenirea la un nou absolutism, nu recomandă decît răbdare şi răbdare. Dezgustat de perfidia Curţii şi a miniştrilor, Iancu părăseşte la 12 martie Viena pentru a se reîntoarce în munţii săi.

Laurian însuşi, deşi rămîne în continuare la Viena, e indignat de cele constatate şi nu se poate stăpîni să nu scrie la Paris lui Bălcescu aceste dureroase cuvinte : „Se pregătesc lanţuri nouă, iar libertăţi de loc ; ei (miniştrii) se tot escuză cu starea provizorie, însă pasurile ce fac şi ca provizorii sînt rele"[18].

Din toate cele cerute nu s-a putut obţine decît aprobarea pentru deschiderea liceului de la Braşov şi înfiinţarea unei comisii la Viena pentru traducerea legilor şi în limba română, în care au fost numiţi A.T. Laurian, Ioan Maiorescu şi Aron Florian.

Cererea pentru înfiinţarea unei universităţi româneşti a fost respinsă, după cum respinsă a fost şi cea cu privire la înfiinţarea unei facultăţi filozofice juridice.

La 30 decembrie 1850 Laurian şi Bărnuţiu prezentară guvernului un nou memoriu, semnat, pe lîngă ei, de Şaguna, Al. Sterca-Şuluţiu (noul episcop greco-catolic), T. Cipariu şi Avram Iancu (revenit la Viena în august), prin care se protesta împotriva noii împărţiri administrative a Transilvaniei şi a Banatului şi se reactualizau vechile petiţii cu privire la recunoaşterea naţiunii române şi a teritoriului ei. naţional. Şi acest memoriu a ramăs însă înmormîntat în pupitrele miniştrilor.

La începutul anului 1851, prin refuzul lui Avram Iancu şi al lui Al. Papiu-Ilarian de a primi decoraţiile acordate de împărat, relaţiile dintre reprezentanţii românilor de la Viena şi membrii cabinetului austriac se înăspriră în mod brusc[19].

Condiţia acestora de a se satisface mai întîi revendicările poporului român a produs la Curte o adevărată indignare. „La 9 februarie — notează Laurian — ne-au chemat la căpitănat (poliţie) pe mine, Bărnuţiu, Iancu, Fodor, Maiorescu, spunîndu-ne *să ne cărăm din Viena în termen de 8 zile*". Deşi în ziua de 14 februarie termenul de plecare a fost prelungit cu încă o lună, Iancu a părăsit totuşi Viena la 22 pentru a nu o mai revedea niciodată.

Laurian, Bărnuţiu şi Papiu au izbutit totuşi să-şi amîne plecarea şi peste termenul stabilit, primul invocînd interese de ordin ştiinţific, iar ceilalţi doi dorinţa de a-şi continua studiile la Universitatea din Viena şi apoi, primul, la cea din Pavia, iar al doilea la Padova.

Şi, într-adevăr, la Viena, pe lîngă activitatea politică, Laurian a desfăşurat, servind aceleaşi scopuri, şi o intensă activitate ştiinţifică. La 6 noiembrie 1850 el a ţinut la Academia de ştiinţe o conferinţă despre ***Împărţirea Daciei vechi***, pe care avea s-o publice apoi în „Foaia" de la Braşov[20], şi a avut o largă participare la lucrările Comisiei pentru fixarea unei terminologii juridice româneşti. Cea mai de seamă contribuţie a sa din această perioadă a fost însă reapariţia „Magazinului istoric pentru Dacia", întreruptă în urmă cu trei ani, precum şi publicarea în limba

[18] N. Bălcescu, *Opere*, IV. *Corespondenţă*, p. 296 (Ediţia G. Zane).

[19] Vezi asupra acestui episod Ioan Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi*, Bucureşti, 1931.

[20] Vezi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1852, nr. 7—8.

germană a marii colecţii de documente cu privire la revoluţia din Transilvania de la 1848 : *Die Romänen der Österreichichen Monarchie* (3 vol., 1849—1851) şi a substanţialei expuneri *Die Rechte der romanischen Nation* (1850).

Din ,,Magazinul istoric'', avînd acum ca redactor numai pe A.T. Laurian, au apărut două volume, VI şi VII (fascicula I). În volumul VI, care a apărut în 1850, Laurian a publicat marele discurs al lui Bărnuţiu de la 2/14 mai [21], iar în fascicula I a volumului VII (1851) un număr de 27 de acte, care, după aprecierea lui Bariţiu, conţin ,,toate petiţiunile, memorialele şi rezoluţiunile dintre 15 şi 25 februarie 1849 şi 19 februarie 1850'' [22]. Din acest volum, după indicaţiile din ,,diarul'' lui Laurian, au fost trimise 50 de exemplare lui Macedon Pop la Năsăud, 50 lui Fekete (Negruţiu) la Blaj, 20 lui G. Maniu la Seini ; alte exemplare au fost trimise lui George Bariţiu, episcopului A. Sterca-Şuluţiu, lui T. Cipariu, P. Augustin, D. Moldovan, Ştefan Moldovan (Mediaş), N. Farago, N. Maniu (Sibiu), Teodor Şerb (Arad), Atanasie Missiciu (Timişoara), I. Roşu (Pesta), Alexandru Urbea, P. Cermena, I. Aron.

Volumele de documente *Die Romänen der Österreichischen Monarchie* reprezintă cea mai bogată culegere de documente transilvănene asupra revoluţiei din 1848. Ele au fost publicate în limba germană, pentru a face cunoscute cercurilor oficiale din capitala Austriei năzuinţele poporului român şi sacrificiile făcute de acesta în anii 1848—1849. În aceste volume şi-au găsit locul rapoartele prefecţilor Avram Iancu, Simion Balint şi Axente Sever asupra luptelor din Munţii Apuseni, expunerile asupra luptelor la care au participat cele două regimente româneşti de graniţă, de la Orlat şi Năsăud, precum şi marele număr de petiţii înaintate de comitetul şi delegaţii români în timpul şi după terminarea revoluţiei. Documentele publicate de Laurian aveau să constituie o largă sursă de informaţii pentru monografiile şi studiile ulterioare revoluţiei, iar unele dintre ele au fost reproduse în original sau în traducere în scrierile şi în memoriile publicate de Al. Papiu-Ilarian, Andrei Şaguna, Nicolae Popea, George Bariţiu, T.V. Păcăţian, Gh. Bogdan-Duică, Silviu Dragomir şi alţii.

Concomitent cu editarea publicaţiilor istorice şi politice, Laurian a întreprins la Viena şi unele investigaţii de istorie economică, consacrate unele Imperiului roman şi vechii Dacii, iar altele perioadei feudale şi unei părţi a istoriei moderne a Europei şi a Transilvaniei urmărind îndeosebi problema măsurilor de greutate, a impozitelor, a monedelor şi a metalelor preţioase şi dînd importante relaţii asupra aurului Daciei, precum şi asupra proprietăţii de pămînt. Sub titlul *Cercetări economice* contribuţiile sale de această natură vor apărea în 1852 în ,,Foaia'' de la Braşov şi apoi în cîteva numere în 1858.

Laurian avea să părăsească Viena în aprilie 1852, dar nu pentru a se întoarce la Sibiu sau la Bucureşti, de unde venise în 1848, ci pentru a lua calea Iaşilor, fiind chemat de domnitorul Grigore Ghica spre a i se încredinţa, ca inspector general, conducerea învăţămîntului din Moldova.

Propunerea lui Laurian pentru acest post, care avea să deschidă un capitol nou în viaţa şi activitatea sa, fusese făcută domnitorului la

[21] Vezi S. Bărnuţiu, *Românii şi ungurii* (ed. Gh. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 5).
[22] Gh. Bariţiu, *op. cit.*, II, p. 670.

5 ianuarie 1852, la recomandarea lui George Sion, de către Grigore Cuza, şeful Departamentului cultului şi al învăţăturilor publice.

Sion, care îndeplinea funcţia de şef de secţie la acest departament, îl cunoscuse pe Laurian încă din perioada activităţii sale de la Bucureşti. La 3/15 mai se întîlniseră din nou cu prilejul adunării de la Blaj, iar în 1851 se revăzuseră la Viena. La începutul lunii decembrie 1851, cu asentimentul lui Grigore Cuza, Sion îi scrise pentru a-i conunica intenţia sa, iar la 27 decembrie Laurian le răspunse ambilor în mod afirmativ. La 9 ianuarie se produse numirea şi i se trimiseră totodată şi banii de drum [23]. La 29 februarie, după notele din ziarul său, Laurian confirma primirea banilor, iar la 4 martie cerea lui Bach încuviinţarea de plecare. În primele zile ale lunii mai el se afla la Fofeldea, satul său natal,pentru a-şi vedea părinţii, iar la 15 mai îi scria lui Sion, anunţîndu-l că „în 3—4 zile'' îşi va isprăvi treburile la Sibiu şi că numaidecît va pleca către Braşov, de unde, prin Oituz şi Roman, se va îndrepta spre Iaşi.

O dată cu această precizare luau sfîrşit şi însemnările sale începute la 14 ianuarie 1848, care timp de trei ani şi patru luni consemnaseră cu atîta exactitate lungul şir al decepţiilor şi al umilinţelor îndurate de delegaţii românilor în capitala Habsburgilor.

La începutul lunii iunie, Laurian se afla la Iaşi.

Nefiind destinate publicităţii, însemnările lui Laurian au avut însă o soartă vitregă. El însuşi le-a neglijat şi nu s-a preocupat niciodată de circulaţia şi de utilizarea lor. Faptul că ele au înregistrat în mod fidel toate acţiunile desfăşurate de români la Viena în perioada 1849—1852 le-a conferit însă calitatea de adevărat memorator politic al acestora, impunîndu-se tuturor celor avizaţi prin datele cronologice şi prin relatările lor exacte. Cel mai avizat să le cunoască şi să le utilizeze a fost însuşi Simion Bărnuţiu, care, în calitatea sa de preşedinte al Comitetului naţional, a simţit, îndată după sosirea la Viena, nevoia unei informaţii amănunţite şi precise asupra a tot ceea ce se făcuse de către Laurian şi Şaguna înainte de venirea sa. Sosit la Viena la 23 iunie 1849, el n-a stat însă aici decît pînă la începutul lunii septembrie, cînd s-a reîntors la Sibiu împreună cu Laurian [24]. La 4/16 noiembrie el lua din nou, în aceeaşi tovărăşie, drumul Vienei, unde avea să sosească la 2 decembrie [25]. Nici de astă dată şederea sa nu avea să fie mai îndelungată, fiindcă la 14 decembrie a fost silit să plece la Dresda pentru un tratament medical, rămînînd acolo pînă la 23 ianuarie [26]. La această dată, fapt confirmat şi de însemnările atribuite lui de Bogdan-Duică, Bărnuţiu a revenit la Viena, unde a stat însă, ca oaspete al lui Ioan Maiorescu, numai o jumătate de zi şi o noapte. De la 24 ianuarie şi pînă la 19 martie a stat la Kaltenleutgeben, sub observaţia şi îngrijirea medicală a doctorului Nicau [27]. La 21 aprilie, după cum rezultă din aceleaşi însemnări, primea

[23] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, t. III, p. 106.
[24] Gh. Bogdan-Duică, *Simion Bărnuţiu*, p. 127.
[25] *Ibidem*, p. 128.
[26] *Ibidem*, p. 129.
[27] *Ibidem*.

în această localitate vizita lui Laurian, venit să-l informeze despre cele ce se făceau la Viena, unde el avea să revină numai în septembrie [28].

Pentru a se putea pune la curent cu toate cele săvîrşite în absenţa lui, nu încape nici o îndoială că Bărnuţiu i-a cerut lui Laurian însemnările sale pentru a se putea astfel orienta în vederea redactării *Notesului* său. În aceste împrejurări au ajuns deci în posesiunea lui Bărnuţiu însemnările lui Laurian din 1849, pe care, păstrîndu-le neschimbate, avea să le aşeze în fruntea *Notesului* său şi pe care Bogdan-Duică avea să le publice, sub titlul *Dintr-un diariu al lui Laurian*, în „Anuarul de la Cluj" [29]. Însemnările din 1850 şi o parte din cele scrise în 1851 (pînă la 24 martie) — şi aceasta l-a indus în eroare pe Bogdan-Duică — au fost transformate însă de Bărnuţiu în ceea ce priveşte ordinea gramaticală a persoanelor, Laurian în loc de persoana I, cum apare în însemnările din 1849, fiind trecut acum la persoana a III-a, şi intercalate printre notele sale, care nici ele nu erau destinate publicităţii, pentru a alcătui astfel o expunere unitară asupra activităţii din această perioadă a delegaţilor români, activitatea la care el, din cauza bolii, a participat aşa de puţin. Ceea ce l-a întărit şi mai mult pe Bogdan-Duică în opinia sa, făcîndu-l să considere însemnările lui Laurian ca însemnări ale lui Bărnuţiu, a fost totodată faptul că ele au fost scrise de mîna lui Bărnuţiu, care le copiase după manuscrisul lui Laurian, fără a bănui că prin aceasta s-ar putea crea o problemă de paternitate memorialistică [31].

Deosebirea dintre însemnările lui Bărnuţiu şi ale lui Laurian e însă izbitoare, ele deosebindu-se atît prin acţiunile relatate, acţiuni la care Bărnuţiu n-a participat, cît şi prin modul de redactare, ale lui Bărnuţiu fiind mai ample şi mai analitice, iar ale lui Laurian mai concise, avînd un caracter pur informativ. Deosebirea dintre ele se poate constata cu cea mai mare uşurinţă comparîndu-se textul notelor lui Laurian, recunoscut de Bogdan-Duică ca atare, cu restul însemnărilor din *Notesul* lui Bărnuţiu.

Cea mai sigură confirmare a paternităţii acestor însemnări ne-o oferă însă notele lui Laurian din anii 1851—1852, scrise cu propria sa mînă pe filele unui calendar austriac din 1851, *Constitutionellem Krakauer Schreib Kalender für das Jahr 1851*, calendar care a fost donat la 1 mai 1953 Bibliotecii Academiei de către Marius Laurian, unul dintre nepoţii lui A.T. Laurian, şi înregistrat la cota P.I. 22 700.

Într-adevăr, în acest calendar găsim şi o parte din notele care figurează în *Notesul* lui Bărnuţiu (p. 221), copiate cuvînt cu cuvînt şi consacrate acţiunilor dintre 1 ianuarie şi 24 februarie 1851.

Importanţa notelor aflate în acest calendar este cu atît mai mare, cu cît ele sînt inedite, oferind astfel noi posibilităţi de apreciere asupra activităţii desfăşurate la Viena atît în 1851, cît şi în 1852 pînă la 17 aprilie, dată la care Laurian părăseşte Viena pentru a se stabili la Iaşi [32].

Pentru a înlătura orice posibilitate de îndoială asupra acestei chestiuni, dăm şi două note redactate în aceeaşi zi atît de Laurian, cît şi

[28] *Ibidem*.
[29] Vezi anexa nr. 1.
[30] Vezi pentru aceasta notele din zilele de 18, 20, 23 şi 27 august.
[31] Vezi anexa nr. 2.
[32] Vezi anexa nr. 3.

de Bărnuţiu asupra aceluiaşi subiect. Este vorba de notele de la 9 februarie 1851, consacrate de ambii memorialişti somaţiei făcute de poliţia din Viena pentru ca delegaţii români să părăsească oraşul.

În legătură cu această revoltătoare şi umilitoare dispoziţie, Laurian scrie : „*9 februarie. Ne-a chemat pe noi : Laurian, Bărnuţiu, Iancu, Fodor, Micheş la căpitănat şi ne-au spus să ne cărăm în 8 zile*".

În însemnările lui Bărnuţiu acelaşi lucru e prezentat într-o notă cu mult mai lungă, din care reproducem finalul conversaţiei dintre delegaţii români şi căpitanul poliţiei : „*Sînt silit să vă spun şi d-voastră, cum i-am spus ieri canonicului Cipariu, că aveţi poruncă ca în 8 zile să vă duceţi din Viena la Ardeal*".

Fondul discuţiei, care s-a purtat în limba germană, a fost înregistrat în mod fidel atît de către Laurian, cît şi de către Bărnuţiu, dar fiecare, în traducere, i-a dat o interpretare proprie : mai dură Laurian, mai atenuată Bărnuţiu. În orice caz, nu se poate crede că Bărnuţiu s-a ocupat de aceeaşi chestiune în două note şi că a dat asupra ei două versiuni, aşa cum s-ar putea deduce, după „notesul" publicat de Bogdan-Duică, care reproduce atît relatarea lui Laurian, cît şi pe a lui Bărnuţiu, considerîndu-le însă pe amîndouă ca aparţinînd acestuia din urmă [33].

Pentru a asigura însemnărilor lui Laurian locul ce li se cuvine în istoriografia română, şi cu deosebire în cea consacrată Transilvaniei, reproducem în anexe textul atît al celor edite, în forma relevată anterior, cît şi al celor inedite, dîndu-le astfel continuitatea cronologică şi caracterul unitar pe care l-au avut la origine, adăugîndu-se totodată şi lămuririle necesare asupra principalelor personalităţi şi evenimente menţionate de autor.

ANEXE

Anexa nr. 1

DINTR-UN DIARIU A LUI LAURIANU

1849

11 ianuarie Am plecat de la Sibiiu la Viena cu Popasu[1].
21 „ În Lugoj cu Mocioni[2] si Patriciu Popescu[3].
28 „ Am plecat din Semlin[4].

[33] Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 214 şi 221.
[1] Ion Popasu (1808—1889), protopop al Braşovului, viitor episcop de Caransebeş.
[2] Petru Mocioni (1807—1858), fruntas al românilor bănăţeni.
[3] Patriciu Popescu, arhimandrit.
[4] Semlin, localitate în Iugoslavia, astăzi Zemun.

4 februarie	Seara am ajuns la Agram[5].
11 ,,	Am petrecut o zi în Viena. Am scris la comitet.
18 ,,	Ne-am întîmpinat cu episcopul Şaguna.
19 ,,	Am fost aseară la Sina[6] cu episcopul.
21 ,,	Am fost la ministrul Stadion[7] pînă la 12 oare.
22 ,,	Am fost la ministrul Stadion în conferinţă pînă la 12.
23 ,,	Am ajuns în Olmutiu[8]. Ne-am înştiinţat la Grüne[9] şi Cordon[10].
24 ,,	A doa oară la Grüne şi m-am plîns la Cordon. Grüne ne-a dat de ştire că mîne vom primi audienţă la împăratul.
25 ,,	Am fost la audienţă şi la prînz la împăratul[11].
26 ,,	Am fost la vizită *in corpore* la ministrul Cordon.
27 ,,	Popasu a plecat la Praga, la Ferdinand împăratul[12], noi la redacţiunea. . .(?)
28 ,,	Am scris memorialele noastre.
2 martie	Am fost la Schwarzenberg[13] cu Şaguna.
3 ,,	Maiorescu[14] a fost a doua oară la Schwarzenberg.
5 ,,	Am dat memorialul la minister.
6 ,,	Am fost la Bruck[15] şi la Krausse[16].
7 ,,	S-a publicat Constituţiunea[17].
14 ,,	Am scris la comitat şi Bălăşescului[18].
15 ,,	Episcopul a fost la împăratul (la Praga — *V.N.*); a dat ursoriu[19].
18 ,,	Am venit (Laurian, Popasu) la Viena; am primit scrisori de la Bălăşescu.
20 ,,	Am primit scrisori de la comitat.
22 ,,	Am fost la Schwarzenberg, Stadion, Bach[20], Kulmer şi Bruck.
23 ,,	Am dat ursoriu şi dilucidaţiune la Stadion, Bruck şi Kulmer.
24 ,,	Am fost la Thirfeld; a venit fama de luarea Sibiiului[21].
28 ,,	Ne-au venit ştiri de luarea Sibiiului.
4 aprilie	Am primit scrisoare de la Suciu[22] şi Christianu.
9 ,,	Episcopul a fost la Kulmer, care a promis resoluţiunea.
17 ,,	A venit scrisoarea cu poliţa de la Bellascu[23].
21 ,,	Episcopul a plecat la Olmutiu; noi am consultat.

---

[5] Agram, localitate în Iugoslavia, azi Zagreb, capitala Croaţiei.

[6] Simion Sina (1810—1876), baron, bancher de origine macedoneană, prieten intim al lui Andrei Şaguna, susţinător al cauzei românilor.

[7] Francisc S. Stadion (1806—1853), conte, ministrul de interne.

[8] Olmütz, localitate în Moravia, azi Olomouč în R.S.Č.

[9] Grune, aghiotant al împăratului Francisc Iosif I.

[10] Cordon, ministru al casei imperiale.

[11] Este vorba de împăratul Francisc Iosif I (1830—1916), care s-a urcat pe tron la 2 decembrie 1848. în urma abdicării unchiului său Ferdinand I.

[12] Audienţă protocolară, pe care în primul an după abdicarea lui Ferdinand I obişnuiau să i-o ceară exponenţii politici ai provinciilor imperiului care veneau la Viena.

[13] Felix Schwarzenberg (1800—1852), prim-ministru al Austriei.

[14] Ion Maiorescu (1811—1864), agent în 1848 al Ţării Româneşti la Viena, luptător pentru cauza românilor din Transilvania.

[15] Karl Bruch, ministrul comerţului.

[16] Filip Krausse, ministrul finanţelor.

[17] Este vorba de Constituţia dată de împăratul Francisc Iosif I la 4 martie 1849.

[18] Nicolae Bălăşescu (1814—1880), profesor la Bucureşti, originar din Transilvania, membru al Comitetului revoluţionar, devotat al lui A. Treboniu Laurian.

[19] Memoriu.

[20] Alexandru Bach (1813—1870), ministru al justiţiei şi apoi al afacerilor interne.

[21] Este vorba de ocuparea Sibiului de către generalul Bem la 11 martie 1849.

[22] Petre Suciu, profesor la Iaşi. originar din Transilvania, în acel moment aflat la Bonn

[23] Numele originar al lui Nicolae Bălăşescu.

26	aprilie	Am trimis memorandul la episcopul şi am primit bani de la Eskeles.
28	,,	Am primit îndărât memorandul.
29	,,	Ne-am consultat pentru darea memorandului.
30	,,	Am primit îndărât adresele la Gener (?).
5	,,	Am primit scrisoare de la Bariţiu[24].
8	,,	Am primit scrisoarea de la Bellascu.
10	,,	Au sosit Pantazi[25], Christianu, Alexandru şi Crişianu.
15	,,	A venit Episcopul de la Olmutiu.
16	,,	Au sosit Petru Mocioni şi Cermena[26].
18	,,	Bologa[27] a plecat la Bucureşti; am scris lui Bariţiu, Bellascu şi Adam.
19	,,	Am ţinut şedinţă cu bănăţenii la Dobranu[28].
21	,,	Am fost la episcopul şi i-am prezentat suplica pentru prinşi (arestaţi).
25	,,	Scrisoare de la Bariţiu, a 4-a.
30	,,	Adunare la Mocioni.
2	iunie	Adunare la Mocioni.
3	,,	Am mers la Baden; am vorbit cu fratele lui Stadion.
6	,,	Adunare la Mocioni.
9	,,	Mocioni cu Cermena au fost la Bach.
20	,,	Am scris lui Adam, Cost. Olteniţianu[29], Bariţiu, *Bărnuţiu*, Cipariu, Bellascu.
23	,,	*A sosit Bărnuţiu.*
26	,,	Au primit răspuns bănăţenii de la împăratul.
27	,,	Am ţinut adunare la noi.
1	iulie	Am compus exculpaţiunea[30] la Schwarz(enberg).
2	,,	Am ţinut adunarea la noi.
5	,,	Am fost la Schw(arzenberg) cu exculp(aţiunea).
6	,,	Am determinat să meargă toată deputaţiunea la miniştri pentru resoluţiune.
9	,,	Am fost cu toţii la Bach; ne-a promis resoluţiune.
10	,,	Am decis să facem ursoriu la împăratul.
12	,,	S-a cores ursoriul.
14	,,	S-a consultat pentru episcopia Verşeţului[31]; s-a subscris ursoriul.
18	,,	Am fost la Wohlgemuth[32] şi la împăratul la Schönbrunn; am dat ursoriul.
21	,,	Au venit întrebările de la ministeriu, lui Mocioni.
23	,,	A venit scrisoarea lui Bach episcopului.
24	,,	Adunare pentru răspuns la scrisoarea lui Bach şi la „Lloyd"[33].
30	,,	Representaţiunea se dă lui Bach (discurs gros).
31	,,	Deputaţiunea la Schmerling[34]. Multe bune se promit.
1	august	Episcopul a fost la Schwarzenberg.
11	,,	S-a dat memorandul contra saşilor, exrebelilor, la cancelaria statului, prin Dobranu.

[24] George Bariţiu (1812—1893), redactorul „Gazetei Transilvaniei" şi al „Foii pentru minte, inimă şi literatură".
[25] Grigore Pantazi (1824—1854), profesor la seminarul din Sibiu secretar al lui Andrei Şaguna.
[26] Petru Cermena, fruntaş bănăţean, delegat la Viena.
[27] Iacob Bologa (1817—1888), fruntaş politic transilvănean, apropiat al lui Şaguna.
[28] Ion Dobran, fruntaş bănăţean, agent aulic la Viena.
[29] Const. Olteniţianu, luptător revoluţionar din Ţara Românească.
[30] Disculpare de unele acuzaţii aduse românilor de patriciatul săsesc de la Sibiu.
[31] Se cerea numirea unui episcop român la Vîrşeţ.
[32] Ludwig Wohlgemuth (1788—1850), feldmareşal austriac, numit guvernator al Transilvaniei.
[33] „Lloyd", ziar austriac, din Viena.
[34] Anton Schmerling (1805—1893), ministru al justiţiei în cabinetul Schwarzenberg.

13	august	Episcopul a fost la împăratul la Schönbrunn.
14	,,	La Bach; la Thun[35].
19	,,	Episcopul a plecat către casă la 5 ore după-amiazi.
25	,,	Am fost la Thun. Au plecat Papiu[36], Crişianu, Pantazi.
27	,,	Cererea pentru, şcoale se compune.
30	,,	Se lege[37] în adunare.
1	septembrie	Am fost la Bach şi Bruck. Dobranu a luat cererea pentru şcoale să o dea lui Thun.
2	,,	Am plecat către Transilvania, la 7 ore după-amiazi.
3	,,	Am noptat la Roiss.
4	,,	Deseară am ajuns la Agram.
6	,,	Am plecat de la Agram cu Mocioni Andreiu[38].
7	,,	Noptat la Nova Gradisca, unde a ajuns banul Iel(lachich)[39].
8	,,	Am noptat la Brod.
9	,,	Am noptat la Ruma, Maior şi *Barnuţiu* la Mitrovecz.
10	,,	Seara am ajuns la Fisell (Rucavina).
11	,,	Am ajuns la Foen, la Mocioni.
12	,,	Pe prînz am ajuns la Temişoara.
15	,,	Am plecat de la Temişoara seara la 5 1/2 ore.
16	,,	Prînzit la Lugoj; noptat la Făget.
17	,,	Ajuns la Deva seara, Solon (?)
18	,,	Ajuns la Mercurea.
19	,,	La prînz am sosit în Sibiu.
20	,,	Am făcut vizită lui Wohlgemuth, lui Bach[40].
22	,,	Axente[41] şi Boier[42].
23	,,	A venit *Iancu*[43].
15	octombrie	Au prins pe Puianu[44]; l-au băgat în Stockhaus[45].
25	,,	Au prins pe Axente, pe Arpadi şi trei alţii, i-au adus la Sibiu.
27	,,	Au dimis pe Erdelyi[46].
1	noiembrie	Au adus la Sibiu pe Axente *media die*[47].
6	,,	Au demis pe Puian, Cassian, Manliu.
17	,,	Plecat către Viena; noptat în Sebeş.
18	,,	Prînzit în Orăştie; noptat în Deva.
19	,,	Prînzit în Dobra; noptat în Soborşin (Săvîrşin).
20	,,	Seara tîrziu în Arad.
22	,,	Plecat către Solnoc.

---

[35] Leon Thun, ministru al instrucţiunii publice între 1848 şi 1860.
[36] Al. Papiu-Ilarian (1827—1877), luptător politic transilvănean.
[37] Citeşte.
[38] Andrei Mocioni (1812—1880), fruntaş politic bănăţean.
[39] Iosef Iellachich (1801—1859), ban al Croaţiei.
[40] Eduard Bach, fratele ministrului, comisar al Transilvaniei.
[41] Ioan Axente Sever (1824—1905), luptător transilvănean, prefect în revoluţia din 1848.
[42] D. Boier, jurist la Sibiu, fost coleg al lui Laurian.
[43] Avram Iancu (1824—1872), conducătorul revoluţiei din 1848 în Munţii Apuseni.
[44] Ioan Puianu, revoluţionar ardelean, fost profesor la Craiova, comisar de propagandă în Ţara Românească.
[45] Închisoare.
[46] Este vorba de episcopul Vasile Erdély (1794—1862) de la Oradea, care în decursul revoluţiei a colaborat cu guvernul maghiar.
[47] În mijlocul zilei.

23	noiembrie	Noptat în Szarvas.
24	„	Ajuns la Solnoc.
25	„	Ajuns cu drumul de fer la Pesta.
26	„	Plecat cu vaporul[48]; am ajuns la Neudorf.
27	„	La prînz în Komarom; vaporul stă pe loc de gheață.
28	„	Ajuns la Szerdahely, la doctorul Schätz, iudeul.
29	„	Ajuns la Pojon, la Schwarzer Adler; am trecut la Schwan; masu acolo.
2	decembrie	Plecat cu drum de fer la Viena; ajuns 1 ore.
16	„	Am plecat la Tarand în Saxonia, 7 1/2 ore seara.

Anexa nr. 2

ÎNSEMNĂRILE LUI A. T. LAURIAN DIN ANUL 1850 ATRIBUITE DE GH. BOGDAN-DUICĂ LUI SIMION BĂRNUȚIU

Ianuarie 1850

8	S-au cores memorialele către ministeriu.
9	Descris memorialele către ministerii.
10	S-au dat memor(ialul) lui Schwarzenberg.
12	Dep(utațiunea) au fost la ministru Bruck de au comandat cauza.
13	La Schmerling, Bach, tot pentru aceea.
14	Au venit ep(isco)pul Erdélyi la Viena cu canonicul Salagianu.
16	Dep. a fost la Thun, dînd petițiunea bucovinenilor pentru facultate.
18	Laurian a fost la eppul Erdélyi; acesta a fost în acea zi la împărat.
20	Dep. a fost la ministru Krauss; a promis ajutor, va vedea petițiunea.
23	*Am sosit astăzi de la Dresda la Viena*[1].
27	Laur(ian) cu Popasu am fost la Erdélyi.
29	Erdélyi a plecat către casă.

Februarie 1850

2	Dunărea a fost mare; frică de inundațiune.
14	Au sosit Maiorescu și A. Florian la Viena.
17	S-au dezbătut protestul făcut contra Saxenlandului[2].
19	Conferințe la Maiorescu.
20	Au venit la Viena Iancu, Balint și vicepref(ectul) Ioan Maior.
23	S-a ținut ședința plenară pentru ursoriul, dînd la împărat.
25	S-au subscris protestul contra lucrărilor universității săsești.
27	S-au dat protestul contra universității sase la Schwarzenberg.

---

[48] El scrie: vapoarea.

[1] Este vorba de Simion Bărnuțiu și nu de A. T. Laurian, confirmîndu-se astfel că acesta n-a participat la acțiunile de mai sus.

[2] Este vorba de proiectul sașilor de a se crea o regiune în sudul Transilvaniei administrată de ei.

Martie 1850

4 Au venit Cipariu prin Bucovina la Viena.
5 S-au cerut raporturile prefecților insinuați la audiență.
6 Conferinție pentru petițiunea la împăratul.
9 *Laurian a condus la împăratu pe Iancu, Balint, Maior*; și la Welden[3].
11 S-a dat petițiunea la împăratul; au fost dep(utații) la Bruck și la Bach.
12 Deput. au fost la M.M. Schmerling, Thun. A plecat la Ardeal Iancu, Popasu, Cormena, Gr. Popovici seara la 8 ore cu drumu de fer.
17 A. Florian cu vaporul către Pesta. Trimis proiectul la sinod.
19 Plînsoare la ministeriu pentru publicarea legilor în limba română.
20 Conferința la Maiorescu pentru plecarea deputaților.
21 Dimineața au plecat Balint și Mihalyi cu vaporul către Oravița.
22 Conferința pentru oprirea „Gazetei“ [4]; strevederea proiectului de sinod.

April 1850

12 S-a dat petițiune la ministeriul cultelor p(ent)ru un *Stellevertreter*[5] român lîngă C(omi)sariul trămis în Transilvania pentru shoale.
21 *A venit la mine Laurian la Kaltenleutgeben*[6].
23 A sosit vicariul Suluț[7] la Viena.
26 A venit la Viena Mocioni de la Pesta.
28 Suluț a prînzit la ministrul Bach.

Mai 1850

1 S-au început lucrările comisiunii terminologice[8].
2 Ședință la comisiune.

Iuniu 1850

1 S-au expediat scrisorile Iancului cu 50 f. Cm. la Insbruck, prin Staat comandatura.
4 Suluț a plecat la Orade, la co(mi)siune p(ent)ru ep(isco)pate.
6 A venit la V(iena) Petru Maniu[9].

Iuliu 1850

1 Ocupare cu organizarea juridică și politică.
21 Ocuparea cu chestiunea despre recumpărarea pămîntului.

---

[3] O nouă confirmare că nici la acea dată Bărnuțiu nu era în Viena; Welden era unul dintre principalii șefi ai armatei austriece.

[4] La 25 februarie, „Gazeta Transilvaniei" fusese suspendată din ordinul guvernatorului L. Wohlgemuth.

[5] Locțiitor.

[6] Localitatea unde era bolnav Bărnuțiu, care continua astfel să rămînă în afară de Viena.

[7] Alexandru Sterca-Șuluțiu, vicar la Șimleu, viitorul episcop al Blajului.

[8] Comisia pentru traducerea și în limba română a legilor din Imperiul habsburgic, din care făceau parte A. T. Laurian, Ioan Maiorescu și Aron Florian.

[9] Petru Maniu, jurist transilvănean.

August 1850

10 Adventul Iancului şi Andreica[10].
17 Plecarea cu Iancu la Praga şi Baden.
26 Întoarcerea de la Praga.

Septembrie 1850

5 Petiţiune la ministeriu p(ent)ru sinod cu popi şi laici la alegerea din 30 sept.
20 Protest contra mestecării primatului unguresc în biserica românilor.
„ Transmiterea acestor două petiţiuni la sinod, adresate lui Alutan, vicar ge(ne)ral.

Octombrie 1850

1 Copierea proiectului pentru descărcarea pămîntului.
7 Legerea[11] acestui proiect.
10 Mergerea la nunciu[12].
17 Sesiunile credenţiarilor la co(mi)sariul Bach în cauza urbarială.
23 Mergerea împ(ăratului) la Varşau[13].

Noiembrie 1850

1 Laurian ţine prelecţiune la Academia ştiinţelor din Viena despre divisiunea Daciei în superior şi inferior.
15 Şedinţa la Maniu pentru cauza naţională.
24 Lecţiunea conceptului către împăratul.
27 Adunare fără efect în cauza naţională la Dunca[14] şi Maniu.
30 Prînz mare la Erdély.

Decembrie 1850

1 Mergere la nunciu. Acolo au prînzit Siulutiu şi Erdélyi.
2 Erdélyi a plecat acasă.
7 Şedinţă la Dunca şi Maniu; s-a deliberat a se da petiţiunea.
12 Gratulat pe Andrei Şaguna.
19 Conferinţele la Şaguna.
21 La ministrul cultului p(ent)ru facultate juridică[15].
29 Petiţiunea p(ent)ru facultate filozofică juridică la Thun.

---

10 M. Andreica, tribun în legiunea lui Avram Iancu.
11 Citirea.
12 Nunţiul papal din Viena.
13 Varşovia.
14 Paul Dunca, jurist transilvănean.
15 Delegaţii români ceruseră înfiinţarea unei Academii juridice româneşti.

30 Petiţiunea p(ent)ru organizarea politică în Tran(silva)nia.
31 Petiţiunea p(ent)ru organizarea judiciară a românilor.
31 Cererea de ajutor p(ent)ru românii nenorociţi şi de împrumut.

Anexa nr. 3

ÎNSEMNĂRILE INEDITE ALE LUI A. T. LAURIAN DE LA 1 IANUARIE 1851 LA 17 APRILIE 1852

Janner

1. Ne-am consultat pentru o mai curindă dare a petiţiunilor.
7. Mi-au venit scrisorile de la Axente, Bariţ şi Popasu. S-a dat de ştire lui Iancu că ordinea (austriacă) e restabilită la Alba-Iulia.
11. Episcopul A. Şaguna a scriş lui Grünne pentru audienţă.
14. A venit răspunsul lui Grünne să se dea petiţiunile prin minister.
15. Am dat împăratului prin ministrul A. Bach petiţiunile din 30 şi 31 decembrie în respectul organizaţiunii politice judiciare şi pentru ajutor şi împrumut din casa statului.
18. Am dat împăratului în cabinet petiţia comitetului cea din 16.
30. Răspuns lui Bariţ, trimis Heft III („Magazinul istoric pentru Dacia")[1].

Februar

2. Am chemat pe Iancu şi Fodor[2] să le spun că au venit ordinele (decoraţiile) ruseşti la Alba-Iulia şi am cerut să se declare.
4. Am trimis cărţile lui Andr. Popp prin diligenţă.
6. Ne-au chemat la căpitănat[3] pentru legitimare, Iancu să se declare aşa, sau ba. S-au declarat ba. Iancu şi Fodor să arate subzistenţa mijloacelor din care trăesc (la Viena — *V.N.*).
7. Din nou am fost la căpitănat. Iancu s-a declarat condiţionat ca în 2 febr., ceva însă mai pe scurt. Eu iau plenipotenţele.
8. Am scris lui Popasu. S-a îngropat d-na Dobran[4].
9. *Ne-a chemat pe noi: Laurian, Bărnuţiu, Iancu, Fodor, Micheş*[5] *la căpitănat şi ne-au spus să ne cărăm în* 8 *zile.*
14. Ne-a spus că mai putem petrece aici o lună de zile.
16. Am scris lui Ph. Leca şi lui N. Maniu[6] prin (Heft) III It.R.M.A.
19. Au fost la împărat bănăţenii Pascu, Iova, Udrea, Tomică, Missiciu.
20. Am scris lui Macedon Pop[7], Cermena, Atanasievici[8], I. Rusu[9], Augustin Pop, III, It.R.M.

---

[1] Este vorba de volumul III din *Romänen der Österrchischen Monarchie*, care a apărut şi în „Magazinul istoric pentru Dacia" (fascicula I din vol. VII, 1851).
[2] Fodor Vasile (1814—1865), tribun în legiunea lui Simion Balint, decorat cu ordinul „Sf. Ana" şi cu cel austriac „Francisc Iosif I".
[3] Căpitănat, prefectura poliţiei din Viena.
[4] Soţia lui I. Dobran.
[5] Florian Micaş (1820—1876), luptător revoluţionar transilvănean.
[6] Nicolae Maniu, protopop Sibiu, fost colectant al „Magazinului istoric", devotat al lui A. T. Laurian.
[7] Macedon Pop (1809—1875), profesor la Năsăud, vicar episcopal.
[8] Alexandru Atanasievici, luptător bănăţean.
[9] Ioan V. Rusu, profesor la Blaj.

21. A plecat Tomici la Lugoj. Sulluţiu[10] a fost la împărat.
22. A plecat Iancu cu Pascu şi cu Missiciu acasă.
23. A plecat Mocioni,
24. A plecat episcopul Al. Sterca-Sulluţiu acasă la Şimlău.
27. Scris la Bucureşti lui Adam, Murg, Iov, Roman (pr. 400 lei).

März

2. Venit fama că Wohlgemuth (guv. militar al Trans.) este morbos la Pesta. Bach s-a dus să-l vadă.
6. S-a întors Bach cu muntie (veşti) mai bune.
10. Primit scrisori de la Braşov şi memorandu[11].
13. Am scris lui Popasu, N. Maniu, P. Augustin, Mihali[12], Balinte.
14. Scris lui Maniu, Florian, Bariţ.
16. Am scris lui P. Suciu pentru acceptul (poliţa) 10 florini.
17. Scris lui Macedon Pop pentru cauza naţională şi ieratică.
25. Am scris lui Iancu să trimită plenipotenţă lui Dobranu şi Mihali.

April

1. Am scris lui Adam şi Murg. publ. de lei 367 20/20 (sau 70 fl.); scris şi lui Macedon Popp pentru jalba lor şi exped(iat) 50 exemplare „Mag. istoric".
3. Am scris lui Fekete[13] exped. 50 exempl. „Mag. ist." şi lui Marţian.
4. Am scris lui Bariţ pentru „Mag. ist." şi altele.
8. Am scris lui Sulluţiu, T. Cipariu, P. Augustin, D. Moldovan[14], Steph. Moldovan[15], Farago, N. Maniu, Theodor Serbu[16], Atan. Missiciu pentru exped. ,,Mag. istoric".
26. Am scris lui Bariţ; trimis adeverinţele după exhibiţiunea supplicelor.
— Scris lui Mihali, transmis adeverinţa de la Minist. Cultului şi Învăţămîntului.
— Scris lui Iancu pentru transmiterea plenipotenţei la Axente.

Mai

2. Am scris lui Munteanu[17]; înştiinţat gazetarul prin Suciu.
3. Am dat suplica Năsăudenilor la cabinetul împăratului.
5. Am scris prin „Magazin" lui I. Roşu la Pesta, lui I. Alex. Urbea, lui I. Avrasi, lui P. Cermena, lui I. Aron.

Juni

20. Am scris lui Suciu la Bonn, Baumschalalée nr. 12.
22. Am scris lui N. Maniu.

---

[10] Alexandru Sterca-Şuluţiu (1794—1867), noul episcop al Blajului.
[11] Este vorba despre petiţia alcătuită de românii braşoveni spre a fi înaintată Curţii din Viena.
[12] Grigore Mihali (1803—1872), protopop la Bistra, în Munţii Apuseni.
[13] Ioan Fekete-Negruţiu (1817—1888), protopop şi profesor român la Cluj.
[14] Demetriu Moldovan (1811—1889), luptător transilvănean, originar din Deva.
[15] Ştefan Moldovan (1813—1900), protopop la Mediaş.
[16] Theodor Serb, luptător din Arad.
[17] Gavril Munteanu (1812—1869), profesor la Braşov.

23. Am trimis planurile de școală lui Popasu prin diligență[18].
24. Am scris lui Bariț.
25. Am scris lui Popasu.
26. Am scris lui Macedon Pop și i-am trimis o suplică.
27. Am scris lui Iancu, Balinte și Mihali.

Juli

2. A plecat episcop Șaguna către casă.
3. A plecat protodiaconul Gregori Pantazi către casă.
4. A plecat Genadiu Popescu[19] către casă.
16. Am scris lui Iacob Mureșanu[20] pentru „Gazette", Bonn, Paris, Favente (Fofeldea), Maniu.
21. Am primit știrea sosirii lui Șaguna la Sibiu.
24. Am fost cu Bran[21] la Baden; vineri ne-am întors.
31. Am scris lui Dorgo prin Maior și lui Suciu prin gazetă.

August

9. Am scris lui Augustin Popp represiune (dojană) pentru încurcătura cu cărțile lui Balinte . . .
16. Am primit scrisoarea lui Macedon din 4 iulie.
19. Ne-am întîlnit cu Cîmpeanu[22]; ne-a spus de Suciu că n-ar mai fi la Bonn.
21. Am scris lui Adam și Murg. cu poll. de 230 lei sive 40 pe an.
23. Am primit scrisoarea lui Bariț din 29 mai cu 25 fl. de la Codru.
26. A sosit în W.Z. biletele imp. semnate 20 aug. prin care se ridică responsabilitatea ministerială etc.
27. Am dat lui Thun planul gimnazial adus cu raportul semnat 25 august.
— Am primit scrisoarea lui P. Suciu cu data de 23 august a.c.
29. Am scris lui P. Cermena.

Septembrie

15. Am scris lui Nicolae Maniu pentru bani, lui Suciu pentru cărți.

October

19. A plecat Cipariu la Transilvania.
20. Am primit scrisoarea cu bani de la N. Maniu.
22. Am scris lui Nic. Maniu, lui Cipariu și lui Susian.

---

[18] Este vorba despre planurile de edificare ale liceului românesc din Brașov, care urma să poarte mai tîrziu numele lui Andrei Șaguna.

[19] Ghenadie Popescu, protosincel bănățean.

[20] Iacob Mureșianu (1812—1887), redactor de la 9 septembrie 1850 al „Gazetei Transilvaniei" și al „Foii pentru minte, inimă și literatură".

[21] Ioan Bran (1811—1899), avocat din Brașov.

[22] Petre Cîmpeanu, ardelean, profesor la Iași.

28. Am scris lui Anatoliu Ciupe la salinele Dessiuseni pentru primirea 20 fl. şi ca să expedieze 20 exemplare din documente şi „Mag. ist." VII lui G. Maniu[23] la Seini[24].

November

18. Am scris lui Adam, Nestor, Murg. trimis 65 fl. s.II. 1/2 fl.

December

27. Am răspuns lui Gr. Cuza[25] şi lui G. Sion[26].
30. Am expediat scrisorile lui Cuza şi lui Sion.

1852

Januar

3. Am răspuns lui Andrei Liviu şi trimis sigilele.
7. Am scris lui Iacob Mureşan şi lui Florian pentru libri.
26. Am scris lui P. Suciu.
28. Am răspuns lui Vegezzi Russcalla[27].

Febıuar

10. Am scris lui Iacob Mureşan cu *Disertaţiunea Dacii*[28] şi lui G. Sion.
11. Am scris lui I. Alexi[29] şi M. Pop la Năsăud.
17. Am scris lui I. Mureşanu, P. Suciu şi Andrei Liviu şi lui George Sion.
29. Am scris lui Gr. Cuza şi lui G. Sion pentru primirea banilor.

Martie

4. *Am fost la Bach pentru a-l convinge de a merge la Moldova.*
5. Am scris lui Ion Arcosi la Arad; dat înscrisul Mărgineanului.
8. Am scris lui G. Maniu la Seini.
9. Lui Adam şi la Murg cu poll. de 315 lei (poliţa), lui Iacob Mureşan cu *Cercetările economice* II et III, IV, VIII [30].

---

[23] G. Maniu, protopop la Seini.
[24] Seini, localitate în judeţul Satu-Mare.
[25] Grigore Cuza, ministru al cultelor şi instrucţiunii publice în Moldova.
[26] George Sion (1822—1892), poet şi luptător revoluţionar moldovean, susţinător al lui A. T. Laurian.
[27] Vegezzi Ruscalla (1799—1865), profesor şi scriitor italian la Torino, susţinător al cauzei românilor.
[28] Este vorba de textul comunicării despre Dacia, prezentată de Laurian Academiei din Viena şi trimisă spre publicare lui Iacob Mureşan.
[29] I. Alexi, canonic la Oradea Mare, viitor episcop de Gherla.
[30] Este vorba de o lungă serie de articole ale lui A. T. Laurian, intitulate *Cercetări economice*, care vor apare în „Foaie pentru minte" (nesemnate) în 1852, nr. 7—8, 10—14, 17, şi apoi 1859, nr. 19—22, 25, 27, 28, 29.

18. Lui I. Mureşan cu *Cercetările*, lui I. Mărgineanu răspuns.
17. Lui Aron şi lui Paul cu retour recipis.
31. Am scris lui N. Maniu şi lui Ion Alexi.

April

13. Am scris lui I. Mureşan şi trimis *Cercetările* VIII—XVII finis.
14. Am răspuns lui Petre Suciu şi trimis comptul.
15. Am răspuns lui V. Russcalla.
17. Am scris lui G. Sion deciziunea despre plecarea mea; idem lui Aron şi lui *Paul Trifan*[31].

(Plecarea în Moldova, chemat de Princip. Gr. Ghica[32] pentru organizarea învăţămîntului în calitate de insp. general).

[31] Paul Trifan, preot în Fofeldea, tatăl lui A. T. Laurian.
[32] Grigore Ghica, domnitor al Moldovei (1849—1856).

ASPECTE EXTERNE ALE DOMNIEI LUI AL. I. CUZA ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ITALIENE

DE

MATEI IONESCU

În epoca anilor'60 ai secolului trecut, atunci cînd se năştea, în condiţiile cunoscute, statul român modern, conjunctura politică europeană era caracterizată nu numai prin conservatorismul propagat îndeosebi de marile imperii, ci şi prin ultimele răbufniri ale forţelor revoluţionare. Anul 1848 trecuse, dar generaţiile lui de luptători erau departe de a se fi resemnat cu înfrîngerea şi, apoi, cu satisfacţiile limitate pe care le provocaseră consecinţele războiului Crimeii şi ale războiului franco-italo-austriac din 1859. Procesul de descompunere a imperiilor habsburgic şi otoman făcuse progrese substanţiale, ţarismul slăbise de asemenea, dar forţa acestor imperii era încă o dominantă majoră a situaţiei internaţionale din epocă. Lupta de eliberare naţională şi socială a popoarelor subjugate înregistrase succese importante, însă parţiale: se înfăptuise prima etapă a unităţii naţionale a românilor într-o manieră burghezo-liberală în această zonă conservatistă a continentului; într-o manieră asemănătoare se împliniseră în 1859 şi primele etape ale unităţii naţionale a italienilor, dar cu o mai puternică participare a forţelor revoluţionare; în fine, focarele de revoltă balcanice, maghiare, poloneze primiseră infuzii noi de speranţe după 1856 şi 1859. Pentru dezvoltarea acestor prime succese se oferea încă revoluţionarilor de la 1848 — fie pe teritoriile naţionale respective, fie în emigraţie — un larg şi bogat cîmp de acţiune, bineînţeles de astă dată în colaborare cu acele părţi ale burgheziei liberale, aflate la putere în Italia, România, Serbia sau în opoziţie, în cuprinsul celor trei imperii absolutiste. Şi, într-adevăr, dezvoltarea succeselor de la sfîrşitul celui de-al şaselea deceniu a căpătat, o dată cu începutul celui de-al şaptelea, proporţii care păreau să îndreptăţească speranţele într-o recrudescenţă generalizată a revoluţiei europene. Epopeea garibaldiană, din Mezzogiorno, şi prăbuşirea succesivă a coroanelor ducale din restul peninsulei lăsaseră în afara regatului italian, proclamat în ianuarie 1861, numai statul papal, Veneţia şi zonele învecinate acesteia.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 543 — 556, 1970

În aceeaşi perioadă s-au activizat planurile insurecţionale ungare, poloneze, sîrbeşti, greceşti etc., cele mai multe din aceste planuri avîndu-şi sorgintea în cercurile revoluţionare italiene — mazziniene şi garibaldiene — şi ale emigraţiilor respective, dar şi în cercurile oficiale ale noului regat proclamat în peninsula devenită acum principala bază de agitaţie insurecţională a Europei.

În sfîrşit, anul 1863 adusese pe primul plan al vieţii internaţionale insurecţia poloneză, cu toate implicaţiile cunoscute în lumea revoluţionarilor europeni şi în cancelariile diplomatice ale continentului.

Şi, o dată cu înfrîngerea acestei ultime mari mişcări revoluţionare, va începe refluxul general, tulburat cînd şi cînd de răscoalele cretane şi bulgare sau de atacurile garibaldiene asupra Romei papale şi încheiat prin comuna pariziană de la 1871. La cumpăna dintre sfîrşitul răscoalei polone şi începutul refluxului, se situează evenimentele pe care le istorisim mai jos, aşa cum sînt ele oglindite în hîrtiile lui Emilio Visconti-Venosta, ale lui Marco Minghetti, Isaac Artom şi ale altor personaje de seamă ale vieţii politice italiene din cel de-al şaptelea deceniu. Aceste hîrtii, cuprinse în arhiva lui Emilio Visconti-Venosta, se află la muzeul cavourian de la Santena-Torino, chiar în castelul unde a trăit, a închis ochii şi-şi are cripta contele Camillo Cavour — ziditor de frunte al Italiei moderne [1].

În esenţă, relatarea noastră vizează deocamdată numai unele aspecte ale relaţiilor româno-italiene, din anii 1863 — 1864, reflectate îndeosebi în corespondenţa emigraţiei revoluţionare maghiare cu unii reprezentanţi ai Italiei oficiale *. Deşi referirile la problema românilor transilvani nu sînt în această corespondenţă deosebit de abundente, totuşi rezultă cu claritate că numai o rezolvare justă a acestei probleme putea condiţiona reuşita planurilor insurecţionale antihabsburgice ale revoluţionarilor maghiari şi italieni. Căci, atît românii din monarhia habsburgică, cît şi statul românesc, rezultat din Unirea Moldovei cu Ţara Românească, ocupa prin forţa lor materială şi spirituală ca şi prin poziţia lor geografică, un loc de seamă în planurile respective. E drept că uneori aceste planuri rezolvă cam pripit, subiectiv şi superficial — după cum cititorul îşi va da, desigur, seama din lectura documentelor de mai jos — problemele pe care le ridicau *realele interese naţionale* ale românilor din conjunctura anilor 1863—1864. Nu numai că aceste planuri nu expuneau mereu o soluţie suficient de concretizată a revendicărilor românilor din monarhia austriacă, dar ţineau foarte puţin seama şi de poziţia delicată a domnitorului Cuza faţă de puternicii săi vecini şi faţă de

---

[1] Cu concursul Institutului „Esperienze internazionali” din Roma, al profesorului Leopoldo Sandri, sovrintendente în Direcţia generală a Arhivelor Statului, al d-lor dr. Garetti, director al Arhivelor Statului din Torino, şi dr. Silengo, de la aceleaşi arhive, cu ajutorul amabil al familiei Cesare Nano, custode la Castello di Santana, şi cu permisiunea fundaţiei cavouriene — cărora le aduc din nou şi pe această cale cele mai vii mulţumiri —, am avut prilejul, în noiembrie 1969, să consult inventarul şi o parte dintre piesele acestei importante arhive.

* Cu alt prilej vom expune şi alte aspecte reflectate de aceeaşi corespondenţă atît pentru anii 1863—1864, cît şi pentru epocile imediat anterioare şi următoare.

Napoleon al III-lea tocmai în epoca în care el şi colaboratorii lui dădeau grele lovituri, cu grave ecouri internaţionale, vechiului regim şi beneficiarilor lui. Marile implicaţii externe ale secularizării averilor mănăstireşti, ale loviturii de la 2 mai şi ale modificării convenţiei de la Paris, ca să ne mărginim numai la aceste acte capitale ale domniei lui Cuza, nu apar, ca posibile obstacole, în planurile insurecţionale. Ignorarea pericolelor la care noul stat românesc ar fi fost expus în ipoteza unei nereuşite şi luarea în consideraţie numai a rolului de bază militară al Principatelor arată de asemenea o slabă cunoaştere a realităţilor din zona carpatică şi dunăreană sau — eventual — o ignorare voită a acestor realităţi.

Cu toate acestea însă, mărturiile documentare de mai jos relevă unele progrese pe calea unei înţelegeri mai juste a problemei românilor transilvani făcute de Garibaldi şi de emisarii italieni în ţările române, rod mai mult decît probabil al lucrării lui Al. Papiu-Ilarian publicată în 1861 în Italia[2] şi amplu popularizată de Giovenale Vegazzi-Ruscalla ca şi al activităţii stăruitoare depuse în acelaşi sens de Marc Antonio Canini [3].

Oricum, chiar dacă poziţia Italiei revoluţionare şi a Italiei oficiale nu apare tranşantă, categorică, în sensul justeţei revendicărilor românilor transilvani, totuşi documentele respective scot în evidenţă o poziţie diferită în problema transilvană, faţă de cea exprimată de Garibaldi în vara anului 1861 în scrisoarea sa către Dora d'Istria [4], cît şi al relaţiilor de prietenie pe care Garibaldi le stabilise cu C. A. Rosetti personal [5], cu familia acestuia şi cu Ştefan Sihleanu [6].

Aceste relaţii căpătaseră de altminteri un cadru mai larg datorită lui Marc Antonio Canini, care prezentase în primăvara anului 1862 generalului, un grup de studenţi români. Aceştia, entuziasmaţi, îi făcuseră lui Garibaldi o declaraţie plină de elogii, spunînd, între altele, că el este considerat de poporul nostru „un mit, simbolul mărinimiei, bunătăţii şi gloriei" [7], declaraţie căreia el îi răspunde: „Voi meritaţi prietenia

---

[2] V. Maciu şi V. Bugnariu, *Lupta poporului român pentru Unire si Unirea Italiei*, în „Studii", an. XIV, nr. 1/1961, p. 146.

[3] *Ibidem*, p. 146 şi urm.

[4] *Ibidem*, p. 146.

[5] Între altele ni s-a păstrat scrisoarea prin care Garibaldi îl recomanda lui Rosetti pe generalul Türr cu prilejul misiunii acestuia în Principate:

Caprera 4 Giugno 1863

Mio caro Rosetti

Il Generale Türr mio fratello d'(armi) va verso voi. Io ve lo ricomando

e sono V-ro

G. Garibaldi

Sig. -r Rosetti
Ministro in Moldo-Valachia

(Bibl. Acad. R.S.R., M-sse, Coresp. nr. S $\frac{38(2)}{LXI}$).

[6] Se pare din epoca în care Mircea Rosetti şi Ştefan Sihleanu au stat la Napoli (de altminteri acesta din urmă şi-a publicat cartea sa despre peştii electrici la Napoli), relaţii care s-au menţinut mult timp.

[7] „Voi siete per il nostro popolo come per tutti gli altri, un mito, il simbolo della magnanimitá, della bontà, della gloria. Ovunque apparirà la camicia rosa, ovunque luccicherà la spada di Garibaldi, siamo sicuri che i diritti dei Romeni saranno protetti" (Dan Berindei, *Momenti di storia comune*, în „Il Veltro", nr. 1—2/1969, p. 99).

(națiunilor) și în mod special aceea a Italiei, cu care aveți comunitate de sînge și de origine" [8].

Pe de altă parte, documentele scot de asemenea în evidență unele aspecte interesante ale activității emisarilor garibaldieni și mazzinieni în țările române, precum și a trimișilor speciali ai Italiei oficiale; în același timp sînt surprinse poziții mai nuanțate ale emigrației revoluționare maghiare față de problemele românești, precum și simptome ale evoluției spre moderație în raporturile acestei emigrații cu oficialitatea italiană, manifestări care pot fi, evident, și simulate, ținînd seama de interesul nu numai politic, dar și practic pe care-l avea emigrația respectivă de a întreține raporturi bune cu guvernul țării-gazdă.

În sfîrșit, mărturiile scot în evidență diferite nuanțe ale raporturilor delicate dintre Italia revoluționară și cea oficială, ca și unele relații personale din interiorul anturajului garibaldian.

Dar, firește, aspectul pur informativ este la fel de important chiar și numai fiindcă planul cunoscutei expediții garibaldiene plănuite la gurile Dunării apare în toată amplitudinea lui.

În corespondența emisă de viceconsulul italian la București, poziția din acel moment politic european a Italiei oficiale și a celei revoluționare, este concludent exprimată și prin relatările asupra misiunii comisarului italian Al. Buda la noi în țară în 1863—1864. Între rapoartele emise de viceconsulul Brunenghi, ni s-a părut interesant de relevat cel din 19 mai 1863, redactat în preziua importantei întrevederi de la 28 mai dintre generalul Türr — adjutant al regelui Italiei — și domnitorul Cuza; întrevederea, precum s-a mai scris [9], s-a încheiat fără o hotărîre precisă, deoarece, la cererea guvernului italian ca România să dea concurs militar — prin înarmarea maghiarilor gata de insurecție — în cazul unui atac italian asupra Austriei, Cuza — în principiu de acord — a pus condiția ca în prealabil românii și maghiarii din monarhia habsburgică să cadă de acord. În acest context, relatarea reprezentantului diplomatic italian la București precizează că în ultimele trei luni ale anului respectiv, fie prin jurnale, fie prin relațiile italienilor dincolo de Carpați, Sandro Buda se străduia să aplaneze disputele românomaghiare și să împiedice încercarea austriacă de a atrage pe români spre Reichsrat, prin crearea unui partid românesc care să se opună acestei încercări. Dar, scrie Brunenghi, trebuie mijloace puternice: „toate rapoartele pe care le primesc ... sînt identice și se concentrează la aceea că românii vor independența Transilvaniei sub același suveran". Viceconsulul italian conchide că „dacă independența Transilvaniei va fi recunoscută și semnată" de conducătorii maghiari, se va putea conta pe români [10].

Deși condițiile general europene ca și cele interne din Italia și România, nu îngăduiau mai ales la sfîrșitul anului 1863 și în 1864 o ridicare

[8] Dan Berindei, *op. cit.*

[9] C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Buc., 1966, p. 125—126; Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României*, București, 1930, p. 324—328.

[10] Castello di Santena-Torino. Archivio Viscontis-Venosta. Casetta Minghetti. Busta, Serbia, Principati danubiani. În același dosar se află un raport cifrat al aceluiași Brunenghi relatînd că Buda a trimis un emisar în Transilvania ca să caute să calmeze spiritele printre români.

insurecţională în Orientul şi sud-estul european, o asemenea variantă era totuşi departe de a fi părăsită. Dacă guvernul regal italian părea măcar la prima vedere, din ce în ce mai puţin entuziasmat de o asemenea întreprindere, lumea revoluţionarilor italieni şi a emigraţiilor revoluţionare din Italia continua să acţioneze — mai mult sau mai puţin energic, mai mult sau mai puţin organizat — în direcţia revoluţionarizării Orientului. Simptomatic părea de pildă apelul lui Garibaldi din 3 februarie 1864 adresat italienilor din armata austriacă, apel important atît prin ţelul lui principal, cît şi prin faptul că pentru prima oară Garibaldi pare să fi fost întrucîtva edificat despre revendicările juste ale românilor din Transilvania, provincie care este menţionată în text separat de alte ţări ale imperiului [11].

Cam în aceeaşi perioadă, Garibaldi adresase lui C. A. Rosetti o scrisoare, din care rezultă relaţiile intime dintre emitent şi adresant ca şi sosirea regulată a „Românului" la Caprera [12].

La 8 martie 1864 avusese loc la Londra înţelegerea dintre Klapka şi Ordega soldată cu un acord ungaro-polon de principii asupra colaborării militare a celor două grupări revoluţionare [13]. Se prevede la punctul 19 al alianţei că legătura cu italienii va fi asigurată prin generalii Turr şi Klapka [14]. Această alianţă fusese precedată de un acord între Klapka şi Ordega încheiat la Paris la 21 decembrie 1863 [15].

În sfîrşit tot la Londra avusese loc o întîlnire Garibaldi-Mazzini pentru intensificarea pregătirilor insurecţionale [16]; la 11 aprilie generalul era primit cu entuziasm de populaţia Londrei deşi guvernul Palmerston

---

[11] Apelul sună astfel:

Caprera 3 Feb. 64.

Gl'Italiani che si trovano nell'Esercito Austriaco devono considerare la causa della Polonia, Transilvania, Ungheria come causa propria — e colpire da uomini generosi gli oppressori dei popoli.

G. Garibaldi

(Bibl. Acad. R.S.R. M-sse. Coresp. nr. 25 450).

[12] Scrisoarea are conţinutul următor:

Caprera 12 Feb. 1864

Caro Rossetti,

Ricevo sempre il vostro giornale eve ne debbo ringraziare.
Datemi qualche volta novelle vostre e dal vostro paese, che mi saranno Carissime.
Io sto veramente meglio e mi neggo quasi senza reppicare.

In tanti addio di cuore
vostro
G. Garibaldi

Sr. Rosetti
Bucarest

(Bibl. Acad. R.S.R., M-sse. Coresp. nr. S $\frac{38\ CI}{LXI}$).

Publicată în traducere românească de Al. Marcu în *Conspiratori...*, p. 331. La epoca publicării, colecţia de autografe Rosetti nu era catalogată.

[13] Kovács Endre, A. *Kossuth emigracio és az európai szabadság mozgalmak* (Emigratia kossuth-istă şi mişcările europene de eliberare), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, p. 260, p. 489 (Mulţumesc colegului L. Demény pentru ajutorul dat la traducerea pasajelor citate din această lucrare); vezi şi Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă şi revoluţia polonă din 1863*, Buc., 1935, p. 91.

[14] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 91.

[15] Castello di Santena—Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria.

[16] Cf. Al. Marcu, *Conspiratori...*, p. 331.

era vădit jenat de ecoul şi semnificaţia acestei primiri în cancelariile de la Paris [17].

În acest context au loc la Londra convorbirile Garibaldi-Klapka-Eber al căror cuprins detaliat s-a păstrat în arhiva lui Emilio Visconti-Venosta de la Santena, convorbiri interesante, atît pentru că dezvăluie raporturile reale dintre guvernul italian, revoluţionarii italieni şi cei maghiari, cît şi, mai ales, pentru modul cum se oglindeşte în ele problema Principatelor şi a Transilvaniei. Versiunea acestor convorbiri este amplu redată în notele şi scrisoarea lui Klapka către Marco Minghetti.

Întrevederea Garibaldi-Klapka de la Londra din aprilie 1864 în versiunea lui George Klapka. Conform cunoscutului său obicei, G. Klapka a lăsat, îndată după întrevederea sa cu Garibaldi din aprilie 1864, o relatare păstrînd data 28 aprilie şi locul, Londra, intitulată *Note*, care prezintă conţinutul convorbirilor de la 22 şi 23 aprilie ţinute, prima în casa doamnei Seely şi a doua în castelul ducesei de Southerland. Din aceste note rezultă în primul rînd că generalul Klapka a informat pe Garibaldi despre „dorinţa vie a guvernului italian de a pregăti prin toate mijloacele de care dispune" o acţiune comună italo-ungară contra Austriei, ţinînd mai ales seama că puterea acesteia din urmă este din ce în ce mai importantă şi mai ameninţătore pentru cele două popoare. După mărturisirile sale, Klapka ar fi observat că pentru a se ajunge la un rezultat pozitiv, partidul „înaintat" din Italia trebuie să renunţe la tactica acţiunilor izolate şi „aproape totdeauna" contrare celor guvernamentale italiene, să se pună de acord cu intenţiile guvernului italian şi să acţioneze acolo unde cauza comună a amîndorura ar cere-o cu cea mai mare stringenţă. Garibaldi s-a manifestat conciliant, răspunzînd că e gata să ajungă la un acord cu guvernul italian, exprimîndu-şi chiar această poziţie cu excesivă căldură. După un astfel de acord principial s-a intrat în detaliile planului de acţiune. Au fost abordate două alternative sau mai bine zis direcţii principale de atac împotriva Austriei. Prima alternativă : o debarcare pe coasta orientală a Adriaticei, pe litoralul dalmat, care însă nu s-ar fi putut realiza decît în conexiune cu o ofensivă a armatei italiene pe Po, ceea ce implica tratative şi acorduri prealabile cu guvernul regal italian. Klapka n-a considerat prea necesară aprofundarea acestei alternative de atac antiaustriac, manifestînd în schimb un interes mult mai vădit pentru cea de-a doua, adică acţiunea de la gurile Dunării, în „valea Dunării de jos", unde — socotea el — prestigiul numelui şi trecutului lui Garibaldi, ca şi ecoul prezenţei fizice a acestuia ar fi fost resorturile principale ale insurecţiei victorioase.

Recunoscînd că principalul obstacol ce trebuia biruit în această zonă erau disensiunile dintre români şi maghiari pe care Austria ştiuse atît de bine să le utilizeze în folosul ei — presupunea Klapka : „În aceste condiţii — vocea lui Garibaldi, ridicîndu-se ca aceea a unui mediator", ar contribui la aplanarea pasiunilor şi ar asigura eliberarea ambelor popoare. Este interesant că despre sursele concrete ale acestor disensiuni Klapka nu face nici o menţiune ; el se mărgineşte să sugereze că apariţia în persoană

---

[17] Michele Rosi, *L'Italia odierna*, Volume secondo, Tomo secondo, Torino, 1926, p. 1 206—1 208.

a generalului ar fi suficientă pentru aplanarea conflictului, „a pasiunilor". Garibaldi s-a declarat de acord cu acest rol de „mediator militant", concretizat — în măsura în care cuvîntul e potrivit — prin reconcilierea oamenilor politici din această regiune — adică a liderilor mişcărilor de emancipare naţională română şi maghiară. În acest sens misiunea de agent garibaldian în Principate fu încredinţată — în faţa generalilor Klapka şi Eber care erau prezenţi — colonelului Missori, sub forma unei plenipotenţe scrise şi cu precizarea că pentru toate chestiunile relative la misiunea sa el trebuia să se înţeleagă cu generalul Klapka sau cu persoana delegată de acesta. Cu privire la colaborarea cu guvernul italian Garibaldi a delegat pe Cairoli şi Mordini „ca singurele persoane avînd toate încrederea sa pentru această delicată tranzacţie". Singura revendicare la care Garibaldi a făcut aluzie a fost cererea ca regele să-i graţieze pe luptătorii de la Aspromonte, aflaţi în temniţe, cu argumentarea că aceştia odată condamnaţi, legile militare sînt satisfăcute, subînţelegîndu-se că astfel sancţiunea acestora nu ar fi considerată anulată printr-o reabilitare, ci ar fi vorba numai de o suspendare a unei pedepse a cărei justeţe nu este pusă în discuţie. Acest act de graţiere era considerat ca un act de reconciliere a spiritelor menit să şteargă „ultimele urme ale unui incident regretabil al istoriei contemporane a Italiei". Cu aceste cuvinte se încheie notele lui Klapka din 28 aprilie; două zile mai tîrziu — la 30 aprilie — Klapka anexa aceste note unei scrisori — care le însoţea, le explica şi le completa — adresate cavalerului Minghetti. Scrisoarea către Minghetti din 30 aprilie, începea prin a arăta că emitentul şi-a terminat misiunea în Anglia, loc în care — aprecia el — sarcina i-a fost mai uşoară decît i-ar fi fost la Caprera, reşedinţa binecunoscută a lui Garibaldi. Klapka îi face o caracterizare foarte elogioasă şi caldă generalului observînd însă că asupra acestuia s-ar exercita o influenţă negativă din partea amicilor săi („Il serait trés aisé de marcher avec lui si ses amis avaient moins de pouvoir sur ses decisions"). Cea mai „nefericită" dintre toate aceste influenţe este — scrie Klapka — cea a lui Mazzini.

În schimb Mordini, Missori şi alţii exercită dimpotrivă o influenţă „într-un sens moderat şi conciliator" adică în sensul ca opoziţia pe care o face guvernului „partidul acţiunii" să rămînă mereu pe teren legal şi parlamentar. Mazzini şi ai săi — continuă Klapka — dimpotrivă nu vor să părăsească „vechiul lor sistem de organizaţii secrete şi de conspiraţii".

Dar ambele nuanţe promit să sprijine guvernul de îndată ce acesta va voi să se angajeze „pe calea acţiunii". Ambele fracţiuni împreună — apreciază Klapka — formează un partid considerabil, puternic şi care „nu va face decît să crească atît cît pacea cu Austria va dura". Klapka, însuşindu-şi vădit optica guvernamentală, consideră o asemenea perspectivă ca „gravă". După ce precizează apoi că din atitudinea lui Garibaldi în cuprinsul discuţiunilor a dedus că faţă de Cairoli generalul a arătat încrederea „mai intimă", Klapka trece la un subiect care interesează direct situaţia din Principate „şi mai precis la cunoscuta afacere Friegyessy" — aşa cum se prezenta ea înainte de

arestarea personajului respectiv în iunie 1864 [18]. Cu privire la acest subiect pe care-l califică drept „un accident trés fâcheux et trés regrettable" în cadrul convorbirilor sale cu Garibaldi, Klapka afirmă că generalul „s-a lăsat indus în eroare de un oarecare maior Friegyessy[14], odinioară sergent în armata austriacă, în 1859 locotenent în corpul de vînători alpini, iar mai tîrziu maior în armata meridională garibaldiană, „om ambiţios şi dotat cu o oarecare energie", căruia (Garibaldi) i-a încredinţat misiunea „d'entemer la lutte chez les Hongrois habitants les Districts limitrophes de la Moldavie". Lui Friegyessy — scrie Klapka — Garibaldi i-a trimis o oarecare sumă de bani şi ceva arme. Din relatarea lui Klapka rezultă că abia în cursul convorbirilor din aprilie de la Londra el a aflat „chiar de la general" această „malencontreuse affaire" şi a reacţionat imediat insistînd ca generalul să dea imediat ordin acestui ofiţer ca să-şi întrerupă misiunea şi de a se supune „necondiţionat" dispoziţiilor sale (ale lui Klapka), Garibaldi a fost pe loc convins să dea ordinul cerut de generalul maghiar (ordin pe care Klapka îl anexează la raportul către Minghetti). Rezultă clar că în urma discuţiei cu Klapka, Garibaldi şi-a revizuit fundamental părerile, dacă nu asupra persoanei lui Friegyessy, cel puţin asupra misiunii acestuia. Aceasta credem a fi interpretarea cea mai justă pe care o putem da versiunii prin care de fapt Friegyessy este pus chiar de Garibaldi sub altă comandă[19], respectiv reprezentanţii comitetului naţional maghiar şi Missori. Klapka cere lui Minghetti să ia măsuri pentru ca această scrisoare-ordin a lui Garibaldi către Friegyessy să parvină acestuia din urmă prin intermediul consulului italian de la Galaţi sau prin Anibale Strambio, consulul Italiei la Bucureşti. „Adresa lui Friegyessy trebuie să fie cunoscută domnului Buda care — scrie Klapka — se află în legătură directă cu agenţii noştri în Principate".

În lucrarea lui Kovács Endre se fac aprecieri elogioase la adresa lui Friegyessy specificîndu-se: „faptul că a rămas devotat lui Garibaldi l-a îndepărtat într-o anumită măsură de ceilalţi emigranţi maghiari"[20]. Expunerea destul de largă făcută de autorul sus-citat asupra fizionomiei politice şi a activităţii lui Friegyessy în ţările române este făcută cu scopul de a demonstra teza că „ar fi o exagerare de a vorbi de partizanii

---

[18] Istoricul C. C. Giurescu, în ampla şi documentata sinteză, asupra vieţii şi operei lui Cuza Vodă, prezintă conţinutul unui memoriu întocmit din ordin superior, de Baligot de Beyns, secretarul domnitorului — memoriu aflat în Arhiva Cuza — către împăratul Napoleon al III-lea, unde sînt evocate împrejurările din anii 1863—1864 în care s-au desfăşurat pe teritoriul României acţiunile emigraţiei ungare şi poloneze întreprinse cu scopul unei insurecţii antihabsburgice şi antiţariste. G. Friegyessy, ofiţer al lui Garibaldi cunoscut sub nume diferite a fost arestat la Bucureşti, dar după interogatoriile luate şi destăinuirile sale asupra legăturilor cu revoluţionarii italieni a fost amnistiat cîteva săptămîni mai tîrziu (C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza vodă*, Buc., 1966, p. 317—318).

[19] Iată conţinutul scrisorii sale către Friegyessy imediat după întîlnirea Klapka-Garibaldi de la Londra (şi anexată la raportul către Minghetti):

Londra 24 aprilie-1864

Mio caro Friegyessy,

Desidero che non imprendiate finché non abbiate veduto Missori ricevuto ordini dal generale Klapka.

Vstro

G. Garibaldi

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

[20] Kovács Endre, *op. cit.*, p. 143.

maghiari ai lui Garibaldi ca de nişte revoluţionari sociali", ci, doar de nişte lovituri pentru eliberarea naţională contra despotismului, subliniind că în felul acesta s-ar constata o deosebire principială de linia kossuth- istă[21], lucru confirmat încă o dată — adăugăm noi — de scrisorile sus-citate ale lui Klapka. În esenţă, relatarea lui Kovács Endre despre episodul Friegyessy şi poziţia domnitorului Cuza şi a guvernului Kogălniceanu, faţă de planurile insurecţionale ungaro-polono-italiene, faţă de purtătorii acestor planuri pe teritoriul Principatelor urmează cursul politicii externe române, care, cu excepţia epocii decembrie 1863 (perioada secularizării averilor mănăstireşti), cînd Cuza pare înclinat să sprijine planurile respective, se caracterizează printr-o continuitate perfectă în sensul evitării oricăror complicaţii cu imperiile vecine. Deşi la un moment dat asupra lui Friegyessy, care a avut legături certe cu C. A. Rosetti[22], planează şi bănuiala unor relaţii suspecte cu unii reprezentanţi ai reacţiunii şi sprijinitori ai acestora din afară, totuşi apare clară intenţia domnitorului şi a guvernului său de a menaja şi grupările revoluţionare ungare şi poloneze, precum şi bunele sale relaţii cu guvernul italian. De altminteri, cetele de viitori voluntari maghiari şi polonezi îşi continuă viaţa şi pregătirile pe teritoriul Principatelor în forme foarte slab camuflate [23]. Pe de altă parte Friegyessy a fost tratat în condiţii cu totul speciale. Pentru a nu stîrni vîlvă în justiţie, Cuza a dispus ca el să fie anchetat de şeful său de cabinet, cu scopul de a-l graţia [24].

Consecinţa imediată a tratativelor de la Londra am găsit-o în hîrtiile lui Isaac Artom, fost secretar al lui Cavour devenit după moartea acestuia colaborator apropiat al lui Visconti-Venosta şi Minghetti. Prin poziţia acestui personaj important se poate desluşi destul de clar, atît gîndurile intime ale cercurilor conducătoare italiene, cît şi locul Principatelor române în planurile Italiei oficiale. Ca răspuns la scrisoarea lui Klapka de la 30 aprilie Isaac Artom răspunde la 6 mai 1864 [25] într-o manieră pe cît de categorică pe atît de edificatoare. Declară din capul locului că nu e de acord cu cererea lui Garibaldi, iar că scopul lui Mazzini este mai curînd acela de a răsturna monarhia constituţională decît de a lupta împreună cu aceasta pentru independenţa Italiei. Pare — scrie Artom — că există o tranzacţie între Garibaldi şi partidul roşu, fapt ce îndeamnă la precauţie. „E bine ca dvs. să rămîneţi singurul intermediar între noi şi Garibaldi. La plecarea dvs. această misiune să fie îndeplinită de generalul Eber". Şi apoi Artom spune deschis: „Ce n'est que lorsque Garibaldi sera arrivé auprès de nous sur le champ d'action que nous pourrons avoir des rapports directs avec ses amis". Asupra planurilor propriu-zise, declară că Italia nu e dispusă să ofere pretexte Austriei, ci trebuie să fie rezervată. De aci indicaţia către Klapka: „Acţiunea dvs. comună cu

[21] *Ibidem.*
[22] Vezi şi Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 84.
[23] Despre acţiunea lui Friegyessy în aceste pregătiri în general vezi Kovács Endre, *op. cit.*, p. 143, 156–157.
[24] Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă şi revoluţia polonă din 1863*, Buc., 1935, p. 95.
[25] Castello di Santena—Torino, Archivs Visconti-Venosta. Casetta Minghetti, Busta Ungheria.

9 – c. 5292

Garibaldi să aibă mai puţin aerul că a fost precedată de o înţelegere cu noi". Consideră că expediţia la gurile Dunării trebuie amînată pentru un scurt timp „car les sequestres de Sulina et ceux de Hongrie étaient trop recents pour qu'il fut permis d'esperer de reussir immediatement dans les nouvelles tentatives". A trimis de îndată un curier la Bucureşti cu biletul lui Garibaldi (către Friegyessy — n. n.) Înainte de a închide scrisoarea a scris pe o bucată de hîrtie separată că persoanele însărcinate cu ducerea scrisorii ignoră conţinutul acesteia.

În aceeaşi casetă şi în acelaşi dosar se află o scrisoare a lui Artom fără dată, dar cu caracter de aide-memoire şi al cărei conţinut denotă că e ulterioară celei din 6 mai. Aici planurile propriu-zise sînt dezbătute pe larg. În rezumat despre ce e vorba;

La Turin s-a decis ca să se rezerve absolut regelui iniţiativa politică şi militară pentru eventuala atacare a Romei sau Veneţiei. În consecinţă guvernul se va opune cu toate mijloacele la orice tentativă asupra Romei, la orice încercare de invazie a voluntarilor în Tirol sau Veneţia şi la orice expediţie pe coastele Dalmaţiei.

Guvernul, dornic de a folosi primul prilej pentru a desăvîrşi „independenţa Italiei" (?!?), consideră că această ocazie îi poate fi oferită de o mişcare în Ungaria şi în regiunile dunărene. Această mişcare va trebui să aibă ca scop:

1) De a face o puternică diversiune armatelor austriace de manieră să oblige guvernul din Viena de a nu folosi în Italia decît o parte din mijloacele sale de acţiune.

2) De a dizolva prin „trezirea" chestiunii Orientului alianţa celor trei puteri din nord şi de a duce Franţa şi Anglia să ia în război o poziţie favorabilă Italiei şi Ungariei.

Acest scop nu va putea fi atins complet printr-o simplă mişcare în Ungaria, care nu are arme şi are puţine mijloace de a şi le procura.

În ţările Dunării de jos dimpotrivă se vor găsi elemente gata pregătite şi infinit superioare celor pe care o mică expediţie maritimă pregătită în grabă, într-un punct oarecare al Italiei, o poate furniza. Grupurile de maghiari care se află la Bucureşti şi Galaţi şi numeroşii emigranţi polonezi „formează ca şi o armată gata organizată". „Este cunoscut că Cuza masează de cîţiva ani arme şi bani de care se poate servi aducîndu-l cu abilitate la un acord prin concesiuni înţelepte".

„C'est à Bukarest — scrie textual Artom — en outre que la grande problème de la conciliation entre les magyares, les slaves*, les roumains et les serbes peut être resolu". „C'est de cette solution, que dépend l'avenir de la liberté en Europe".

Ca pentru a-i face lui Garibaldi şi mai atrăgătoare această expediţie menită să-l îndepărteze de Italia, Artom declară că „rolul de mediator între aceste rase ale Europei orientale este cel mai frumos ce poate fi dat unui om".

„Efectul moral al sosirii lui Garibaldi în Principate va fi cu atît mai mare dacă vestea se va răspîndi ca un fulger". De aceea este absolut necesar ca el să se îmbarce în secret la Caprera singur sau cu un „foarte mic" grup de amici; alte pregătiri mai vizibile ar fi periculoase căci toate flotele

* Prin slavi pare că înţelege neamurile slave supuse oprimării naţionale în alte state.

marilor puteri s-ar uni să-l scufunde. Să lase lui Klapka grija de a-i pregăti terenul şi de a-i indica mijloacele de a sosi brusc la Galaţi sau Bucureşti. După sosire, după debarcare, Garibaldi va face „de acord cu generalul Klapka" un apel „către populaţii". Ei se vor înţelege între ei asupra instrucţiunilor de dat diferiţilor şefi militari ai ţărilor răsculate". De îndată ce insurecţiile vor izbucni, guvernul italian va trimite armele şi banii necesari pentru a le susţine. Cînd aceste mişcări vor fi luat o oarecare extensiune şi cînd posibilitatea unui război în Italia va deveni evidentă guvernul va permite formarea corpurilor de voluntari şi le va asigura „o sferă de acţiune particulară". Adică, cu alte cuvinte, corpurile de voluntari în Italia fără prezenţa lui Garibaldi — ocupat în Orient — pot fi considerate neprimejdioase. Cu atît mai clară apare această intenţie cu cît Artom conchide că declaraţia de război a Italiei contra Austriei va fi precedată „cu puţin (înainte)" de o amnistie acordată condamnaţilor de la Aspromonte.

Este evident că Garibaldi şi cu atît mai puţin Cuza şi sfetnicii săi nu erau atît de naivi încît să nu întrevadă substratul real şi părţile fanteziste ale acestui plan cu aparenţe atît de temerare.

Iniţierea acestei acţiuni în Orient ar fi îndepărtat pe Garibaldi şi o dată cu el primejdia unei revoluţii în peninsulă; ar fi pus guvernul italian într-o situaţie neangajată şi fără nici o investiţie materială prealabilă, lăsîndu-i în schimb libertatea de a alege — fără riscuri — momentul atacului armat contra Austriei.

Planul nu a fost pus în aplicare nu numai din cauză că Garibaldi i-a sesizat substratul şi primejdiile, dar şi pentru că unul din cei vizaţi cu precădere — domnitorul României — s-a arătat — cum a dovedit cîteva săptămîni mai tîrziu arestarea şi expulzarea lui Friegyessy — mai mult decît sceptic asupra şanselor lui de reuşită.

Importanţa acestor planuri şi a preliminariilor lor constă însă nu atît în componenţele lor organizatorice, ci în cunoaşterea detaliată a situaţiilor şi împrejurărilor istorice care le-au generat. Ele reprezintă în primul rînd o nouă mărturie că generaţia paşoptistă română — de toate nuanţele — a păstrat necontenit legăturile sale cu lumea revoluţionară exterioară chiar şi în epoca în care — devenită forţă de guvernămînt — ea trebuia să ţină seama, mai mult decît alţii, de raportul real de forţe din acest colţ al Europei. Aderarea ei la afirmarea principiului naţionalităţilor, la lupta de eliberare a naţiunilor asuprite, este atestată chiar prin locul, am spune central, pe care această echipă de ziditori ai României moderne îl ocupă în planurile respective; dincolo de atitudinea precaută, uneori cu aparenţe de asprime şi intoleranţă a guvernelor române, desluşim ospitalitatea, libertatea şi securitatea de care s-a bucurat în tot timpul majoritatea celor pe care prigoana din patriile lor robite i-au silit să se refugieze în Principate.

În fine mărturiile sus-citate aduc aminte de unul din ultimele momente importante ale legăturilor revoluţionare dintre poporul român şi cel italian, înnodate încă din epoca de naştere a ideologiei carbonare şi a „Tinerei Europe", şi concretizate prin victoriile comune din anii 1859 şi 1861.

ANEXE

ÎNSEMNĂRI ALE GENERALULUI G. KLAPKA

NOTE

Le 22 et le 23 avril, le Général Klapka arrivé à Londres avec la mission de s'entendre sur certains questions avec le Général Garibaldi, a eu avec ce dernier deux entrevues : la première dans la maison de Me Seely 26 Prince's Gate Kensington, et la seconde à Clivedon au chateau de la Duchesse Donairière de Southerland, toutes les deux en présence du G-ral Eber.

Le G-ral Klapka cordialement reçu par le G-ral Garibaldi l'entretint du vif désir du Gouvernement Italien d'arriver par tous les moyens en son pouvoir à préparer une action commune de l'Italie et de la Hongrie, contre l'Autriche, dont les forces sans cesse croissantes deviennent de plus en plus menaçantes pour les deux pays.

Pour arriver à ces fins, le G-ral, indiqua comme bases indispensables que le parti avancé en Italie cessa de poursuivre des projets d'action isolés et presque toujours contraires à ceux du gouvernement et qu'on arretat d'avance et d'un commun accord, le champ d'action où le G-ral Garibaldi pourrait le plus utilement servir son pays et la cause commune par son dévouément et le prestige de son nom. Le G-ral Garibaldi, répondit qu'il était prêt à s'entendre avec le Gouvernement et à faire tous les sacrifices qu'on lui demandérait pourvu qu'on se decida à agir et qu'on fut disposé à le prouver par des faites. Il ajouta, en s'animant, et pour affirmer davantage ses sentiments, qu'il n'y avait pas d'abnegation et d'acte de reconnaissance auxquels il ne fut disposé si le Gouvernement voulait entrer dans cette voie.

Ces déclarations étant données par le G-ral Garibaldi, on entre dans la discussion de la sphère où il conviendrait de lui reserver son action.

On trouva deux echiquiers principaux, la *Dalmatie* avec le litoral *hongrois-croate*, et les *Pays Danubiens*.

En ce qui concerne le premier de ces théatres, comme un débarquement sur la côte orientale de l'Adriatique, ne pourrait utilement s'effectuer sans être combiné avec les opérations de l'Armée Italienne sur le Pôet tous les préparatifs d'une telle entreprise devant, en consequence, être discutés et arrêtés directement de concert avec le Gouvernement de Sa Majesté, le G-ral Klapka n'a pas cru devoir, approffondir en ce moment cette hypothèse.

On passa à l'examen des chances qu'un mouvement des divers éléments nationaux compris dans la vallée du Bas Danube pourraient offrier si le G-ral Garibaldi voulait y prendre part en y apportant le prestige de son nom et de son passé.

On reconnût, que le plus grand danger qui, de ce coté, pouvait entraver les opérations contre l'Autriche, c'est surtout la rivalité et les malentendues qui existent entre les Hongrois et les Roumains, rivalité que l'Autriche a su si habilement exploiter. Dans ces conditions la voix de Garibaldi s'elevant comme celle d'un médiateur, et lui apparaissant en personne au moment de la lutte, on pourrait plus facilement triompher des menées hostiles à l'apaisement des passions et assurer l'affranchissement de ces peuples.

Le G-ral Garibaldi se rallia à ces idées et se declara prêt à accepter ce rôle de mediateur militant à moins que sa présence ne fut indispensable, pour entamer, d'accord avec le Gouvernement la lutte contre l'Autriche sur le litoral oriental de l'Adriatique.

Pendant la durée des préparatifs qui sont en voie d'éxécution, le G-ral Garibaldi s'engagea, à cooperer à la reconciliation des hommes politiques de ces contrées, a defendre à qui que ce soit d'abuser de son nom, et de compromettre par des entreprises isolées et précipitées, le succes du plan general. Dans ce but, il enverrait immédiatement sur les lieux, un de ses amis avec pleins pouvoirs pour y coopérer avec l'agent du G-ral Klapka.

Ces bases d'une action commune ayant été arrêtées, le colonel Missori fut mandé par le General Garibaldi, qui le chargea, en présence de G-ral Klapka et du G-ral Eber de l'Agence dans les Principautés Danubiennes, et lui donna à cet effet ses pleins pouvoirs ecrits lui disant, d'avoir à s'entendre pour toutes les questions ayant trait à sa mission, avec le G-ral Klapka ou avec la personne qui representerait ce dernier.

Il fut en outre convenir que le Gouvernement Italien choisirait un intermédiaire secret investi de toute sa confiance, pour faciliter les rapports avec le G-ral Garibaldi ce dernier une fois arrivé à Caprera. Quant au General il désugna d'avance Messieurs Cairoli ou Mordini comme les seules personnes, possédant pour cette délicate transaction toute sa confiance.

Dans le courrant des différentes conversations, le G-ral Garibaldi fut allusion à la situation pénible dans la quelle se trouvént ses anciens campagnons d'Aspromonte qui souffrent dans les prisons par suite de leur dévouement à sa personne. Au moment où un passé malheureux devrait être effacé et un accord complet établi dans toute l'Italie. il serait bien à souhaiter que le Roi dans sa bonté leur accorda une généreuse amnistie.

Condamnés, ils ont subi les conséquences de leur faute. La loi militaire est satisfaite. Cet acte de grâce de Sa Majesté contribuerait assurément plus que tout autre chose à réconcilier les ésprits et a effacer les dernières traces d'un incident regretable de l'histoire contemporaine de l'Italie.

Londres ce 28 Avril 1864 Georges Klapka

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

G. KLAPKA CĂTRE MARCO MINGHETTI

Paris ce 30 avril 1864

Mon cher Chevalier,

Je viens de terminer ma mission et m'empresse de vous envoyer, ci-joint une note resumant le resultat de mes entrevues avec le General Garibaldi. Les impressions sous l'influence desquelles il s'est trouvé en Angleterre me rendaient ma tâche plus facile que s'il eut été a Caprera.

J'ai trouvé en lui une grande et généreuse âme, prête à tous les sacrifices la où il s'agit de la cause de son pays et de l'humanité. Il serait très aisé de marcher avec lui si ses amis avaient moins de pouvoir sur ses decisions. — L'influence la plus malheureuse de toutes est, sans contredit, celle de Mazzini.

Mordini, Missori et quelques autres agissent dans un sens modéré et conciliateur; ils semblent, à ce que je crois désirer sérieusement à ce que l'opposition ce fait au Gouvernement le parti de l'action restât toujours sur le terrain legal et parlementaire. Mazzini et les siens, au contraire, ne veulent pas quitter leur ancien système des organisations secrètes et des conspirations.

Toutes les deux nuances promettent d'appuyer quand même le Gouvernement des que celui-ci, voudra hardiment s'engager dans la voie de l'action.

Les deux fractions ensemble forment un parti considérable, puissant dont dispose le général Garibaldi et qui ne pourra qu'aller en s'augmentant tant que la paix avec l'Autriche durera.

Il me parait que le Gouvernement dans cette situation si grave, ne devrait pas tarder plus longtemps de mettre fin à ce triste dualisme par une entente avec Garibaldi et une distribution des rôles avec le parti avancé en une d'une action eventuelle contre l'Autriche.

Je vous donne ces appréciations, mon cher Chevalier, afin que vous sachiez à quoi nous entenir et vous prie de faire designes déjà avant mon arrivée à Turin la personne qui devra se mettre en relation avec Mr Mordini. Par le mot, ci-joint du Général Garibaldi, vous verréz qu'il me l'a, lui même, récommandé à cet effet.

Toutefois si j'ai bien saisi certaines expressions de Garibaldi il m'a semblé, qu'il place en Mr Cairoli une confiance plus intime, que dans tous les autres. Je vous dis cela pour votre gouverne générale.

Un incident très fâcheux et très regrettable viens de se passer. Pendant que nous autres nous nous occupions des préparatifs sérieux en employant les moyens que le Gouvernement Italien a bien voulu mettre à notre disposition, le général Garibaldi à notre insu, s'est laissé induire en erreur par un certain Maior Friegyessy, jadis sergent dans l'armée autrichienne, en 1859 leintenent dans les Chasseurs des Alpes, plus tard Major dans l'armée Méridionale, homme ambitieux et doué d'une certaine énergie, en lui confiant la mission d'entamer la lutte chez les Hongrois habitants les Districts limitrophes de la Moldavie. Il lui a envoyé à cet effet une certaine somme d'argent et quelques armes. En apprenant, par le Général lui-même, cette malencontreuse affaire, j'ai immédiatement insisté à ce qu'il donne ordre à ce Hongrois de ne rien faire et de se soumettre inconditionnellement à mes dispositions. Je me permet vous envoyer, ci-joint, la lettre que le Général Garibaldi adresse a cet effet au Major Friegyessy avec la prière de vouloir bien immédiatement la lui faire parvenir par l'entremise de votre consul à Galatz ou de Monsieur Strambio. L'adresse de Friegyessy doit-être connue à Monsieur Buda, lequel se trouve en raport directe avec nos agents dans les Principautes. Il ne me sera guère possible d'être à Turinavant le milieu de mai car je suis extenué par le travail, la maladie et les voyages et ai absolument besoin de quelques jours de repos-que je compte trouver à Génève ou je serai dans deux jours.

Je finis, mon cher Chevalier, en vous priant de vouloir bien exprimer mes profonds respects à S.E.M.^r le Président du Conseil ainsi qu'à L.L.E.E. M^rs les Ministres de l'Intérieur et les Affaires Etrangères.

Votre tout dévoué

G. Klapka

pe margine :

Avant d'expédier la lettre à Frigyessy veuillez je vous prie avoir la bonté de la fermer. Le voyage du Gl. Eber avec le Duc de Sutherland dépend de l'expédition de nos armes de l'Angleterre.

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

UN EPISOD DIN LUPTA PENTRU AFIRMAREA SUVERANITĂŢII NAŢIONALE. 100 DE ANI DE LA INAUGURAREA MONETĂRIEI STATULUI

DE

CONSTANŢA ŞTIRBU

Una din urmările Unirii Principatelor şi a politicii de lărgire a autonomiei duse de către Alexandru Ioan Cuza a fost încercarea de a obţine monedă proprie, măsură impusă atît de realităţile economice, cît şi de necesitatea întăririi prestigiului statului naţional român.

În scurta sa domnie, Cuza a urmărit cu tenacitate instituirea unui sistem monetar propriu. Într-o scrisoare datată 14 decembrie 1859, adresată consulului francez la Iaşi, Victor Place, prin care îl ruga să negocieze pe piaţa franceză un împrumut de 60 de milioane de franci necesari înfiinţării unor institute de credit şi de batere a monedei naţionale, domnitorul arăta :,, ... pierderea enormă pe care averea publică o suferă în fiecare zi, ca urmare a viciilor sistemului actual, este un rău aşa de mare, încît voi considera ca plasate cu dobîndă importantă micile sacrificii cerute de această operaţie", adăugînd în continuare că ,,mai ales clasa muncitoare este aceea care, pentru cumpărăturile sale zilnice, suferă de absenţa unui numerar regulat şi stabil; şi cum această clasă are dreptul, în primul rînd, la solicitudinea guvernului, ţin ca prima noastră reformă financiară să fie moneda "[1].

Alături de Cuza, o serie de mari cărturari, economişti, istorici, oameni politici ai vremii au fost preocupaţi de rezolvarea problemei monetare. La 23 iunie 1859, într-una din primele adunări ale corpurilor legiuitoare de după Unire, V. Boerescu îndeamnă Comisia centrală ,,... a se ocupa de dreptul de a bătea monedă"[2]. În aceeaşi adunare,

---

[1] R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile franco-române sub Cuza-Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 173—174. Pentru rolul jucat de Victor Place în legătură cu moneda naţională, vezi Marcel Emerit : *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'union*, Bucureşti, 1931, p. 98—122, şi Arhiva Muzeului de istorie a Municipiului Bucureşti, dos. 1 789.

[2] E. Vîrtosu, *Romanatul, moneda lui Cuza Vodă*, Edit. Cartea românească, Bucureşti, 1941, p. 3 ; C. Moisil, *Renaşterea monedei româneşti*, Edit. Fundaţiei culturale Mihail Kogălniceanu, Bucureşti, 1940, p. 12—14.

,,STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 557—571, 1970.

C. Steriade, ministrul finanțelor, anunța că „ ... s-a numit o comisie compusă din oameni competenți care să fixeze valoarea tuturor monedelor străine ce sînt și vor intra în circulație în țară" [3].

Această problemă este apoi ridicată în fața Comisiei centrale cu prilejul discutării Constituției din anul 1859. În ședința care are loc la 2 octombrie, Mihail Kogălniceanu, referindu-se la articolul 114 privind atribuțiile Comisiei centrale, propune ca amendament „ ... facerea monedei și statornicirea sistemului decimal pentru greutăți și măsuri" [4].

În același an în ședința din 18 noiembrie, Consiliul de Miniștri din București, la referatul primului ministru Ion Ghica, discută și aprobă adoptarea sistemului zecimal francez pentru moneda românească. Articolul 6 glăsuiește astfel: „Cînd s-ar decide a se face monete românești, se va primi de bază mărimea, greutatea și titlul metalic al frangului" [5]. Moneda propusă purta denumirea de romanat, egal cu francul, avînd ca subdiviziuni decima (banul) — a zecea parte din romanat — și centima sau bănișorul — a suta parte din romanat.

În anul următor, Comisia centrală de la Focșani alcătuiește proiectul care prevedea unificarea cursului monetar în Principate și baterea monedei de aur, argint și bronz, votat de membrii comisiei la 11 august 1860 [6].

În scopul realizării proiectului — la cererea domnitorului se propune numismatului francez Ad. de M. Longpérier, prin intermediul consulului francez la Iași, Victor Place, alcătuirea unei serii de machete și schițe pentru moneda românească [7]. Se pare că tot atunci s-a bătut și o monedă de probă [8].

Turcia însă respinge proiectul. Sfătuit de Napoleon al III-lea, care recomanda prudență, moderație și încredere în viitor, pentru a nu ajunge la un conflict cu Poarta și pentru a fi sprijinit de puterile garante în recunoașterea Unirii, Cuza amînă rezolvarea problemei.

Noul proiect de lege pentru moneda națională, votat în 8 decembrie 1861 de Comisia centrală [9], deși limita baterea monedei numai la cea de aramă („pînă cînd dar mijloacele țărei ne vor erta să batem monedă națională de aur și argint, am socotit de cuviință a înlesni cele tranzacții prin baterea monedei de aramă" [10]), întîmpină însă aceeași opoziție a puterii suzerane, care vedea în el o nouă încercare de manifestare a suveranității naționale.

Secularizarea averilor mănăstirești, lovitura de stat din 1864 și înfăptuirea reformei agrare au amînat pentru un timp acțiunea de înființare a monedei naționale. Reluată la începutul anului 1864, ea se concre-

---

[3] „Monitorul oficial al Țării Românești", nr. 102, 28 august 1859, p. 408.

[4] Comisiunea centrală LXV, ședința din 2 oct. 1859, p. 8.

[5] E. Vîrtosu, *op. cit.*

[6] *Ibidem*, p. 59, nota 1.

[7] N. Iorga, *Banii lui Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române", XVIII (1923), p. 65—81; C. Moisil, *Cu privire la banii lui Cuza Vodă*, ibid., p. 98—100; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 5—6 și pl. I.

[8] I. Roșu, *Monede și greutăți românești. O monedă inedită de la* Cuza *Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române", XX (1925), p. 22—23; C. Moisil, *Renașterea monedei românești*, p. 20—21.

[9] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 110—114.

[10] Arh. st. Buc., Arhiva istorică centrală, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 211/1864, p. 5.

tizează în „Proiectul de lege pentru regularea cursului monetar în Principatele Unite" din august 1864, care nu se deosebea prea mult de cele anterioare. În acelaşi an se bate o nouă monedă de probă, de 5 sutimi [11]. Din pricina aceloraşi consideraţii, la fel ca şi în cazul celei din 1860, această acţiune nu este urmată de o emisiune propriu-zisă.

Cuza nu renunţă nici în anii următori la proiectele sale. Tratativelor din 1864 cu Banca Erlanger, privind un împrumut extern pe piaţa Londrei, îmbinat cu furnitură de monedă metalică [12], le urmează ofertele financiarului Manessis din 1865 pentru înfiinţarea unei bănci de emisiune, de scont şi construire de căi ferate [13], ofertele casei Rocco din Genova, cele ale bancherului Zarifi din Constantinopol şi ale financiarilor francezi Pereire, Mallet, Hottinger [14] etc.

Năzuinţele domnitorului nu se opreau însă aici. El intenţiona şi înfiinţarea unei monetării naţionale în ţară. În arhiva Cuza aflată la Academie se găseşte următoarea însemnare menţionată de C. C. Giurescu : „Cheltuielile instalării unei astfel de monetării s-ar ridica la 150 000 franci, iar costul fabricării a 250 000 000 monedă metalică (aur, argint, bronz) s-ar ridica la 2 178 333 franci" [15].

Împrejurările externe vitrege, dificultăţile interne, precum şi înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza, au făcut ca aceste proiecte să nu se realizeze, iar problema monedei naţionale să rămînă încă deschisă la mijlocul celui de-al şaptelea deceniu al veacului al XIX-lea.

Construcţia economică a tînărului stat modern, şi în primul rînd dezvoltarea industriei şi a comerţului, a căilor de comunicaţie şi în general a economiei moderne, era de neconceput în condiţiile intolerabile de haos monetar.

Criza politică din prima jumătate a anului 1866, înlăturarea lui Cuza, aducerea dinastiei străine şi complicaţiile internaţionale generate de aceste evenimente au contribuit puternic — pentru un anumit timp — la slăbirea poziţiei internaţionale a Principatelor, la accentuarea fenomenelor negative din economie, în sectorului producţiei şi al circulaţiei.

Cu toate acestea însă, diplomaţia românească şi contradicţiile dintre marile puteri garante au dus, mai ales în a doua jumătate a anului 1866, la o politică foarte concesivă din partea Turciei, concretizată, între altele în prevederile firmanului de învestitură, semnat de sultan la 11/23 octombrie 1866.

Printre prevederile acestui firman [16], care marca un progres faţă de trecut, era şi dreptul Principatelor Unite de a avea o armată de minimum 30 000 de oameni, precum şi acela de a emite monedă proprie.

În articolul trei al firmanului se specifica : „Fiind dată Principatelor Unite autorizaţia din partea noastră de a avea o monedă specială, purtînd un însemn al guvernului nostru, care va fi ulterior decis între

---

[11] Victor N. Popp, *Moneta lui Cuza Vodă*, în „Buletinul Societăţii numismatice române", XVI (1921), p. 100—101 ; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 11.

[12] Constantin C. Giurescu, *Alexandru Ioan Cuza şi instituirea unui sistem monetar*, în *Crearea sistemului monetar national la 1867*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 54—56.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*, p. 56.

[16] C. I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre monetare şi Băncii Nationale*, vol. I, partea I, Edit. Cartea românească, Bucureşti, 1932, p. 264—266.

sublima noastră Poartă și tine, această autorizație se consideră fără efect atîta timp cît această decizie nu va fi fost luată"[17].

Tratativele au continuat și în lunile următoare. În scrisoarea primită de domnitor la 8/26 decembrie 1866[18], diplomatul turc Mehmed Ruchdi îi comunică, din însărcinarea sultanului, dreptul de a avea o medalie pentru încurajarea actelor de devotament sau pentru recompensarea unor servicii civile și militare, precum și noua concesie privind baterea monedelor. În continuare, referindu-se la scrisoarea sa din 19 octombrie[19] (în care se acorda Principatelor Unite dreptul de a bate monedă sub rezerva ca aceasta să poarte un semn particular al guvernului imperial, care va face obiectul unui aranjament special), îi comunică hotărîrea sultanului de a lăsa la aprecierea domnitorului alegerea unuia din semnele imperiului, însă care să fie trimis în prealabil ca model. În privința monedei de aramă precizează că „bilonul rămîne în afara acestei condiții și nu va purta, natural, decît cifra indicînd valoarea sa".

Așadar, în decembrie 1866, Principatele Unite obțin din partea Turciei precizarea că moneda divizionară nu e supusă obligației de a conține însemne turcești. În aceste condiții, din rațiune politică și economică, s-a purces mai întîi la baterea monedei divizionare, întîi pentru că această monedă nu leza aspirațiile de independență ale poporului, în al doilea rînd pentru că lipsa de monedă măruntă reprezenta într-adevăr cel mai dezastruos aspect al acelui moment de haos monetar și, în sfîrșit, pentru că, printr-o investiție mică, se obținea un cîștig mare.

Crearea unui sistem monetar național, deziderat al generației de la 1848, intră din nou în dezbaterile Camerelor legiuitoare la începutul anului 1867. Proiectul de lege, însoțit de o amplă expunere de motive, în care se face o documentată analiză a situației monetare existente în țară[20], este întocmit de ministrul de finanțe Petre Mavrogheni și prezentat în ședința Adunării deputaților din 28 decembrie 1866[21].

Instabilitatea guvernamentală din acele vremi, datorită căreia susținătorii proiectului Ion Ghica și Petre Mavrogheni au lipsit de la discutarea lui, a determinat amînarea cu cîteva luni a punerii sale în aplicare.

Promulgarea legii monetare era însă imperios cerută de dezvoltarea Principatelor pe noile făgașuri ale capitalismului. Din județe soseau tot mai dese plîngeri, iar măsurile locale pentru impunerea anumitor restricții speculei cu bani se dovedeau insuficiente. În februarie 1867, primarul orașului Galați arăta : „Cursul monedelor din această comună și a județului întreg diferă de acel al tezaurului în plus cu 30% ; acest curs se uzează din timp vechi și nu poate fi modificat decît cu mari greutăți și numai printr-o lege"[22]. În ianuarie 1867, consiliul, format din Ion Ghica, D.A. Sturdza, Gheorghe Știrbei și Petre Mavrogheni, încuviințase propunerea Ministerului

[17] C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1964, p. 155.

[18] Arh. st. Buc., fond Casa regală, dos. 67/1866, f. 2.

[19] Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monetă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870*, Fundația Carol, București, 1941, p. 9.

[20] „Românul", 13 ianuarie, 1867, p. 34.

[21] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 54, f. 65—76 ; „Monitorul oficial", nr. 1/1867, p. 2.

[22] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 107/1867.

de Finanțe privind oprirea importării în țară a monedei de 1, 2, 3 creițari, suprimați în Austria și aduși în Principate prin contrabandă, și, de asemenea, demonetizarea celor de curînd intrați, întrucît invazia monedei mărunte austriece devalorizate „ar atrage aurul și argintul afară din țară" [23].

Cursul monedelor, variabil de la o regiune la alta, crea posibilitatea unor mari speculații. De pildă, prefectul districtului Rîmnicu-Sărat semnala că speculanții au invadat orașul cu creițari în valoare de două parale, în timp ce în județele limitrofe Buzău, Brăila și Putna, creițarul circula sub valoare, numai cu o para, astfel încît „comercianții refuză a-i primi pe două parale, ceea ce cauzează o mare neînțelegere între cumpărători și vînzători" [24]. Aceeași problemă o ridicau monedele rusești care circulau în Principate. Primarul din Huși raporta, în martie 1867, că schimbarea cursului copeicii provoacă tulburări în circuitul monetar, întrucît „comercianții nu voesc a se primi (copeica), din care cauză s-au făcut un mare vălmășag în comerț" și cere să se dispună „cele de cuviință pentru a se cunoaște cursul fiecărui gologan" [25].

Primarul orașului Iași, D. Gusti, avertiza, de asemenea, Consiliul de Miniștri că „lipsa monedei mărunte la noi amenință liniștea" [26]. În același an 1867, comercianții din Piatra se plîng ministrului de interne, deoarece „astăzi omul cu bani în mînă suferă mari greutăți, neputînd cumpăra cele necesare pentru hrană din cauza schimbului" [27].

Proiectul de lege prezentat spre dezbatere Camerei avea în vedere tocmai rezolvarea acestei grele situații create în țară de lipsa unui sistem monetar național, în adoptarea lui fiind deopotrivă interesată moșierimea producătoare de mărfuri, burghezia comercială, micii producători, țăranii. Sistemul monetar național exprimă în același timp aspirația către independență și către o economie modernă.

Legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monedelor naționale a fost votată de Cameră la 29 martie, de Senat la 6 aprilie și promulgată la 22 aprilie 1867 [28].

Deși atît raportul Comisiei financiare a Camerei, prezentat de D. A. Sturdza, cît și discuțiile deputaților au subliniat inconvenientele bimetalismului, legea adopta sistemul monetar decimal metric al Uniunii țărilor latine, al cărui principal reprezentant era Franța, care prin gradul înalt de dezvoltare al economiei sale ocupa o poziție proeminentă în Europa. Adoptarea acestui sistem a fost generată și de rațiunea lărgirii legăturilor economice și comerciale cu o seamă de țări din Apus, mizîndu-se pe un sprijin efectiv în neutralizarea opoziției turcești.

---

23 Ibidem.
24 Ibidem.
25 Ibidem.
26 Ibidem.
27 Ibidem.
28 „Monitorul oficial", nr. 74, 89 și 95/1867; I. C. Băicoianu, *op. cit.*, p. 272—277; G. Zane, *Problema monetară si reforma de la 1867*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 30—45; Bucur Țincu, *Aspecte ale elaborării legii de la 1867*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 59—75; C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, p. 147—214.

Proiectul prevedea ca unitate monetară leul, împărţit în 100 de bani, monedele române de aur fiind cele de 20, 10 şi 5 lei, cele de argint fiind de 2, 1 şi 0,50 lei, iar cele de aramă de 1, 2, 5 şi 10 bani. Articolul 9 al legii prevedea fabricarea „mai întîi a monedei de aramă, de a cărei circulaţie se simte imediata necesitate. Monedele de argint şi de aur se vor fabrica şi pune în circulaţie îndată ce mijloacele financiare vor permite". Acest articol a fost viu discutat şi comentat în dezbateri. Cezar Bolliac îl combate, cerînd ca, cel puţin simbolic, pe lîngă moneda de bilon, să se bată 1 000 de bucăţi de monede de aur care să fie trimise în străinătate demonstrativ, căci „suveranitatea poporului se micşorează cînd n-are dreptul de a bate monede în metaluri nobile sau preţioase [...] dreptul de a bate moneda de aramă atestă o suveranitate; dreptul de a bate monedă de aur şi argint atestă o suveranitate şi mai mare" [29]. Acest punct de vedere este sprijinit şi de V. Boerescu, care mai adaugă faptul că „leul nu poate deveni monedă decît de aur şi de argint şi oricît de multă aramă vom fabrica nu vom putea avea leul monetizat... ", subliniind că „numai atunci cînd vom avea un etalon fix, vom putea scăpa de schimbările periodice şi neprevăzute în valoarea cursului monedelor [30]".

Articolul 10 al aceleiaşi legi a atras, de asemenea, lungi discuţii. El va implica în anii viitori un lung şir de tratative diplomatice, întrucît hotăra ca monedele să poarte pe o parte armele ţării, iar pe alta, valoarea lor şi anul. La obiecţiile lui Bolliac şi ale altor deputaţi, care propuneau ca pe faţa monedei să fie imprimată efigia domnitorului drept semn al suveranităţii, ministrul de finanţe — fiind la curent cu toate piedicile puse de Poartă, care abia recunoscuse dreptul de a bate monedă de aramă fără însemn turcesc — evită un răspuns direct, arătînd că şi guvernul este preocupat de această problemă : „Credeţi că, atunci cînd guvernul va găsi oportun şi va avea mijloace, nu va tăia aceasta monedă?". Şi mai departe adaugă că nu este vorba de a afirma suveranitatea prin efigii şi medalii, ci de a o asigura prin alte acte politice, ca desfiinţarea jurisdicţiei consulare, întărirea armatei, modernizarea justiţiei şi a administraţiei [31]. În fine, alte articole ale legii fixau cursul monedelor străine de aur şi argint şi data pînă la care acestea vor avea putere legală de circulaţie. Tabelele anexe indicau modul de transformare a leilor vechi în lei noi, şi invers. Se stabilea apoi că numai monedele ţărilor care făceau parte din Uniunea latină (Franţa, Italia, Belgia, Elveţia) fabricate după acelaşi sistem monetar vor putea fi primite la toate casele publice, la fel ca moneda ţării.

Fabricarea monedelor urma să se încredinţeze prin licitaţie unei firme străine. Încă de la începutul anului 1867 statul român primeşte oferte. Astfel, la 3/15 februarie 1867, financiarul francez Manessis cerea Camerei legiuitoare, în numele bancherilor Zamoyski din Paris şi Jean Baptiste Blanchet cu sedii la Paris şi Londra, concesiunea pentru un milion kg monedă bilon [32]. Tot în prima parte a anului se gravează în Belgia patriţele, matriţele, ştampilele şi ponsoanele pentru monedele de

---

[29] „Monitorul oficial", nr. 74 din 1/13 aprilie 1867, p. 446, col. 1 şi 2.
[30] Ibidem, col. 3.
[31] „Monitorul oficial", nr. 75 din 2/14 aprilie 1867, p. 451, col. 1.
[32] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 54/1867, f. 224.

bronz de 1, 2, 5 şi 10 bani [33]. Se pare însă că ofertele făcute de firmele Wat şi Heaton din Birmingham au fost mai avantajoase, deoarece în 17/29 iulie 1867, Banca României încheie convenţia cu acestea din urmă [34].

În această perioadă ia fiinţă şi Serviciul de priveghere al guvernului României pentru fabricarea monedei naţionale, delegaţi din partea ţării fiind desemnaţi comisarul Nicca la fabrica J. Wat din Soho (lîngă Birmingham) şi Effingham Grant la fabrica Heaton [35]. La început, monedele de 2 şi 5 bani au fost executate la fabrica Wat, iar cele de 1 şi 10 bani de firma Heaton. Fabricarea monedei de bronz a mers destul de repede. Primul transport ajunge la Rusciuk în 27 noiembrie 1867 [36], însă greutăţile întîmpinate la trecerea Dunării amînă sosirea sa în ţară, pînă la 5/17 februarie 1868.Evenimentul deschiderii întîiului transport are loc la Ministerul Finanţelor într-un cadru festiv, la care participă cu emoţie reprezentanţi ai ministerului, Camerei, Senatului etc. [37].

Dar calitatea execuţiei acestor monede, în special a celor de 2 şi 5 bani, nu a satisfăcut guvernul român. În telegrama adresată de ministrul finanţelor la 28 ianuarie/11 februarie 1868 lui Effingham Grant, se cerea luarea tuturor măsurilor „ca piesele de 2 şi 5 bani să se fabrice mai bine decît din întîiul transport" [38].

Aceeaşi nemulţumire se observă şi din scrisoarea din 30 martie 1868 adresată de Brătianu lui Effingham Grant în care arată: „Nu mai pot tolera fabricarea monedelor la Soho! Tot ce a fost bătut este detestabil, chiar şi fabricaţia de la Birmingham nu este satisfăcătoare, lăsînd mult de dorit. Aveţi grijă ca să fie mai bine bătute" [39].

Se pare însă că pe parcurs aceste lipsuri au fost remediate, întrucît în scrisoarea datată 16/28 mai 1868 trimisă delegatului Effingham Grant, din care reiese ca la acea dată fabricarea monedei române de bronz se încheiase, guvernul român îl felicita pentru maniera demnă de laudă în care şi-a îndeplinit misiunea, regretînd că nu poate aduce aceleaşi mulţumiri şi comisarului Nicca [40]. Din corespondenţa purtată de Ministerul de Finanţe cu reprezentanţii săi la Birmingham, mai aflăm că monedele sosite în transporturile următoare (şapte) se descarcă în diferite staţiuni de pe Dunăre, de unde mai apoi sînt distribuite în diferite puncte din ţară.

Atît necesităţile economice, cît şi cele politice de lărgire a autonomiei, impuneau însă rezolvarea totală a problemei, în sensul baterii monedei de aur şi argint, principale instrumente monetare, a căror emitere implica exercitarea integrală a dreptului regalian din partea guvernului român. Cu toate dificultăţile ivite, în special cele create de puterea suzerană, sub presiunea cererilor româneşti şi datorită sprijinului diplomatic al ambasadorilor Franţei şi Angliei la Constantinopol [41], Turcia face, faţă de firmanul din 1866, importanta concesie ca moneda de aur şi argint subdi-

[33] Ibidem, fond. Ministerul de Finanţe, dos. 238/1881 (inventarul Muzeului Monetăriei Statului).
[34] Ibidem, dos. 157/1868, f. 145.
[35] Ibidem, dos. 156/1868.
[36] Ibidem, f. 61.
[37] „Românul" din 7 februarie 1868; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 14.
[38] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanţe, dos. 156/1868, f. 273.
[39] Ibidem, f. 548.
[40] Ibidem, f. 908.
[41] Victor Slăvescu, *Recunoaşterea dreptului de a bate monedă. Acţiunea diplomatică a României în 1866—1870.*

vizionară să nu cuprindă în mod obligatoriu însemne turceşti, ci numai armele ţării, neadmiţînd însă efigia domnitorului fără însemn turcesc.

Ţinînd seama că, din punct de vedere formal, intransigenţa Turciei avea anumite limite care nu puteau fi forţate prin aranjamente oficiale, guvernele radicale din 1867—1868 s-au hotărît să forţeze mîna în această privinţă şi să creeze în domeniul monetar o politică a faptului împlinit. Acţiunea avea ca scop nu numai umplerea unui gol adînc resimţit în economia ţării, ci şi întărirea poziţiei domnitorului, demonstrînd prin aceasta scăderea influenţei suzerane.

În şedinţa din 6 iunie 1868, Adunarea deputaţilor aprobă propunerea semnată de Th. Mehedinţianu, Gr. Berindei, M. Kogălniceanu, M. Caracaş, Obedeanu, Căpit. Grigorescu etc., care menţiona că: „În urma adoptării în ţară a monedei după sistema decimală, conform Convenţiunii internaţionale din 1867 introducîndu-se numai moneda de aramă (bilon), se face în aceasta multe anevoinţe şi chiar pierderi; spre a evita în viitor aceste inconveniente şi a înlesni tranzacţiile, Camera acordă ministerului un credit de 500 000 lei noi pentru facerea de monede din argint şi aşezarea unui stabiliment de tăiat bani", invitînd şi autorizînd Ministerul Finanţelor să ia „măsuri grabnice pentru a fabrica moneta de argint de 50 bani, unu şi doi lei noi" [42]. În aceeaşi lună, iunie 1868, ministrul secretar de stat la Departamentul finanţelor, I. C. Brătianu, cerea aprobarea Consiliului de Miniştri pentru însărcinarea lui Effingham Grant „cu comandarea maşinilor trebuincioase pentru instalarea unui hotel de monezi, precum şi cu angajarea unui număr de lucrători special în această fabricare, şi pentru acordarea sumei de 1800 lei pentru cheltuielile de drum şi pentru diurnele sale" [43].

Se pare însă că preocuparea pentru comandarea maşinilor necesare viitorului „hotel de monezi" este ceva mai veche. Într-o scrisoare redactată la Birmingham la 10 martie 1868, comisarul Nicca cerea „să se transmită" banii pentru sigilurile şi presa pentru care anterioramente v-am raportat la Nr.... În curînd vor fi gata şi n-am cu ce le plăti" [44].

Localul destinat instalării stabilimentului de tăiat bani era palatul Mavrogheni de la bariera podului Mogoşoaiei [45], în care funcţionase un timp Şcoala de meserii [46], iar mai apoi Imprimeria Statului. Această clădire prezenta avantajul că era încăpătoare şi fusese de curînd reparată.

Prin jurnalul Consiliului de Miniştri din 10 august 1868 [47] se hotăra transformarea cancelariei Ministerului de Justiţie pentru „a se face loc în localul ocupat actualmente de Imprimeria Statului stabilimentului de tăiat monetă".

---

[42] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 416/1868, f. 174—175.

[43] „Monit. of.", nr. 148 din 2 14 iulie 1868.

[44] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanţe, dos. 156/1868, f. 641.

[45] *Monetăria Naţională, 10 ani de activitate. 1935—1945*, Monitorul oficial şi Imprimeriile Statului — Imprimeria naţională, Bucureşti, 1945, p. 13; Arhivele Statului. Acte comemorative şi de fundaţie, dos. 128/1912. În actul de înfiinţare a Muzeului Naţional din 17/30 iunie 1912 se menţiona: „Am pus pe locul fostei monetării a Statului şi al palatului Mavrogheni, temelia Muzeului Naţional".

[46] Arh. st. Buc., fond. M.A.I., „Monitorul of.", dos. 2/1866, f. 48—49; pentru lucrări de reparaţie făcute la Şcoala de meserii, vezi ibidem, fond. Ministerul de Finanţe, dos. 144/1876, p. 1.

[47] „Monitorul oficial" din 11/23 august 1868, p. 181.

Lucrările de mutare se tărăgănează și abia la începutul anului 1869 Adunarea deputaților aproba suma de lei 2 222 „pentru preîntîmpinarea cheltuielilor mărunte și transportul Imprimeriei din localul de peste bariera Mogoșoaiei la localul Șerban Vodă" [48].

Guvernul român comandă în mare secret — cum am mai amintit — ștanțele monetare cu efigia domnitorului. Această comandă a fost făcută numai pentru monedele de aur, care au și fost de fapt bătute, de probă, în număr mic, probabil în anul 1869 [49]. Aceste monede de probă conțineau formularea : *domnul romanilor*.

Părerea noastră este, de altfel, confirmată de răspunsul pe care l-a dat M. Kogălniceanu deputatului N. Ionescu la interpelarea făcută de acesta în Adunarea deputaților din noiembrie 1870 : „Iată, domnilor, cum s-au petrecut lucrurile : . . . s-a prezentat un proiect de lege pentru baterea monedei. În acel proiect se pune în locul efigiei domnitorului armele țării. Mulți deputați au văzut în aceasta impunerea mărcii țării în locul efigiei domnitorului care însemna suveranitatea deplină a țării, o concesie făcută guvernului otoman, și cînd [ministrul de finanțe] a fost interpelat a răspuns : « pentru Dumnezeu, nu mai ridicați această chestiune ; lăsați-o, lăsați-o după ce se va dobîndi principiul de a avea moneda » și numai așa domnul Bolliac care făcuse interpelarea împreună cu alții a consimțit să trecem înainte, după promisiunea . . . că la baterea monetei țara va reintra în dreptul său pe deplin. Și în adevăr, formele sau matricele de monetă făcută de ministrul Brătianu purtau efigia domnitorului" [50].

Deci Kogălniceanu confirma, numai la trei ani după desfășurarea evenimentelor, că în perioada ministeriatului Brătianu s-au comandat matrițele, fără însă ca să se bată monedă. Și mai clar în această privință este afirmația, în aceeași ședință, a lui Al. Golescu, cel mai în măsură să cunoască chestiunea baterii monedei : „Ca unul ce am participat la regularea acestei chestiuni, în tot timpul de la 1866, cînd mă aflam agent la Constantinopole, și pînă la 1869 și 1870, cînd s-a bătut moneda" [51].

La 16 noiembrie 1868, „guvernul roșilor", cum se numea pe atunci din cauza orientării sale de stînga (N. Golescu—I. Brătianu), a fost înlocuit de guvernul prezidat de principele D. Ghica, cu Alexandru Golescu, ministru de finanțe, în locul căruia agent la Constantinopol a trecut D. A. Sturdza.

S-a vorbit mult despre faptul că guvernul D. Ghica ar fi fost moderat, sugerîndu-se că a părăsit politica de intransigență față de Turcia. În realitate, politica de lărgire a autonomiei naționale, accentuată atît de puternic în anii 1867—1868, a continuat fără întrerupere, e drept adaptată unor condiții noi. Așadar lupta pentru moneda națională a fost continuată și ea, atît pe plan diplomatic, cît și în practică.

Ca ministru al finanțelor, Golescu nu aducea numai experiența sa diplomatică cîștigată ca agent al Principatelor la Constantinopol, unde tratase adesea chestiunea dreptului nostru monetar pe care-l avem *ab antiquo*, ci și un trecut de convingeri democratice, ca activ participant al revoluției

---

[48] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 430/1869.

[49] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 79 (scrisoarea lui Sturdza din 14/28 dec. 1868, din care rezultă că la acea dată monedele de probă nu erau încă bătute).

[50] „Monitorul oficial", din 24 nov. 1870, p. 2 133.

[51] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 164.

de la 1848. În acelaşi timp, nefiind înscris în nici un partid, acţiunile lui Golescu îşi păstrau independenţa politică. Iată ce spunea el însuşi referindu-se la activitatea sa din guvernul Ghica, în problema monetară: „Cînd am venit eu la guvern, am găsit această chestiune într-o situaţiune, aş putea zice, de fapt împlinit. Onor domnul Brătianu, care-mi dedese instrucţiunile cuvenite pentru aceasta şi păşise la executarea acestei patriotice cugetări, comandase matricele cu efigia domnitorului, pe care matrice eu le-am găsit înfiinţate cînd am venit la minister; şi nu am crezut că ar fi patriotic să critic şi să lepăd ceea ce am găsit bine făcut de predecesorul meu. Dacă am luat măsură bună, am socotit că ar fi mai bine să-l urmez pe acea cale" [52].

Pentru reglementarea circulaţiei monetare pe plan intern, în întreaga ţară se continuă distribuirea monedei mărunte de bronz sosite din Anglia, se imprimă şi se multiplică tabele cu noul curs al monedelor, făcîndu-se astfel cunoscut publicului cursul statuat de la 1 ianuarie 1868 [53], se iau măsuri împotriva celor care încalcă legea.

Pe de altă parte, după evacuarea Imprimeriilor Statului din clădirea destinată viitoarei monetării, se începe aducerea maşinilor comandate în străinătate şi angajarea de specialişti. Operaţia continuă în tot cursul anului 1869 [54]. I. Cândescu, un tînăr inginer român care studiase timp de patru ani ca bursier în Franţa, la Şcoala imperială de mine (1865—oct. 1868) [55], este trimis pentru a se perfecţiona în tehnica baterii la monetăria franceză [56]. În acelaşi timp, ministrul finanţelor, Al. Golescu, pregăteşte proiectul unei noi legi monetare, pe care o prezintă spre dezbatere în Adunarea deputaţilor la 1 iunie 1869 [57], cu următoarele prevederi mai importante: „Pentru completarea noului sistem monetar se autoriza guvernului a contracta pentru baterea monedei naţionale în unul din otelurile de monedă ale staturilor care au subscris Convenţiunea monetară din 23 decembrie 1865". „Concesiunea se va acorda prin licitaţiune publică cu oferte sigilate şi pentru o sumă de 25 000 000, monedă divizionară de argint. Emisiunea monedei de aur se va mărgini deocamdată în suma de 25 000 000". „Bucăţile de monedă divizionară de argint se vor bate în proporţiile următoare: 20% din total în bucăţi de 2 lei, 50% în bucăţi de 1 leu, 25% în bucăţi de 0,50 bani şi 5% în bucăţi de 0,20 bani". „Cheltuiala ce urmează a se face cu baterea monedei de aur şi cu transportul totalei monete în ţară se va imputa asupra primei cuvenite guvernului pentru confecţionarea monedei divizionare de argint...".

Dar, la numai patru zile după depunerea proiectului, datorită conjuncturii internaţionale, acelaşi ministru se vede nevoit să amîne discutarea lui „pînă la a doua stăruinţă a domniei sale" [58].

Tratative lungi şi pasionante sînt angajate cu puterea suzerană şi reprezentanţii statelor garante, pentru obţinerea dreptului de a bate

---

[52] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 166.
[53] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanţe, dos. 156/1868, f. 2.
[54] Ibidem, fond. Ministerul Agriculturii, Servicii Bunuri Mici, dos. 39/1869.
[55] Ibidem, fond. Ministerul Culturii şi Instrucţiunii, dos. 311/1867, f. 156, dos. 671/1868.
[56] „Informaţiunile bucureştene" din 26 februarie 1870, p. 69.
[57] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 434/1869, f. 101.
[58] Ibidem.

monedă fără însemn turcesc, dar cu efigia ca semn al suveranității de stat.

În decembrie 1868, D. A. Sturdza, agentul țării la Constantinopol, a primit misiunea să prezinte o probă din monedele ce se vor bate și să ceară avizarea fabricării lor. Din studierea corespondenței rezultă că aceste probe nu s-au executat decît la începutul anului 1869. Apreciem că probele pentru monedele de aur au fost bătute după 28 februarie a acelui an, cînd Sturdza obținuse, atît de la Aali Pașa, cît și de la ambasadorii Franței și Angliei, aprobări verbale. Remanierea cabinetului turc și moartea lui Fuad Pașa au amînat însă discutarea problemei. Dintr-o scrisoare adresată la 16/28 martie domnitorului de către I. Strat — agentul diplomatic al României la Paris — rezultă că guvernul român îl însărcinase de cîtva timp să ceară guvernului autorizația de a se bate la una din monetăriile franceze monede cu efigie pentru Principatele Române, însumînd 25 000 000 de franci [59]. Intenționînd ca în prealabil să afle mai exact poziția Turciei, guvernul francez amînă însă răspunsul. Pe de altă parte, Franța nici nu era prea interesată în baterea monedei române de argint, întrucît, potrivit legii din 1867, cele cinci țări din Uniunea monetară latină aveau posibilitatea să-și plaseze la noi monedele de argint (metal depreciat), realizînd în felul acesta diferența dintre valoarea legală mai mare și valoarea reală mai mică [60]. Cu toate acestea, insistențele guvernului român concretizate în demersurile lui Strat și rezolvarea problemei avansau cînd guvernele din Viena și Pesta află despre apariția monedelor de aur românești purtînd efigie și titulatura de „domn al românilor" și despre tratativele duse cu guvernul Franței. Din scrisoarea lui Sturdza datată cu 1/13 iunie 1869 reiese că acestea reacționează, făcînd, pe de o parte, cunoscut Parisului cît de dezagreabil le este să vadă circulînd monede cu această titulatură, iar pe de altă parte cerînd explicații la Constantinopol [61].

În audiența acordată la 7/19 iunie, marele vizir Aali Pașa comunică lui Sturdza că hotărîrea guvernului turc este aceea de a se respecta legea din 1867 [62].

În același timp, în scrisoarea din 18 iunie 1869, adresată primului ministru Ion Ghica, I. Strat referă convorbirea sa cu marchizul La Valette în legătură cu baterea monedelor în Franța, în cadrul căreia acesta îi comunică protestul Turciei : "Poarta a recunoscut Principatelor dunărene dreptul de a bate monedă în termenii promulgați de legea guvernului român care introducea sistemul decimal. Or, această lege zice expres că monedele au pe o parte armele țării, iar pe cealalaltă valoarea monedei în grame. Autorizația dată recent prin firman imperial Principatelor n-a avut în vedere decît stricta aplicare a legii sus-menționate. Guvernul imperial află acum că guvernul princiar vrea să bată monedă cu efigia prințului Carol ca prinț al românilor, proiect contrar autorizației dată de Poartă și a legii sus-menționate. Prințul Carol, în perioada recunoașterii alegerii sale de către sultan, s-a angajat formal, printr-o scrisoare către sultan, să respecte scrupulos toate legăturile care unesc Principatele

[59] Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 43/1869.

[60] C. C. Kirițescu, *Sistemul de la 1867 și Uniunea monetară latină*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 92; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 96—97.

[61] *Ibidem*, p. 101.

[62] *Ibidem*, p. 103.

cu Poarta și de a nu uza de dreptul regalian, din care acela al baterii monedei face parte, decît în limite trasate prin autorizații speciale care se pot da ulterior. Guvernul otoman fiind informat că guvernul român, pentru a da curs proiectului său, a făcut demersuri pe lîngă guvernul imperial pentru a obține autorizația de a bate monedă în condițiile sus indicate la monetăria imperială, subsemnatul ambasador cred de datoria mea să protestez contra demersurilor și să rog pe Excelența sa să anuleze o asemenea cerere" [63].

Urmarea este că Franța nu mai vrea să fabrice moneda, ceea ce îl determină pe Strat să propună guvernului român executarea acesteia în Anglia sau Belgia, acțiune ce prezintă avantajul unui preț mai puțin considerabil.

Aceeași propunere o face și domnitorului în scrisoarea din 24 iunie 1869 [64], cerînd instrucțiuni. Cu același prilej își exprimă părerea că, la ultima protestate a Turciei, „cuvîntul de ordine a fost dat de Viena".

Mai tîrziu, relatînd drumul greu parcurs de statul român pentru deținerea dreptului său, Mihail Kogălniceanu arăta că pînă și Prusia, care făcea parte din țările ce sprijineau guvernul român, a protestat, întrucît „principele României, fără prealabilă înțelegere cu Poarta, s-a hotărît a bate monedă, ceea ce este contrar relațiilor sale de vasal" [65].

Cu toate piedicile și opozițiile, guvernul român nu a dat înapoi. Propunerea lui Strat este acceptată și, în același an, așa cum aflăm din registrul-inventar al Muzeului Monetăriei Statului [66], în Belgia se execută patrițe, matrițe, ștampile, ponsoane pentru moneda de 50 de bani și în Anglia, același utilaj pentru monedele de argint de 2 lei, 1 leu și 50 de bani.

În același timp, I. Cândescu cere, la 3 iunie 1869, permisiunea de a face analiza tuturor tipurilor de monedă care circulă în țară, atît pentru a constata adevărata lor valoare, cît mai ales pentru alegerea celor mai avantajoase spre demonetizare.

Această propunere este făcută în urma dorinței exprimate de ministrul finanțelor „ca să se fabrice îndată ce va fi cu putință, spre încercare, la Otelul național de monetă, vreo 100.000 de franci argintu din monetele ce circulă în țara noastră" [67].

Toată această perioadă este marcată de continuarea tratativelor diplomatice cu țările europene și Turcia. Din întrevederile pe care le are ministrul de interne, M. Kogălniceanu, la Pesta și Viena, cu ocazia călătoriei sale în Occident (iunie—iulie 1869), se desprinde ideea că, dacă în loc de inscripția „Principele Românilor" pe monedele Principatelor cu efigia domnitorului s-ar imprima „Prințul României", atît premierul Andrassy, cît și cancelarul Beust nu ar mai avea nimic de obiectat [68]. În trecere prin Constantinopol — octombrie 1869 — „premierul Andrassy

[63] Biblioteca Centrală de Stat, arh. Brătianu, dos. L 1/25, 1869.
[64] Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 61/1869.
[65] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 179; „Monit. of." 25 noiembrie/7 decembrie 1870.
[66] Arh. st. Buc., fond Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881.
[67] Ibidem, dos. 46/1869, f. 36.
[68] *Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie, par un témoin oculaire*, vol. I, București, Imp. de l'Indépendance Roumaine, Place du Théâtre National, 1894, p. 179—180, col. 1 și 2.

repetă această afirmație lui Sturdza, adăugînd că Ungaria dorește să evite orice prilej de neînțelegere cu România [69].

În memoriile regelui Carol I găsim următoarea însemnare din 12 24 iunie: „Prințul acordă cîteva ore unui abil gravor din Berlin pozîndu-i pentru a-i grava profilul pentru monede" [70].

Și, într-adevăr, Kulbrich este angajat pentru suma de 6 947,46 lei să graveze matrițele, patrițele, ștampilele și ponsoanele pe care le execută la Berlin, în anul 1870, pentru monedele de argint de 1 leu, 50 de bani și pentru monedele de aur de 20, 10 și 5 lei [71].

În decembrie 1869, Camera deputaților reia în discuție, pe secții, proiectul pentru baterea monedei de aur și argint, depus în iunie același an și căruia în secția a VII-a, i se aduc unele modificări, printre care și mențiunea „a bate în țară moneda de aur și argint sau în caz de imposibilitate urmează ca în proect" [72].

Ultima modificare se bizuia pe faptul că, între timp, lucrările de instalare a mașinilor la „Hotelu național de moneda" erau pe sfîrșite.

La 2 februarie 1870 guvernul Ghica, după o serie de completări și remanieri, demisionează, fiind înlocuit cu guvernul Al. Golescu, care continuă aceeași politică monetară.

Lipsa de aprobări nu mai poate împiedica voința națională. La 24 februarie 1870 se inaugurează[73] ostentativ „hotelul de monetă" care în prezența capului statului, a numeroși demnitari și a publicului entuziast bate primele monede românești în țară, cu efigia „*Carol I*" și inscripția „*domnul Romaniei*".

Iată cum comentează ziarele vremii acest mare eveniment: „Astăzi 24 februarie la ora 10 dimineața („Monitorul oficial al României" din 25 februarie — 9 martie 1870) s-a făcut inaugurarea otelului de monetă în prezența M. S. Domnitorului. Înalte autorități civile și militare, precum și un public numeros, au asistat la această sărbătoare a statului român, baterea monedei românești, testimoniu de autonomie reaflat în pulberea secolelor".

Ziarul „Informațiunile bucureștene" din 26 februarie 1870, într-un articol redactat de V. A. Urechia, face cunoscut cititorilor că „mașinile funcționează și piese de un leu nou de argint și caroli de 20 lei de aur începură a curge cîte 60 — 70 pe minut, la admirarea publicului prezinte și spre recunoștința țării", adăugînd: „... după atîția secoli, România revendică dreptul său de suverană națiune: baterea de monedă". Din acest paragraf, care subliniază, pe lîngă entuziasmul general, și tehnica de batere, observăm că monetăria din București se situa la un nivel tehnic destul de ridicat (raportul comisarului Nicca din 15 februarie 1868, relatînd despre baterea monedelor de aramă în Anglia, menționa că la fabrica Heaton din Birmingham se imprima o piesă pe secundă, iar la fabrica Wat peste 120 de piese pe minut) [74]. Alte ziare însă critică stamparea, compoziția aliajului, precum și noua titulatură. Ziarul „Trompeta Carpaților", într-

---

69 V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 120—121.
70 *Notes sur la vie...*, vol. I, p. 181, col. 1.
71 Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881.
72 Ibidem, fond. Parlament, dos. 434/1870, p. 123.
73 Arh. st. Buc., fond. M.A.I., Comunale, dos. 3 488, f. 4, 5.
74 Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 413.

un articol redactat de C. Bolliac şi N. Basarabescu, în 26 februarie 1870 insera : „...primele bucăţi ieşite s-au răspîndit îndată un număr oarecare în piaţa Bucureştilor, şi acestea au fost primite cu cea mai mare bucurie, cu entuziasm am putea zice, văzînd fiecine reîntoarcerea la splendoarea veche a statului român în acest important punct". În continuare, autorii exprimă îndoieli în legătură cu compoziţia metalului, de remarcat fiind şi atitudinea lor antidinastică. „Ne credem datori să mai repetăm ceea ce am spus altădată, că numai 11 februarie a fost cauza de s-a amînat cu cîţiva ani circulaţiunea monedei naţionale în ţară, pentru că din această monedă se afla şi adus primul transport bătut în străinătate cu efigia lui Vodă-Cuza care se păstra în visteria ţării şi era gata a se da în circulaţie".

Ziarul „Românul", sub redacţia lui Eugen Carada, din 27 februarie 1870 saluta cu acelaşi entuziasm şi bucurie baterea monedei naţionale, dar observă că „stamparea monedei este slabă", cerînd a se face altă matriţă.

Observaţiile ziarelor erau justificate, aşa cum va remarca mai tîrziu şi C. Moisil : „Piesele au reliefurile prea joase, iar bătaia prea slabă"[75].

Cu toate aceste carenţe, baterea monedei româneşti la Bucureşti reprezenta o realizare de prestigiu pentru tînărul stat român.

Proiectul de lege de la 26 februarie 1870 pentru baterea monedei naţionale sublinia o dată mai mult hotărîrea guvernului de a merge pe această cale.

Poarta reacţionează energic. Scrisoarea adresată lui Carol la 10 aprilie 1870, în numele sultanului, de către marele vizir Aali Paşa este categorică : „Alteţa voastră Serenissimă va înţelege că Sublima Poartă nu poate rămîne indiferentă în prezenţa unui atare fapt şi îndeplinesc o datorie penibilă protestînd împotriva acestui act ilegal în numele Majestăţii sale Imperiale Sultanul. Guvernul Imperial se găseşte deopotrivă în situaţia de a declara noua monedă bătută la Bucureşti ca fără valoare şi de a interzice circulaţiunea ei în Imperiu"[76].

Domnul, urmînd sfaturile lui Keyserling şi Andrassy, caută să aplaneze conflictul, ce se contura, printr-o scrisoare, datată 8/20 iulie 1870[77].

Silită de împrejurări, Poarta trebuie să tolereze de fapt ceea ce nu recunoştea de drept.

Activitatea monetăriei din Bucureşti nu putea să rezolve dintru început nevoile circulaţiei monetare, aceasta fiind doar un început modest. Haosul monetar a fost îngrădit, dar nu lichidat ; casele de schimb de monede au continuat să existe. Statul român este nevoit să comande o parte din monedele sale în străinătate.

În martie 1870, ministrul secretar de stat la Departamentul finanţelor, I. A. Cantacuzino, prezintă un nou proiect privind fabricarea monedelor pentru monede de aur şi argint divizionare române, în care „se autoriza Ministerul de Finanţe a comanda în unul din hotelurile monetare din străinătate fabricarea a 25 milioane de lei în rondele de argint repărţite în piese de doua lei, un leu, 50 bani şi 20 bani şi osebitu 2 milioane lei în rondele de auru repărţite iara şi in piese de 20, 10 şi 5 lei spre a se bate în

---

[75] C. Moisil, *Înfiinţarea Monetăriei Statului din Bucureşti*, în „Cronica numismatică şi arheologică", nr. 11–12 (1922), p. 72.
[76] Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 67/1866.
[77] Ibidem.

hotelu naționale de monedă din București". În articolul III se arăta că tipul acestor monede „vor fi identicu cu acele alu monedelor de auru și de argintu ce s-a bătut de probă în hotelu de monedă din București în anulu curent" [78].

Dintr-o scrisoare trimisă de domn ambasadorului Franței la Constantinopol, Bourée, datată 4/16 mai 1870, reiese că acestea au fost bătute în Franța : „Simt nevoia să vă mulțumesc pentru intervenția dumneavoastră pe lîngă Sublima Poartă în afacerea noilor monede care s-au fabricat recent în Franța și s-au pus în circulație în țară" [79].

Scrisoarea a fost dusă lui Bourée de către Strat, trimis de guvernul român la Constantinopol pentru a negocia din nou problema dreptului de batere în condițiile legii din februarie 1870. Situația nu se rezolvă nici în anii următori. Greutățile întîmpinate din partea puterii suzerane în timpul tratării problemei baterii de monedă la monetăria din Bruxelles determinau în anul 1872 pe delegatul român să sfătuiască guvernul ca în Belgia să fie comandate numai rondelele, iar imprimeria să aibă loc în țară [80].

Deși după 1870 protestele Turciei sînt din ce în ce mai slabe, ele constituie totuși o piedică în rezolvarea problemei circulației bănești. Numai cucerirea independenței naționale din anul 1877 și înființarea institutului național de emisiune — Banca Națională — au putut să creeze condiții pentru formarea unei circulații bănești elastice, care să facă față unor nevoi crescînde ale economiei.

Cu toate acestea, evocarea evenimentului din februarie 1870 aduce din nou în fața urmașilor încununarea eforturilor generației de diplomați români care au marcat atunci o victorie politică împotriva puterii suzerane și au obținut un succes remarcabil pe calea afirmării suverane a statului român.

---

[78] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 454/1970, f. 262.
[79] Ibidem, fond. Casa regală, dos. 35/1870.
[80] Ibidem, dos. 5/1872, f. 3—4.

INVESTIȚIILE ȘI FINANȚAREA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

DE

NICOLAE MARCU

România s-a bucurat dintotdeauna de condiții naturale deosebit de favorabile pentru cultura plantelor și creșterea animalelor. Deși folosirea și punerea în valoare a acestor resurse, ca și a celor umane, în perioada dintre cele două războaie mondiale, a înregistrat deficiențe mari, totuși au fost înregistrate simțitoare progrese în privința dezvoltării forțelor de producție, a relațiilor capitaliste. Cu toate realizările din domeniul industrializării capitaliste, care au făcut ca în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial România să aibă o economie agraro-industrială, agricultura a continuat să fie ramura dominantă în economia națională.

Reforma agrară din 1921 a dus la o masivă restructurare a proprietății funciare, dînd impuls dezvoltării capitalismului în agricultură și în întreaga economie națională, accelerînd diferențierea de clasă la sate și adîncind contradicțiile social-economice în mediul rural.

Dacă o trăsătură de bază a agriculturii țării în anii interbelici a constituit-o caracterul predominant cerealier al acestei ramuri, îmbinarea culturii plantelor cu creșterea animalelor, a culturilor cerealiere cu cele de plante tehnice, leguminoase, de grădinărie, culturi horticole și pomicole etc. dezminte teza afirmată uneori, a unilateralității agriculturii țării noastre în anii 1919 — 1939.

Analiza structurii folosirii fondului funciar agricol cît și a producției agricole vegetale arată că, față de perioada antebelică, evoluția a marcat o creștere absolută și relativă a categoriilor superioare de folosință a pămîntului și deci o descreștere a categoriilor de folosință extensive prin excelență.

De asemenea, cu tot caracterul predominant extensiv al cultivării plantelor și creșterii animalelor, unele progrese au fost înregistrate, manifestîndu-se în anumite regiuni ale țării și în unele gospodării agricole, tendințe de intensificare. Insuficienta finanțare a agriculturii, posibilitățile

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 573 — 591, 1970.

restrînse de credit agricol, investiţiile în proporţii reduse în această ramură au contribuit însă în mod hotărîtor ca aceste tendinţe să nu capete amploare.

În plină contradicţie cu rolul şi locul important ocupat de agricultură în cadrul economiei naţionale a României capitaliste, cu toată însemnătatea hotărîtoare a investiţiilor în dezvoltarea agriculturii în perioada dintre cele două războaie mondiale, cheltuielile pentru crearea de noi fonduri fixe sau îmbunătăţirea celor existente efectuate în această ramură au fost deosebit de mici.

Deşi în privinţa inventarului de unelte şi maşini agricole din agricultura României s-au înregistrat unele progrese, investiţiile efectuate au fost reduse, iar comparaţia cu alte ţări scotea în evidenţă rămînerea în urmă a agriculturii României din acest punct de vedere.

Numărul maşinilor şi uneltelor agricole[1]
(mii bucăţi)

Denumirea	Anul	
	1927	1937
tractoare	3,2	4,6 *
locomobile	—	8,9
maşini de treierat (batoze)	12,7	19,2 *
,, ,, semănat	42,0	72,5
,, ,, secerat	55,0	86,3
,, ,, bătut porumb	—	151,0
trioare şi vînturătoare	—	152,8
greble mecanice	—	13,4
teascuri	—	103,2
zdrobitoare	—	65,3
pluguri	1.684,0	2.265,0
grape	1.099,0	2.066,0
rariţe	319,0	582,4
coase	—	3.266,0
seceri	—	5.436,0
lopeţi	—	2.741,8
furci	—	4.757,2
greble	—	3.695,4
sape	—	6.875,0
tîrnăcoape	—	889,6
topoare	—	3.853,0
care	—	1.039,0
căruţe	—	1.329,9

[1] „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", nr. 5 din mai 1936, p. 228; *La Roumanie agricole—Albume statistique*, Buc., 1927; *Statistica maşinilor şi uneltelor agricole pe anul 1937*, Buc., 1939, p. 3; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 339–340.

* Date din 1938; semnul — indică lipsa de date.

Rezultă din aceste date o sporire apreciabilă a inventarului de maşini şi unelte agricole în deceniul 1927 — 1937. Lăsînd însă la o parte faptul că această creştere s-ar putea, în parte cel puţin, datora faptului că „este pe deplin îndreptăţit să se bănuiască o îmbunătăţire a metodelor de înre-

gistrare statistică între cei doi ani la care se referă datele (1927 şi 1937)" [2], dar faţă de întinderea suprafeţelor cultivate, acest inventar era cu totul insuficient. Suprafaţa de pămînt ce revenea la o unealtă sau maşină agricolă era foarte mare. Astfel, în anul 1937, un plug revenea în medie la 5,9 ha teren arabil, o grapă la 6,5 ha, o semănătoare la 185,3 ha, un tractor la circa 3 000 ha, în acelaşi timp, o secerătoare revenea la 72,2 ha teren cultivat cu păioase, iar o maşină de treierat la 324,6 ha asemenea teren [3].

Este evident că numai gospodăriile mari moşiereşti şi ale ţărănimii înstărite posedau tractoare, locomobile, maşini de treierat, maşini de recoltat, semănători etc.

O mare parte din gospodăriile ţărănimii muncitoare nu poseda nici măcar un plug. Peste un milion din gospodăriile agricole, adică aproximativ 1/3 din numărul total, nu erau înzestrate cu plug.

De asemenea, chiar statisticile oficiale atrăgeau atenţia că, în interpretarea datelor privind inventarul agricol, trebuia să se ţină seama că o mare parte din acesta era primitiv sau de calitate inferioară: 1/3 din numărul total al plugurilor aveau grindeiul de lemn, 3/4 din numărul grapelor erau de lemn, din care foarte multe cu mărăcini, 2/5 din al rariţelor aveau grindeiul sau cadrul de lemn. Maşinile de treierat erau foarte vechi, prezentînd un grad avansat de uzură, căruţele şi, mai ales, carele erau în parte rudimentare, fiind confecţionate şi reparate mai mult de meşteşugarii satelor. Concluzia serviciului de statistică din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor era că ,,înzestrarea exploataţiilor agricole cu maşinile şi uneltele necesare constitue astfel o problemă capitală în acţiunea de ridicare a producţiei noastre agricole" [4].

Cît priveşte structura bazei energetice a agriculturii ţării, dominantă este folosirea energiei animale, cea mecanică fiind utilizată într-o proporţie mică. Dotarea în slabă măsură cu tractoare contribuia la menţinerea unui procent infim de mecanizare a agriculturii şi la nefolosirea într-o măsură mai însemnată a celorlalte maşini agricole (vezi tabelul de la p. 576).

Comparînd înzestrarea agriculturii României cu inventar cu aceea a altor ţări europene, rezultă o puternică rămînere în urmă a ţării noastre şi slabele investiţii în această ramură.

După cum se vede, în ceea ce priveşte numărul de locomobile şi de pluguri, agricultura României era ceva mai bine înzestrată decît alte ţări, dar atît în privinţa tractoarelor, cît şi al motoarelor fixe, maşinilor de treierat, semănătorilor, ocupa unul din ultimele locuri în cadrul ţărilor europene.

Este evident că producţia scăzută la hectar în România faţă de alte ţări îşi găseşte astfel una din cauzele importante. Situaţia era cu atît mai gravă, cu cît o bună parte din acest inventar existent în gospodăriile agricole din ţara noastră era în măsură apreciabilă învechit şi degradat.

Iată în cîteva cifre redată situaţia investiţiilor de capital în agricultura României, după părerile unor specialişti. Valoarea inventarului de maşini şi unelte — arăta dr. A. Cherdivăreanu în 1939 — era în România

[2] *Statistica maşinilor şi uneltelor agricole pe anul 1937*, p. 3.
[3] *Ibidem*
[4] *Ibidem*

Numărul de maşini şi unelte agricole la 100 ha teren arabil în diverse ţări [5]

Nr. crt.	Ţara şi anul înregistrării		Loco-mo-bile	Motoare fixe cu combus-tie internă	Trac-toare	Maşini de treierat (batoze)	Semă-nători	Plu-guri
1	2		3	4	5	6	7	8
1	Belgia	1930	0,50	0,35	0,11	2,71	2,36	22,3
2	Italia	1934	0,12	0,12	0,22	0,20	0,75*	6,3*
3	Irlanda	1929	0,11	4,77	0,15	2,00	9,99	53,7
4	Franţa	1929	0,09	0,66	0,11	0,88	1,41	—
5	Germania	1933	0,07	0,35	0,11	4,86	3,00	—
6	Cehoslovacia	1930	0,07	0,65	0,07	6,13	3,77	—
7	România	1935	0,06	0,08	0,03	0,10	0,30	15,2
8	Anglia	1931	0,04	1,49	0,38	—	—	—
9	Danemarca	1936	0,04	1,32	0,25	5,42	0,82	—
10	Elveţia	1929	—	5,43	0,22	5,92	2,17	—
11	Norvegia	1929	—	6,47	0,13	—	4,00	—
12	Austria	1930	0,03	1,01	0,04	5,93	1,37	—
13	Ungaria	1933	—	—	0,06	—	—	—
14	Bulgaria	1931	—	—	0,04	0,09	0,20	10,6

* Număr estimat: semnul — indică lipsa de date.

de 1 000 de lei la hectar, în Bulgaria de 2 000 de lei, în Polonia de 3 000 de lei, în Germania de 15 000 de lei, în Elveţia de 42 000 de lei — valoarea totală a acestui inventar pentru ţara noastră ridicîndu-se la circa 14 miliarde de lei[6]. Datorită însă gradului avansat de uzură, degradării şi necesităţilor de reparaţii, acelaşi autor socotea că mai trebuiau făcute investiţii — la inventarul existent — de peste 1 000 de lei la hectar, adică de 1,6 miliarde lei anual sau în total încă 16 miliarde de lei investiţii, pentru a se ajunge la un inventar relativ normal [7].

La aceasta însă mai trebuiau adăugate cota anuală de amortizare şi cota anuală de 8% pentru cheltuielile de reparaţii.

În consecinţă, *anual* trebuiau să se efectueze — faţă de situaţia inventarului agricol existent, de necesitatea de a-l reface şi completa în cel mult 10 ani — următoarele investiţii :

— pentru completarea stocului lei 1,577 miliarde
— pentru menţinerea stocului „ 1,792 „
— pentru reparaţii etc. „ 1,120 „

adică în total o investiţie anuală de circa 4,489 miliarde de lei. Realitatea era însă foarte departe de aceasta : „Dacă totalizăm încasările realizate

[5] Calculat pe baza tabelului din „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", nr. 3 din martie 1939, p. 279.

[6] Dr. A. Cherdivăreanu, *Agricultura şi industria naţională de maşini agricole*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", nr. 3 din martie 1939, p. 277—278.

[7] După părerea autorului citat, acest inventar trebuia să cuprindă : 10 000 tractoare, 25 000 batoze, 15 000 motoare fixe, 100 000 batoze, 400 000 maşini de semănat, 100 000 greble mecanice, secerători, cositori etc. (*ibidem*, p. 278). Ţinînd seama că se impunea o continuă intensificare a agriculturii noastre, autorul socotea că, într-o perioadă de 50 de ani (1940—1990), valoarea inventarului agricol trebuia să ajungă la circa 6—7 000 lei la hectar sau la o valoare totală de 90—95 miliarde lei. Ca atare, „. . .apare în toată evidenţa necesitatea organizării şi dezvoltării industriei proprii de unelte şi maşini agricole. În caz contrariu, tot exportul nostru ar fi consumat treptat de valoarea maşinilor agricole importate" (*ibidem*, p. 281).

de toate fabricile și reprezentanțele de unelte și mașini agricole, de atelierele urbane și rurale care se ocupă cu repararea inventarului agricol din țară, cred că ajungem la o cifră care poate atinge abia cifra anuală a cheltuielilor necesare de reparațiuni" — adică abia 1,1 miliarde de lei. Concluzia autorului era cît se poate de pesimistă : „Aceasta înseamnează că, din punct de vedere al inventarului tehnic agricol, agricultura noastră, departe de a progresa, contină consumarea, distrugerea inventarului rămas încă din timpul dinainte de război și puțin completat în perioada de înflorire pînă la 1930" [8].

Faptul că predominarea micilor gospodării țărănești constituia o frînă în dezvoltarea tehnicii și a unui inventar agricol superior era relevat pînă și de economiștii burghezi care, pe de altă parte, nu osteneau în a pleda cauza așa-zisei „superiorități a micii gospodării bazate pe muncă". Într-adevăr, dacă plugul, grapa, cultivatorul, tăvălugul, mașina de semănat, cea de tocat nutreț puteau fi procurate — într-o anumită măsură — de gospodăria țăranilor muncitori, tractorul, mașina de cosit, de treierat, de secerat și legat, prășitoarea mecanică etc. nu puteau fi cumpărate decît de marea gospodărie capitalistă, moșierească sau chiaburească. Ca atare, V. Madgearu era nevoit să conchidă: „Fapt este că pentru agricultura țărănească problema inventarului mort nu este încă rezolvată"[9]. Este evident că starea de sărăcire a marii mase a gospodăriilor de țărani muncitori constituie piedica principală în dotarea acestor gospodării cu inventarul necesar.

De aceea, întreaga discuție dusă de economiștii vremii (N. Cornățeanu, V. Madgearu, N. Georgescu-Roegen etc.) asupra rentabilității înzestrării micii gospodării țărănești cu inventarul agricol modern era pur teoretică și fără nici o aplicabilitate în practică[10].

Ca urmare a activității unor organizații monopoliste în industria metalurgică, ca și a menținerii de taxe vamale ridicate pentru importul uneltelor și mașinilor agricole, a crescut decalajul dintre prețurile mărfurilor agricole și cele produse de metalurgie, îngreuind mai mult posibilitățile de investiții. Dacă pentru unelte agricole ca sape, seceri, coase, fier de plug etc. gospodăria țărănească în anul 1940 trebuia să dea aproximativ de 3 ori mai multe produse agricole decît în 1913, costul ridicat al altor unelte și mașini constituia o barieră de netrecut pentru înzestrarea micilor gospodării [11].

Datele statistice existente în privința înzestrării cu mașini și unelte agricole și investiții se referă la întreaga țară și nu pot arăta situațiile specifice în diverse părți ale țării.

---

[8] Dr. A. Cherdivăreanu, în „Viața agricolă", nr. 2/1939, citat de A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România*, București, 1939, p. 156.

[9] V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Buc., 1940, p. 69.

[10] Deși susținători ai „trăiniciei micii gospodării țărănești", unii economiști erau siliți să constate că, în situația fărîmițării loturilor de pămînt arabil ale gospodăriilor mici țărănești, nu puteau să fie rentabile investiții importante în mașini și unelte agricole ; „a tinde către completarea inventarului unei mici gospodării, pînă la ultima unealtă — scria N. Georgescu-Roegen —, ar însemna să nesocotim importanța economică a amortizării investițiilor. Iată de ce socotim că, în cazul predominației proprietății de întindere redusă, micile exploatări n-ar putea beneficia de avantajele metodelor raționale de cultură decît numai prin diferite sisteme de asociație țărănești" (*Enciclopedia României*, vol. III, p. 343).

[11] Gh. Ionescu-Șișești, *Pentru ce nu progresează agricultura*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor", nr. 6 din iunie 1940, p. 618.

Într-adevăr, diferențe însemnate existau între regiunile țării în ceea ce privește volumul investițiilor în agricultură. Astfel, în înzestrarea cu unelte și mașini agricole, Transilvania și Banatul prezentau o situație mai bună decît celelalte regiuni ale țării, aici existînd multe gospodării care practicau o agricultură intensivă. În timp ce în Transilvania un plug revenea la 4,7 — 4,8 hectare, în celelalte regiuni revenea la 6,9 — 7 hectare. Un tractor, în medie, pe țară revenea în anul 1935 la circa 3 000 hectare teren arabil, în timp ce în unele regiuni, ca, de exemplu, în șesul Moldovei, revenea la 4 350 hectare, iar în șesul Dunării, unde existau moșii bine utilate, exista un tractor la 2 800 hectare.

În județul Arad, volumul investițiilor în ceea ce privește inventarul mort al gospodăriilor țărănești și moșierești era mai ridicat decît în multe din celelalte județe ale țării, de unde și un nivel mai accentuat de intensificare a agriculturii.

Numărul mașinilor și uneltelor agricole din județul Arad, raportat la 1000 ha teren arabil în 1930 [12]

Mașini și unelte agricole	Suprafața exploatației în hectare							
	0—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—500	peste 500
tractoare	0,02	0,03	0,04	0,11	0,15	1,00	0,22	0,04
locomobile și motoare	0,02	0,04	0,08	0,10	0,18	0,15	0,33	0,12
mașini de treierat (batoze)	0,10	0,11	0,13	0,25	0,22	0,30	0,29	0,18
mașini de semănat	0,93	2,01	2,98	2,35	1,35	1,18	1,25	0,45
secerători-legători	0,02	0,13	0,37	0,44	0,51	0,51	0,51	0,30
mașini de bătut porumb	0,61	1,35	2,03	1,39	0,81	0,81	0,56	0,20
trioare	0,10	0,22	0,48	0,54	0,50	0,48	0,85	0,18
pluguri	17,11	13,53	9,13	6,22	4,59	3,90	4,35	1,58
grape	16,36	12,74	8,48	5,53	4,04	3,03	3,20	1,10
rarițe	1,73	2,65	2,71	1,62	1,43	0,60	1,28	0,24
căruțe	18,68	14,97	9,52	6,75	4,57	4,21	4,49	1,10

Aceste date arată, pe de o parte, un nivel mai ridicat, în general, al înzestrării cu mașini și unelte agricole al exploatațiilor din acest județ decît media pe țară, iar pe de altă parte o înzestrare cu mult mai bună a gospodăriilor mari — în special cele cu peste 20 hectare. Cu deosebire, investițiile mai mari privesc înzestrarea cu tractoare, locomobile, batoze, trioare, mașini de semănat și secerători-legători. În același timp însă iese în evidență faptul că micile gospodării cu pămînt pînă la 5 ha și în parte cele cu 5—10 ha erau grevate de un inventar mare în pluguri, grape, rarițe, căruțe, folosite în condiții mai puțin judicioase decît în marile exploatații.

Deosebiri însemnate regionale în ceea ce privește înzestrarea gospodăriilor agricole cu unelte și mașini, ca, de altfel, și cu construcții pentru producția agricolă, au fost scoase în relief și de ancheta efectuată de echipele monografice studențești în 1938.

---

[12] *Recensămîntul agricol din 1930*, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Secția de studii documentare și statistică, Buc., 1933, p. 14.

Rezultatele acestor cercetări monografice ale echipelor studențești sînt cu atît mai prețioase, cu cît ne oferă o imagine a repartizării acestui inventar de unelte și mașini agricole pe categorii de gospodării țărănești, în funcție de suprafața de pămînt a gospodăriei. Aceste date scot o dată mai mult în relief puternicul proces de diferențiere în lumea satelor din anii premergători celui de-al doilea război mondial. În cadrul a 11 677 de gospodării agricole din 33 de sate, cercetate din diferite regiuni ale țării, situația era următoarea:

Repartizarea uneltelor agricole — pluguri, grape, semănători — în gospodării în funcție de suprafața de pămînt posedată [13]

Gospodărie cu pămînt în ha	Nr. de gospodării cercetate	La cîte gospodării revine un plug	La cîte gospod. revine o grapă	La cîte gospod. revine o semănătoare	La cîte ha arabile revine un plug	La cîte ha arabile revine o grapă	La cîte ha arbile revine o semănătoare
0	307	60,4	153,5	—	—	—	—
0,1— 1	2 087	9,6	17,6	416,8	2,2	4,1	95,9
1,1— 3	3 704	3,2	4,5	1 852,0	4,7	6	2 704,4
3,1— 5	2 307	1,7	2,1	209,7	4,9	6,1	620,1
5,1—10	2 332	1,3	1,5	50,7	7,2	8,2	283,8
10,1—25	841	1,0	1,3	15,0	11,2	13,9	157,4
peste 25	102	0,6	0,9	2,8	31,2	46,1	138,2
Total	11 680	2,1	2,6	74,4	7,2	9,0	255,4

După cum se vede, în gospodăriile pitice, cu pînă la 1 ha pămînt, numai una din zece posedă un plug, iar la gospodăriile țărănești cu pămînt între 1 și 3 ha numai trei din zece. Gospodăriile cu pămînt între 5 și 25 ha dispuneau, fiecare, de cîte un plug, iar cele cu peste 25 ha aveau, fiecare, circa 2 pluguri. Situația micilor gospodării țărănești în ceea ce privește dotarea cu grape și semănători era cu mult mai grea. Dacă ne referim la faptul, arătat de recensămîntul din 1930, că 33,5% din totalul exploatațiilor agricole din țară posedau pămînt între 1—3 ha, înseamnă că în linii generale o treime din gospodăriile agricole posedau un plug la mai mult de 3 gospodării, o grapă la mai mult de patru gospodării și o semănătoare la mai mult de 1 850 de gospodării. Se mai constată din aceste date că, cu cît gospodăriile anchetate erau mai mari ca suprafață de pămînt deținută, utilarea lor cu unelte era mai bună, creșteau posibilitățile de efectuare în mai bune condiții a muncilor agricole. În același timp, folosirea inventarului în marile gospodării era mult mai rațională și mai rentabilă decît în cele mici.

Analiza datelor acestei cercetări monografice scoate în evidență următoarele concluzii:

a) Din 11 680 de gospodării cercetate, numai 5 595 — deci mai puțin de jumătate — posedau plug, în ciuda faptului că suprafața de pămînt ce revenea la o asemenea unealtă (7,2 ha) era prea redusă pentru

[13] Institutul de științe sociale al României, *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara anului 1938. Ancheta sociologică*, vol. II, Buc., 1941, p. 32—43 și urm.

putinţa de lucru a plugului, ceea ce însemna că această investiţie era o sarcină prea mare şi apăsa asupra micii gospodării ţărăneşti.

b) De asemenea, terenul ce revenea la o grapă (9 ha) era prea mic, iar timpul de folosire în lucru prea scurt — deşi, numărul grapelor fiind mai mic decît al plugurilor, grăpatul nu desăvîrşea întotdeauna arătura.

c) Numărul maşinilor de semănat, o semănătoare la 74,4 gospodării sau la 255,4 ha, era prea redus faţă de necesităţi.

d) Numărul de gospodării la care revenea un plug şi o grapă scădea de la mica gospodărie agrară către cea mare, în timp ce numărul de hectare care revenea la aceste unelte creştea de la mica gospodărie către cea mare. Aceasta dovedea clar o mai rentabilă utilizare a acestui inventar mort de către categoriile de gospodării cu întinderi mai mari.

De mare importanţă din punctul de vedere al investiţiilor şi al problemei rentabilităţii este concluzia ce o tragem din aceste date: cu cît suprafaţa gospodăriei era mai mică, cu atît şi folosirea utilajului cu care era înzestrată devenea mai neeconomică. Cu drept cuvînt, s-a făcut observaţia că cifrele cu privire la suprafaţa de pămînt arabil ce revenea la o unealtă „arată modul în care gospodăriile mici şi mijlocii erau puse în alternativă sau de a nu cumpăra utilaj, sau de a se greva în investiţii nerentabile, dată fiind imposibilitatea folosirii raţionale chiar şi a unui utilaj mărunt (plug, grapă). Aceasta, bineînţeles, făcînd abstracţie de toate celelalte condiţii de inegalitate economică"[14]. În timp deci ce o mare parte din micile gospodării ţărăneşti erau lipsite de unelte agricole, cele care le posedau erau grevate de o sarcină grea din punctul de vedere al amortizării investiţiei. Cu mult mai bună din acest punct de vedere era situaţia gospodăriilor mari agricole, cu peste 10 ha, care foloseau în mod mai rentabil acest utilaj agricol. Acelaşi lucru se constată şi în ceea ce priveşte rentabilitatea investiţiilor în construcţii ce deserveau direct sau indirect procesul de producţie în agricultură.

Ieşea astfel încă o dată în evidenţă — împotriva celor ce susţineau teoria „superiorităţii micii gospodării bazate pe muncă" în agricultura României — că marea gospodărie agricolă era cu mult mai rentabilă decît mica gospodărie, deoarece putea folosi în mod mult mai judicios utilajul agricol. Mai mult: marea gospodărie agricolă putea folosi un utilaj superior celui al micii gospodării, existînd o diferenţă calitativă între tehnica marii exploatări agricole şi aceea a micii gospodării ţărăneşti.

Comentînd datele anchetei monografice din 1938, V. Madgearu constata cu privire, în general, la acest inventar de unelte şi maşini agricole şi, în special, la cel privind maşinile agricole: „Aceste constatări învederează că înzestrarea tehnică a agricultorilor mici cu suprafeţe de pînă la 10 ha în mod raţional — îndeosebi cu maşini de semănat, secerat şi treierat — nu este posibilă decît prin cooperaţie, abia de la 10 ha în sus constatîndu-se tendinţa şi putinţa individuală a agricultorului de a-şi procura inventarul agricol de care are nevoie"[15].

Situaţia arătată de cercetarea monografică din 1938 cu privire la investiţii în funcţie de mărimea gospodăriei agricole era de altfel confir-

[14] C. Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Buc., 1956, p. 58—59.
[15] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 74.

mată şi de o altă cercetare, întreprinsă de către secţia de economie rurală a ICAR-ului, care a cercetat un număr de 15 158 de exploataţii agricole.

Şi această cercetare scoate în evidenţă că, pe măsură ce exploataţia agricolă creşte, în genere scade valoarea inventarului la hectar, o reducere

Evaluarea inventarului agricol din 15 158 de exploataţii [16]

Suprafaţa de pămînt a exploataţiei (ha)	Nr. exploataţiilor studiate	Suprafaţa medie (ha)	Valoarea clădirilor (lei/ha)	Valoarea inventarului mort (lei ha)	Valoarea inventarului viu (lei ha)
0—3	3 716	2,07	15 236	1 542	2 682
3—5	4 174	4,29	8 228	1 016	1 945
5—10	4 151	7,27	6 569	871	1 559
10—25	2 571	10,99	5 261	975	1 297
25—50	360	34,16	4 393	1 069	1 000
50—100	106	68,50	3 705	1 253	730
peste 100	79	231,51	3 510	829	706

accentuată marcînd-o îndeosebi investiţiile în clădiri. Cheltuielile de investiţii cele mai ridicate la unitatea de suprafaţă le prezentau micile gospodării sub 3 ha. De remarcat că la aceste gospodării mici peste 50% din valoarea clădirilor era reprezentată de casa de locuit. În privinţa inventarului mort, de asemenea această mică gospodărie era grevată de investiţiile, proporţional, cele mai mari, deşi unui număr însemnat le lipsea inventarul strict necesar.

Interesul deosebit prezentat de acest studiu monografic îl prezintă faptul că au fost cercetate şi un număr de gospodării moşiereşti cu peste 100 ha. După cum se vede, tocmai în aceste mari exploataţii, investiţiile la hectar — atît în ceea ce priveşte construcţiile, cît şi în ceea ce priveşte uneltele, maşinile, vitele — erau cele mai mici în raport cu toate celelalte exploataţii.

În schimb, exploataţiile agricole mici cu pămînt pînă la 3 ha erau grevate de investiţii, proporţional, mult mai mari, atît pentru inventarul mort, cît şi pentru clădiri. Aceasta scotea în evidenţă superioritatea marii gospodării agricole faţă de cea mică, din punctul de vedere al investiţiilor.

Datele arătate mai sus privind unele aspecte ale investiţiilor de capital fix în agricultura României scot în relief faptul că, în perioada interbelică, cheltuielile destinate creării de noi fonduri fixe sau reconstruirii celor existente au fost mici în raport cu necesităţile dezvoltării acestei ramuri a economiei naţionale.

O situaţie asemănătoare a existat şi în ceea ce priveşte inventarul viu al gospodăriilor agricole.

Departe de a se progresa, pe întreaga ţară şeptelul a marcat în perioada interbelică un regres, iar acţiunile cu caracter economic ce au fost întreprinse s-au dovedit insuficiente, investiţiile efectuate fiind relativ mici. Astfel, între anii 1921—1938 a avut loc o scădere însemnată

[16] N. Cornăţeanu, *Cercetări asupra rentabilităţii agriculturii ţărăneşti*, Buc., 1935.

a efectivului de taurine, un spor al numărului cabalinelor, în timp ce efectivul de ovine şi porcine s-a menţinut [17].

Vom arăta aci cîteva date privind înzestrarea cu animale a gospodăriilor agricole spre a vedea măsura în care aceste investiţii grevau diversele categorii de întreprinderi agricole.

Statistica animalelor întreprinsă în anul 1935 a arătat următoarea repartizare a exploatărilor ţărăneşti, după numărul de animale.

Repartizarea gospodăriilor ţărăneşti pe categorii după numărul animalelor şi după mărimea exploatărilor în anul 1935 [18]

(în $^0/_0$ din totalul exploatărilor cu întinderea respectivă)

Numărul animalelor	Mărimea exploatării				
	0—1 ha	1—3 ha	3—5 ha	5—10 ha	peste 10 ha
1	2	3	4	5	6
Vite mari (trăgătoare şi vaci)					
0 capete	35,2	33,3	20,4	4,9	2,8
1 cap	27,6	25,3	19,8	7,0	3,7
2 capete	22,5	22,1	24,1	23,3	10,7
3—5 capete	14,2	18,9	34,9	62,0	62,5
peste 5 capete	0,5	0,4	0,8	2,8	20,3
Porci					
0 capete	60,2	53,8	46,6	39,8	30,8
1—2 capete	36,0	40,7	45,6	46,6	43,1
3—5 capete	3,1	4,6	6,5	10,7	16,5
6—20 de capete	0,7—	0,9	1,3	2,8	8,5
peste 20 de capete	—	—	0,3	0,1	1,1
Oi					
0 capete	64,8	52,8	42,3	35,4	30,8
1—2 capete	10,2	8,6	6,3	4,4	2,8
3—5 capete	13,6	18,6	18,4	13,8	7,5
6—20 de capete	10,7	18,5	30,3	40,2	39,1
peste 20 de capete	0.7	1,5	3,0	6,2	19,8

Rezultă din aceste date că un procent important din gospodăriile mici ţărăneşti, avînd pînă la 5 hectare pămînt, nu posedau vite mari, porci, oi şi că, cu cît aceste exploatări agricole erau mai mici, lipsa de animale se făcea simţită mai puternic. În acelaşi timp însă, tot gospodăriile mici ţărăneşti şi nu cele cu pămînt peste 10 hectare erau încărcate cu un inventar viu mai mare în raport cu posibilităţile lor de investiţii. Astfel, aproape 1/4 din gospodăriile cu 1—3 hectare şi cu 3—5 hectare posedau 2 vite mari, aproape 19% din cele cu 1—3 hectare şi 35% din cele cu 3—5 hectare întreţineau 3—5 vite mari.

În acelaşi timp, 18,5% din exploatările agricole cu 1—3 ha şi 30% din cele cu 3—5 ha aveau 6—20 de oi.

Aceste date scot în relief aceeaşi concluzie ce a reieşit din analiza investiţiilor privind inventarul de unelte şi maşini agricole al gospodă-

[17] *Anuarul statistic al României. 1939 şi 1940*, p. 450—451.
[18] *Statistica animalelor domestice pe anul 1935*, Buc., 1936, p. 32.

riilor : cele mici sufereau fie de lipsa acestui inventar viu, fie de o încărcare prea mare față de posibilitățile lor economice, deci erau grevate de investiții, proporțional, mult mai mari decît gospodăriile țărănești înstărite și cele moșierești. În schimb, în exploatațiile mari, cu pămînt mult, valoarea investițiilor la ha în inventar viu era mai redusă în raport cu celelalte exploatații, folosirea acestuia fiind mai economică, dovadă a superiorității marii gospodării agricole față de cea mică.

Cercetările economice privind rentabilitatea diverselor categorii de gospodării întreprinse în perioada interbelică au confirmat aceste concluzii. Studiul efectuat de secția de economie rurală a ICAR-ului privind 15 158 de exploatații agricole a arătat o valoare a inventarului viu invers proporțională cu mărimea exploatației.

Valoarea inventarului agricol viu din 15 158 de exploatații [19]

Mărimea exploatației	lei/ha
— 3 ha	2 682
3—5 ha	1 945
5—10 ha	1 595
10—25 ha	1 297
25—50 ha	1 000
50—100 ha	730
peste 100 ha	706

Astfel, datele arată că, cu cît exploatația agricolă era mai mare, valoarea la ha a inventarului viu era mai mică.

Este semnificativ faptul că autorul lucrării citate, împotriva evidenței scoase în relief de datele statistice, trăgea concluzia că, ”în lumina acestor cifre, proprietatea mică țărănească apare într-o situație mai favorabilă, iar critica îndreptată în contra ei apare cu totul nefondată ”[20]. Peste cîțiva ani numai, același autor trebuia să scrie : ”Una din criticile, de altfel întemeiate, aduse de socialiștii marxiști proprietății mici este risipa ce se face cu anumite grupe de capital, în special clădiri, mașini și vite de muncă . . . Exprimînd în indici valoarea inventarului mort la hectar, rezultă că marea proprietate peste 100 hectare are 47% mai puțin inventar la hectar decît modesta gospodărie țărănească sub 3 hectare, care, prin numărul ei, predomină. Cu toată această grevare de capital, țăranul nu seamănă cu mașina, ară uneori cu plug de lemn și nu posedă nimic din inventarul recomandat de tehnica modernă, suportînd însă un amortisment și o dobîndă mult mai mare la hectar ”[21].

Situația investițiilor în construcții care deserveau direct sau indirect producția agricolă a României era asemănătoare cu aceea a investițiilor în mașini, unelte agricole și animale. Valoarea la hectar a acestor investiții în clădiri era — cum au arătat studiile comparative ale Institutului internațional de agricultură din Roma — de ordinul a 100 de franci aur, pe cînd în țările Europei centrale ea era în jurul sumei de

[19] N. Cornățeanu, *op. cit.*, p. 95.
[20] *Ibidem*, p. 101.
[21] M. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, Buc., 1934, p. 54—55.

500 de franci aur la hectar[22]. Cea mai mare parte din investiţiile în clădiri din agricultura României era formată din locuinţele ţărăneşti şi numai o mică parte o formau investiţiile în grajduri, saivane, remize, hambare etc. Iată valoarea clădirilor la hectar în anul 1928—1929 în diferite ţări :

Valoarea investiţiilor în clădiri la ha în anul 1928—1929 în cîteva ţări europene[23]

Norvegia	2 582,24 franci aur la ha
Elveţia	2 620,05 ,, ,, ,,
Danemarca	1 028,16 ,, ,, ,,
Cehoslovacia	688,54 ,, ,, ,,
Finlanda	572,70 ,, ,, ,,
Polonia	495,56 ,, ,, ,,
Austria	441,96 ,, ,, ,,
România	115,26 ,, ,, ,,

Aşadar, România era ţara cu o valoare extrem de mică a investiţiilor în clădiri la hectar, în cadrul acestor ţări europene. Aceasta a contribuit la starea de înapoiere a creşterii vitelor, la proasta întreţinere a animalelor de muncă, la păstrarea în condiţii improprii a recoltelor de cereale etc.

Concluziile trase cu privire la investiţiile în maşini, unelte, vite etc. se impun şi în ceea ce priveşte cele din construcţii. Astfel, cu cît gospodăria era mai mică, volumul investiţiilor la hectar în clădiri era mai mare, valoarea clădirilor descrescînd cu întinderea exploataţiilor.

Valoarea clădirilor din 15 158 de exploataţii[24] (în lei/ha)

mărimea exploataţie	valoarea clădirilor
— 3 ha	15 236
3— 5 ha	8 228
5 —10 ha	6 569
10— 25 ha	5 261
25— 50 ha	4 393
50—100 ha	3 705
peste 100 ha	3 510

Contrar celor afirmate în genere de lucrările de specialitate, la gospodăriile mai mari de 3 ha, cea mai mare parte a investiţiilor o reprezentau cele efectuate pentru construcţii de hambare, grajduri, saivane, remize etc. şi nu pentru case de locuit. Astfel, cercetarea a 34 de gospodării din 7 comune situate în lunca Dunării, efectuată în anul 1937, a arătat că circa 55% din volumul investiţiilor în construcţii la aceste gospodării era reprezentat de clădirile destinate direct producţiei agricole.

Această cercetare confirma în acelaşi timp constatarea că volumul investiţiilor la ha în construcţii agricole scădea pe măsura creşterii exploataţiilor, diferenţele fiind deosebit de mari tocmai în privinţa acareturilor

[22] *Ibidem*, p. 46.
[23] A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 157.
[24] N. Cornăţeanu, *Cercetări asupra rentabilităţii agriculturii ţărăneşti*, p. 95.

destinate direct producției. Aceasta era o dovadă în plus în ceea ce privește superioritatea marii gospodării agricole față de cea mică. Ceea ce însă sublinia și mai puternic această concluzie era examinarea vechimii acestor construcții. Studiul efectuat de dr. Roman Moldovan

Valoarea clădirilor în 34 de gospodării din lunca Dunării[25]

mărimea exploatației	valoarea clădirilor (lei/ha)	
	case	Acareturi (grajduri porumbare etc.
3– 5 ha	6 054	8 414
5–10 ha	4 695	5 530
10–20 ha	3 502	3 490
media	4 750	5 811
% din valoarea clădirilor	45 %	55 %

în 37 de gospodării agricole din comuna Suseni, plasa Dîmbovnic, jud. Argeș, în anul 1939 a arătat că, în timp ce din 11 clădiri aparținînd proprietății moșierești de peste 100 ha, un număr de 6 aveau sub 10 ani vechime, una între 10–20 ani și 4 clădiri peste 20 de ani, din 30 de clădiri aparținînd proprietății de 1–3 ha, numai 8 aveau o vechime sub 10 ani, 9 clădiri între 5–10 ani și 13 peste 20 de ani. La gospodăriile analizate avînd 5–7 ha, toate aveau clădiri de peste 10 ani vechime[26]. În măsura — arăta autorul — în care gospodăriile foarte mici din această comună și-au reînnoit clădirile, au făcut-o nu din veniturile provenite din agricultură, ci din venituri anexe, din muncă la oraș etc.

Nici în celelalte domenii ale investițiilor în agricultura României situația nu era mai bună. Cum s-a mai arătat, cercetările științifice în domeniul agriculturii erau slab finanțate de către stat și în nici un fel de către proprietarii particulari. Aceeași situație era și în ceea ce privește lucrările de ameliorare a solului, investițiile de stat în ceea ce privește creșterea de cadre calificate etc.[27].

[25] Ing. Marin V. Banu, *Organizarea și rentabilitatea agriculturii țărănești în Lunca Dunării*, Buc., 1939, p. 34.

[26] Roman Moldovan, *Viața economică a comunei Suseni*, în „Sociologie românească", an. IV/1942, n. 7–12, p. 449–450.

[27] Iată numai cîteva date cu privire la investițiile în aceste domenii. Deși în perioada interbelică s-a desfășurat o bogată activitate de cercetare științifică de către savanți și oameni de știință în domeniul agriculturii, aceste lucrări nu găseau condiții prielnice de dezvoltare, iar rezultatele obținute nu-și găseau o aplicare pe scară largă în agricultura țării. În cadrul Institutului de cercetări agronomice (ICAR), înființat în 1928, s-a efectuat caracterizarea principalelor tipuri de sol, stabilirea gradului de fertilitate și aplicarea diferențiată a îngrășămintelor, studierea agrotehnicii principalelor plante de cultură în diferite zone, au fost create soiuri noi de grîu, porumb etc., au fost formați cercetători științifici de valoare etc.

În cadrul Institutului de cercetări zootehnice au fost de asemenea întreprinse valoroase cercetări științifice, în direcția ameliorării raselor de animale, combaterii unor boli contagioase. Toate aceste cercetări însă erau urmărite cu puțin interes, necoordonate, nestimulate de organele de stat. Se acordau prea puține fonduri din bugetul statului pentru asigurarea bazei materiale corespunzătoare unor asemenea cercetări. În condițiile agriculturii fărîmițate în loturi mici și

De aceea, economiştii vremii erau nevoiţi să facă constatarea acestor realităţi cu consecinţe extrem de grele pentru întreaga economie românescă :

„Dacă, pe lîngă aspectele lipsei de capital în gospodăriile agricole, adăugăm capitalurile necesare, după cum am arătat, pentru investiţii de ordin politic, cum este cazul refacerii drumurilor, construcţiei silozurilor, şcolilor de agricultură, irigaţiilor în stil mare, colonizărilor, plantaţiilor etc., cum şi capitalul necesar pentru o serie de întreprinderi particulare în legătură cu agricultura sau mai ales cu valorificarea produselor agricole, credem că nu am exagerat cînd am afirmat că *factorul minor în agricultura românească este capitalul sub orice formă*" [28].

Slabele investiţii în agricultura României erau urmarea şi a faptului că agricultura s-a bucurat de puţine credite din partea Băncii Naţionale şi a celorlalte bănci—gospodăriile ţărăneşti, în special, fiind aproape complet lipsite de posibilităţi de a obţine credite pe termen lung. Dacă lucrările de îmbunătăţiri funciare, amenajări şi drumuri, construcţii şi silozuri, finanţarea reţelei de învăţămînt agricol etc. trebuiau să fie efectuate din bugetul statului, alte cheltuieli de investiţii, ca cele necesitate de dezvoltarea creşterii animalelor, îmbogăţirea şi mărirea utilajului agricol, ridicarea de construcţii, amenajarea de plantaţii pomiviticole, procurarea de mijloace de transport etc., ar fi trebuit să fie efectuate de către gospodăriile agricole fie cu fonduri proprii, fie cu credite pe termen lung.

Examinarea pe ansamblu a investiţiilor efectuate în agricultura României în perioada interbelică în comparaţie cu alte state europene arată că, în ţara noastră, cheltuielile pentru crearea de noi fonduri fixe sau îmbunătăţirea celor existente au fost mici, situînd România pe o treaptă inferioară în raport cu statele cu o agricultură capitalistă dezvoltată.

---

ale înzestrării tehnice rudimentare a majorităţii gospodăriilor, aceste cercetări ştiinţifice nu-şi puteau găsi o aplicare pe scară largă şi care să ducă la rezultate simţitoare.

Lucrările de ameliorare s-au bucurat de foarte puţină atenţie. În întreaga perioadă interbelică au fost irigate abia 15 000 ha. Tot atît de puţină preocupare a existat şi pentru recuperarea terenurilor inundabile şi redarea lor agriculturii. Debitul inconstant al apelor în anumite perioade, în special al celor ce curg în zonele de cîmpie, dădea naştere la inundaţii păgubitoare. Prin construcţii de diguri şi prin lucrări de desecare în lunca Dunării, în cîmpia Tisei, în lunca Prutului, a Siretului inferior etc. se puteau scoate de sub inundaţii şi reda agriculturii peste 1 100 000 ha.

Cu toată marea însemnătate a agriculturii în economia naţională, învăţămîntul agricol era dintre cele mai slab dezvoltate ramuri ale învăţămîntului. În anul 1929, reţeaua învăţămîntului superior agricol cuprindea două academii de studii agronomice (Bucureşti şi Cluj), o secţie de ştiinţe agricole la Facultatea de ştiinţe a Universităţii Iaşi, o facultate de medicină veterinară la Bucureşti. Ca şcoli medii şi inferioare funcţionau 4 şcoli medii agricole, 46 de şcoli inferioare de agricultură de diferite specialităţi, 14 şcoli elementare de agricultură şi 18 şcoli de economie casnică. Prin legea din 1938, academiile de agricultură au fost transformate în facultăţi de agricultură în cadrul politehnicilor din Bucureşti, Cluj, Iaşi.

Profilul tuturor acestor şcoli nu era bine precizat şi se schimba de la un an la altul. Lipseau mijloacele materiale necesare înzestrării şcolilor de agricultură, lipseau într-o mare măsură cadrele didactice specializate şi manualele didactice. În anul şcolar 1938/1939, numărul elevilor înscrişi în învăţămîntul agricol de grad inferior nu a depăşit cifra de 4 279 de elevi, iar cel al absolventilor abia 1 080. Într-o perioadă de 26 de ani, între cele două războaie mondiale, au fost pregătiţi abia 4 107 ingineri agronomi şi medici veterinari, adică 195 de specialişti cu studii superioare în medie pe an. În anul 1938, pe întreaga ţară revenea un inginer agronom la 12 500 ha teren agricol. În aceste condiţii, producţia agricolă era în mare măsură lipsită de ajutorul calificat pe care îl puteau da cadrele de specialitate.

[28] A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 160.

Astfel în anul 1936-1937 — după calculele efectuate de specialişti —, în timp ce volumul investiţiilor la hectar se ridica în Elveţia la 1 318 franci aur, în Cehoslovacia la 546 franci aur, în Norvegia la 508 franci aur, în Austria la 370 franci aur, în România era abia de 106 franci aur, în Polonia de 145 franci aur, în Finlanda de 130 franci aur[29].

Datele arată un nivel al investiţiilor în maşini şi unelte agricole, animale şi capital de rulment care situa România între ţările cu agricultură extensivă, cu un capital mediu de exploatare mult sub nivelul ţărilor cu agricultură capitalistă intensivă, ca Elveţia, Danemarca, Olanda, Belgia etc. „Practic — arăta autorul citat — , România are la hectar un inventar mai slab decît acela care rezultă din evaluarea lui la hectar în franci aur", deoarece trebuie să ţinem seama şi de puterea de cumpărare a agricultorilor din aceste ţări; în ţările industriale, ca Elveţia, Suedia, Belgia, Cehoslovacia etc., 100 de franci aur reprezenta o mai mare putere de cumpărare decît în România. În acele state, preţul produselor agricole era mai mare şi al celor industriale mai mic decît în România. De asemenea, raportul dintre preţul interior şi cel mondial la grîu era, în anul 1935, în Germania, Cehoslovacia şi Franţa 3, în Austria 2,5, în timp ce în România era abia 1,5, ceea ce însemna că puterea de cumpărare era mult mai mare în acele ţări, pentru agricultori, decît la noi.

Investiţiile reduse din agricultura României s-au datorat în mare parte faptului că această ramură a economiei naţionale a fost slab finanţată şi s-a bucurat de puţine credite din partea Băncii Naţionale sau a celorlalte bănci, gospodăriile ţărăneşti, în special, fiind în măsură insuficientă sprijinite cu credite. Dacă lucrările de amenajări de drumuri, construcţii de silozuri, îmbunătăţiri funciare, întreţinerea reţelei de învăţămînt agricol şi cercetare ştiinţifică trebuiau să fie efectuate din bugetul statului, celelalte cheltuielei de investiţii, ca cele pentru mărirea şi îmbunătăţirea utilajului agricol, ridicarea de construcţii, amenajarea de plantaţii pomiviticole, procurarea de mijloace de transport, dezvoltarea creşterii animalelor etc., trebuiau să fie efectuate de către gospodăriile agricole din fonduri proprii sau cu ajutorul creditului agricol.

În perioada interbelică, creditul agricol a fost acordat de instituţii specializate de credit, de bănci comerciale şi de particulari. Dacă avem unele date asupra primelor două surse ale creditului pentru agricultură, sîntem aproape total lipsiţi de informaţii statistice asupra creditului particular.

Instituţiile specializate de *credit agricol pe termen lung* care au activat în perioada interbelică au fost: Creditul funciar rural, înfiinţat la 1 iunie 1873, Creditul agricol ipotecar al României, creat în 1931, şi Casa rurală, înfiinţată în 1908 şi reorganizată în 1930 şi 1939. Instituţiile de *credit agricol pe termen mijlociu şi scurt* erau: Institutul naţional de credit agricol, creat prin legea din 1 aprilie 1937 şi căruia i s-a schimbat denumirea în Banca pentru industrializarea şi valorificarea produselor agricole (BINAG) prin legea din 7 ianuarie 1939, casele judeţene de împrumut pe gaj ale agricultorilor înfiinţate prin legea din 10 martie 1915 şi desfiinţate în 1939, o dată cu crearea BINAG-ului, casele de credit pentru agricultori, înfiinţate în anul 1924 sub egida Creditului funciar rural, cooperativele de credit

[29] N. Cornăţeanu, *Condiţiile pentru intensificarea agriculturii româneşti*, p. 52.

agricol sau băncile populare îndrumate de Banca centrală a cooperativelor, înființată în 1929 și transformată în anul 1938 în Institutul național al cooperației[30].

Aceste instituții specializate de credit agricol au fost create de către stat sau din inițiativa și cu sprijinul statului, avînd, prin legi speciale, privilegii în ceea ce privește prioritatea creanțelor și urmărirea debitorilor. Cu toate acestea, sprijinul dat de stat a fost cu totul insuficient iar reescontul acordat de Banca Națională a fost mic față de cel necesar. În general, instituțiile de credit agricol au trebuit să se mărginească la mijloacele proprii de lucru, avînd o slabă legătură cu piața capitalurilor. Unele dintre aceste instituții au efectuat numai slabe încercări de a absorbi disponibilități private ale pieței capitalurilor, și anume : Creditul funciar rural prin emisiunile de scrisuri, Casa rurală prin emiterea de bonuri rurale și Creditul ipotecar agricol prin emiterea de obligațiuni.

În același timp, mijloacele financiare proprii ale acestor instituții de credit agricol au fost numai în parte folosite în scopul acordării de împrumuturi agricultorilor, în proporție însemnată aceste mijloace fiind sustrase de la finanțarea agriculturii prin plasarea în titluri, rente sau alte plasamente bancare.

Banca Națională — cum s-a arătat — a acordat agriculturii credite restrînse în raport cu necesitățile de finanțare ale acestei ramuri, iar termenul de scont al efectelor emise de agricultori era prea scurt în raport cu durata specifică a procesului de producție în cultura plantelor sau creșterea animalelor. Abia în anul 1929 acest termen a fost majorat la 9 luni, dar numai pînă la concurența a 25% din portofoliul de efecte al B. N. R., cotă care s-a lărgit în anul 1934 la 40%[31]. Următorul tabel arată evoluția efectelor admise la scont de către B. N. R. în anii 1928-1938 și proporția în care au fost acceptate cambii semnate de agricultori.

Rezultă din aceste date că, din totalul scontului acordat de B. N. R., o cotă relativ redusă a fost afectată agriculturii și care după anul 1931 s-a micșorat substanțial pînă a prezentat procente neînsemnate, de 2-3%. Practic, după adoptarea legii conversiunii datoriilor agricole, agricultorii nu au mai avut acces la scontul B. N. R. În același timp, datele de mai sus scot în relief faptul că, chiar din cota redusă acordată agriculturii, procentul efectelor cu scadență peste trei luni a fost mic, ceea ce reflectă „adaptarea insuficientă a operațiunilor de scont ale Institutului de emisiune la caracterul producției agricole și la necesitățile agricultorilor"[32].

Este evident că finanțarea agriculturii pe calea scontului la B. N. R. constituia numai o parte redusă din volumul creditului de care s-a bucurat această ramură. Conform datelor Ministerului de Justiție, Serviciul statisticii judiciare—calculate pe baza cererilor introduse în temeiul legii de

---

[30] Cu privire la creditul agricol în perioada interbelică, vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 593—602 și 637—642 ; *Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I. Creditul pentru agricultori, creditul pentru meseriași, Buc., 1938 ; V. Slăvescu, *Creditele funciare din România*, Buc., 1924 ; C. Kirițescu, *Die Landwirtschaft und die Entwicklung des organisierten Agrarkredits in Rumänien*, Würzburg, 1934 ; C. Filipescu, *Creditul în agricultură*, Buc., 1928 ; D. Pascu, *Creditul agricol în fața crizei*, Buc., 1938 ; F. Horac, *Casele de împrumut pe gaj ale agricultorilor*, Buc., 1937 ; V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Buc., 1940, p. 336—348.

[31] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 337.

[32] *Ibidem*, p. 339.

Evoluția efectelor admise la scont de către B.N.R. în anii 1928–1938[33]

Anul	Numărul efectelor scontate			Valoarea efectelor scontate (milioane lei)		
	Total	din care semnate de agricultori	%	Total	din care semnate de agricultori	%
1928	763 831	397 577	56,06	43 409	9 972	22,97
1929	1 192 400	699 481	58,66	45 433	*12 247	33,80
1930	1 293 597	835 795	64,61	39 894	** 3 108	37,66
					*11 696	
					** 3 329	
1931	1 272 019	840 772	66,09	45 454	*10 243	32,34
					** 4 455	
1932	593 702	258 997	43,62	39 453	* 4 295	13,19
					** 908	
1933	289 862	49 652	17,13	30 376	1 555	5,12
1934	208 548	42 905	20,57	25 458	1 395	5,48
1935	119 273	12 762	10,70	16 488	390	2,37
1936	124 418	24 124	19,40	18 988	604	3,21
1937	129 164	45 504	35,23	20 692	720	3,48
1938	183 320	91 333	49,82	32 081	1 584	4,94

* Efecte cu scadența sub 100 de zile.
** Efecte cu scadența peste 100 de zile.

asanare a datoriilor agricole din 19 aprilie 1932, fie de către debitori, fie de către creditori — , împrumuturile acordate agricultorilor se ridicau la suma totală de 52,4 miliarde lei.

Valoarea împrumuturilor acordate agricultorilor înaintea legii pentru asanarea datoriilor agricole din 19 aprilie 1932[34]

Împrumuturi date proprietarilor cu peste 10 ha			Împrumuturi date proprietarilor cu pămînt pînă la 10 ha		
de către	milioane lei	%	de către	milioane lei	%
particulari	10 600	70,79	băncile comerc.	16 300	43,58
Creditul funciar rural	2 276	15,19	particulari	11 758	31,42
băncile comerciale ș.a.	1 300	8,68	băncile populare	9 061	24,21
casele de credit ale agric.	582	3,88	Casa rurală	211	0,56
casele de împrumut pe gaj	215	1,46	casele de credit ale agric.	64	0,17
			casele de împrumut pe gaj	23	0,06
	14 973	100.00		37 417	100,00

Rezultă din aceste date că, creditul acordat de instituțiile specializate era redus în raport cu volumul total al creditului agricol—circa 20% pentru

[33] *Ibidem*, p. 338.
[34] *Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I. Creditul pentru agricultori, creditul pentru meșteșugari, Buc., 1938, p. 32.

proprietatea funciară de peste 10 ha şi 25% pentru cea de pînă la 10 ha. În acelaşi timp, un loc important l-au ocupat Creditul funciar rural, pentru marea proprietate, şi băncile comerciale, pentru micile gospodării agricole. De asemenea, creditul particular a avut o pondere foarte importantă, peste 31% la mica proprietate şi mai mult de 70% la cea mijlocie şi mare, din totalul valorii împrumuturilor acordate. Cele 14,9 miliarde lei erau datorate de 16 839 de proprietari, respectiv circa 11% din numărul total al proprietarilor funciari cu peste 10 ha. Aceştia posedau 887 500 ha din cele 4 453 000 ha aparţinînd proprietăţii agricole de peste 10 ha. În medie, datoria era de 6 900 de lei pe hectar şi de 89 000 de lei pe proprietar agricol, dacă circa 12 000 de proprietari aveau datorii de aproximativ 5 000 de lei la hectar, 192 de debitori datorau circa 99 000 de lei la ha, iar restul între 30 000—40 000 de lei la hectar.

Cele 37,4 miliarde lei constituind datoria proprietăţii mici pînă la 10 ha erau în sarcina a 2 474 781 de debitori agricoli, respectiv 64% din numărul total al proprietarilor funciari cu pămînt pînă la 10 ha. Aceştia posedau 5 696 000 ha din cele 9 692 000 ha ale proprietăţii din această categorie, iar datoria medie era de 6 600 de lei pe hectar şi de 15 000 de lei pe proprietar agricol din această categorie.

În condiţiile acestei excesive îndatoriri a aproape 2/3 din micile gospodării ţărăneşti, ale dobînzilor cămătăreşti percepute, în condiţiile grelelor urmări ale crizei agrare începute încă din 1926, conversiunea datoriilor agricole a fost o necesitate absolută social-economică. După aducerea însă a legilor de asanare a datoriilor agricole din 19 aprilie 1932 şi 26 octombrie 1932, a legii conversiunii din 7 aprilie 1934, creditul agricol a suferit o reducere masivă—lucru evidenţiat şi de valoarea redusă a efectelor semnate de agricultori, scontate la B.N.R.

În anii imediat următori aducerii legii conversiunii datoriilor agricole, băncile populare, care au avut o pierdere de circa 3 miliarde de lei ca urmare a aplicării acestei legi, mai aveau la dispoziţie un capitol de aproximativ 5,6 miliarde lei; creditul proprietăţii mijlocii şi mari s-a redus la circa 3,2 miliarde lei, iar băncile comerciale puteau dispune de circa 9 miliarde lei. Aceasta înseamnă că, în total, agricultura putea fi finanţată cu circa 18 miliarde lei, adică 1/3 din mijloacele de credit anterioare conversiunii[35]. Această posibilitate virtuală de finanţare era cu mult mai mică decît cea de care dispunea agricultura moşierească de dinaintea primului război mondial. În timp ce înainte de conversiune creditul agricol s-a cifrat la aproximativ 1,6 miliarde lei aur (a 32-a parte din cele 52 miliarde lei), iar după aplicarea legii din 1934 la circa 1/3 din această sumă, înaintea primului război mondial s-a cifrat la 2,4 miliarde lei aur[36].

Pentru a avea o imagine a posibilităţilor de credit agricol în anul 1938, redăm capitalul şi rezervele instituţiilor de credit agricol, ca şi sumele puse la dispoziţia agricultorilor de către Banca Naţională.

---

[35] V. Madgerau, *op. cit.*, p. 84.
[36] *Ibidem*, p. 84—85.

Capitalul, rezervele și sumele puse la dispoziția agricultorilor în anul 1938 [37]

	milioane lei
1. Capitalul instituțiilor de credit agricol	3 742
2. Rezervele „ „ „	635
3. Obligațiuni subscrise de stat la creditul ipotecar	1 361
4. Reescont cambii agricole	1 584
5. Credit deschis de Banca națională a cooperativelor de credit	1 000
6. Idem pentru valorificarea inului și cînepii	500
7. Idem pentru valorificarea cerealelor	2 200
Total :	11 022

Este evident că creditul agricol efectiv era mult mai mic decît această sumă, deoarece instituțiile de credit nu-și puteau imobiliza întregul capital și rezervele; de asemenea, din suma de 1 miliard lei pusă la dispoziția Băncii pentru industrializarea și valorificarea producției agricole, aceasta nu a folosit decît 318 milioane, iar din suma de 1 miliard lei destinată creditelor de producție țărănești, s-au utilizat numai 85 milioane lei.

În fapt, după conversiune, Banca Națională a României a folosit în mică măsură reescontul pentru finanțarea agriculturii, preferînd metoda deschiderii unor credite cu destinații speciale — pentru valorificarea cerealelor, a inului și cînepii, pentru cooperativele agricole de credit etc. Astfel, în anul 1938, Banca Națională a pus la dispoziția Institutului național al cooperației un credit de 1 miliard lei cu o dobîndă anuală mică, de 2%, pentru ca aceasta să creeze disponibilități cooperativelor de credit agricol, în vederea acordării de împrumuturi de producție și investiții, pe termene de 9 luni — 5 ani și 5 — 10 ani, micilor gospodării. Cum s-a arătat însă, pînă în martie 1939, din acest miliard de lei federalele și băncile populare au acordat credite de producție în valoare de 34 milioane de lei și de investiții pentru 51 milioane de lei.

Așadar, posibilitățile de finanțare a agriculturii și de asigurare a creditului necesar au fost reduse, iar „metodele de acoperire a nevoilor de credit agricol nu s-au dovedit a fi eficiente"[38], îndeosebi gospodăriile țărănești fiind în bună măsură lipsite de credit ieftin.

Cu drept cuvînt a observat V. Madgearu că, așa cum a fost conceput rolul Băncii Naționale în țara noastră, metodele sale de lucru nu erau adaptate la caracterul specific al operațiilor de credit agricol. Reescontul practicat era insuficient și neadaptat asigurării creditului pe termen scurt necesar producției agricole. Dobînzile percepute de băncile comerciale și de particulari de la producătorii agricoli erau mult prea mari, iar capitalul străin nu a manifestat interes pentru creditul nostru agricol[39].

---

[37] *Ibidem*, p. 347.

[38] *Ibidem*, p. 341.

[39] Capitalul străin a participat alături de statul român numai la Creditul agricol al României, creat în 1931, după stabilizarea monetară din februarie 1929, cu 48,5% din capitalul inițial subscris, deținînd 31 000 de acțiuni de preferință din cele 32 000 de acțiuni de preferință și 34 000 de acțiuni ordinare emise.

D O C U M E N T A R

TITU MAIORESCU, „*ÎNSEMNĂRI ZILNICE*" (continuare) *

DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

Duminică 30 august/11 septembrie 1892. La 6 ore + 14° R, la 9 ore 18° R. Soare, cald.

Am sosit aseară la $9^1/4$, de la Buşteni Achille, Ella şi Mimi, Juca Lenş, Bica cu mireasa sa, născută Lahovari a prezidentului de la Casaţie, şi Sander, a cărui soţie e încă la Gununden pentru a face ceva ca să aibă copii. La gara Bucureşti Mitică.

Acasă toate bine făcute, odaie de baie în fayence şi aparatul de apă caldă şi duşe cu sobiţa cea nouă din Viena, odaia Anicuţei nou tapisată, aceasta şi salonul cu parchet.

La masă la Bengescu (zioa lui, Sf. Alexandru) cu nou tapisată şi mobilată casă.

Foarte cald.

Luni 31 august. Cald. La amiază 24° R — 30 C.

Tel[egramă]. Mademoiselle Moyen
Paris
Rue Séguier 1
Rentrés hier, envoyé 400 frs mandat poste

Netty

Vineri 4/16 sept[embrie]. Prea cald. Ieri sară greu de trăit în Bucureşti din această cauză. Pe la 3 ore 25°R în umbră. Advocatura reînceput bine. Încasat deja 4 000 fr. de la întoarcere. Tot drumul plătit şi cheltuielile reparaţiilor în casă (parquet, baie etc.).

Sâmbătă 5 17 sept[embrie] 1892. Pledat la Trib[unalul] Comerţ (căldură de năbuşit) la $2^1/4$ declararea în faliment Alcalay, la 2° 25′ acasă, la $2^3/4$ la gară şi spre Cîmpulung.

Tel[egramă]. Hotel Regal Cîmpulung.
Rog reservaţi astă seară cea mai bună odaie 2 paturi.

Maiorescu

Sosit la Cîmpulung la 9 ore sara, pe drum nimic de mîncat, decît pîine cu icre la Titu, unde şi bere rece. Seveştii la otel, cinat jos tîrziu cu champagne rea, la otel bal, Anicuţa nedormită, cu un păduche de lemn.

* B.A.R.S.R., Msse, Titu Maiorescu, „*Însemnări zilnice*", Jurnalele 14 şi 15.

Duminică 6/18 sept[*embrie*]. Cîmpulung. Pe la 5 dim[ineaţa] Anicuţa, de enervare şi mîncarea neregulată de ieri, vărsătură şi de 2 ori eşit afară. Mergem pe la 11 ore la Seveştii, foarte bine instalaţi, frumoasă privire cîmpenească de pe cerdac, curat, ei foarte gentili cu noi, ne reţin acolo. Sevescu, Coralie, Coraliţa, mai e şi Lina Budişteanu la ei. Sevescu a cumpărat un faeton şi 2 cai, cu care ne duce la Bughia şi la Fabrica de hîrtie.

Anicuţa se întramă. Sara Maus. Vine şi junele Cîmpineanu, cam smintit.

Zi foarte plăcută la sfîrşit, după întremarea Anicuţei. (Tocmai a 3ª zi ne aducem aminte că duminecă 6 sept[embrie] era aniversarea căsătoriei noastre de acum 5 ani. Şi mai fericiţi sîntem acum decît atunci.)

Luni 7/19 sept[*embrie*]. *Cîmpulung*, soare, dar răcoare, aer plăcut, apă bună. Anicuţa bine de tot. Seveştii foarte prietinoşi. La 10 1/2 cu faetonul lui noi 5 la Rucăr (2 1/2 ore), dejun pe iarbă (prost marele otel Rucăr cu ungurul Langosi, fost maestru de călărit în Bucureşti cu toată aparenţa externă a otelului). La 6 ore înapoi, prînz totdeauna bun la Seveşti, sara Maus şi cu substitutul de procuror Koslinski, gentil, tînăr.

Marţi 8 20 sept[*embrie*]. Cîmpulung, timp splendid. După dejun, la 2°10′ plecăm din Cîmpulung. La gară Seveştii, Koslinski şi Procurora (de 7 ani în Cîmpulung, căsătorită acolo) Adrian. — La 8 1/4 în Bucureşti, cald; dar acasă bine, scrisoare de la Livia, de la Negruzeşti din Courmayeur şi Genua etc. Ne culcăm la 10 ore.

Mercuri 9/21 sept[*embrie*]. Bucureşti. Mă scol la 5 ore, la 5 1/2 pe terasă. La această oră foarte răcoare. Anicuţa doarme încă, era obosită aseară la culcare. Cetesc toate gazetele şi scriu jurnalul acesta. Trebuie să cetesc noua „Geschichte des rumän. Schriftums" de Rudow.

La dejun Pompiliu Eliad, venit din Paris din cauza morţii maicei sale. Tot copil nervos.

Joi 10/22 sept[*embrie*]. Sculat la 5 1/2 ore. Capul cam prins. Scriu Liviei şi frazeologului prost Alexandru M. Theodoru „teolog absolut" din Kerello Szt. Pál lîngă Tîrnave, care, pe temeiul rubedeniei cu Petru Maior, vrea să-mi cadă pe cap.

Luni 14 26 sept[*embrie*] 1892. Tot timp frumos, foarte cald peste zi, răcoare dimin[eaţa]. şi sara. Alaltăeri, eri, astăzi tot consultaţii cu Krupenski, Corne, Boerescu, Păucescu în procesul Sturdza.

15/27 septemvrie 1892. Bucureşti. Tot vreme frumoasă. Ziua foarte cald, sara răcoare. Tel[egramă]

Dymsza Batoum

Suis bien. Lettre pour Livia partie depuis 6 jours.

Majoresco

16 28 sept[*embrie*]. Rădulescu din Lipsca e aici. Foarte bună impresie.
Tel[egramă]. Bopp, Wien,

Giselastrasse, 1.

Französisch genügt. Uebersetzung Wird hier gemacht.

Majoresco

Luni 20 sept[*embrie*]/*3 oct*[*ombrie*]. Tot frumoasă vremea, dimineaţa la cafea, pe terasă, cu cerul albastru închis şi soarele scînteietor e totdeauna sărbătoare. Joia trecută studenţii

la noi la masă (eram 10), sîmbătă Carp* . . . , ieri Mitică şi nevastă-sa. De lucru dar nu prea; finanţiar foarte bine. Încasat în aceste 20 zile sept[embrie] numai din advocatură 11 500 fr.

Mercuri 23 sept[embrie]/5 oct[ombrie] 1892. Tot vreme splendidă. Anicuţa dureri cu Me. Aurelie, dar astăzi mai bine.

Tel[egramă]. Foregger Wien

Trattaerhof

Brief gestern abgeschicht.

Majorescu

Sîmbătă 26 sept[embrie]/8 oct[ombrie]. Tot frumos, prea cald. Anicuţa fără dureri, dar slăbită.

Tel[egrama] Krupenski, advocat, Iaşi.

Văzut ministrul. Însărcinat telegrafic casierul Iaşi să controleze datele. Dacă exacte, va revoca măsurele. Deocamdată oprit depeşa către Beizadea Grigorie.

Maiorescu

Duminecă 27 sept[embrie]/9 oct[ombrie]. Sculat la 5 ore, făcut ceaiul meu matinal din timpul din urmă, 1/2 pahar. Mult de lucru, dar şi foarte bine finanţiar situat.

Tel[egramă]. Negruzzi Grand Hôtel Wien

Guarantaine erst Donnerstag möglich. Also reise gleich über Predeal, wo bis jetzt nur Desinfection gepäck. Packe schmutzige Wäsche apart.

Majorescu

Cer încîntător, albastru, senin, cald.

Cu toată intermitenta suferinţă fizică a Anicuţei, toată luna septemvrie a fost epoca cea mai intensiv fericită din viaţa noastră a amîndora, fericite au fost şi lunele aug[ust] şi iulie pe drum.

29 sept[embrie]/11 oct[ombrie]. Marţi. Acelaşi cer senin. Astăzi 2 procese şi botezul fetiţei Krupenski — Negri.

Tel[egrama] Hôtel Binder, Iaşi

Rog opriţi mîine mercuri sara iatac doue paturi şi salonaş.

Maiorescu

La 12 1/2 ore.

Tel[egramă]. Advocat Krupenski, Iaşi.

Văzut acum la Casaţie decisiunea luată la Curtea Casaţie ieri luni prin care asupra pledării Beizadea Grigorie în persoană şi Stătescu şi Missir strămută procesul Sturdza de la Iaşi la Curtea Bucureşti pentru legitimă suspiciune. Prin urmare nu venim Iaşi, rămîne fixarea termenului la Curtea Apel Bucureşti.

Maiorescu

* Indescifrabil în text.

Hôtel Binder, Iaşi
Rog nu opriţi odăile telegrafiate, fiind împedecată venirea mea Iaşi.

Maiorescu

Decisia Curţii de Casaţie subscrisă de 8 membri în cari : Schina, Liciu, Mandrea, Degrea, Tassu Prodan. Mare insultă gratuită adresă Curţii de Apel Iaşi cu primul prezident, Dimitrie G. Rosetti, membri : Mircea, Roiu etc.

Vineri 2/14 oct[ombrie] 1892. Pe la 7 ore dimin[eaţa] cutremur de pămînt, a doua zguduire destul de violentă. Atmos[fera] caldă şi pîcloasă.

Sîmbătă 3/15 oct[ombrie]. Neîntrerupt soare, cer splendid. Dimineaţa la 6 $^{1}/_{2}$ ore 8° R.

Luni 5/17 oct[ombrie] 1892. Timp frumos într-una. Ieri 4 Seveştii, Negruzzeştii, Mitică cu Alexandrina şi Miss la noi la masă.
Tel[egramă]. Dimitropolu. Advocat Tîrgovişte
Vă aştept mîine marţi,

Maiorescu

Eri deodată peste zi guturai, durere în cerul gurei şi gît — fără nici o răceală din parte-mi — evident infecţiune. Azi criză, ceva friguri, scurgere abundentă din nas, durere de gît şi la urechi, picioarele tăiate.
Iau ceva chinină, vaselină boricată în narine, 1/2 Seydlitz pulver.

Mercuri 7/19 oct[ombrie]. Azi deja aproape scăpat de acel guturai — 2 zile. Azi în sfîrşit ploa încet — termometrul la 10 ore dim[ineaţa] + 9°R. Dar de astădată aud *foarte rău* şi la urechia dreaptă, din cauza gutur[aiului].

Vineri 9/21 oct[ombrie] 1892. Soare, cer senin, dar dimin[eaţa] la 7 ore numai + 4 $^{1}/_{2}$°R. Aud foarte rău de 4 zile din cauza guturaiului. Dac-ar trece guturaiul şi ar rămînea surzenia?

Luni 12/24 oct[ombrie]. Timp splendid, dim[ineaţa] la 8 ore + 6°R, dar cu soarele viu se face cald peste zi. Mai bine cu surzenia mea, în proporţia în care trece guturaiul.
Tel[egramă]. Doamnei Emanuel Săvoiu.

Tîrgu—Jiu

Sînt foarte mişcat de încetare din viaţă a vechiului şi bunului meu prieten.

Maiorescu

Joi 15/27 oct[ombrie] 1892. Ploaie de toamnă rea. Ieri cu Anicuţa petrecut la farsa burlescă „Carmen of today" de compania engleză în teatrul băilor Eforiei.
Tel[egramă]. Advocat Krupenski, Iaşi.
Sîmbătă am aici proces în continuare. Dacă Iaşi se prelungeşte pînă luni şi credeţi prezenţa mea necesară, rog telegrafiaţi.

Maiorescu

Vineri 16/28 oct[ombrie]. Soare, cer splendid, dar la 8 ore dim[ineaţa] de abia + 2 1/2°R.
Tel[egramă]. Deputat Dimitropolu Tîrgovişte.
Nefiind angajamentul îndeplinit, nu pledez mîine la Curte.

Duminică 18/30 oct[ombrie] *1892*. Soare, senin, dar frig.

Dimin[eața] la 8 ore numai + 1/2°R. Azi căsătorie religioasă a lui Nicu Brăiloiu cu D-ra Lahovari (a prezidentului Curții de Casație) la Doamna Bălașa, ieri la Primărie. Am asistat și noi, și la felicitările acasă. Junii soți au plecat azi la 5°50′ la Paris.Anicuța și Marie Negruzzi au fost și la gară.

Astăzi între 2 1/2 și 5 ore s-au votat la Universitate cei 3 profesori, dintre care să numească ministrul pe rectorul Universității (pe 4 ani) în locul lui Orăscu, pus în retragere de la 1 oct[ombrie] din cauza vîrstei. Dar el mai voia să rămînă rector cele 9 luni ce-i mai rămîneau, ajutat aici de dr. Rîmniceanu, Crătunescu, juristul Tocilescu etc., care nu admiteau caz de alegere. Tevături, adunări profesorale, ridicole profesii de credință a candidaților (C. Boerescu, Hășdeu, C. Dimitrescu). Eu nu m-am mișcat de loc.

Au luat parte astăzi la vot 44 profesori (va să zică majoritatea profesorilor). Din aceste voturi exprimate

26 le-am avut eu
22 C. Dimitrescu {cei 3 de propus ministrului
19 Hășdeu
13 Boerescu
15 Orăscu (?)
6 Ștefănescu, geologul
11 Ureche (?)

Lipseau de la vot : Dr. Babeș, Rîmniceanu, Calenderu, Teodori, prof. Daniileanu, Cantili, Pascal, Spiru Haret, Valer Noșanu, dr. Asachi.

Cred că au votat pentru mine : toți 7 prof. Facultatea teologie, Odobescu, Francudi, Crăciunescu, Quintescu, Bogdan, Ureche (Frollo ?), dr. Măldărescu, Sutzo, Felix, David Emanuel, Vitzu, Negruzzi, Dissescu, Negreanu, Alecsianu (?), Petrini— Galați (1).

A intrigat contra mea Gr. Tocilescu, arheologul, zicînd prin unghiuri că ministrul Take Ionescu ar lua-o ca o insultă dacă aș fi eu ales (fals, din contră).

Politicește e semnificativă pentru noi : și în momentul de față, cînd Hășdeu crede că e slăbită „direcția nouă'' și crește revista lui, inferioritatea lui față cu mine la alegere vine bine.

De altminteri pentru mine aproape indiferent, numai ceva muncă mai mult. Diurna mensuală 185 frci. Voi întrebuința-o pentru studenți, firește.

Luni 19/31 oct[ombrie]. Sculat la 5 ore dim[ineața], făcut ceaiul, 1/2 pahar. Scris pe cînd Anicuța doarme.

Tel[egramă]. Advocat Krupenski Iași.
Joi 29 octombrie voi fi la Iași.

Maiorescu

Joi 22 oct[ombrie]. Tot timp frumos, așa încît ieri și azi am șezut între 3 și 4 1/2 pe terasă în haine de toamnă fără palton.

Sâmbătă 24 oct[ombrie] / *5 nov[embrie]*. Azi în fine ploios. Am cîștigat la Casație proces. Teodorini contra Gr. Sturdza. Azi nunta civilă a d-rei Viorica Văleanu cu Filiti. Noi la Primărie și acasă la general Poenaru.

Duminică 25 oct[ombrie] / *6 noiembrie*. Tot ploios. Nu sînt încă confirmat rector. Consultații proces Sturdza.

Luni 26 oct[ombrie] / *7 noiembrie*. Ploaie, vînt, întunecos, frunzele în cea mai mare parte scuturate la pămînt. Termom[etrul] dimineața la 7 1/2 ore + 5 1/2 R.

Mercuri 9 ore sara 28 *oct[ombrie]* iute cu Anicuţa la Iaşi, Hotel Binder, eu cu păduchi de lemn noaptea în patul odăii 14 jos. Joi pledat Sturdza sequestru, vineri tot Iaşi, la Emilia soit-disant împăcare, vineri sara 7°50′ tr[en] sleeping spre Bucureşti, în Iaşi tot ploios şi cam frig.

Sîmbătă 31 oct[ombrie] 1892. La 8 dim[ineaţa] sosit Bucureşti la 10 ore jurat la Minister, ca rector Universităţii, apoi proces Zappa amînat, de la 2 1/2—6 1/2 teza P.Negulescu. Ameţit de multiplicitatea lucrărilor.

Sara Carp pentru 1/2 oră, ca de obicei.

Noembrie 1892

Duminică 1/13 noe[mbrie]. Timp frumos, dar dimin[eaţa] la 8 ore—1/2°R, fără zăpadă încă. Apoi 2 1/2 ore lucrare cu secretarul rectoratului. La dejun Duiliu Zamfirescu, Lupu Costaki, noii licenţiaţi Dragomirescu şi Negulescu. Apoi vizite.

Tel[egramă]. Eliade, Paris, 10, rue Legoff

Hier confirmé recteur. Aujourd'hui envoyé adresse Ministère Culte pour solliciter du gouvernement français, votre admission école normale. Expliquez à Monsiuer Perrot retard par formalités changement recteur.

Majoresco

Luni 2/14 nov[embrie]. Sînt cam subconscient excitat de multiplicitatea lucrărilor şi nu pot dormi bine de cîteva zile.

M-am deşteptat azi la 4 ore dim[ineaţa], acum la 5 1/4 scriu în iatac, cu 1/3 pahar ceai, întîi de ale rectoratului, apoi corectura coalei 20 din vol. 2 „Critice", în fine lui,

Dr. Rudow, Okros, Comitat Bihár

Bukarest $1/_{13}$ nov[ember] 1892.

Hochgeehrter Herr,

Gestatten Sie mir, ihnen vorerst mein Beileid auszudrücken für den schweren Unglücksfall in Ihrer Familie und für dessen Rückwirkung auf Ihre Frau Gemahlin. Doch ist zu hoffen (so weit ich dies aus blosser Kenntniss der literarischen Tätigkeit beurtheilen kann), dass Frau Lucretia sich aus den Seelendruck befreien und herausschwingen wird, und dann wird sie sich auch physisch erholen.

Ihr letzter Brief, vom 1/11 d.J. berührt Punkte, die nicht angenehm zu verhandeln sind. Da wir uns persönlich nicht kennen waren unsere bisheringen Beziehungen nur sehr allgemeiner Natur und beschränkten sich auf einige wenige literarische Bemerkungen. Nun stellt Ihr Brief Fragen deren Beantwortung ein intensiveres Eingehen erfordert. Sie schreiben über H.Negruzzi. „Als ich (mein Werk) nach einigen Monaten zurückerbat, antwortete er mir, er habe es Herrn G. Bogdan gegeben, erwähnte aber nicht, dass er es nicht angesehen. Anfang d.j. habe ich ihm Bogen, gesandt, und auch daraufhin hat er gegen die erste Seite nichts einzuwenden gehabt. Aus dem Grunde war ich im vollsten Rechte, das Titelblatt so zu drucken, wie es vorliegt".

Ich bin anderer Meinung. Den Bogdan j. hat H. Negruzzi, wie er mir sagte, gar nicht bekommen. Hatten Sie ihr eingeschrieben? Hatten Sie eine Ermächtigung von H. Negruzzi zu solchem Gebrauch seines Namens? Viel literar. Kreuzbandsendungen gehen, namentlich zwischen Ungarn und hier, verloren, wenn sie nicht eingeschrieben sind. Und daraus dass H. Negruzzi Ihnen geschrieben, dass er das Mannuscript Herrn Bogdan gegeben, Ihnen aber *nicht* geschrieben (was er höflicherweise auch nicht thun konnte), dass er es nicht gelesen hat, dedizieren Sie, dass er es „durchgesehen und ergänzt".

Die Deduction scheint mir nicht berechtigt.

Auch „durchgesehen und ergänzt im Auftrage des Buk. Kultusministerium scheint mir nicht berechtigt. Wollen Sie so freundlich sein, mir eine Abschrift meines Briefes von Anfang 1891 zu senden? Bitte darum, denn es wird sich daraus zwischen uns ergeben, dass durch Ihr Titelblatt ein Anschein erweckt wird, des Wirklichkeit nich entspricht. Wenn ich Ihnen geschrieben, dass das Ministerium einem deutschen Werk über rumänische Literatur prinzipiell eine Geldunterstüzung gewähren kann, es aber vorher einer Beurteilung auf seinen Wert unterziehen muss, so liegt darin für sie keine Spur einer Approbation, eines Auftrags oder dergleichen sondern im Gegentheil einer Reserve. Nun haben sie darauf hin das Mannuscript eingesendet. Sehr richtig. Ich habe dann Herrn Negruzzi gebeten (ich konnte ihn offizielle damit nicht auftragen), das Manuscript durch zu sehen. Er sagte mir aber später, er habe gar keine Zeit dazu und habe es Herrn Bogdan, der überhaupt ihr einziger personel, Bekannte unter uns war, übergeben. Ich war jetzt nicht mehr Minister und hatte mich mit der Sache, so weit ministerielle Unterstützung in Frage kam, nicht mehr zu befassen. Haben sie nun von Herrn Negruzzi oder vom Ministerium eine weitere Ausserung über Ihr Werk erhalten? Hat Herr Negruzzi Ihnen geschrieben, er habe es „im Auftrage des Kultusministerium durchgesehen und ergänzt? Hat Ihnen das Ministerium geschrieben, dass so etwas geschehen sei und dass es nun daraufhin Ihnen eine Unterstüzung gewähren kann?

Ich vermuthe nein jedenfalls nicht während meiner Ministerzeit, aber wie ich höre-auch nachher nicht Also?

Denken Sie Sich, ein Dramaschriftsteller in Frankreich, würde ein Schauspiel an die Direction der Comedie Française senden, mit Bitte um Ausführung und Tantieme, und die Direction antwortet ihm bevor so etwas gebilligt wird, müsse das Schauspiel durchgesehen, vielleicht modifiziert werden, und sie wärde darum Ales. Dumas fils ersuchen. Dieser aber schreibt dem Schriftsteller, er habe das Schauspiel dem Halévy übergeben. Ohne jede weitere Rückäusserung von Seiten der Direction, ob sie es approbiert, aufführen oder nicht aufführen kann u.s.w., druckt nun der Schriftstellung sein Drama mit der Bemerkung: „Sur l'invitation du Comité de la Comédie Française, revu et modifié par Mrs. Dumas fils et Halévy". Scheint es Ihnen nicht, als ob dies unzulässig wäre und als ob sowohl die Comédie Française als auch Dumas fils im Recht wären dagegen zu protestieren?

Ich finde also jene Zeilen Ihres Titelblattes 1) unberechtigt, aber 2) auch unnötig, und 3) unklug. Denn damit haben sie überflüssigerweise noch dazu in ein Wespennest gestochen und alle Feinde unserer (des Herrn Negruzzi und meiner) literarischen Richtung zum Kampf angereizt, und was diese Leute für unanständige, unehrliche Waffen führen, ist Ihnen ja bekannt.

Auch wird der eigentliche Kampf noch kommen „Familia", „Tribuna", das ist nichts. Der starke Angriff soll von der „Revista nouă" ausgehen von ich höre, von den Herrn Hasdeu, Ionescu-Gion und dem Iuden Şăineanu.

Jedoch, mein hochgeehrter Herr, sind das alles Lappalien; Hauptsache ist: was steckt in Ihrem Werk als Literarmaterial und Urtheil? Alles Andere sind Nebendinge, ob das Titelblatt so oder anders ist, ob eine Bande von Schwach- oder Schlauköpfen so oder anders schreit, u.s.w.

Ich selbst werde, sobald erst der allseitige Angriff vorliegt und zu übersehen ist überlegen, ob sich meiner (sehr mit anderen Dingen in Anspruch genommen) Mühe verlohnt darauf zu antworten. Denn die Herrn werden mich persönlich hinein ziehen wollen, ich aber habe eine grosse Dosis Gleichgültigkeit und stiller Verachtung für gewisse Angriffe, deren Quelle ganz wo anders liegt als in objectiver Beurtheilung. Jedenfalls wird Jhrem Werk in den „Convorbiri" eine sachliche, ausführliche Besprechung zu Theil werden, wie es eine solche nach seiner Bedeutung, seinem Material und seiner scharfen kritischen Sichtung vollauf und in Ehren verdient.

Bleiben Sie ruhigen und guten Muths ! Grobe, heftige Angriffe, wenn sie mir recht zahlreich sind, sind ein willkommenes Zeichen für die Bedeutung einer Schrift, und wenn die Esel in Masse auftreten, ist darum jeder einzelne nicht weniger ein Esel.

Besten Gruss an ihre Frau Gemahlin und sie von Ihrem ergebenen.

T. Maiorescu

PREA STIMATE DOMN,

Îngăduiţi-mi mai întîi să vă exprim compasiunea mea pentru nenorocirea grea din familia dvs. şi pentru repercusiunea avută asupra soţiei Dvs. Totuşi, să sperăm (atît cît pot eu judeca numai după simple cunoştinţe din activitatea mea literară) că D-na Lucreţia va scăpa de apăsarea sufletească şi o va înfrînge şi apoi se va reface şi din punct de vedere fizic.

Ultima Dvs. scrisoare, de la 1/11 a acestui an, atinge puncte ce nu sînt prea plăcut de discutat. Deoarece noi nu ne cunoaştem personal, relaţiile noastre de pînă acum n-au fost decît de un aspect foarte general şi se axau numai pe unele foarte puţine reflexii literare. De data această scrisoarea Dvs. pune întrebări care cer răspuns mai amănunţit. Dvs. scrişi despre Dl. Negruzzi : „Cînd eu am cerut după cîteva luni lucrarea mea, mi-a răspuns că i-a dat-o d-lui G. Bogdan, însă nu a precizat că n-a văzut-o. La începutul acestui an i-am trimis coperţi şi nici cu ocazia aceasta n-a avut nimic de schimbat la prima pagină. Din acest motiv eram pe deplin îndreptăţit să tipăresc foaia de titlu aşa precum v-o prezint".

Eu sînt de altă părere. Coperta, D-l Negruzzi — aşa precum mi-a spus — nici n-a primit-o. I-aţi scris cumva Dvs. ? Aţi avut vreo împuternicire din partea D-lui Negruzzi pentru o atare folosire a numelui său ? Prea literar. Expediţii cu banderolă, îndeosebi între Ungaria şi aci se pierd, dacă nu sînteţi înscris. Şi din faptul că D-l Negruzzi v-a scris că el a dat manuscrisul D-lui Bogdan, dar Dvs. nu v-a scris (ceea ce el din politeţe nici nu putea face) că nu l-a citit. Dvs. deduceţi că el l-a revizuit şi l-a întregit".

Deducţia nu mi se pare întemeiată.

Chiar şi „revizuit şi întregit" la comanda Ministerului Cultelor din Bucureşti, nu mi se pare îndreptăţit. Vreţi să fiţi aşa de amabil să-mi trimiteţi o copie după scrisoarea mea de la începutul lui 1891 ? Vă rog pentru aceasta deoarece s-ar putea ca între noi din pricina foii Dvs. de titlu să se trezească o bănuială care nu corespunde adevărului. Cînd v-am scris că Ministerul principial poate oferi un ajutor bănesc pentru o lucrare germană despre literatura română, că însă mai întîi trebuie să aibă o apreciere asupra ei, în faptul acesta nu-i totuşi nici urmă de o aprobare pentru o comandă sau ceva asemănător, ba, dimpotrivă, de o reţinere. După aceasta Dvs. aţi expediat manuscrisul. Foarte corect. Eu l-am rugat pe D-l Negruzzi (oficial nu-l puteam obliga la aceasta) să vadă manuscrisul. El mi-a spus însă mai tîrziu că n-are de loc timp pentru aceasta şi că i l-a trecut d-lui Bogdan, care de altfel între noi era singura lui cunoştinţă personală. Eu nu mai eram atunci ministru şi devreme ce nu mai încăpea discuţie despre un ajutor ministerial, nu mai m-am ocupat de acest lucru. Aţi mai primit din partea D-lui Negruzzi sau dintr-a Ministerului vreo ştire despre lucrarea Dvs. ? V-a scris cumva D-l Negruzzi că la cererea Ministerului Cultelor a revizuit-o şi întregit-o ? V-a scris cumva Ministerul că s-ar fi petrecut aşa ceva şi că pentru aceasta vă poate da un ajutor ?

Eu cred că nu, în orice caz în timpul ministeriatului meu, şi aşa după cum aud, nici după aceea. Atunci ?

Gîndiţi-vă, dacă un dramaturg din Franţa ar trimite o piesă la Comedia Franceză cu cerere de ajutor şi tantieme şi direcţia îi răspunde că, mai înainte ca aşa ceva să se întîmple, piesa trebuie văzută, poate modificată şi că pentru aceasta Alex. Dumas-fiul va fi cel solicitat. Acesta-i scrie însă scriitorului că el a dat piesa lui Halévy. Fără nici o altă încunoştinţare din partea Direcţiei dacă aprobă, dacă o poate pune în scenă sau nu ş.a.m.d., scriitorul îşi

tipăreşte drama cu observaţia : „La invitaţia Comitetului Comediei franceze, revăzută şi modificată de D-l Dumas-fiul şi de Halévy. Nu vi se pare că aceasta ar fi ceva inadmisibil şi că atît Comedia franceză cît şi Dumas-fiul ar fi în drept să protesteze?

Găsesc deci acele rînduri din foaia Dvs. de titlu 1) neîndreptăţite dar 2) nici necesare şi 3) irezonabile, deoarece cu aceasta în mod inutil intraţi într-un cuib de viespi şi provocaţi la luptă pe toţi duşmanii (ai D-lui Negruzzi şi pe ai mei) împotriva curentului literar şi ce fel de arme necinstite şi neloiale mînuiesc, vă este cunoscut.

Dacă va urma unei asemenea lupte „Familia”, „Tribuna”, asta nu-i nimic. Atacul „puternic” va porni de la „Revista nouă” după cum aud, de la D-nii Hasdeu, Ionescu-Gion şi evreul Şăineanu.

De altfel, prea stimatul meu domn, toate astea sînt nimicuri, principalul este : ce se află în lucrarea Dvs. ca material literar şi concepţie? Celelalte sînt lucruri secundare dacă foia de titlu e aşa sau altfel, dacă o clică de proşti sau de şmecheri acţionează aşa sau altfel ş.a.m.d.

Personal, de îndată ce atacul se va declanşa şi de dorit este să hotărîm dacă (eu sînt foarte ocupat cu alte lucruri acum) merită osteneala mea să replic fiindcă domnii vor voi să mă atragă personal acolo, eu însă am o mare doză de indiferenţă şi un dispreţ calm pentru astfel de atacuri, ale căror izvoare sînt în cu totul altă parte decît în aprecieri obiective. În orice caz cartea Dvs. va fi supusă unei discuţii concrete, detailate, precum merită o asemenea carte prin importanţa ei, prin materialul său, prin vederile sale critice.

Rămîneţi liniştit şi cu bun curaj. Atacuri grosolane şi violente, cu cît sînt mai numeroase sînt un semn binevenit pentru importanţa unei lucrări şi cînd măgarii intră în turmă, nu înseamnă că fiecare în parte nu-i un măgar.

Bune salutări soţiei Dvs. şi Dvs. de la al Dvs. devotat

Titu Maiorescu

Joi 5/17 noembrie. Timp frumos, n-a nins încă. Dimineaţa +3° R. Peste zi soare, cald. Dar pe la $4^1/_2$ nori şi suflare rece.

Marţi 3 noe[mbrie] sara primul Consiliu universitar (cu excepţional de mulţi (31 asistenţi) — sub prezidenţa mea ca rector. Bine, colegial.

Ieri mercuri $5-6^1/_2$ prima lecţiune în acest an şcolar de Ist[oria] fi[lozofiei] contimp[orane]. Enorm de multă lume.

Azi prima lecţie de logică.

Sara la 9 început de ninsoare, continuat pînă după 10 ore, cînd soseau alături de casa noastră trăsurile de la cununia căpit. G. Văleanu cu d-ra Romniceanu la soirée la Me Rasti (bătrîna metresă a lui) Porumbaru, unchiul mamei vitrege ! !).

Vineri 6/18 nov[embrie] 1892. La 8 ore dim[ineaţa] — 1° R.
Acoperişele cu zăpadă.

Sâmbătă 7/19 nov[embrie]. Soare splendid. Zăpada dispărută de pe strade.

Marţi 10/22 nov[embrie]. A nins peste noapte şi acum toate acoperişele încărcate cu zăpadă. A venit iarna !

Duminecă 15/27 nov[embrie]. După un vînt neplăcut, rece, sec (crivăţ) azi la 8 dimin[eaţa] — 8° R = — 10° C. Flori de ghiaţă. Azi 12 ore redeschiderea Camerelor. Eu prea ocupat cu pro-

cesele Sturdza, Blumenfeld şi Zappa, rectoratul cu plasarea fondului, cursul, corectura vol. II, „Critice", Manliu „convorbiri" răspunsul contra Gion etc.

Vineri 20 nov[embrie]. Peste cele zise duminecă a mai venit însărcinarea de a face ca raportor proiectul de Adresă a Camerei cu felicitările pentru căsătoria apropiată a moştenitorului Ferdinand cu prinţesa Maria de Marea Britanie şi Irlanda. L-am făcut ieri. S-a adunat azi dim[ineaţa] la mine acasă Lascăr Catargi (de 11 ani nu-mi mai călcase în casă), general Manu (prezid[entul] Camerei), Alex. Lahovary, Men[elas] Germani, P.P. Carp şi Take Ionescu miniştri, iar col. Rosnovanu, Nicu Filipescu, C. Ressu şi C.C. Arion membri ai Comisi[ei].

Am fost apoi la tribunal (Zappa). La 2 am cetit la Cameră proiectul de Adresă (aplauze), apoi iar la tribunal.

Deseară de la 8 1/2—11 1/2 trebue să prezidez Consiliul universitar; pe mîine să cer audienţă la rege.

Prea multe!

Sîmbătă 21 nov[embrie]. Peste noapte a mai nins ceva. La 8 1/2 dimin[eaţa] — 2° R. Sculat de la 7, scriu scrisori şi raporturi în iatac.

Mercuri 25 nov[embrie] / 7 dec[embrie]. La 8 ore — 2° R. Apoi soare. Alaltăieri însă zi de ceaţă. Ieri dr. Raţiu la mine, tumult la Cluj etc., martirul actualelor persecuţii ungureşti, din cauza memorandului adus de români împăratului la Viena. Apoi eu la el în hotel Boulevard, unde şi nevastă-sa, născ[ută] Orghidan.

Azi începe în Cameră discuţia Adresei.

Joi 26 nov[embrie] 1892 / 8 dec[embrie]. Azi de la 4° 20′ pînă la 5° 12′ am vorbit eu la adresă, vorbit ministrul de externe Al. Lahovari mai nainte, apoi Stalojan, apoi eu. — Succes mare, felicitările obicinuite, etc. Era şi Elisa Mavrocordat, născută Negruzzi, de faţă.

Fuga de la Cameră la Universitate, unde am avut Logica (importanţa noţiunilor) pînă la 6 1/2. Sara de la 9—11 1/4 la mine consultaţia Blumenfeld cu Peucescu şi Pallade.

Vineri 27 nov[embrie]. De dimin[eaţă] 7—12 ore prepararea recursului Sturdza, eu am azi primul motiv., 4 ore consultaţia Sturdza la Hotel Boulevard (Krupenski), 6 ore cu Zappa la mine acasă cu Peucescu, P. Grădişteanu, Basilescu. Apoi Berendeii, Mitică, Negruzzeştii cu Elisa la masă, şi sara pînă la 11 1/4.

Sâmbătă 28 nov[embrie]. De la 7 la 1 corectura stenogramelor [la] discursul apărut în Constitut[ionalul] de astă sară.

Ninge! ninge.

Duminică 92 nov[embrie]. Sculat la 6 ore dim[ineaţa], scriu scrisori; nomolul de arierate şi apoi aforismele, ultima coală a vol[umului] II „Critice", ce are să apară în decemvrie.

Decemvrie 1892

Sîmbătă 5/17 dec[emvrie]. Timp frumos ± 0. Rest de zăpadă.

Eu ameţit de prea multă ocupare. Emilia aici de ieri hôtel Capşa, pleacă astă seară înapoi Iaşi.

Joi 10/22 dec[embrie] 1892. Timp frumos. Dimin[eaţa] ± 0. Apoi soare cald. Ieri S-ta Ana, zioa Anicuţei. Cursul meu la Univ[ersitate] 5—6 1/2, apoi noi liniştiţi şi singuri şi fericiţi acasă. Astăzi iar curs la Univ[ersitate] 5—6 1/2, apoi la 7 ore prînz parlamentar la rege, apoi sara la teatr[ul] Naţional (o piesă a lui Mişu Polizu), unde găsesc pe Anicuţa cu Negruzzeştii în avant-scenă.

Luni sara am plecat la Galaţi unde am pledat la Trib[unal]...* şi am fost marţi sara 10 ore acasă. De vreo 4 zile ceva diaree. De asemenea am început băi calde locale în pahar pe 1/4 oră petit-frère cu apă cu acid boric prescrisă de dr. Schacman, de 2 ori pe zi.

Duminică 13/25 dec[emvrie] 1892. Pînă alaltasară vreme frumoasă. Ieri şi azi viscol. Ninge întruna. Azi dimin[eaţă] — 7° R.

Marţi 15/27noembrie 1892 dimin[eaţa] — 2° R. Zăpadă enormă şi tot ninge.

Sâmbătă 19/31 dec[emvrie] 1892. Enormă zăpadă, la 8 ore dim[ineaţa] — 5°R, dar Primăria (Triandafil) a îngrijit vizibil de curăţenia grabnică a trotuarelor şi acum se ridică şi mormanele de zăpadă.

Höflich, hotel Kirchner, Sinaia.

Rog opriţi pentru astăzi sîmbătă sara odaie caldă 2 paturi pentru una noapte.

Maiorescu

La Sinaia 8 1/2 sara, cu ninsioare. Iarna rău la hotel Kirchner nu are licenţă şi nu dă vin. Cină rea, rece. Eu peste noapte durere de stomach pentru 1-a oară de 15 ani.

Duminică 10 dec[emvrie] 1892. Din Sinaia 11 1/2 în tren cu noi
1 ian[uarie] 1893.

de aici pînă la Viena Nicu Filipescu şi Simu cu nevastă-sa. La Predeal amab[ilul] şef de gară Bîrsan. Sleeping numai de la Braşov, foarte bine, dar Gigi tuşeşte puţin.

Tel[egramă] din Predeal.

Hôtel Bristol, Wien.

Bitte, morgen Montag mittags gutes warmes Zimmer zwei Betten reserviren.

Majoresco

Luni 21 dec[emvrie] 1892. La 2 ore Viena, ninge, între — 9 şi — 7° R.
2 ian[uarie] *1893.*

Hôtel Bristol, odaia nr. 14 b. în et. I, cam mică, spre strada laterală, 3 becuri electrice, lămpiţă electr[ică] la pat, sobă bună, 7 1/2 fl. cu lum[ină] şi serviciu. Mîncare bună, eleg[ant], a 3 fl. Tot bine, dar cam departe. Sara pe ninsoare cumpărat pentru Gigicuţa broşa briliante a 330 fl., cercei 580 fl. collier perle 900 fl., la 9 Hofstäster, giuvaergiul Curţii Kohlmarkt.

* Indescrifrabil în text.

Marți 22 dec[emvrie] 1892 Viena — Ninge, viscol, eu sculat de la 5, la 7 cafeaua.
3 ian[uarie] 1893.

Bilet el I direct Viena. (Vest sau Südbahn) — S(an) Remp a 141 fr. Sleeping. Viena—Westbahn—Pontebba à 15 1/2 fr., luat mai înainte.

Cetesc cu tot interesul *Gobineau* Inégalité des races humaines.

Sara 9 ore plecat pe un viscol cu enormă zăpadă, ferestrele Sleepingului (rău și vechiu) înghețate. Cîteva opriri din cauza zăpezii. Pînă la Pontebba 2 ore întîrziere, mîncat [în] acceleratul italian, care așteaptă numai 1 oră.

Mercuri 23 dec[embrie] 1893. Pontebba. Sosiți la 11 ore
4 ian[uarie] 1893.

dim[ineața] în loc de 9. Stat la gara de lemn în odăiță cám murdară, dar încălzită a restaurantului. Bătrînul om cumsecade. Nepoțica lui de 10 ani servește inteligent. Șnițel de vițel mediocru, brînză bună, noi făcut ceai, chianti; apoi plimbare la Pontafel (1/4 oră), vînt, ger, zăpadă. La 6°24′ sara cu Sleeping Ponteba—Mesta—Milan, foarte bun, a 14 fr. de persoană.

Joi 24 dec[embrie] 1893. Sosiți Milano la 6 1/2 dimin(eața), frig, zăpadă, dar cer
5 ian[uarie] 1893.

senin, lună plină; spălat la gară, primblare de 1 oră în oraș, pînă la Statuia Cavour; plecați din Milano la 9°5′ dim(ineața) la Sanprierdarena (foubourg înainte de Genova) la 12 ore aici bufet, schimbă trenul, pînă aici zăpadă și iarnă, multe tuneluri, unul foarte lung (peste 8 kilom[etri] 8′ de parcurs) de la Ronco. La 12°16, în trenul neplăcut din Genova la Ventimiglia, prea multe tuneluri, dar de aici încolo primăvară, mii de portocali și lămîi, cu fructe galbene, trandafiri în floare. La 4°24′ la San Remo, la Westend-hotel odaia nr. 49 în et. 2-lea, cu balconaș, (lift), foarte curat, masă bună, vedere spre mare, palmieri mari, în grădină, trandafiri, magnolii îmbobocite alb; foc în buna cheminée cam de prisos. *Apă bună de beut.* Anicuța cam amețită de drum, dar încolo bine, tusea trecută.

Vineri 25 dec(embrie) 1892. În Sam Remo — plimbare cu trăsura pe la via Berigo,
6 ian(uarie) 1893.

Madonna della Costa, villa Ziris, cumpărat dantela spaniolă neagră Anicuța (60 fl), dejunat la otel, plecat la 1°50′ cu soare splendid la Mentone, unde sosit la $3^1/_2$. Hôtel National, odaia 66 la et. II (lift), frumoasă, vedere peste case spre mare, dar Menton mai puțin frumos decît San Remo și murdărel. Cumpărat lui Gigi, bracelet-ceasornic a 850 fr. La 6 1/2 prînz à part la otel, mai rău decît la S. Remo.

La apusul soarelui frig, umed (rouă), eu puțin răcit.

Sîmbătă 26 dec(embrie) 1892. La 10 1/2 din Mentone cu frumos Landou cu 2 cai
7 ian(uarie) 1893.

de la otel (40 fr.[anci] pînă la Nizza, cu orice oprire la Monte-Carlo, + 4 fr. bacșiș) a făcut drumul în 3 1/2 ore cu 1 oră dejun la Monte-Carlo, adecă numai drumul 2 1/2 ore, pe șoseaua de jos lîngă mare. Dejun la hôtel de Paris, scump 22 1/2 fr., dar eleg(ant) (minunate viorele cu cozi lungi 3 fr.). Sosit la Nizza la 1 3/4 hôtel de Anglais, odaia 66 în et. II spre mare cu mare balcon comun, 2 uși-ferestre plăcută, prea mică, 1 mare pat comun, à 16 fr. pe zi, tabla d'hôte 6 fr. prînz a part (neplăcut, restaurantul jos în sousteraín) à 10 fr. Plimb(are) pe jos, cer noros, sara teatru, rău*... la Casino.

* Indescifrabil în text.

Duminică 27 dec[embrie] 1892 Nizza. Eu răcit la gît, desperat dimin(eața) vreo
8 ian(uarie) 1893.

3/4 ore. Plimbat cu trăsura la Cimiez, frumos, luat bilete pentru mîine la operă, Patti, Barbiere de Sevilla, 2 faut. de orchestră à 44 fr. împr(eună) 88 fr. Dejunat binişor la Jetée-Promenade à 4 fr., champagne — jetée 7 fr., Gigi o duzină stridii à 2 1/2 fr. Apoi de la 2 1/2—5 1/2, „la belle Hélène" tot acolo, bine dată, faut. d'orchestre à 3 fr., *bine*, teatru elegant-japonez. Şi aici şi la Casino rouge et noir, dar sub pretext de bolă de biliard sau drum de fier. Multă cocoterie. Sara ceai cu viandes froides acasă, apoi un Wasserumschleg la gît peste noapte şi chinină.

Luni 28 dec(embrie) 1892 Nizza. Eu mai bine la gît, după transpirarea de azi noapte,
9 ian[uarie] 1893

şi Anicuţa aproape bine cu tusea. Frumos răsărit de soare, văzut de la ferestrele odăii noastre, drept din mare. Dar apoi cerul tot noros. Temperat(ura) între +6 şi 8° R.

Tel(egramă) Mademoiselle Mussicu, Vienne (Autriche)

Hôtel Imperial.

Suis demain Mardi jusque Vendredi 13 courant à Pegli, Hotel Méditerranée. Dimanche 15 à Mitan, Grand hotel Milan.

Lundi 16 soir a Vienne Hotel Sacher. Vendredi 20 à Bukarest.

Majoresco.

La 10°40' cu C.F. la Cannes, unde sosit la 11°32', pe jos la Bd de la Croisette cu frumoasa vedere în dreapta spre castel şi muntele Esterel, în stînga spre insulele Lérins. Am dejunat la marele, frumosul, ca minunată grădină, înzestratul „Grand Hôtel de Cannes" dejunul bun à 5 fr., apoi am luat cafea şi punch la Rumpelmasper alături, şi pe jos înapoi la gară, de unde am pornit la 2°18' şi am fost înapoi la Nizza 3°12'. Pe jos acasă. Prînz la tabla d'hôte de la hotel la 6 1/2, apoi sara la Operă la Patti. Am auzit-o, a mai cîntat, „si vous n'avez rien à me dire" şi „il baccio" încă bine, eu prea surd şi obosit.

Marţi 29 dec(embrie)/10 ian(uarie) Nizza. Sculat la 7 ore. Răceală, mai bine.

Tel(egramă) General Vladesco,

La 10 1/2 dim(ineaţa) plecat din Nizza, la 11 1/4 în Monte Carlo, gîtul meu mai bine, dejunat la Café-Riche stridii (marenne) à 3 fr. duz(ina), sampagne à 7 fr. bună ca uşoară, încântătoare, plimbări, la 12 1/2 în Casino, salon de lectură şi scrisori gratis, la cîteva mese de rouge et noir, cîştigat în 10' 120 franci, apoi la telegraf.

Telegr(amă) din Monte Carlo.

Hôtel Mediterranée, Pegli.

Veuillez réserver ce Mardi soir 11 heures bonne grande chambre chaude deux lits.

Majoresco.

La Monte-Carlo otel încîntător ca poziţie lîngă piaţa cu grădina Casinului şi cu vedere pe mare (cu rotondă în construcţia casei) Hôtel de Paris, scump. Spre răsărit cu terasă frumoasă. Hôtel Metropole lîngă cafe riche, dar fără vedere spre Monaco. Spre apus de la hôtel de Paris, cu vedere spre Monaco, mare Hotel Monte Carlo. Multe ville frumoase cu apartamente mobilate, totul e vesel, elegant, bogat în plante.

La 3°20' cu C.F. din Monte-Carlo pe la 4 la Ventimiglia, luat la gară o trăsură îndată (15 fr.), Landou cu 2 cai, cu toate bagajele pe cer acoperit, puţin ploios, dar frumos, prin

urîte Bordighera, frumosul Ospedaletti (hôtel de la Remo, Hauser) la San-Remo în 1°10′; prînzit f. bine à 5 fr. numai, deşi à part la hôtel Europe et de la paix deasupra gărei, apoi la 7 1/4 sara în coupé-lits la Pegli, unde sosit la 11 ore, trăsura de la otel, odaie mare, caldă, dar foarte urîtă şi sărăcăcioasă în et. II al hôtel Mediterranée.

Mercuri 30 dec(embrie) 1892 Pegli. Vent, cer acoperit, ceva ploaie, dar totuşi frumos
11 ian(uarie) 1893.
la mare, termom(etrul) poate +40°R. Am schimbat odaia cu marele salon cu balcon în et. I nr. 27, sobă bună, lampă de gaz. Foarte bine à 12 fr.

Joi 31 dec(embrie) 1892 Pegli. Cer senin, soare şi vînt, dar frig. Mergem azi cu C.F.
12 ian(uarie) 1893.
la Genova, de la gară pe jos prin via Balbi, Cairoli, Garibaldi la via Roma, unde am dejunat la Hôtel Isotta, apoi prin via Orefici la tramway, cu care am venit plăcut înapoi la Pegli, tram(wai) 1 oră à 55 cenţi.

PRECIZĂRI PRIVIND CRONOLOGIA DOMNILOR MUNTENI DIN DECENIUL 5 AL SECOLULUI AL XV-LEA

DE

MATEI CAZACU

Deceniul premergător căderii Constantinopolului sub loviturile lui Mahomed al II-lea (1453) este o perioadă dintre cele mai frămîntate ale istoriei românești. Poate niciodată ciocnirile de interese ale marilor state vecine — Imperiul otoman, Ungaria și Polonia — nu s-au sincronizat atît de bine cu tulburările interne de tot felul, realizînd tabloul întunecat al unor vremuri de „nepace". Desele schimbări de domnie din Moldova și Țara Românească sînt expresia cea mai limpede a modificării echilibrului intern și extern sud-est și central-european, astfel că orice precizare a desfășurării lor înseamnă și o contribuție de istorie generală, a cărei importanță nu mai trebuie subliniată.

I. Sfîrșitul primei domnii a lui Vlad Dracul — anul 1442 — a fost discutat în mai multe rînduri, subliniindu-se că acest fapt s-a întîmplat după expediția turcească din Transilvania din luna martie a acestui an [1]. Cronicarul burgund Jehan de Wavrin [2] și călugărul Bartolomeu de Yano [3], principalele izvoare, sînt destul de confuze în ordonarea în timp a acestor evenimente. Cred că scrisoarea călugărului Bartolomeu de Yano (iar nu de Genova) poate oferi următoarele lămuriri suplimentare : după bătălia din martie 1442, descrisă în detaliu, Iancu de Hunedoara nu a urmărit pe turci în Țara Românească, fapt ce le-a permis retragerea peste Dunăre. După un timp, Vlad Dracul a fost chemat la Poartă pentru a-și dovedi fidelitatea față de turci, închinare descrisă pe larg de Wavrin și amintită de cronicile turcești [4]. Arestat și închis la Galipoli cu lanțuri de picioare, Vlad Dracul își lăsase fiul mai mare, Mircea, în vîrstă de 13—14 ani, domn al țării. Un pașă cu 12 000 de turci e trimis să guverneze țara peste capul lui Mircea, în fapt să o transforme în pașalîc. Aici trebuie pusă o altă luptă a

---

[1] Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și al bîrsenilor cu Țara Românească în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX, 1966, p. 63—84. idem, *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443, condotta da Giovanni di Hunedoara*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", III, 1965, nr. 3—4, p. 433—463 (esențiale); Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Edit. științifică, București, 1968, p. 78.

[2] Utilizez ediția lui N. Iorga, *Crônica lui Wavrin și românii*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", VI, București, 1927.

[3] Scrisoarea din 3 februarie 1443, analizată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. XIX—XXI; publicată de același, *Les aventures „sarrazines" des français de Bourgogne au XVe siècle*, în „Mélanges d'histoire générale" publiés par C. Marinescu, vol. I, Cluj, 1927; N. Bogdan, *Romînii în secolul al XV-lea*, București, 1941.

[4] Discuție la N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XIX.

românilor cu turcii, amintită clar de Bartolomeu de Yano: după reţinerea lui Vlad Dracul, sultanul „a envoyé ung seigneur turc en Valachie pour prendre la seignourie et gouverner le pays pour lui, avec XII. m. Tur(c)s, aus quelt les Hongres, avec l'aide de Dieu, et ceulx dudit pais de Valachie, ont tellement résisté que toute ceste multitude de mescreans a este mise à l'épée, sans nulz reschaper". În legătură cu această „rezistenţă", ce se va repeta în vremea lui Radu de la Afumaţi contra turcilor lui Mehmed bei veniţi în aceleaşi scopuri, e de considerat *venirea pe tronul Ţării Româneşti a lui Basarab al II-lea, probabil în vara lui 1442. Abia apoi urmează expediţia nefericită a lui Şehabeddin, în august—septembrie.*

II. În acest timp este de obicei plasată moartea lui Mircea, fiul mai mare al lui Vlad Dracul, pomenită de anumite cronici sîrbeşti[5]. Toate cronologiile domnilor Ţării Româneşti au adoptat-o ca atare[6]. Nu s-a observat însă că într-un document intern de la Vlad Dracul, din 7 august 1445, domnul aminteşte de cei trei fii ai săi, Mircea, Vlad şi Radu, ca fiind în viaţă[7]. Mircea a fost ucis o dată cu tatăl său în noiembrie—decembrie 1447[8]. El este deci fiul de domn care a luptat la Varna şi tot el cel care s-a războit alături de Walerand de Wavrin în 1445 şi tot el şi-a răzbunat tatăl omorînd pe subaşul turc care îl arestase pe acesta în 1442.

Vlad Ţepeş îşi va răzbuna fratele într-un chip original, povestit de analele muntene din veacul al XVI-lea; „Vlad voevod Ţepeluş. Acesta au făcut cetatea dă la Poenari şi au făcut şi sfînta mănăstire dă la Znagov. Mai făcut-au un lucru cu orăşanii de la Tîrgovişte, pentru căci dovedise că boerii tîrgovişteni i-au îngropat pă un frate al lui dă viu. Şi pentru ca s-afle adăvărul, căutînd pă frate-său în groapă, l-au găsit cu faţa în jos. Ci când au fost în zioa dă Paşte, fiind toţi orăşanii la ospăţe, iar cei tineri la hore, aşa fără dă veste, pe toţi i-au coprinsu. Deci cîţi au fost oameni bătrîni, pe toţi i-au înţepat, dă au ocolit tîrgul cu ei, iar cîţi au fost tineri cu nevestele lor, cu juni, cu fete mari, aşa cum au fost împodobiţi în zioa Paştelor, pe toţi i-au dus la Poenari, dă au tot lucrat la cetate pînă li s-au spart toate hainile pă dînşii şi au rămas toţi goli în piei. Pentru aceia i-au scos numele Ţepeluş"[9].

În lumina celor de mai sus, propunem următoarea cronologie a domnilor munteni din această perioadă;

Vlad Dracul 1436—1442 primăvara (după martie)
Mircea 1442 primăvara—vara (+ 1447)
Basarab vara 1442 (ante sfîrşitul august—1443 toamna)

---

[5] Vezi N. Iorga, *op. cit.*; Ilie Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928 (extras din „Cercetări istorice", IV), p. 125—126; cea mai bună ediţie a cronicilor sîrbeşti la Liubomir Stoianovici, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927, p. 233, nr. 672 a.

[6] Vezi mai recent *Introducere* la *Documente privind istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1956.

[7] *Documenta Romaniae Historica*, B. Ţara Românească, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 173—175; copie şi decalc de Ion Bogdan după un original pierdut.

[8] Vezi pe larg Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii', XVI, 1963, nr. 5, p. 1049—1072. Locul morţii este Bălteni în Ilfov — cf. un act din 3 aprilie 1534 în care se vorbeşte de „Vlad voevod cel Bătrîn pe care l-a ajuns moartea în satul Bălteni" (D.I.R., B. Ţara Românească, veac. XVI, vol. II, p. 156—157).

[9] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 205.

DATE NOI DESPRE SOLIA LUI NICOLAE BRZESKI ÎN IMPERIUL OTOMAN (1566—1567)

DE

LUCIA DUMITRESCU

Printre călătorii străini care au trecut prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea figurează și solul polon la Poartă Nicolae Brzeski. El este cunoscut în istoriografia noastră datorită controversei[1] ivite asupra așa-zisei cronici moldo-polone, tipărită și pusă în circulație de Hasdeu și de Ioan Bogdan. Datele sale biografice erau însă în general mai mult sau mai puțin ignorate la noi. Semnalarea recentă a unui original în arhivele polone[2] ne oferă posibilitatea de a reveni la personajul sus-amintit și de a lărgi informațiile asupra lui în cadrul mai larg al istoriei călătorilor străini în țările române[3]. Este vorba de scrisoarea de bună vecinătate adresată de domnul Țării Românești, Petru cel Tînăr, lui Sigismund al II-lea August, prin intermediul secretarului regelui polon, Nicolae Brzeski[4], care era însărcinat atunci cu o misiune de rang secundar la Poarta otomană.

Textul scrisorii a fost amintit și tradus prima dată de către Nicolae Iorga[5], dar a fost atribuit lui Petru Șchiopul. De asemenea a fost greșit identificat un personaj din scrisoare, *craiul* Ștefan, cu Ștefan Báthory. Confuzia a fost îndreptată de către P. P. Panaitescu[6], care a indicat atît sursa copiei scrisorii traduse de N. Iorga, cît și data ei, după însemnarea polonă adăugată la primirea ei: „Scrisoarea munteanului trimisă prin Pan Brzeski în mai 1567 la

[1] Controversa a fost elucidată de P. P. Panaitescu. Pentru bibliografie vezi: I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria României*, București, 1895; N. Iorga, *Polonais et roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucarest, 1921, p. 82—85; P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, în „Revista istorică română", fasc. 2, vol. I, București, 1931, p. 113—123; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XVI—XVII* publicate de I. Bogdan, București, 1959; Emil Biedrzycki, *Związki kulturalne polsko-rumuńskie*, Lwów, 1933, p. 14.

[2] Documentul ne-a fost semnalat de Șerban Papacostea în Biblioteca Czartoryski, ms. 307, copie la Biblioteka Narodowa din Warșovia.

[3] Datele biografice asupra persoanei lui Nicolae Brzeski au fost furnizate prin bunăvoința istoricului polon, prof. Julius Demel. Îi mulțumim pe această cale.

[4] În textul scrisorii „cneazul Necula".

[5] *Istoria românilor prin călători*, II, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, 1928, p. 176—177.

[6] Craiul Ștefan era Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, principe al Transilvaniei și „rege ales" al Ungariei (1540—1551 și 1556—1571). În relațiile sale externe, mai ales cele cu Imperiul otoman, a fost cunoscut sub numele de „craiul Ștefan"; vezi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, II, București, 1929, doc. 201, p. 159.

Piotrków"[7]. În rîndurile următoare vom încadra scrisoarea în datele cunoscute asupra soliei lui Nicolae Brzeski din anii 1566—1567 la Poartă; în încheiere vom publica documentul original în versiunea slavă şi traducerea sa românească [8].

Nicolae Brzeski se trăgea din familia cu acelaşi nume, cu stema Ciołek (adică viţel), originară din palatinatul de Sandomierz [9]. Mama sa, Ana Jazłowiecka, din Buczacz, era sora voievodului de Rusia [10], iar soţia lui, Eva Davidowska, fiică de dregător din regiunea Lublinului [11]. Datorită însuşirilor sale [12], Nicolae Brzeski s-a bucurat de favoarea regelui polon. Este primit la curtea lui Sigismund, iar la 3 ianuarie 1565 este înscris în registrul nobiliar: „Nicolaus Brzeski in (equis 8), conscriptus die 3 ianuarie 1565"[13].

Devenind secretar regal, i se încredinţează unele misiuni diplomatice, însă cu rang inferior. Sînt cunoscute cele două ambasade ale sale în anii 1565—1566 [14]. Prima, încredinţată în 1565, a avut drept scop răscumpărarea prizonierilor poloni vînduţi ca robi în Turcia şi depunerea unei plîngeri împotriva atacurilor repetate ale tătarilor în Podolia. Scopul neoficial al misiunii sale a fost de a stabili o colaborare între Polonia şi Poartă împotriva marelui cneaz al Moscovei. Angajat în războiul împotriva Imperiului habsburgic, sultanul a tergiversat răspunsul. Nicolae Brzeski, nemulţumit, a căutat să intre în legătură cu moştenitorul tronului, Selim, dar şi acesta a fost evaziv [15].

În vara anului 1566, Nicolae Brzeski a fost din nou trimis în ambasadă la sultan, care se găsea în tabără în Ungaria; scopul soliei era acela de a obţine încetarea incursiunilor tătarilor în Polonia, cărora li se alăturase şi domnul Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu, de a solicita liberă trecere prin Imperiul otoman pentru negustorii poloni [16] şi de a pune bazele unei alianţe polono-turce împotriva Moscovei. Moartea pe neaşteptate a sultanului Soliman Magnificul l-a determinat pe regele polon să-i dea ordin lui Nicolae Brzeski să se întoarcă din drum şi să-l felicite pe noul sultan Selim. Schimbarea sultanului putea însă crea complicaţii neprevăzute. De aceea regele şi-a schimbat părerea, hotărînd ca ambasada solemnă la Poarta otomană să fie încredinţata lui George Jazłowiecki [17], bine văzut de Selim; N. Brzeski trebuia să meargă la Constantinopol şi să obţină un salvconduct necesar ambasadei lui Jazłowiecki. Părăsind Ungaria, Nicolae Brzeski şi-a continuat drumul spre Constantinopol prin Moldova. Aci a fost arestat şi reţinut timp de cîteva luni „din porunca voievodului valah", Alexandru Lăpuşneanu. Eliberat, el a ajuns la Constantinopol, îndeplinindu-şi misiunea. La întoarcere a trecut prin Ţara Românească [18], unde a îmbunătăţit relaţiile cu Petru cel Tînăr, care i-a încredinţat o scrisoare pentru Sigismund al II-lea August. Potrivit informaţiilor cuprinse în scrisoare aflăm

---

7 P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 113—123 (îndeosebi p. 118, n. 3: sursa scrisorii — copie în hîrtiile lui Ioan Bogdan la Biblioteca Academiei).

8 Transcrierea textului a fost revizuită de şeful Secţiei de istorie medie a Institutului de istorie „N. Iorga", Mioc Damaschin.

9 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. N. Bobrowicz, T. II, Lipsk, 1839, p. 326.

10 Adam Boniecki, *Herbarz polski*, t. II, Warszawa, 1900, p. 166.

11 *Rodzina Herbarz Szlachty polskiej*/Oprakował Seweryn Hr. Uruski/, t. II, Warszawa, 1905, p. 28.

12 I. Bogdan, *Scrieri alese* (ed. G. Mihăilă), Bucureşti, 1968, p. 403.

13 *Materiały do historii stosunków kulturanych w XVI w na dworze królewskim polskim*, Kraków, 1915, p. 43.

14 *Polska słuzba dyplomatyczna XVI—XVII w*, Warszawa, 1966, p. 120.

15 Pajewski Janusz, *Projekt przymierza polsko-tureckiego za Zygmunta Augusta*, Warszawa, 1935, p. 187—188.

16 M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II, Bucureşti, 1965, doc. 111, p. 39, şi doc. 132, p. 46. Vezi şi I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări istorice", nr. 1, Iaşi, 1925, p. 218—219.

17 *Polska słuzba...*, p. 120.

18 Vezi scrisoarea lui Petru cel Tînăr, cu data de 12 martie <1567>.

că Brzeski s-a îndreptat spre Polonia prin Transilvania, pe la *craiul Ştefan*, condus de un om al domnului Ţării Româneşti. El a ocolit Moldova pentru a evita repetarea neplăcerilor suferite cu prilejul trecerii lui spre Constantinopol. În mai 1567 a dat seamă de solia sa la dieta din Piotrków [19].

Deşi şi-a îndeplinit solia, reluarea relaţiilor polono-turce a fost amînată. Acest lucru s-a datorat frămîntărilor de la graniţa de sud a Poloniei, cauzate de atacurile tătarilor şi moldovenilor, şi îmbolnăvirii grave a însărcinatului oficial George Jazłowiecki. La sfîrşitul anului 1567 însă, a fost trimis în ambasadă solemnă castelanul de Wojnicz, Petru Zborowski. El a reuşit să încheie în numele regelui polon un tratat de prietenie şi alianţă cu sultanul [20]. În 1570, N. Brzeski este dăruit pe viaţă cu o serie de sate în Rusia. În 1572 devine stegar de curte [21], iar în 1576 îl aflăm în conducerea militară a Podoliei şi staroste de Cameniţa, funcţie pierdută în anii 1589–1590 [22]. Nicolae Brzeski îşi va păstra onorurile şi privilegiile şi după moartea regelui Sigismund al II-lea August, pînă în timpul succesorului său, Sigismund al III-lea.

Am încercat astfel să întregim lista documentelor originale legate de relaţiile externe româno-polone în secolul al XVI-lea şi, în acelaşi timp, să completăm informaţiile cunoscute pînă acum asupra persoanei lui Nicolae Brzeski în istoria călătorilor străini în trecere prin ţările noastre.

ANEXĂ

† Іѡ Петрѹ воевода, божїею милостїю господинъ въсои Земле Ѹгровлахїискои. Пишет господство ми нашемѹ честитомѹ и добромо прїятелю и прѣвъзлюбленномѹ родїтелю по велики Зекментѹ Авгѹст велики корѹл Полски и Литовски и Мазовенскии и иниих земльних северним странам много здравїе и съ любовїе приносим кралства ти. И ѡ сем давам ѹ знанїе кралствѹ ти понеже прииде поклисара великомѹ ти кралствѹ киез Никѹла ѿ честїтое Портѹ господїнѹ ни честитомѹ царѹ по ѹ господство ми и възвѣстише нам ѡ живот и ѡ прїятелство и любов еже имаше кралства ти къ нам и въспросише ѿ нас человека проводїти его до Стефана кралѣ. И ѹ тем, господство ми дал съм человека да проводїть его. И аще въспросише кралства ти за здравїе господствѹ ни, давѣси кралства ти божїем. Хотѣнїе живи и здрави есми. И да даст Богъ да еси и кралства тї жив и здравѹ и Богъ ѹмножит дни и лѣта кралства ти.

Пис мартїе кі҃ дни.

† Іѡ Петрѹ Воевода, милостїю божїю господинъ.

õ [Pe verso]

† Нашемѹ честитомѹ и добромѹ прїятелю и повелнкомѹ родїтелю Жекментѹ Авгѹстѹ велики корѹл Полски и Литовски и Мазовенски и иним земле северним странам.

od voie[wody]
multannskiego list przess p[an] Brzeski poslany 1567 Piotrkovie in Mayo

[19] P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 116.

[20] Tratatul este cunoscut sub numele: *Contenta pactorum cum Turcarum imperatore per dominum Petrum Zborowski castellanum Woinecensem et Hasan czausz missorem. Anno Domini 1568* şi este publicat în *Hurmuzaki*, supl. II, vol. I, Bucureşti, 1893, doc. nr. 136; Instrucţiuni pentru solia lui Zborowski: *Instrukje po selskie Zborowskiego*, Pajewski, *op. cit.*, p. 189.

[21] Adam Boniecki, *op. cit.*, t. II, p. 166.

[22] În *Rodzina Herbarz...*, p. 28, şi Adam Boniecki, *op. cit.*, p. 166.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn a toată ţara Ungrovlahiei. Scrie domnia mea cinstitului şi bunului nostru prieten şi preaiubit părinte, marelui Sigismund August, mare crai al Poloniei şi Lituaniei şi Mazoviei şi al altor ţări din părţile nordice, multă sănătate şi cu dragoste aducem crăiiei tale.

Şi despre acestea dăm ştire crăiiei tale, că a venit pe la domnia mea solul înălţimii tale crăieşti, cneazul Necula, de la cinstita Poartă a domnului nostru, cinstitul împărat, şi ne-a înştiinţat despre viaţa şi despre prietenia şi dragostea pe care o are crăiia-voastră faţă de noi; şi a cerut de la noi om care să-l conducă pînă la craiul Ştefan. Şi întru aceasta domnia mea i-am dat om care să-l conducă. Şi dacă a întrebat crăiia ta de sănătatea domniei noastre, înştiinţăm pe crăiia ta că, prin voia lui Dumnezeu, sînt viu şi sănătos. Şi să dea Dumnezeu să fii şi crăiia ta viu şi sănătos şi Dumnezeu să-ţi înmulţească zilele şi anii crăiiei tale.

Scris martie 12 zile

+ Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

[Pe verso]

Cinstitului şi bunului nostru prieten şi marelui părinte, Sigismund August mare crai al Poloniei şi Lituaniei şi Mazoviei şi din alte pămînturi din ţările nordice.

Scrisoarea voievodului muntean trimisă prin pan Brzeski 1567 Piotrków în mai.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

ROLUL NORMANZILOR ÎN EUROPA

Între 18 şi 24 aprilie 1968 s-a desfăşurat la Spoleto *săptămîna* de comunicări şi de discuţii organizată, ca în fiecare an, de *Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.*

De data aceasta, simpozionul (cel de-al XVI-lea) a luat ca tematică una din problemele fundamentale ale istoriei evului mediu timpuriu, anume expansiunea normanzilor în Europa. Caracterul internaţional al simpozionului a fost marcat prin participarea unor numeroşi savanţi de reputaţie mondială din Italia, Franţa, Belgia, R. F. a Germaniei, Anglia, Statele Unite, Austria, Argentina şi, de data aceasta, dată fiind tematica, şi din universităţile nordice : Suedia şi Norvegia. Cele 19 comunicări — urmate de discuţii uneori foarte aprinse — au fost ţinute în limbile : germană (6), franceză (5), italiană (4), engleză (3) şi spaniolă (1). Muncă în acelaşi timp individuală şi colectivă, axată pe colaborarea amicală şi critică a cercetătorilor veniţi din toate unghiurile zării, asemenea confruntări ştiinţifice internaţionale cîştigă astfel în profunzime şi perspectivă ceea ce pierd în dogmatism şi şovinism. Ne îngăduim să le considerăm faza cea mai dinamică şi în acelaşi timp cea mai semnificativă a evoluţiei ştiinţei istorice universale în secolul nostru [1].

După schema caracteristică a *săptămînilor* de la Spoleto, comunicările s-au desfăşurat pe patru capitole. După comunicarea iniţială a preşedintelui Ernesto Pontieri, reprezentant al Centrului de la Spoleto, a urmat evocarea vieţii şi operei marelui filolog medievist Angelo Monteverdi (1886—1967), făcută de prof. Aurelio Roncaglia. S-a trecut apoi la abordarea problemelor de fond, pe următoarele capitole:

I. Istoria normanzilor în Scandinavia în preajma şi în timpul năvălirilor (cinci comunicări).

II. Expansiunea popoarelor nordice spre răsărit, miazăzi şi apus, şi anume în Rusia, Imperiul franc, Spania, Anglia şi sudul Italiei. S-au ţinut sub acest capitol 8 comunicări.

III. Probleme de istoriografie puse de năvălirile normande (2 comunicări).

IV. Consecinţele expansiunii normande asupra artei europene (trei comunicări).

Cuvîntul de închidere a fost rostit, în numele Centrului de la Spoleto, de profesorul Raoul Manselli, de la Universitatea din Roma.

---

[1] Toate comunicările ţinute, precum şi discuţiile pe marginea comunicărilor, au fost publicate în volumul : *I Normanni e la loro espansione in Europa nell'alto medioevo*, Spoleto, Presso la Sede del Centro, 1969, 808 p.

În cuvîntul său inaugural[2], profesorul Ernesto Pontieri, de la Universitatea din Napoli, a început printr-o sumară și critică trecere în revistă a lucrărilor clasice sau recente privind istoricul Italiei meridionale în timpul expansiunii normande (Giuseppe de Blassis[3], Jules Gay, Erich Caspar, F. Chalandon, David Douglas). În continuare a analizat condițiile în care s-a efectuat cucerirea normandă, mai întîi a Siciliei, apoi a întregii Italii meridionale, și forțele propulsive ale cuceririi (energie individuală și colectivă disciplinată și, mai ales, abila politică a șefilor normanzi, care au obținut alianța papalității). Constituirea statului normand, foarte bine structurat și administrat, a avut drept primă consecință destrămarea legăturilor multiseculare ale Italiei meridionale cu Orientul (bizantin sau arab). Regatul celor două Sicilii s-a orientat, cu o viziune sigură a viitorului, către Roma și Italia comunelor guelfe, contribuind astfel în mod hotărîtor la eșecul imperialismului dinastiei Staufenilor în Italia. Cînd, în cele din urmă, ultimul mare împărat, Frederic al II-lea de Hohenstaufen, a moștenit tronul Regatului celor două Sicilii și și-a constituit baza politico-ideologică la Palermo, el a sfărîmat liniile înțeleptei politici de echilibru practicate de suveranii normanzi și astfel politica imperială a creat premisele prăbușirii dinastiei Staufenilor.

Deschizînd capitolul I, consacrat istoricului structurilor politice sociale și militare ale popoarelor scandinave în habitatul lor de baștină, profesorul Gerhard Hafström, de la Universitatea din Lund, a prezentat studiul său asupra instituțiilor politice ale vikingilor și problemelo puse de aceste instituții[4]. Pornind de la informațiile date de Tacit în *De Germania* și de la evidențele arheologice, studiul arată că celula socială, politică și militară-navală a popoarelor scandinave a fost constituită de așa-numita *hund*, sau *hundaren*. Această celulă constituia în același timp o unitate de cult, o unitate de jurisdicție și, ulterior, o unitate fiscală. În vederea expedițiilor de mare amploare, asemenea celule s-au grupat sub impulsul energetic al unui șef militar, care era în același timp însărcinat cu sacrificiile rituale, pentru a transfera asupra expediției bunăvoința divinităților. Coordonarea expedițiilor navale de pradă a fost astfel motivul principal al integrării micilor colectivități de bază în ansambluri mai vaste și mai puternice, care au devenit cu timpul, în urma acțiunii politice iscusite a unui șef sau a unei familii, baza constituirii națiunilor scandinave.

Importanța jucată de conducerea monarhică la popoarele nordice a fost subliniată de comunicarea profesorului Kjell Kumlien, de la Universitatea din Stockholm[5]. Pe baza datelor consemnate de istoricii vechi (Tacit, Ptolomeu, Jordanes, Procopiu) și pe baza documentelor medievale, mai ales provenind din arhivele imperiale germane, se caută reconstituirea structurii politice a popoarelor scandinave și a condițiilor în care dinastiile s-au constituit și au ajuns să despartă poporul nordului în trei regate, al Danemarcei, al Suediei și al Norvegiei, fiecare dintre ele avînd însă permanenta tendință de a cotropi celelalte două regate și de a reface unitatea popoarelor scandinave, care de altfel nu prezentau varietăți naționale înaintea constituirii dinastiilor.

Deosebit de importantă este sinteza prezentată de profesorul Erik Lönnroth, de la Universitatea din Göteborg[6]. Pornind de la constatarea că noțiunea de *Northmanni* e clară și

---

[2] *Il capitolo sui Normanni nella storia d'Italia* (p. 15—34).

[3] În lucrarea de bază *La insurrezione pugliese e la conquista normanna del secolo XI*, tipărită la Napoli în trei volume între 1864—1873.

[4] *Die politischen Institutionen der skandinavischen Wikinger und deren Probleme* (p. 57—70).

[5] *Die Entstehen der drei skandinavischen Königreiche in nordischen Uberlieferung und Forschung* (p. 71—100).

[6] *Communications, vie économique et modèles politiques des Vikings en Scandinavie*, p. 101—116.

univocă pentru istoricii francezi, italieni şi chiar englezi (după 1066, cel puţin), pentru semantica scandinavă propriu-zisă trebuie să facem o serie de precizări. Astfel, un *Northmann*, pentru un locuitor al Scandinaviei, însemna fie un norvegian, fie un normand din Normandia franceză, dar niciodată un danez sau un suedez. Pe altă parte, termenul de *viking* răspunde noţiunii de *pirat*, fiind astfel un termen pentru o *profesie*, nu pentru o *naţionalitate*. De altfel, lucru semnificativ, termenul de viking pare a fi fost aproape necunoscut în Suedia. O singură piatră runică îl menţionează, şi atunci era vorba de un erou de obîrşie *norvegiană*.

O concepţie istorică simplificatoare, comodă, dar eronată, îi considera multă vreme pe *vikingi* ca fiind locuitorii coastelor Norvegiei şi Danemarcei, în expansiunea lor spre sud-vestul Europei, în timp ce suedezii au roit spre răsărit, unde au purtat în general numele de *rus* (rōs, în textele bizantine). Istoria nu recunoaşte asemenea simplificări comode. Este probabil că majoritatea vikingilor au fost norvegieni sau danezi şi că majoritatea *roşilor* proveneau din Suedia. Dar trebuie să avem permanent în vedere faptul că la data aceea (pînă către secolul al XII-lea) *nu existau* naţiuni *diferenţiate în zona scandinavă.*

Multe pietre runice găsite în Suedia menţionează nume de localnici care ar fi participat la marile oştiri conduse de monarhi danezi pentru ocuparea Angliei la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea. Pe de altă parte, cronicarul german Thietmar von Merseburg foloseşte, pentru a-i desemna pe scandinavii din Rusia, termenul de *danezi*, desigur, pentru că Danemarca era mai cunoscută germanilor. Dar această elasticitate de vocabular dovedeşte o lipsă structurală a diferenţierilor naţionale şi evident lingvistice.

Termenul *rus*, ca şi *viking*, constituie, după cum a dovedit profesorul Erland Hjärne, de la Universitatea din Uppsala, un termen profesional scandinav, şi anume înseamnă marinar corăbier. Ulterior a căpătat un sens amfibiologic, căci, dacă pentru ruşi el desemnează poporul însuşi al Rusiei, pentru finezi (sub forma *Ruotsi*) sau pentru estonieni (sub forma *Rootsi*) el a ajuns să desemneze *Suedia* ! Cît despre *varegi*, prof. Lönnroth îi consideră ca fiind membri, înfrăţiţi cu ritual şi jurămînt, ai unei *confrerii.*

Fenomenul expansiunii bruşte a popoarelor scandinave, mai ales între 800 — 1066, trebuie, evident, să-şi găsească o explicaţie istorică, suficientă şi nu prea romantică. A fost, în esenţă, o activitate în acelaşi timp comercială şi războinică, *a unui popor redus ca număr* şi multă vreme exclus din comunitatea creştină europeană.

Explicaţia clasică a suprapopulării Scandinaviei la acea epocă nu pare plauzibilă. Ea putea apărea ca fiind pertinentă pentru înspăimîntatele populaţii apusene, năpădite necontenit de noi şi noi valuri de barbari prădalnici. Dar după ce criterii poate fi apreciată, la acea epocă şi conform datelor geografice ale Scandinaviei, noţiunea de suprapulaţie? Numai în Danemarca se începuse defrişarea solului forestier, deci un motiv acţionînd *împotriva expansiunii*. Şuvoiul războinic spre apus trebuie astfel explicat *în ciuda situaţiei demografice*, nu *ca o consecinţă a ei.* Trebuie căutate deci alte explicaţii.

Factorul fundamental a fost *superioritatea tehnicii navale*. Toţi locuitorii Scandinaviei au fost, de timpuriu, corăbieri iscusiţi, căci apa era pentru ei singurul mijloc de comunicaţie (între insulele daneze, fiordurile norvegiene şi pe lacurile suedeze). Întrucît multă vreme nu a existat nici o putere centralizatoare suficient de energică şi de constantă pentru a impune edificarea unei reţele de comunicaţii terestre ţăranilor din cătune (härad), care aveau, dimpotrivă, interesul să taie orice comunicaţii terestre pentru a se izola de străini (în cel mai bun caz pentru a eluda legile ospitalităţii nordice, foarte stringente), singurele căi de comunicaţie au fost cele pe apă. Puţina agricultură se practica de altfel numai în jurul lacurilor, al fiordurilor şi al golfurilor. Tehnica corăbiei s-a dezvoltat astfel repede, de la vasele cu vîsle găsite la Nydam, în Slesvig, şi datînd din secolul al IV-lea e. n., la corăbiile uşoare din secolul al X-lea cu pînze, avînd un pescaj mic, ceea ce le îngăduia să se avînte şi în larg şi pe apele fluviale.

Un alt imbold spre expansiune pare a-l fi jucat un element social, recent pus în lumină pe bază de cercetări arheologice. Anume, comuna scandinavă primitivă a suferit o schimbare structurală prin secolul al VII-lea, prin destrămarea *familiei mari* cu un habitat comun şi constituirea de familii restrînse grupate într-un număr de sate puţin populate. Această nouă structură a societăţii scandinave a dat naştere unei conjuncturi de instabilitate anormală, conjunctură care, asociată cu atracţia mării, a produs fenomenele de migraţie.

O teorie emisă de regretatul profesor Sture Bolin, de la Universitatea din Lund, punea în legătură expansiunea scandinavă cu constituirea unui dezechilibru al valorii argintului între Europa occidentală şi califatul arab. Anume, prin exploatarea unor noi mine de argint, situate mai ales în regiunile orientale, califatul a ajuns să dispună de o mare cantitate de numerar, cu care putea cumpăra de la negustorii scandinavi, la preţuri tot mai mari, blănuri şi sclavi. Cu preţul acestor produse, negustorii scandinavi puteau cumpăra arme de atac şi apărare din Europa carolingiană, unde preţurile erau foarte scăzute din cauza valorii ridicate a argintului. Avînd astfel arme suficiente, negutătorii scandinavi ar fi început să practice pirateria în regiunile Imperiului carolingian, pentru a-şi procura, printre altele, sclavi meniţi a fi vînduţi tîrgurilor de sclavi din ţările arabe. Abia către sfîrşitul secolului al X-lea, exploatarea intensivă a noilor mine de argint din Harz duce la restabilizarea balanţei preţurilor, prin echilibrarea cursului argintului între ţările arabe şi cele creştine occidentale.

Discutînd această teorie ingenioasă a prof. Bolin, confratele său de la Universitatea din Göteborg recunoaşte că, într-adevăr, probele arheologice ar justifica-o. Dintre toate ţările europene, Suedia este într-adevăr ţara în care s-au găsit cu mult cel mai mare număr de monede arabe din vremea califatului (mai ales pentru perioada 800 — 970, după care dată încetează brusc seria lor). Cu descoperirea recentă (1966 — 1967) a două importante tezaure monetare pe insula Gotland, numărul monedelor arabe găsite în Suedia depăşeşte astfel cifra de 52 000. S-au mai găsit asemenea monede, în cantităţi mult mai reduse, în Danemarca, nordul Germaniei şi Poloniei, Rusia, concentrarea părînd a se face în jurul ţărmului baltic. După 970, seria monedelor arabe este înlocuită brusc cu serii monetare germane şi engleze.

Regiunea de maximă răspîndire a monedelor arabe a fost Suedia centrală, în jurul lacului Mälaren, şi nu Slesvigul, care constituia punctul de convergenţă al comerţului scandinav cu lumea exterioară.

Dar aceste tezaure arabe, consideră prof. Lönnroth, dovedesc mai ales următoarele evidenţe : că erau în acea vreme în ţinuturile respective localnici care simţeau nevoia să îngoape forţe monetare şi nu le mai dezgropau pentru a face investiţii cu caracter economic sau ca mijloace de plată în comerţul internaţional. Ele constituie astfel o dovadă de necontestat că s-a importat argint arab în Scandinavia, dar nu dovedesc implicit şi o activitate economică orientată spre ţările arabe.

Că a existat un puternic comerţ internaţional în Scandinavia ne-o dovedesc de altfel cele două oraşe comerciale : Hedeby (în ţinutul Slesvig,) care controla comerţul dintre Baltica şi Marea Nordului, şi Birka, pe o insulă din Mälaren, în centrul Suediei, controlînd astfel drumul maritim dintre Golful Finlandei şi deschiderea Balticii spre Marea Nordului. Ambele oraşe comerciale par a fi avut o suprafaţă considerabilă pentru acea epocă, şi au fost devastate, după o perioadă de prosperitate simultană, către sfîrşitul secolului al X-lea.

În orice caz, marea expansiune a vikingilor începe la sfîrşitul secolului al VIII-lea şi, după ce va pune Europei probleme de o fundamentală importanţă, va duce repede la acţiuni politice integrate din partea popoarelor scandinave, atît în afară, cît şi în lăuntru.

Explozia energetică şi consecinţele ei se pot pune în legătură şi cu mediul politic şi cultural scandinav, în care s-a făcut educaţia şefilor vikingi. Este incontestabil că mentalul lor, reprezentările colective, au fost generate de legendele lor, *saga*. Dar trebuie să ţinem seama că, aşa cum au fost colectate, legendele nordice, mai ales cele islandeze, ne transmit imagini din secolul al XIII-lea, cînd avem de-a face cu o societate stabilită, ierarhizată, în care apar

eroi, cavaleri şi regi, şi cînd se organizează perceperea impozitelor regale. Dacă vrem să surprindem mentalul colectiv al secolelor de expansiune a vikingilor, trebuie să recurgem la alte izvoare, mai veridice, şi anume la cele provenind din regiunile jefuite, cele mai importante şi mai veridice rămînînd numeroasele hagiografii.

Se poate vorbi deci, pentru explicarea expansiunii vikingilor, de adevărate explozii energetice de comandă navală şi militară, explozii avînd loc în regiuni necontrolate şi neorganizate de nimeni iniţial. Aceste explozii încep să fie controlate şi disciplinate încă din jurul anului 800, cînd regele danez Gotfred, marele duşman al împăratului Carol cel Mare, îşi asigură ţinuturile prin construirea primului *Dannewirke, limes* pornind de la golful Sli, pe Baltica, şi ajungînd la ţărmul mlăştinos al Mării Nordului, la Hollingsted. Asigurîndu-şi astfel linia de apărare, Gotfred a pornit atacul asupra imperiului, în Frizonia, lucru deosebit de semnificativ. Dar moartea lui a pus capăt veleităţilor imperialiste daneze pentru multă vreme. Un alt regat va apărea pe la jumătatea secolului al IX-lea, în Suedia, fără consistenţă însă, în vreme ce la sfîrşitul secolului, Harald cu Plete Frumoase va schiţa unificarea Norvegiei.

Constatăm astfel, paralel cu expediţiile de piraterie şi de pradă, tot mai frecvente şi mai organizate, o tendinţă spre organizarea şi integrarea lăuntrică a popoarelor scandinave. Rînd pe rînd, căpetenii dinastice din Danemarca, Suedia sau Norvegia încearcă unificarea, totală sau parţială, a regiunilor scandinave, dar eşuează ca urmare a lipsei unor reţele de comunicaţii terestre şi a uriaşelor distanţe de parcurs pe uscat, ceea ce constituie un climat de maximă instabilitate politică lăuntrică, în contrast cu siguranţa cu care căpeteniile normanzilor acţionează în exterior.

După o practică foarte veche şi reactualizată de gangsteri, puterea bazată pe capitalul acumulat prin jaf trebuie reînnoită prin protecţia comerţului paşnic. Regii Danemarcei au practicat acest sistem paralel cu o superioară organizare militară, după cum rezultă din cele patru tabere militare de antrenare a ostaşilor pentru expediţii în Anglia, tabere recent descoperite (mai ales de la Trelleborg, din Seland, care putea adăposti 1 000 de războinici, şi cea de la Aggersborg, din Linford, în care puteau încăpea 4 000 de ostaşi) şi care par a fi fost inspirate de *arhitectura cazărmilor de la Bagdad*.

Expansiunea vikingilor a luat sfîrşit atunci cînd popoarele scandinave au ajuns să adopte civilizaţia creştină a ţinuturilor cucerite şi şi-au pierdut astfel indentitatea, aşa cum de altfel arătase magistral Arnold Toynbee, care considera civilizaţia scandinavă ca *o* civilizaţie ofilită în plin avînt.

Analizînd religia şi ritualurile popoarelor scandinave în epoca expansiunii vikingilor, profesorul Hans Kuhn, de la Universitatea din Kiel [7], reconstituie panteonul scandinav şi accentuează rolul *scalzilor* în difuzarea legendelor şi astfel în unificarea cultului. Încetul cu încetul creştinismul a izbutit să pătrundă în Scandinavia, mai ales ca o consecinţă a creştinării scandinavilor din Normandia, Anglia şi Irlanda.

Ocupîndu-se de expansiunea atlantică a scandinavilor [8], profesorul Marco Scovazzi, de la Universitatea din Milano, analizează, comparativ, condiţiile instalării normanzilor în Normandia şi în Islanda. Spre deosebire de Normandia, unde ambianţa feudală a impus ducatului normand să adopte şi chiar să întărească structurile militare, economice şi sociale feudale, pe care le va exporta apoi în Anglia, în Islanda, insulă izolată în imensitatea oceanului, putem urmări *structura originară* a principiilor sociale şi politice scandinave. Întemeiate după anul 870 de principele norvegian Haraldr Hárfagr, aşezările scandinave din Islanda au cunoscut proprietatea de familie, pusă sub protecţia zeilor, într-un fel de comunicare magică, divino-umană, indicînd raporturile mistice dintre societate şi divinitate, dintre principiile religioase şi cele juridice. Printr-un fenomen deosebit de interesant de *reactualizare a conştiinţei primitive a speciei*, scandinavii transplantaţi în Islanda au constituit o societate antitetică faţă

---

[7] *Die Religion der nordischen Völker in der Wikingerzeit*, p. 117—130.
[8] *Dalla Scandinavia all'Islanda*, p. 131—154.

de noile valori risipite de vikingi în întreaga Europă, reactualizînd mentalitatea primitivă germanică aşa cum ne-o zugrăveşte Tacit şi renunţînd de bună voie la spiritul de cucerire şi la setea de aur, mobiluri care i-au împins pe fraţii lor spre toate ţările Europei. Oglinda cea mai curată a conştiinţei nordice, *Edda*, reflectă vechea mentalitate, cu dispreţul ei faţă de bunurile materiale. Pînă la 1 000, cînd creştinismul este proclamat religie oficială şi în Islanda, s-a dezvoltat astfel o experienţă socială pasionantă, prin implantarea unui popor dinamic într-o regiune sustrasă oricărei influenţe exterioare.

Inaugurîndu-se seria de comunicări închinate expansiunii scandinave în Europa, s-a abordat controversata problemă a originii *varegilor*[9] de către prof A.V. Riasanovsky.

Intervenind în discuţie, profesorul Ivan Dubcek, de la Universitatea din Sofia, consideră constituirea statului rus ca fiind rezultatul unui vast proces istoric, complex şi îndelungat, la care conlucrează factori foarte variaţi. Aducînd mărturia recentă a istoricului Alexandr Soloviov[10] în legătură cu constituirea drujinei, prof. Dubcek porneşte de la ideea că de cele mai multe ori *ameninţarea exterioară*, militară, este factorul care asigură coeziunea unui stat în evul mediu. Pentru statul kievean, ameninţarea exterioară era aceea reprezentată de primejdia cazarilor, cumanilor şi pecenegilor; similar, statul bulgar s-a constituit în jurul anului 681 pentru a face faţă multiplei presiuni venite din partea Bizanţului, a avarilor şi a cazarilor. Pentru bulgari, în concepţia prof. Dubcek, procesul s-ar fi desfăşurat în trei etape. : 1) Protobulgarii, de origine turcă, ajung să încheie o alianţă cu triburile slave în mijlocul cărora se aşezaseră. 2) Alianţa se consolidează prin biruinţe asupra primejdiei exterioare şi constituie un stat plurinaţional. 3) Minoritatea bulgară se pierde în mijlocul masei slave, dar aceasta continuă să păstreze numele elementului energetic în jurul căruia se grupase pentru a rezista presiunii exterioare.

În acelaşi timp, prof. Dubcek regretă lipsa unei comunicări în cadrul colocviului prin care să se pună în valoare rolul fundamental jucat de normanzi spre răsărit, dincolo de Italia meridională, şi anume în istoria Bizanţului, a Peninsulei Balcanice şi a Orientului Apropiat, în vremea cruciadelor. Cucerirea Salonicului în 1185 de către o mare armată normandă operînd din sudul Italiei, deşi n-a fost definitivă, a avut urmări esenţiale : pentru Imperiul bizantin, care a fost atins în forţa lui vitală şi n-a mai putut rezista cruciaţilor latini şi pentru Peninsula Balcanică, prin faptul că această ocupare şi zguduirea stăpînirii bizantine le-a îngăduit sîrbilor, bulgarilor (şi vlahilor, adăugăm noi) să scuture jugul bizantin şi să constituie state independente.

În privinţa terminologiei, prof. Dubcek atrage atenţia asupra receptării termenului scandinav de *vareg*, *varag*, *barang* (la bizantini) în toate limbile slave, sub cuvîntul semnificativ de *vitez-viteaz*, după cum termenul de *avar* este sinonim în limbile slave cu termenul de uriaş, gigant. Istoricii bizantini erau conştienţi de originea scandinavă a varegilor, considerîndu-i veniţi *ék tĩs Thoúlys*, deci din insula Tule, termen foarte vechi, dar a cărei rădăcină înseamnă *departe* (cf. telegraf).

După părerea unanimă, comunicarea fundamentală a colocviului a fost aceea dezvoltată de profesorul Albert d'Haenens, de la Universitatea din Louvain, privind problematica năvălirilor normande în Imperiul franc[11].

Pornind de la principiul că adevărul — şi, mai ales, adevărul istoric, prin esenţă dinamic şi permanent perfectibil —*este atins printr-o continuă cercetare în spirală*, profesorul belgian arată că paradoxul istoriei este că, tratînd epoci încheiate, are totuşi exigenţa de a fi con-

---

[9] *The Varangian Question*, p. 171—204.
[10] În studiul publicat în *Les Origines des Etats Nationaux*, Varşovia, 1968.
[11] *Les invasions normandes dans l'Empire franc au IX-e siècle*, p. 233—298.

cepută în continuu în perspectiva prezentului, astfel încît trebuie refăcută din generaţie în generaţie.

Teza fundamentală privind năvălirile normande în Imperiul franc a fost prezentată în 1906 de istoricul german Walter Vogel într-o teză susţinută la Universitatea din Berlin [12]. Dar, oricît de profundă şi de minuţioasă în acelaşi timp a fost teza lui Vogel, ea rămîne opera unei perioade în care ştiinţa istorică era roaba concepţiei *evenimenţiale* şi nu se concepea altfel decît ca o sinteză a unor coordonate exclusive, spaţio-temporale.

Lucrările istorice fundamentale care au reluat problema după Vogel se datoresc marelui medievist francez Ferdinand Lot şi istoricilor W. de Vries [13], E. Joranson [14], F. Vercautern[15], P.H. Sawyer [16] şi însuşi autorului comunicării [17], dar pot fi apropiate de lucrarea, îmbrăţişînd un cîmp de cercetări apropiat, a Ginei Fasoli [18].

Istoria năvălirilor scandinave constituie, în aparenţă, tipul subiectului predilect al istoriei de concepţie evenimenţială, fiind, în esenţă, axată pe problematica istoriei-bătălie. Dar, dacă o asemenea cercetare istorică este îndrumată cu complexitate şi intuiţie, ea nu poate să nu ajungă, necesar, inevitabil, la om ca subiect al istoriei. Şi, de la perspectiva omului, ea devine istorie socială, economică, culturală, istorie a mentalităţilor. Devine, în esenţă, istoria întîlnirii „a două lumi cu totul străine una de alta şi, prin aceasta, în mod virtual antagoniste şi în mod potenţial ostile".

Dacă este adevărat că „oricine se apleacă asupra evului mediu întîlneşte la fiecare pas năvălirile normande", rezultă în mod firesc că pentru secolele IX şi X „cheia de boltă a structurii lor istorice o constituie fenomenul viking".

Ceea ce-şi propune profesorul d'Haenens este să lărgească semnificaţia, pînă acum ţinută în limite exagerat de strîmte, a fenomenului viking şi să scoată în relief, de asemenea şi mai ales, vibraţiile lui sociale şi mentale.

Ca bază documentară pentru studierea fenomenului migraţiilor scandinave avem un neînsemnat fenomen numismatic: în Danemarca nu s-au găsit decît 57 de monede carolingiene provenind dinainte de anul 900. Marele medievist francez Marc Bloch a explicat acest fenomen prin retopirea pieselor luate de năvălitori ca tribut (danegeld) şi prefacerea lor în lingouri, întrucît abia în secolul al X-lea a adoptat Danemarca un sistem monetar. Dar atunci cum se explică uriaşul număr de monede arabe, cufite, găsite în Suedia (peste 52 000) *netopite* şi provenind, cum am arătat mai sus, în perioda 800 — 970? Danezii topeau şi suedezii nu? Am văzut doar că era vorba de acelaşi popor, încă foarte puţin diferenţiat pe varietăţi naţionale.

Problema tezaurelor trebuie privită însă şi din punctul de vedere al victimelor. De ce au ascuns tezaure în regiunile ameninţate? Ca să le găsească la întoarcere, după fugă? Dar atunci de ce nu le-au luat cu ei în pribegie? Ca să le folosească în timpul năvălirilor? Atunci înseamnă că posesorii lor au rămas şi s-au ascuns. În ce condiţii?

Altă bază documentară, şi mai şubredă, o constituie textele scrise provenind, toate, fără excepţie, de la victimele năvălirilor. Aceste texte sînt de obicei, consemnarea unor tradiţii orale. În această privinţă, un alt istoric belgian, J. Vansina, a emis o serie de concepţii

---

[12] *Die Normannen und das fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie, 799—911* (Heidelbeger Abhandlungen, t. 14, 1906).

[13] *De Wikinger in de lage landen aan de zee* (Haarlem, 1913), constituie o apologie a vikingilor, care ar fi dinamizat societatea europeană.

[14] *The Danegeld in France* (Rock Island, Illinois, 1924).

[15] *Comment s'est-on défendu au IX-e siècle dans l'Empire franc contreles invasions normandes?* (Bruxelles, Annales XXV, 1935—1936).

[16] *The Age of the Vikings* (London, 1962).

[17] *Les invasions normandes en Belgique au IX-e siècle. Le phénomène et sa répercussion dans l'historiographie médievale* (Louvain, 1967, 391 p.).

[18] *Point de vue sur les incursions hongroises en Europe au X-e siècle.*

privind geneza şi valoarea tradiţiilor orale medievale[19]. Anume, o tradiţie orală parcurge în genere următoarele trei stadii: a) stadiul observaţie — conceptualizare — memorizare; b) stadiul transmisiunii în lanţ şi c) stadiul adnotării. Pentru primul stadiu trebuie să încercăm să desluşim ce autoritate şi ce competenţă are primul *martor din lanţ*. Pentru al doilea stadiu, ce durată are, credibilitatea informaţiei fiind în mod firesc în raport invers cu numărul de persoane care contribuie la procesul de difuzare. Trebuie să ţinem seama şi de autoritatea respectivă a intermediarilor, care pot deforma informaţia, intenţionat sau spontan. Pentru al treilea stadiu, trebuie să desluşim dacă prin consemnarea unei tradiţii orale nu se urmăreşte o anume finalitate. Avem, evident, elemente de control, repere, prin confruntarea mărturiilor orale şi prin criteriul verosimilităţii lor.

Ce constatăm, compulsînd testimoniile scrise ale victimelor năvălirilor normande, este mai ales *fascinaţia exercitată de evenimente asupra contemporanilor* şi, în al doilea rînd, impactul imaginaţiei savante (hrănite mai ales de Biblie) asupra evenimentelor. Majoritatea redactorilor documentelor fiind oameni ai bisericii, ei au tendinţa să interpreteze şi să transpună evenimentele pe plan teologic şi apologetic, într-o schemă profetică. Şi mai trebuie să ţinem seama că principalul obiectiv al năvălirilor erau tezaurele bisericilor şi mănăstirilor.

Absolut toţi martorii fiind astfel din aceeaşi tabără, adevărul istoric, e limpede, nu poate rezulta din mă.turiile lor. Istoria are în primul rînd datoria să-i înţeleagă pe oameni şi să-i înţeleagă *pe toţi*. Pentru aceasta este necesar să poată depăşi sfera de referinţe a fiecărui martor, să poată determina coordonatele istorice ale gîndirii, sentimentelor şi atitudinii tuturor actorilor dramei.

Metodele de investigaţie pentru a ajunge la aceste rezultate sînt:

a) Să ne apropiem de adevăr *pe aceeaşi cale subiectivă* ca şi martorul însuşi care a consemnat evenimentul.

b) *Să ne degajăm de viziunea subiectivă a fenomenului*, pentru a avea asupra lui o viziune mai obiectivă.

c) Să ajungem să depăşim iluziile şi ţelurile urmărite de martor, încercînd să pricepem fenomenele *prin analogie şi comparaţie*.

Pornind de la aceste principii metodologice de investigaţie spre interpretarea faptelor, primul element pe care trebuie să-l avem în vedere constituie modalităţile progresului şi regresului năvălirilor.

La acest capitol să încercăm să stabilim în primul rînd *efectivele* (după numărul corăbiilor consemnat în documente) şi apoi să înţelegem *superioritatea tactică* a năvălitorilor, prin mobilitate, energie şi, eventual, teroare, faţă de apărarea carolingiană în cele din urmă lipsită de eficacitate.

În această privinţă W. Vogel distinge, cum se ştie, patru perioade:

1. Între 799 — 840 au loc atacuri izolate, în grupe reduse ca efective şi numai în regiunile de coastă (niciodată pe fluvii în sus).

2. Între 840—849, profitînd de certurile interne france—pentru coroană, normanzii încep dintr-o dată să se avînte în interiorul ţării, pe cursul fluviilor.

3. Între 850 — 879 constatăm o perioadă de vîrf a năvălirilor, devastările practicîndu-se pe scară largă, în întreaga *Francia occidentalis*, cît şi spre Provenţa, Frizonia şi Lotharingia. De data aceasta avem de-a face cu adevărate oştiri, bine articulate, *care ajung să ierneze în regiunile jefuite*.

4. Între 879 — 911, în sfîrşit, direcţia năvălirilor normande se axează pe ţinutul dintre Loara şi Rin (între 879 — 892) şi, de la 896, în Normandia.

Periodizarea folosită de Vogel are drept criteriu succesiunea generaţiilor de căpetenii vikingi. Ea ne îngăduie totuşi să constatăm că, în afara mutaţiei geografice fireşti (depla-

---

[19] *De la tradition orale. Essai de méthode historique*, Bruxelles, 1961.

sarea continuă a cîmpului de operaţii de la o regiune secătuită spre regiuni încă neabordate), se mai poate sesiza o mutaţie operativă : de la simple operaţii de jaf se ajunge la fenomene de colonizare, de implantare la sol.

În recenta sa lucrare asupra acestei perioade, prof. Lucien Musset, marele specialist în istoria Nordului, practică o periodizare mai complexă, axată iniţial pe secvenţele istorice daneze. Anume, Musset distinge numai trei faze :

1. Faza negativă, distructivă, tinzînd la simplu jaf direct care se întinde progresiv, dinspre ţărmul mării spre cîteva sute de kilometri în interior, pe cursul fluviilor, cu asigurarea iernării într-un cîmp fortificat de obicei pe ţărm sau pe insulă (Walcheren, de pildă).

2. Cînd rezistenţa începe să se organizeze şi să devină mai eficientă, bandele de normanzi tratează răscumpărarea forfetară a victimelor prin perceperea unei răscumpărări (*Danegeld*). Jaful este astfel *indirect*, şi, pentru a fi mai sigur şi mai eficient, piraţii folosesc arme psihologice : violenţa exagerată, teroarea. Ei practică de pildă jafuri alternative, pe ambele coaste ale Mării Mînecii.

3. Cînd ţinuturile ajung să fie sărăcite la maximum, normanzii trec la *faza exploatării directe* : armatele daneze păşesc la luarea ţinuturilor în stăpînire directă şi le încadrează, constituind astfel o stăpînire *de fapt*, pe care caută s-o legitimeze prin obţinerea de la un suveran indigen a unei recunoaşteri de drept public, pentru a se conferi astfel stăpînirii brutale o *legitimitate*. Procedeul se poate urmări bine în cazul Neustriei devenite Normandia. Legitimarea subsecventă este condiţionată de obicei de condiţii puse de suveranul legitim : botezarea năvălitorilor, acceptarea regimului feudal, colaborare militară împotriva altor bande de jefuitori. În general, asemenea condiţii sînt acceptate, fără convingere, dar şi fără rea-voinţă. Danezii vor dovedi întotdeauna un anumit sens al contrastelor. Ei vor recepta succesiunea politică şi instituţională carolingiană sau anglo-saxonă şi se vor pricepe să le fructifice atît de bine, încît vor ajunge să dea naştere *formelor celor mai perfecte ale satului medieval* (în Normandia, Anglia şi Regatul celor două Sicilii), asigurînd expansiunea comerţului terestru şi maritim.

Modalităţile de reacţie a victimelor năvălirilor puteau lua trei forme. :

1. *Opoziţia, rezistenţa.* În primele decenii se constată a fi fost foarte slabe, inerte, neorganizate. Structura militară a statului franc, concepută pentru ofensivă şi lărgire a graniţelor imperiale, se va dovedi absolut ineficace pentru defensivă, cum se dovedise şi în structura imperială romană în secolele III — IV. Noţiunea de apărare teritorială fusese umbrită, aşa cum a arătat prof. Lucien Musset. Ce a fost mai grav şi a prefigurat viitorul a fost prăbuşirea, carenţa cadrelor societăţii carolingiene. Deficienţa lor generală va fi numai parţial compensată prin energia spirituală a notabilităţilor ecleziastice. Cazul lui Balduin de Flandra este semnificativ în această privinţă.

Singura ripostă eficientă ar fi fost stăpînirea mării şi controlul punctelor de debarcare, iernare şi pătrundere pe uscat în susul fluviilor. Între 800—864, neputîndu-se face aceasta, rezistenţa a fost incoerentă, neorganizată. Abia în perioada 864—879, cînd normanzii copleşesc bazinul Loarei şi al Senei, regele porunceşte repararea vechilor cetăţi de pe vremea romanilor şi edificarea de castele sau simple fortăreţe, suficiente ca să reziste năvălirii unor războinici viteji, dar nepricepuţi în poliorcetică. Între 879 — 887, certurile pentru tron, cunoscute bine normanzilor, prilejuiesc atacurile acestora spre Sena, pînă la Rin, regiune unde nu se edificaseră încă fortăreţe. Între 887 — 910 tot nordul Franţei se acoperă însă cu castele, iniţial destul de modeste, de un diametru de circa 200 m şi înconjurate cu un şanţ, aşezate cam la 30 km unul de altul. De asemena se fortifică şi capetele de pod ale fluviilor (la Pîtres, Anvers sur Oise, Charenton sur Marne etc.).

2. *Răscumpărarea*, prin *tributum*[20], a fost studiată mai ales de E. Joranson. Sub forma de *Danegeld*, ea reprezenta un impozit direct extraordinar ridicat de autoritatea regală în mari regiuni geografice precis delimitate şi avînd ca asietă orice proprietate sau alt izvor de venit. Pentru Franţa occidentală sîntem informaţi documentar asupra a 12 asemenea cazuri[21] între 845 — 861. Unitatea impozabilă era tot *mansus*, impozitul fiind perceput de obicei *în numerar*, mai ales în argint (doar în 845 şi 861 a fost perceput *în aur*), termenul de plată fiind de obicei 3—6 luni. Pentru perioada respectivă totalul răscumpărării plătite poate fi calculat între 100 000 — 120 000 livre.

Eficienţa unor asemenea răscumpărări a fost, cum anticipase de altfel Marc Bloch, aleatorie. Ele nu serveau decît să aţîţe poftele mereu crescînde ale normanzilor. Consecinţa a fost o uriaşă drenare a numeralului monetar din Occident spre ţările scandinave. A fost o soluţie tipică de facilitate şi se datoreşte după toate probabilităţile elementelor rutinare şi birocratice ale vremii, cadrelor administrative, care înţelegeau astfel să se opună politicii de centralizare practicate de suverani.

3. A treia soluţie, cea mai frecventă, a fost *fuga*. Documentele nu ne îngăduie să stabilim, cu oarecare precizie, *cine* a fugit, *unde, cum, în ce condiţii*. Cei dintîi au fugit călugării, mănăstirile, în care se ştia că sînt depozitate tezaure, fiind primele şi cele mai stăruitor căutate obiective. Se constată astfel *unde regionale de panică*, călugării pribegind cu moaştele mănăstirii spre regiunile socotite mai în siguranţă datorită unei situaţii geografice mai apărate : pădurea Ardenilor, regiunea Liège, Burgundia, Provenţa, aceste regiuni avînd în cele din urmă de cîştigat de pe urma acestor mutaţii.

Datele psihologice privind năvălirile normande, trebuie culese atît în ceea ce priveşte năvălitorii, cît şi în ceea ce priveşte victimele lor. Ţelurile urmărite de năvălitori pot fi încadrate în trei ipoteze : a) Energie sălbatică urmărind îmbogăţirea prin jaf de aur sau sclavi. b) Ura unor păgîni împotriva creştinismului. 3) Dorul sălbatic de răzbunare împotriva sedentarilor şi orăşenilor.

E posibil ca năvălitorii să fi urmărit procurarea de sclavi, pentru a-i vinde în regiunile arabe, pe argint. Se mai constată că au încercat să deţină controlul asupra anumitor regiuni-cheie, de frontieră, pe unde trecea o mare arteră comercială (în Frizonia, de pildă). Ce este cert este că în nenumărate inscripţii runice din Scandinavia găsim menţionată plecarea unor indigeni *pentru a căuta aur sau bogăţii*. În legătură cu aceasta, Lucien Musset a dat o explicaţie mai complexă : mobilurile adevărate ale năvălirilor ar trebui căutate în *structura socială a popoarelor scandinave*, care, la o anumită epocă, sub efectul unei anumite conjuncturi, a provocat un mental colectiv prilejuind ascensiunea socială şi prestigiul doar pe două căi : vitejia războinică şi proprietatea pămîntului. Printr-un normal proces de imitaţie, toate energiile scandinave s-au revărsat în afară.

Prof. d'Haenens are o teorie puţin mai complexă. El consideră că expansiunea danezilor şi norvegienilor spre Europa occidentală s-a produs în baza unui proces de emulaţie cu vecinii lor, suedezii. Anume, varegii deschiseseră, prin stepele şi fluviile ruseşti, drumul către Bizanţ şi statele arabe şi aduseseră de acolo uriaşe cantităţi de aur. Pentru a nu rupe echilibrul monetar economic scandinav, locuitorii versantului atlantic şi ai insulelor şi peninsulei daneze au rîvnit şi ei să cucerească aurul şi argintul, pe alte căi decît pe cele monopolizate mai des de suedezi.

În ceea ce priveşte *mentalul colectiv al victimelor*, constatăm un sentiment de restrişte, de insecuritate, de angoasă, datorită atît lipsei crescînde de mijloace de subzistenţă, cît şi

[20] În documente, termenii constataţi sînt : census, munus, pecunia pro pace, pensum dona, locarium, exactio, colatio etc.

[21] Pentru anii 845, 853, 860, 862, 866, 877, 884, 889, 897, 923, 926. Valoarea *Danegeld*-ului a variat, de la 7 000 livre (845) la 12 000 (884) şi la 700 (886). În 860, 861, 877 şi 884 *danegeld*-ul a fost suportat de proprietatea eclezlastică exclusiv.

temei de necunoscut, barbarii apărînd ca un *flagel al Domnului* trimis pentru ispășirea păcatelor societății creștine. S-a produs un adevărat traumatism, conceptualizat și consemnat, care ne-a parvenit pe cale documentară. Dar istoricul trebuie să fie atent la aceste mărturii, consemnate într-o asemenea atmosferă de *ruptură de echilibru*[22], și să țină seama de prețioasa maximă a lui L. Halkin : „Le fait historique ne prend sa signification que lorsqu' est close la série à laquelle il appartient"[23].

Urmărind organizarea primului stat danez implantat în teritoriul fostei Carolingii, cunoscutul istoric Jean Yver, profesor la Universitatea din Caen, se ocupă de primele instituții ale ducatului Normandiei, așa cum s-au dezvoltat ele, pe bază formal-instituțională francă, dar prin impulsul energiei creatoare normande în materie politică și socială.

În speță problema principală, și care prejudecă fundamentul însuși psihologic, social și juridic al instituțiilor închegărilor statale normande implantate în foste ținuturi ale imperiului franc, este aceea a continuității sau a discontinuității instituționale.

Ultimele capitulare regale pe care le avem de la suveranii *Franciei occidentalis* sînt într-un contrast semnificativ. Anume, în edictul de Pîtres, din 864, dat de Carol cel Pleșuv, glasul înalt al Franciei imperiale vorbește puternic, atunci cînd, cu o justă intuiție a prolegomenelor militare și monetare ale regimului feudal, poruncește dărîmarea tuturor castelelor edificate fără îngăduința regală și, impunînd curs forțat monedei, afirmă monopolul monetar al suveranului. Douăzeci de ani mai tîrziu, ultimul capitular regal, cel dat de Carloman în 884, are u n ton infinit mai puțin maiestuos, se face aproape umil, solicită, vrea să înduplece. Iar ac te regale din secolul al X-lea se referă mai ales la imunități conferite. „Totul se petrece", s rie prof. Yver, „ca și cum, în cursul secolului al X-lea, regele ar pierde în mod pregresiv co ntactul cu orice administrație temeinică", sau, ceea ce este în fond același lucru, „ca și cum fostele organe administrative regale locale încetează să m i păstreze legătura cu puterea centrală".

De la Hrollo chiar s-a simțit o autoritate energică, dispusă să impună cu orice preț respectul ordinii publice. Întocmai ca în Anglia lui Eadward (924 — 925) și a lui Aethelstan (925 — 934), țară cu care Normandia a avut de timpuriu contacte strînse, marea problemă era stîrpirea tîlhăriei și hoției. *Bannum* impus de Hrollo în virtutea autorității arogate de el nu mai prevedea drept pedeapsă pentru asemenea crime o simplă amendă, cum prevedeau neputincioșii regi ai Franței, ci *spînzurătoarea* tîlharilor și hoților, ca și în Anglia. Aici se poate urmări precis influența nu numai a energiei creatoare de stat a scandinavilor, ci a cutumelor lor în materie penală. Astfel, ordinea fiind asigurată, plugarilor li s-a pus în vedere că pot, nesupărați, să-și lase pe cîmp, seara, instrumentele aratorii. Tot astfel, în materie de succesiuni, a prevalat inițial practica scandinavă a partajului egal între toți fiii. Abia din anul 965, printr-un nou tratat cu regele Franciei occidentale, ducatul Normandiei începe să se detașeze de spațiul demografic și instituțional scandinav, pentru a se orienta cu hotărîre spre regatul suzeran al Franței. Pricepîndu-se să instituie ordinea publică întemeind-o pe reguli de drept, fără a diminua prin nimic eficacitatea și dinamismul activității publice, normanzii au dovedit că știu mai bine decît multe popoare ale evului mediu arta complexă prin excelență, arta construirii statelor.

Rolul jucat de năvălirile normande în Spania creștină în secolul al IX-lea este analizat — și redus la justa lui valoare — de profesorul Claudio Sánchez-Albornoz, de la Univer-

[22] Este expresia folosită cu predilecție de marele istoric al evului mediu, Henri Pirenne, în studiile sale care abordează și problema năvălirilor normande.

[23] *Initiation à la critique historique*, 1963, p. 21. „Istoricul, scrie el, este un profet care se rostește după ce evenimentele au avut loc, și dovedește de ce nu au putut avea loc în alt mod".

sitatea din Buenos Aires [24]. Istoricii care s-au ocupat pînă acum de această problemă, mai ales Dozy, Kristopher Fabricius, Lévi-Provençal și, recent Melvinger și Uria, par a fi exagerat importanța acestor năvăliri pentru Peninsula Iberică.

Mai întîi, istoricul argentinian dovedește că misteriosul auxiliar care i-a îngăduit regelui Alfonso al II-lea din Oviedo (793—842) să reziste armatei arabe a lui Abd al-Karîm, care năvălise în Asturia în 795, personaj desemnat sub numele de *Mağus* în cronicile arabe, nu era *normand.*

Prima incursiune a normanzilor în Peninsula Iberică s-ar fi produs în anul 844, mai întîi sub forma unei mici operații de pradă pe coasta nordică, la Gijón, unde au fost înfrînți și respinși de Ramiro I (842—850), apoi sub forma unei expediții masive pe coasta vestică, stăpînită de arabi : estuarul Tajelui, Lisabona, apoi Sevilla. Pentru Peninsula Iberică, invaziile normande au avut o importanță locală, limitată, minoră, sau cu o expresie fericită a profesorului Sánchez-Albornoz, *epidermică.*

Cu totul altul a fost rolul jucat de normanzi în Anglia, pentru care profesorul John Le Patourel, de la Universitatea din Leeds, folosește termenul, just, și pregnant, de *colonizare* [25]. Stăpîni pe mările nordice, normanzii izbutesc să ocupe, încă de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, insulele Shetland, Orkney, Man, pentru ca în tot decursul secolului al IX-lea să se așeze și să se implanteze mai ales în regiunea centrală a insulei britanice, pe teritoriul regatelor întemeiate de angli, și anume actualele comitate de York, Lincoln, Nothinghan, Derby, Leicester, în timp ce normanzi norvegieni se instalau pe coasta răsăriteană a Irlandei, mai ales în regiunea Dublinului. Într-o a doua fază, care se întinde de la sfîrșitul secolului al X-lea pînă la 1042 danezii fac un efort intens, organizat, de a-și extinde dominația lor, din centrul Angliei (Danelaw, Danelag) spre sud, către vechile regate saxone, pe care izbutesc în cele din urmă să le cotropească, unificînd întreaga Anglie și culminînd prin întemeierea marii talasocrații a Mării Nordului, sub regele Knud (Canute) între 1014—1035. Moartea acestuia, neașteptată, duce la destrămarea Imperiului danez al Mării Nordului și prilejuiește faza a treia, aceea a cuceririi normande.

Autorul consideră, evident, că și această a treia fază poartă tot pecetea spiritului normand, organizator și creator de stat, deși acest spirit fusese educat de un secol și jumătate în mediul francez al ducatului Normandiei. Potrivit celebrului Domesday-Book (1086), solul Angliei fusese expropriat începînd cu anul 1066 și împărțit în următoarele proporții : 20% regelui, 50% baronilor din armata cuceritoare, 25% bisericii (conduse tot de prelați normanzi), restul de 5% rămînînd foștilor proprietari anglo-saxoni dinainte de 1066. Caracterul noii implantări normande în Anglia a fost aristocratic, mercantil și ecleziastic, influența papală făcîndu-se puternic simțită (cucerirea însăși se făcuse sub faldurile steagului sfînt trimis ducelui Wilhelm de papa Alexandru al II-lea). Dar, ceea ce se știa mai puțin, *exploatarea* proprietăților rurale trecute în posesiunea seniorilor normanzi nu s-a făcut *direct*, în regie, ci în cadrul unui sistem original de locațiune, la *sub-tenants*, și că aceștia din urmă erau și ei în mare majoritate proveniți tot din Normandia sau din alte ținuturi *franceze*, ceea ce a sporit cota demografică și lingvistică franceză în Anglia.

Castelele clădite de normanzi în Anglia nu au avut caracterul *centrifug* de pe continent, unde în jurul lor s-a instituit regimul feudal, ci au fost ridicate, cu asentimentul monarhului, mai ales spre regiuni de graniță (*borders*), pentru a frîna năvălirile scoțienilor sau velșilor (din Țara Galilor) sau pentru a stăvili jaful endemic, căruia energia suveranilor normanzi i-a pus de altfel capăt destul de repede.

Rolul fundamental jucat de normanzi în sudul Italiei a fost evocat de profesorul L. M Ménager, de la Universitatea din Aix-en-Provence [26], care a urmărit diferitele faze ale lentei

[24] *Invasiones normandas en España cristiana durante el siglo IX*, p. 367—408.
[25] *The Norman Colonization of Britain*, p. 409—438.
[26] *La législation sud-italienne sous la domination normande*, p. 439—496.

şi perseverentei insinuări a unei minorităţi războinice şi politice într-un mediu unde îşi aflau punctul de confluenţă trei civilizaţii eterogene : bizantină, lombardă şi arabă, comportînd trei sisteme mentale şi juridice contrastive. Cu un simţ acut al realităţilor politice, suveranii normanzi, care apucaseră să facă experienţa feudalismului în Franţa, s-au priceput să unifice aceste tendinţe eterogene, acordînd regimul personalităţii legilor, în limitele îngăduite de interesele monarhiei normande, stăpînă pe Palermo în 1072 (după peste un secol de dominaţie arabă). După ce normanzii vor fi tras învăţămintele răscoalei panormitane din 1161, statul lor, articulat de Italia pontificală, va juca un rol esenţial în Europa mediteraneană, rol pe care Frederic al II-lea, în ambiţiile lui de rivalitate imperială cu Iustinian, se va arăta incapabil să-l continue şi să-l consolideze.

Aplicînd punctul de vedere atît de fecund al comparatismului, profesorul Antonio Marangiu, de la Universitatea din Roma, va cerceta structura şi conjunctura celor două stăpîniri normande din Anglia şi din sudul Italiei [27]. În ambele ţări, o structură politică, socială şi mentală străină s-a introdus prin forţă, la jumătatea secolului al XI-lea. Ambele ţări vor fi conduse de suverani cu mare simţ politic (Wilhelm, Henric I şi II, Roger al Siciliei etc.), care vor da sistemului militar şi social feudal o funcţie *centripetă*, spre deosebire de funcţia *centrifugală* caracterizînd feudalismul continental european. Toţi suveranii normanzi vor intui just imperativul articulării politicii lor de politica papală şi vor fi prin excelenţă mari legislatori.

Abordînd capitolul problemelor de istoriografie puse de năvălirile normande, prof. Laetitia Boehm, de la Universitatea din München se ocupă de o problemă fundamentală de imagologie istoriografică [28]. Anume, urmăreşte chipul în care normanzii şi numele lor diferite apar în mentalitatea, plină de reminiscenţele culturii biblice şi clasice, a cronicarilor şi analiştilor contemporani, în secolele IX şi X. Astfel, cronicarul oficial normand Dudon de Saint-Quentin îi indentifică pe danezi cu *dacii* (dacigenae) — teorie care va avea o largă aplicare în toată istoriografia şi literatura medievală —, considerîndu-i că se trag din troienii refugiaţi după căderea Troiei spre Dunăre, sub conducerea lui Antenor. Continuatorul lui Dudon, Guillaume de Jumièges, face legătura : Daci-Danaos-Danemarca-Traian („Hac igitur de causa Daci nuncupatur a suis Danai vel Dani" şi în acelaşi sens pare a fi şi un text interpolat, probabil de Robert de Torigny, precum şi celebrul pasaj din *Roman de Rou* al lui Robert Wace (V, 167 seq.) :

..Quand jadis fut destruite Troie..
Se firent Daneis apelar,
Par leur lignage remembrar ;
V de Danube un flum(z) mult grant,
Qu'Ester claiment li clerc lisant.
..Furent iil apele(z) Dani,
Ki esteirent anceis Daci.

Se mai urmăreşte şi impresia pe care au exercitat-o asupra cronicarilor moravurile normande, mai ales poligamia lor endemică.

Ocupîndu-se de problema consecinţelor năvălirilor normande asupra culturii monastice în Occidentul franc [29], profesorul Pierre Riché de la Universitatea din Paris arată că prima şi cea mai penibilă consecinţă culturală a năvălirilor a fost întreruperea desfăşurării Renaşterii carolingiene, dezvoltată mai ales în umbra mănăstirilor. Acestea constituind, datorită bogă-

---

[27] *I due regni normanni d'Inghilterra e d'Italia*, p. 497—552.

[28] *Nomen gentis Normannorum. Der Aufstieg der Normannen im Spiegel der Normannischen Historiographie*, p. 623—704.

[29] *Conséquences des invasions normandes sur la culture monastique dans l'Occident franc*, p. 705—720.

ţiilor lor, reale sau presupuse, ţinta principală a jafurilor normanzilor, ele au avut cel mai mult de suferit. În acelaşi timp a avut loc un exod general al călugărilor, ducînd pe drumurile lor rătăcitoare ce aveau mai de preţ, adică moaştele, relicvele, manuscrisele mănăstirii lor. Reconstituirea a fost destul de anevoioasă, după îndepărtarea năvălitorilor, dar unele regiuni, mai ferite, ca, de pildă Burgundia, au tras folos de pe urma peregrinărilor culturale, acestea prilejuind a osmoză între diversele regiuni ale Franţei şi imperiului. Urmarea a fost edificarea puternicului focar de cultură medievală de la mănăstirea de la Cluny, care a asigurat continuitatea istoriei culturale medievale, în istoria culturală fiind de neconceput mutaţii bruşte. Seria evoluţiei culturale medievale ar fi deci : supravieţuirea culturii şi temelor antice, în osmoză cu cele biblice : secolele VI—VIII ; Renaşterea anglo-saxonă (Beda) şi carolingiană, pînă în secolul XI, cu toate penibilele întreruperi ca urmare a năvălirilor ; apoi, cultura clunisiană.

Deschizînd seria comunicărilor privind problemele artistice puse în legătură cu năvălirile normande, profesorul Giuseppe Agnello, de la Universitatea din Catania, se ocupă de influenţa stilului arhitectonic normand asupra sudului Italiei [30], unde coexistau influenţele stilului romanic, bizantin şi arab, dar cu nuanţe diferite după provincii (Sicilia, Puglia, Calabria, Campania, Abruzzo). Catedralele ridicate de normanzi (Palermo, Reggio Calabria, Bari) au vizat spre grandios, dintr-un calcul politic abil al suveranilor, care urmăreau să-şi dureze în piatră biruinţa şi astfel să creeze în mintea supuşilor viziunea unei stăpîniri eterne ca şi piatra monumentală. Catedrala din Palermo ţine seamă, cu toată viziunea ei grandioasă, de planimetria bisericii abaţiale de la Monte-Cassino, în timp ce construcţiile normande din Calabria ţin seama de stilul bizantin, Bizanţul considerînd Calabria, mai ales după pierderea Siciliei cucerite de arabi, drept un cap de pod esenţial spre Occidentul pe care niciodată bazileii n-au renunţat la gîndul să-l recucerească.

Tratînd problema originalităţii artei vikingilor [31], profesorul Knut Berg, conservator al Galeriei Naţionale din Oslo, pune în lumină vitalitatea, energia acestei arte, şi, în acest timp, flexibilitatea ei, în motivele ei vegetale şi animale (mai ales aşa-numitul tip de *gripping beast* — fiară încolăcită, găsit pe multe produse ale artei scandinave, mai ales pe cupele sculptate). Avîntul şi formele energiei artistice a vikingilor au fost transplantate în toate ţările cucerite de ei, în Anglia, în Sicilia, în Normandia. Dar, lipsite de contactul cu mediul firesc al patriei lor, aceste forme au pierit repede, rămînînd mai vivace numai în Islanda, pînă în secolul al XII-lea, cînd arta şi literatura orală islandeză au influenţat structura artistică scandinavă.

Colocviul de la Spoleto comportă o comunicare obligatorie privind problema armamentului medieval. În problematica invaziilor normande, această comunicare a fost susţinută de profesorul O. Gamber, de la muzeul istoric din Viena [32], care s-a ocupat de evoluţia armamentului, strategiei şi tacticii, de la epoca imperială romană şi bizantină pînă la inovaţiile introduse în arta militară europeană de normanzi. Superioritatea militară normandă s-a datorit multă vreme elementelor *rapiditate* şi *surpriză*. Corăbiile lor erau uşoare şi lesne de cîrmuit, armamentul lor în acelaşi timp uşor şi eficace. Ulterior, normanzii s-au dovedit destoinici să folosească şi armamentul greu feudal (cavalerie înzăuată, coifuri, platoşe etc.), prin care au dobîndit victoriile decisive din Anglia, Italia şi Orient.

---

[30] *Wiking Art in the Scandinavian Countries*, p. 751—766.

[31] *Estensione e limiti delle influenze regionali sull'architettura normanna nel Mezzogiorno d'Italia*, p. 729—750.

[32] *Wikingerbewaffnung und spätrömische Waffentradition*, p. 767—782.

Rostind cuvîntul de încheiere a colocviului, profesorul Raoul Manselli, de la Universitatea din Roma [33], a subliniat deosebita importanţă pentru ştiinţa istorică universală a comunicărilor dezvoltate. Factorul normand a jucat un rol determinant în istoria Europei, fiind, iniţial un element de distrugere şi panică, pentru a deveni ulterior un factor activ de promovare a civilizaţiei europene. Regretînd faptul că s-a neglijat includerea unei comunicări privind rolul important jucat de normanzi în Orientul bizantin şi musulman, profesorul Manselli arată că, în orice regiune a Europei ne-am arunca privirea, vom găsi puternica şi frecvent deteminanta înrîurire a expansiunii normande.

Dan A. Lăzărescu

---

[33] *Epilogo*, p. 793—804.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SĂRBĂTORIREA ISTORICULUI VASILE MACIU

La 27 ianuarie 1970, istoricul Vasile Maciu, profesor la Universitatea din București și membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, a fost sărbătorit de către Societatea de științe istorice, cu ocazia împlinirii vîrstei de 65 de ani.

La sărbătorire au participat academicieni, profesori universitari, cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga", profesori din învățămîntul mediu și alți membri ai Societății de științe istorice.

Au rostit cuvîntări elogiind activitatea științifică și politică a sărbătoritului, precum și dîrzenia caracterului său, acad. P. Constantinescu-Iași, președintele Societății, acad. A. Oțetea, președintele Secției de istorie a Academiei Republicii Socialiste România și director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga", prof. Emil Boldan, secretarul Societății de științe filologice, C. Velichi, conferențiar universitar, Gh. Șendrulescu, lector universitar, Tudor

Rădulescu, profesor la liceul D. Cantemir, fost elev al lui Vasile Maciu, prof. Vasile Netea, secretar de redacţie al publicaţiei „Revue Roumaine d'Histoire".

Profesorul Vasile Maciu s-a născut la 30 decembrie/12 ianuarie 1905 în oraşul Caracal, unde a urmat şi cursurile liceale. În anul 1924 s-a înscris la Universitatea din Bucureşti, luîndu-şi în 1927 licenţa în istorie — ca elev al lui N. Iorga — cu o lucrare intitulată *Ştiri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou*. Timp de peste două decenii a funcţionat apoi ca profesor în învăţămîntul secundar din oraşele Caracal, Corabia, Găieşti, Buzău şi apoi Bucureşti, distingîndu-se printr-o exemplară devoţiune pentru catedră şi printr-o scrupuloasă atitudine faţă de elevi. În 1949 a fost numit conferenţiar pentru istoria modernă a României la Facultatea de istorie din Bucureşti, iar în anul 1963 a fost numit profesor şi ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, îndeplinind un timp şi funcţia de secretar ştiinţific al Academiei. Între anii 1949 — 1960 a avut şi calitatea de secretar general al Societăţii de ştiinţe istorice, d-sa fiind unul din întemeietorii societăţii. Profesorul V. Maciu a ocupat de asemenea şi funcţia de director al Arhivelor statului (1 iulie 1953 — 28 februarie 1956).

O dată cu înfiinţarea Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice profesorul Vasile Maciu a fost ales membru titular al noii Academii.

Concomitent cu activitatea didactică, profesorul Vasile Maciu a desfăşurat de timpuriu şi o remarcabilă activitate publicistică şi ştiinţifică, studiind îndeosebi, de pe poziţii democratice, problemele privitoare la orientarea culturii române, la raporturile dintre evoluţie şi revoluţie, iar pe plan istoric, avînd la bază orientarea marxist-leninistă, lupta poporului român pentru libertatea socială, pentru unitatea politică şi pentru obţinerea independenţei naţionale.

O bună patre din studiile sale, mai ales în ultimii ani, s-au îndreptat înspre cercetarea în mod critic a activităţii unora dintre principalii noştri istorici — N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol —, izbutind să aducă noi contribuţii la cunoaşterea ideilor şi scrierilor lor, precum şi la valorificarea lor din punct de vedere patriotic şi ştiinţific.

Primele sale articole au apărut în revistele „Vlăstarul" şi „Carnet literar", de la Buzău (1931), continuîndu-se apoi la „Gîndul vremii" (1935) şi „Însemnări ieşene" (1939), iar după 23 August 1944 la publicaţiile „Studii", „Analele româno-sovietice", „Analele Universităţii din Bucureşti", „Analele Academiei Republicii Socialiste România", „Revista învăţămîntului superior", „Contemporanul", „Revue Roumaine d'Histoire", „Nouvelles Études d'Histoire" şi altele.

Profesor de istoria modernă a României, d-sa a întreprins largi cercetări asupra pregătirii revoluţiei din 1848 (*Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848 : La Société des Étudiants Roumains de Paris*), precum şi asupra aspiraţiilor revoluţionare comune ale românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor (*Caracterul unitar al revoluţiei din 1848 în ţările române*).

Din lunga serie de articole şi studii consacrate Unirii Principatelor menţionăm : *Organizarea mişcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova şi Ţara Românească* (1959); *Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti şi opera istoriografică a lui A. D. Xenopol* (1960). Războiul pentru independenţă a fost studiat în lucrările : *Condiţiile interne ale proclamării independenţei României* (1955); *Comment la Roumanie a conquis son indépendance* (1965); *Premisele proclamării independenţei României* (1967). Pe lîngă studiile menţionate, d-sa a contribuit — ca membru în colectivul de redacţie—şi la publicarea celor 9 volume de documente relative la desfăşurarea războiului din 1877—1878. Transilvaniei i-au fost consacrate studiile : *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867* (1965); *B. P. Hasdeu şi unitatea naţională a românilor* (1969), cărora le adăugăm şi prefeţele scrise la monografiile lui Silviu Dragomir (*Avram Iancu*, 1964) şi Carol Göllner (*Ştefan Ludwig Roth*, 1967). Preocupat de mişcările ţărăneşti şi de problemele agrare ale perioadei anterioare primului război mondial, d-sa a dedicat un amplu studiu sîngeroaselor evenimente din 1907, înfăţişînd *Poziţia păturilor sociale faţă de răscoala ţărănească din 1907 din România* (1958).

Cu privire la dezvoltarea istoriografiei române, profesorul Maciu a publicat studiile intitulate: *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu* (1957), *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu* (1958) şi, în limba franceză, *Activitatea istorică a lui A. D. Xenopol* (1970).

Studiile profesorului Maciu se caracterizează printr-o amplă informaţie personală, printr-o interpretare pătrunzătoare, bazată adeseori pe noi puncte de vedere, şi printr-o remarcabilă claritate de expunere.

Paralel cu colaborarea la publicaţiile menţionate, profesorul Maciu a avut o largă contribuţie şi la elaborarea volumelor IV şi V ale tratatului *Istoriei României*, precum şi la elaborarea celor trei volume de *Nouvelles Études d'Histoire*, publicate în anii 1955, 1960 şi 1965, cu ocazia congreselor internaţionale de istorie de la Roma, Stockholm şi Viena.

Pe lîngă studiile scrise, prof. Maciu a desfăşurat în mod permanent şi o întinsă activitate de conferenţiar, rostind numeroase conferinţe cu caracter patriotic în cadrul Societăţii de istorie, al Comitetului de Cultură şi Artă, al universităţilor populare din Bucureşti şi din numeroase oraşe de provincie. D-sa a participat de asemenea şi la numeroase congrese internaţionale, fiind unul dintre principalii exponenţi ai punctelor de vedere susţinute de delegaţiile româneşti.

Cu ocazia sărbătoririi sale, profesorul Vasile Maciu a rostit o cuvîntare, în care, ca răspuns la elogiile ce i s-au adus de către vorbitorii menţionaţi la începutul acestei note, a făcut o substanţială expunere asupra motivelor care l-au determinat să îmbrăţişeze studiile de istorie şi totodată asupra unor episoade din viaţa şi activitatea sa.

Extragem din cuvîntarea d-sale pasajele de mai jos, ele fiind caracteristice pentru concepţiile d-sale ştiinţifice şi politice: „Pentru că sîntem la o întîlnire de istorici — a precizat d-sa —, permiteţi-mi să spun cum am fost atras de istorie. Copil, ascultam ore întregi povestirile tatălui meu despre anii războiului de independenţă a ţării noastre, pe care i-a trăit la începutul tinereţii sale, şi incursiunile naive pe care le făcea în alte domenii ale trecutului, aşa încît am prins dorinţa de a şti mai mult despre nişte fapte atît de măreţe. Războaiele succedate în anii 1911—1918 m-au îndemnat şi ele să citesc lucrări de istorie, mai cu seamă că în războiul românesc din 1916—1918 a participat aproape întreaga mea familie: patru fraţi au fost mobilizaţi, dintre care unul a murit pe front, altul a rămas inv lid de pe urma unei răni grele, iar eu şi un frate ceva mai mare ne-am refugiat în noiembrie 1916 în Moldova, de unde am revenit acasă, în Oltenia, peste doi ani, după retragerea ocupanţilor străini.

În timpul studiilor liceale, istoria a fost studiul care m-a atras cu predilecţie. Ea mi-a făcut cunoscut şi rolul revoluţiilor în viaţa omenirii, revoluţia franceză din 1789 impresionîndu-mă cel mai mult. Pe la 16 ani, am citit în paginile revistei „Contemporanul" lucrarea lui F. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, care mi-a arătat un aspect mai adînc al istoriei. Peste doi sau trei ani am citit cu mult interes cartea lui Leon Donici despre revoluţia rusă din 1917.

Terminînd liceul în 1924, eram de mult hotărît să studiez la Universitate istoria, urmînd cursurile lui N. Iorga, ale cărui lucrări le citeam de cîţiva ani. În primul an universitar la Bucureşti, lăsat să-mi aleg tema lucrării care ţinea loc de examen la istoria universală, am alcătuit o lucrare, de 30—40 de pagini, despre revoluţia rusă din 1917 (punînd accentul pe cea din februarie). Cu acest prilej am cunoscut mai de aproape lupta revoluţionară a lui Lenin, din cartea scrisă despre el de comunistul francez Guilbault, apărută puţin înainte. Deşi profesorul mi-a dat bilă albă, tema lucrării mele nu i-a plăcut şi curînd a găsit momentul potrivit să-şi arate îngrijorarea. Am fost profund afectat, dar am continuat să-i urmez cursurile. Peste un an, în 1926, am citit în limba franceză cartea lui Lenin *Ce-i de făcut?* care m-a impresionat prin fermitatea spiritului în care era scrisă.

Dintre toate manifestările istorice, mi-a plăcut, ca student, cel mai mult Renaşterea, influenţat şi de lucrarea *Filozofia Renaşterii* a lui P. P. Negulescu, profesor de istoria filozofiei, la ale cărui cursuri am participat cînd timpul îmi permitea. Am primit deci cu plăcere să tratez

tema dată de N. Iorga, *Știri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou*. Pentru prima oară am simțit, în investigațiile ce făceam, fiorii plăcerii ce-i dă cercetarea profundă a unei probleme. Deși spiritul meu independent nu-i plăcea lui N. Iorga, la examenul de licență el a apreciat în mod deosebit lucrarea, cît și răspunsurile date de mine. Am devenit profesor de istorie în învățămîntul secundar, pe care am predat-o cu pasiune.

Efectele crizei economice din anii 1929—1933, lecturile diverse și contactele cu unii oameni cu vederi democratice de stînga, între care tovarășul P. Constantinescu-Iași, m-au apropiat de lupta Partidului Comunist Român și, în special, de lupta contra fascismului.

Din 1931 am colaborat la diferite reviste, între care „Gîndul vremii" și „Însemnări ieșene", cu articole și studii de istorie și ideologie, axate pe promovarea ideilor progresiste și antifasciste. De mult adept al marxismului, în februarie 1945 am fost primit în rîndurile Partidului Comunist Român, unde am depus pînă astăzi o continuă activitate. În octombrie 1949 am fost numit conferențiar la Facultatea de istorie a Universității din București și totodată șeful Secției de istorie modernă și contemporană a istoriei României din Institutul de istorie și filozofie al Academiei, iar în 1963 am fost ales membru corespondent al Academiei, în același an fiind numit pe bază de concurs și profesor universitar.

În condițiile prielnice ce mi s-au creat de partid, am putut să dezvolt activitatea mea științifică în numeroase studii, participînd totodată la lucrări colective, cum sînt editarea celor nouă volume de documente privind războiul de independență al României și elaborarea și redactarea volumelor IV și V ale tratatului *Istoria României*. Deși ajuns la vîrsta de 65 de ani, prilej care a făcut să fim astă-seară împreună pentru cîteva ore, eu consider că mai am încă de rezolvat cîteva probleme importante ale istoriei moderne a poporului român".

Revista noastră, care l-a avut în mod permanent colaborator, iar într-o anumită perioadă și conducător, se asociază celor ce au luat inițiativa sărbătoririi sale și îi urează și pe această cale, un călduros : *La mulți ani!*

DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE

S.S.I., societate științifică a cadrelor didactice, a fost constituită ca societate aparte la 10 februarie 1968, prin desprinderea ei din fosta Societate de științe istorice și filologice.

În ultimii doi ani, continuîndu-și munca în cadrul vechilor forme organizatorice (ședințe periodice lunare, bilunare sau săptămînale de comunicări, simpozioane, sesiuni științifice sau metodico-științifice etc.), găsind însă și altele, cu profil și conținut nou, Societatea de științe istorice a înregistrat noi și însemnate succese. Ne vom opri, în cele ce urmează — spațiul restrîns nepermițîndu-ne mai mult —, numai asupra cîtorva dintre acțiunile inițiate și vom semnala numai unele aspecte, mai semnificative, ale activității intense ce o desfășoară.

La cîteva luni după constituirea separată, de pildă, conducerea S.S.I. a organizat cursuri de vară destinate profesorilor de istorie din învățămîntul de cultură generală, membri ai societății, acțiune nouă, deosebit de reușită și eficientă prin rezultatele obținute. În programul acestor cursuri, activitatea de perfecționare didactico-științifică bazată pe audierea unor deosebit de apreciate conferințe și referate, prezentate de specialiști reputați, a fost completată și lărgită prin organizarea unor interesante excursii cu caracter documentar.

Primele cursuri au fost deschise de acad. P. Constantinescu-Iași, președintele S.S.I., la 2 iulie 1968, la Vălenii de Munte. Societatea de științe istorice, organizînd aceste cursuri la Vălenii de Munte, a reînnodat tradiția vestitelor „cursuri de vară" ale lui N. Iorga și a adus un omagiu memoriei eminentului savant român, care, în urmă cu 62 de ani, a inițiat și condus aici prima universitate populară din țara noastră. În anul următor, 1969, cursurile au avut loc între 2—13 iulie, în două centre din țară : Vălenii de Munte și Piatra-Neamț.

Circumscrise la probleme majore, actuale ale istoriei patriei și istoriei universale sau ale metodicii predării acestei discipline, bazate pe rezultatele ultimelor cercetări, conferințele și referatele audiate de cei peste 250 de cursanți le-au oferit posibilitatea să cunoască ultimul cuvînt al științei în domeniul specialității lor, să-și îmbogățească cunoștințele și, implicit, să-și îmbunătățească munca lor la catedră. Au fost aduse în discuție și elucidate probleme ca : „Comuna primitivă pe teritoriul României în lumina ultimelor cercetări arheologice" prof. univ. M. Petrescu-Dîmbovița) ; „Romanizarea Daciei în lumina ultimelor cercetări" (prof. emerit dr. A. Iordănescu) ; „Arta feudală în Moldova" (prof. univ. V. Vătășianu) ; „Formarea națiunii române" (prof. univ. V. Maciu) ; „Desfășurarea procesului revoluționar în țara noastră după eliberare" (conf. univ. A. Petric) ; „Geneza feudalismului în Europa apuseană" (conf. univ. R. Manolescu) ; „Formarea statelor naționale în Europa" (conf. univ. D. Almaș) etc., societatea răspunzînd astfel unor cerințe stringente ale învățămîntului sub raportul informării la zi.

Între acțiunile societății care se înscriu pe linia, urmărită cu perseverență, a încurajării și îndrumării muncii de cercetare a membrilor săi, a ridicării nivelului pregătirii lor profesionale, menționăm sesiunea metodico-științifică pe țară organizată la Brașov în 28,29 decembrie 1968, la care membri ai filialelor S.S.I. din diferite centre ale țării au prezentat interesante comunicări originale, privind îndeosebi problema continuității și unității poporului român, lupta sa pentru libertate națională, pentru desăvîrșirea unificării statului ; „Populația autohtonă la răsărit de Carpați în sec. V—VI e.n." (prof. I. Mitrea — Bacău) ; „Lupta pentru unire în Banat în toamna anului 1918" (prof. V. Popeangă— Arad) ; „«Glasul Ardealului», ziarul brașovean al unirii de la 1 decembrie 1918" (prof. I. Nicoară — Brașov) sînt numai cîteva dintre titlurile comunicărilor de istorie. În domeniul metodicii au fost susținute referate privind „Pregătirea lecției de istorie" (Gh. Smarandache) și „Metodica lecției de comunicare de cunoștințe tip prelegere școlară" (A. Iordănescu), care, fiind legate, prin conținutul lor, în mod nemijlocit de munca la catedră, au stîrnit ample și interesante discuții.

Sub raportul îndrumării directe, eficiente a muncii de cercetare a membrilor S.S.I. amintim consfătuirea interjudețeană cu tema „Munca de cercetare în domeniul istoriei și al metodicii predării istoriei", organizată la Tîrgu-Mureș în 25 mai 1969. Referatele, prezentate de cercetători științifici cu o bogată experiență, cuprinzînd indicații concrete și îndrumări speciale, cu caracter orientativ și tehnic, au avut în vedere îndeosebi pe profesorii începători în activitatea științifică.

O mențiune specială merită și o altă manifestare organizată de conducerea S.S.I. în anul 1969. Ne referim la sesiunea științifică festivă pe țară consacrată lui N. Bălcescu, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa (1819—1969). Ea a avut loc în 22 și 23 iunie la Rîmnicu-Vîlcea, în apropiere de Bălcești, locul de baștină al lui N. Bălcescu. Comunicările susținute, aprofundînd laturile cele mai semnificative ale personalității și activității sale, aducînd în circuitul științific elemente noi sau mai puțin cunoscute, au fost urmărite cu multă atenție de cei peste 150 de participanți, prezentînd interes deosebit și pentru munca lor didactică. Titlurile sînt concludente : „Formarea revoluționară a lui N. Bălcescu" (prof. univ. V. Maciu) ; „Pagini inedite din gîndirea revoluționară a lui N. Bălcescu" (dr. Cornelia Bodea) ; „Gîndirea filozofică a lui N. Bălcescu" (dr. R. Pantazi) ; „Istoricul N. Bălcescu" (L. Boicu) ; „N. Bălcescu și revoluția de la 1848 în țările române" (dr. D. Berindei) ; „Bălcescu și problema agrară" (A. Stan) etc.

Avînd în vedere valoarea comunicărilor, utilitatea lor în munca didactică, ele au fost cuprinse într-un grupaj special, în vol. XIV al culegerii semestriale „Studii şi articole de istorie", editată de societate.

Nu putem încheia scurta prezentare fără a sublinia drept un aspect nou al activităţii S.S.I. lărgirea legăturilor sale cu străinătatea prin vizitele primite din partea unor istorici străini sau prin participarea unor reprezentanţi ai săi la manifestări internaţionale, aceasta dovedind prezenţa activă a societăţii în viaţa ştiinţifică şi culturală de peste hotare.

Interesantele conferinţe ţinute în cadrul societăţii de profesorii Emmanuel Le Roy Ladurie, Jean Marczewski şi Georges Castellan (Franţa), Giuliano Gaeta (Italia) au oferit membrilor S.S.I. posibilitatea să se informeze asupra rezultatelor cercetărilor actuale în probleme ca: „Rezistenţa în Franţa şi eliberarea Franţei" (G. Castellan); „Originile jurnalismului socialist în Italia" (G. Gaeta); „Aplicarea metodelor cantitative în cercetarea istorică" (J. Marczewski); „Condiţiile economice şi ţărănimea franceză în sec. XVI-XVII" şi „Geografia economică şi culturală a Franţei rurale (sec. XVII-începutul sec. XIX)" (Le Roy Ladurie) etc.

În acest context amintim şi participarea societăţii, printr-un reprezentant al său, conf. univ. C. Velichi, la cel de-al VI-lea congres al istoricilor slovaci, care a avut loc la 2—3 iulie 1968 în oraşul Martin.

Aceste aspecte, desprinse din munca Societăţii de ştiinţe istorice în decurs de doi ani după constituirea ei ca societate aparte, dovedesc că noua ei structură organizatorică oferă mari posibilităţi şi condiţii optime pentru adîncirea specializării, pentru intensificarea şi lărgirea sprijinului acordat cadrelor didactice în munca lor ştiinţifică şi la catedră.

La sfîrşitul anului trecut, în 22 şi 23 decembrie 1969, Societatea de ştiinţe istorice a sărbătorit, în cadrul unei sesiuni festive pe ţară, organizată în colaborare cu Societatea de ştiinţe filologice — dată fiind vechea formă organizatorică a celor două societăţi —, 20 de ani de existenţă şi fructuoasă activitate (1949—1969).

Sesiunea jubiliară a fost un prilej de a face un bilanţ, de a trece în revistă o activitate susţinută, bogată şi eficientă, care a cunoscut progrese continui în decursul a două decenii. În acest răstimp, prezenţa societăţii s-a făcut tot mai simţită în viaţa ştiinţifică şi culturală a ţării, atît prin numeroasele manifestări organizate de filiale şi de consiliul de conducere, cît şi prin valorificarea muncii de cercetare a membrilor săi, în majoritate profesori din învăţămîntul de cultură generală.

Între anii 1949—1969 au fost elaborate şi prezentate în cadrul societăţii peste 3 500 de comunicări de istorie, îndeosebi locală, şi de metodica predării istoriei.

Comunicările şi lucrările, abordînd şi elucidînd probleme şi aspecte variate din toate epocile istorice, au adus contribuţii interesante la cunoaşterea dezvoltării social-economice a ţării, a frămîntărilor sociale, la cunoaşterea istoriei culturii, a istoriei instituţionale şi politice etc. Un loc preponderent l-au ocupat cercetările privind lupta ţărănimii împotriva exploatării, lupta poporului pentru independenţă şi libertate socială şi naţională, istoria mişcării muncitoreşti.

Cele mai interesante şi valoroase comunicări au văzut lumina tiparului în paginile culegerii semestriale „Studii şi articole de istorie", editată de societatc, din care au apărut pînă în prezent 14 volume. Sub egida S.S.I. au apărut şi lucrări individuale, între care menţionăm *Oraşul Bucureşti — reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459—1862)*, de Dan Berindei; *Boierii şi răscoala condusă de Tudor Vladimirescu (1821)*, de Nichita Adăniloaie; *Mişcările revoluţionare de la Brăila din 1841—1843*, de C.N. Velichi etc.

Merită a fi relevat şi faptul că în toţi aceşti ani membrii S.S.I. şi-au îndreptat eforturile şi spre alcătuirea unor lucrări de proporţii, cu caracter monografic, bazate pe munca în colectiv

(monografii ale unor sate şi oraşe, şcoli, întreprinderi), sau a unor studii cu teme îmbrăţişînd perioade istorice mai largi referitoare cu precădere la istoria mişcării muncitoreşti sau la istoria învăţămîntului. Unele dintre acestea au fost publicate pe plan local.

Darea de seamă prezentată la sesiunea festivă a oglindit, pe baza unor cifre şi date concludente şi a unor bogate exemple concrete, o activitate bogată şi variată, desfăşurată atît la nivelul filialelor — forma organizatorică de bază a societăţii, în cadrul căreia activează mii de membri —, cît şi la nivelul consiliului de conducere al S.S.I.

În afara şedinţelor obişnuite de comunicări, filialele şi conducerea societăţii au organizat numeroase manifestări ştiinţifice, sesiuni, simpozioane etc. cu teme interesante, actuale, în scopul perfecţionării muncii metodico-ştiinţifice şi didactice a membrilor S.S.I., a informării lor asupra ultimelor rezultate ale cercetărilor ştiinţifice de specialitate.

Numeroase acţiuni au fost consacrate cinstirii memoriei unor personalităţi de seamă cu prilejul împlinirii unor cifre rotunde (aniversare sau comemorative) sau sărbătoririi unor evenimente importante din istoria poporului român. Menţionăm, spre exemplu, sesiunile ştiinţifice festive ocazionate de împlinirea a 150 de ani de la naşterea lui Mihail Kogălniceanu (1967) şi Nicolae Bălcescu (1969); a 120 de ani de la naşterea lui A. D. Xenopol (1967) etc.

Manifestări ştiinţifice cu caracter festiv au fost organizate şi cu ocazia sărbătoririi Centenarului Unirii Principatelor Române (1959); a împlinirii a 500 de ani de existenţă documentară a oraşului Bucureşti (1959) sau a 90 de ani de la cucerirea independenţei de stat a României 1967); cu prilejul semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (1968); a împlinirii a 25 de ani de la eliberarea ţării de sub jugul fascist (1969) etc. La aceste sesiuni au fost prezentate numeroase comunicări originale care au adus date şi informaţii noi, necunoscute sau mai puţin cunoscute în circuitul ştiinţific.

Alte acţiuni sau manifestări organizate de conducere S.S.I., ca, de pildă, concursul de lucrări ştiinţifice pentru profesorii din învăţămîntul de cultură generală, dotat cu premii, au avut în vedere acelaşi scop : stimularea muncii de cercetare, perfecţionarea profesională.

Prin toate aceste acţiuni şi prin altele, pe care nu le mai amintim aici, Societatea de ştiinţe istorice a adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea istoriografiei marxiste româneşti, la îmbunătăţirea muncii metodico-didactice din învăţămîntul de cultură generală, la educarea ideologică a membrilor săi.

Elvira Preda

OBSERVAŢII PE MARGINEA ÎNSEMNĂRILOR LUI N. STOICESCU LA LUCRAREA *RADU DE LA AFUMAŢI, DOMN AL ŢĂRII ROMÂNEŞTI*

Am citit cu interes observaţiile lui N. Stoicescu privind lucrarea mea despre Radu de la Afumaţi apărute în revista „Studii", 1969, nr. 6, p. 1 225—1 226. M-am bucurat pentru atenţia critică a însemnărilor acordată de această revistă de specialitate istorică.

Din punctul de vedere al autorului însemnării, cercetător cu multă experienţă şi deosebit de exigent, cele afirmate sînt îndreptăţite şi ele corespund în marea lor majoritate unor realităţi.

Cred însă că N. Stoicescu, bine intenţionat în a ajuta prin această intervenţie Editura Enciclopedică, care a tipărit lucrarea şi în primul rînd pe autor, a pornit de la ideea că o asemenea figură luminoasă — căreia istoriografia din trecut i-a acordat o atenţie minimă — ar fi trebuit să facă obiectul unei monografii istorice bazată pe o vastă documentaţie şi care să aducă în circuitul ştiinţific lucruri noi despre Radu de la Afumaţi.

Colecţia „Orizonturi" nu-şi propune însă un asemenea scop. În această colecţie apar numai lucrări de popularizare istorică în adevăratul înţeles al cuvîntului, care, fără a ajunge la vulgarizarea istoriei, nu-şi propun nici să facă ştiinţă propriu-zisă, mai precis să fie lucrări de cercetare istorică, ci urmăresc să prezinte maselor largi, într-o formă cît mai accesibilă şi folosind un stil mai simplu — adesea literar —, figura domnitorului, faptele sale, epoca în care a trăit. Lucrările au un caracter larg informaţional, urmărind îndeobşte educarea maselor în spiritul cunoaşterii trecutului istoric şi de luptă al poporului nostru. Colecţia „Orizonturi" nu pleacă neapărat de la ideea ineditului şi ultimului cuvînt în problemă.

Avînd în vedere acest cadru, am pornit de la o bibliografie minimă, pe care am lărgit-o pe parcurs. N-am putut neglija prima monografie istorică despre Radu de la Afumaţi a lui Teodor Palade, după cum nici lucrările de sinteză istorică ale lui Al. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurescu etc., ca şi tratatul de *Istoria României*. Au fost de asemenea folosite cronici ale Ţării Româneşti, documente privind istoria României şi alte documente.

Consider însă că nu este vorba de o compilaţie din aceste lucrări. Este drept că pentru redactarea părţii privind situaţia economico-socială s-a folosit vol. II al *Istoriei României*. Uneori, lucru admis de colecţie, au fost prelucrate anumite idei fără a se cita izvorul. La fel s-a procedat cu ilustraţiile lucrării, unde nu este neapărat necesar a se indica sursa reproducerii. Dar m-am străduit să interpretez un material brut, fie folosind monografia lui T. Palade, fie alte izvoare, şi uneori să-mi spun părerea într-o anumită problemă (bătălia de la Didrih, horanii etc.). Au apărut astfel în lucrare starea economică, social- politică, starea culturală, unele probleme legate de investitură. S-a încercat şi o reconstituire a portretului fizic şi moral al lui Radu Vodă cel Viteaz.

Subliniez că iniţial lucrarea a avut 230 de pagini, dar a trebuit să o reduc, pentru a mă încadra în proporţiile colecţiei, la 93 de pagini. Comprimarea materialului s-a făcut uneori prin eliminarea unor pasaje sau părţi întregi, ceea ce a dat naştere unor neajunsuri, sesizate just de N. Stoicescu. Astfel, în textul iniţial existau mai multe explicaţii privind luptele dintre partidele boiereşti, despre Craioveşti şi istoricul băniei, problemele investiturii domnitorului etc. Reducîndu-se din material, explicaţiile au apărut fragmentate. Tot astfel s-a întîmplat şi cu anexele privind arborele genealogic al lui Radu de la Afumaţi şi inscripţia de pe piatra mormîntală de la Curtea de Argeş ; existau redate alte păreri despre familia lui Radu de la Afumaţi şi alte traduceri ale inscripţiei, dar din lipsă de spaţiu au apărut numai două anexe.

Desigur că există în lucrare şi greşeli de amănunt istoric. Dacă lucrarea ar fi avut o erată, cititorul ar fi fost avertizat asupra lor. Unele greşeli aparţin chiar tipografiei, ca, de pildă, găletăritul în secolul al XVI-lea în loc de secolul al XIV-lea.

În concluzia acestor observaţii, mulţumesc lui N. Stoicescu pentru atitudinea ştiinţifică luată şi ajutorul dat. Sînt de acord cu autorul observaţiilor despre necesitatea unor monografii dedicate figurilor luminoase din trecutul patriei. Pornind de la această monografie şi ţinînd seama şi de observaţiile făcute, am să mă străduiesc să lărgesc baza de informaţie, să cercetez cu mult simţ de răspundere istoria lui Radu Vodă de la Afumaţi, în vederea alcătuirii unei monografii care să constituie o contribuţie reală la îmbogăţirea patrimoniului glorioaselor noastre tradiţii de luptă şi care să corespundă tuturor exigenţelor ştiinţei istorice.

Petru Demetru Popescu

REUNIUNEA ASOCIAŢIEI EUROPENE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ

Între 30—31 octombrie 1969 a avut loc la Strasbourg reuniunea Asociaţiei europene de istorie contemporană, al cărei preşedinte este profesorul Fernand l'Huillier, de la Universitatea din Strasbourg.

Lucrările asociaţiei au fost prezidate succesiv de prof. J. B. Duroselle, de la Sorbona, şi de Nicolae Fotino, director ştiinţific la Asociaţia de drept internaţional şi relaţii internaţionale. Asociaţia, care are ca scop să faciliteze întîlniri ale specialiştilor în domeniul istoriei contemporane şi totodată să organizeze un schimb de informaţii în domeniul cercetării, a avut de data aceasta la ordinea de zi următoarele :

a) Elaborarea unui ghid în domeniul cercetărilor de istorie contemporană.

b) Stabilirea temei, datei şi locului viitorului colocviu internaţional al asociaţiei.

c) Discutarea metodelor şi tendinţelor actuale în istoria contemporană europeană.

Ca urmare a dezbaterilor, s-a hotărît ca fiecare ţară în parte să redacteze propriul său ghid, care urmează să fie tipărit, prin grija secretariatului asociaţiei, la Strasbourg, în limba franceză. Această serie de ghiduri ar permite cercetătorilor în domeniul istoriei contemporane a Europei să se edifice asupra instituţiilor de învăţămînt şi de cercetare din fiecare ţară, asupra revistelor, bibliotecilor, a fondurilor de arhivă accesibile şi a posibilităţilor de procurare a bibliografiilor naţionale etc.

Asociaţia a decis să organizeze în toamna anului 1971 la Paris un colocviu internaţional pe tema „Dimensions et résonance de l'année 1871".

În încheierea lucrărilor, membrii prezenţi ai asociaţiei au participat la o masă rotundă (1 noiembrie 1969), care a avut drept temă „Problemele securităţii eruopene".

În cadrul acestei dezbateri a avut loc un larg schimb de opinii asupra posibilităţilor de a realiza o destindere în Europa.

La sugestia delegaţilor români, s-a propus ca la proxima şedinţă de birou să se vadă în ce măsură, în lucrările viitoare ale asociaţiei, vor putea fi programate unele teme din domeniul istoriei relaţiilor internaţionale, cu referire directă la problema securităţii europene.

La lucrările de la Strasbourg au participat din partea A.D.I.R.I. Nicolae Fotino, director ştiinţific, şi dr. Eliza Campus, membră a secţiei de istorie a relaţiilor internaţionale.

Eliza Campus

R E C E N Z I I

ŞT. IONESCU, P. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu, Viaţa, Domnia. Epoca*, **Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1969, 464.**

Marcantei personalităţi, care a dominat pe tărîm politic şi cultural societatea românească de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor, i-a fost consacrată recent o valoroasă monografie intitulată *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viaţa Domnia. Epoca*, apărută în Editura ştiinţifică în cadrul colecţiei „Pagini din istoria patriei", autori fiind Şt. Ionescu şi P. Panait.

Rod al unor vaste investigaţii ştiinţifice, lucrarea sus-amintită este cea mai vastă expunere încercată pînă acum asupra personalităţii atît de complexe a voievodului român, sintetizînd aproape tot ce ştiinţa noastră istorică marxistă a realizat mai bun în cei 25 ani de existenţă, cu privire la figura domnului Ţării Româneşti şi la societatea valahă din timpul domniei Brîncoveanului, în contextul căreia acesta şi-a înscris întreaga sa activitate. Cei doi autori au făcut o operă pe deplin unitară, problemă adesea dificil de rezolvat, dovadă cá în cazul colaborării nu prea numeroase, bine precizate, se pot obţine rezultate valoroase.

Înainte de a trece la examinarea conţinutului lucrării, dorim să evidenţiem unele caracteristici de bază care conferă monografiei pe care o prezentăm o certă valoare ştiinţifică.

Cea ce impune de la început este imensul material documentar de care s-au folosit cei doi autori. Se remarcă mai întîi numărul mare de documente privind epoca brîncovenească în cea mai mare parte publicate în diferite colecţii sau culegeri şi, alături de ele, cronicile; au fost utilizate, de asemenea, singura monografie ştiinţifică consacrată lui Constantin Brîncoveanu de către N. Iorga, precum şi numeroasele studii îmbrăţişînd diferite aspecte ale epocii brîncoveneşti. Autorii au fost obligaţi să recurgă la interpretări, ipoteze sau conjecturi obişnuite istoricilor în elaborarea unor asemenea lucrări.

Problema care s-a pus încă de la început a fost aceea a alegerii celei mai îndreptăţite modalităţi de tratare: prezentarea vieţii şi activităţii personalităţii respective ca o creaţie independentă de mediul înconjurător cum se făcea în trecut, sau înscrierea întregii vieţi a voievodului în contextul dezvoltării social-economice şi politice a mediului înconjurător, considerată ca un produs al acestei dezvoltări. Autorii au preferat în chip judicios cea de-a doua modalitate de tratare, oferind astfel cititorului putinţa de a înţelege complexa personalitate a Brîncoveanului în strînsă legătură cu clasa socială căreia-i aparţinea, ca rezultat al dezvoltării societăţii din acea vreme şi supusă vicisitudinilor istorice.

Istoria celor 25 de ani de domnie ai voievodului Țării Românești este în mare măsură și istoria, mai cu seamă politică, a Moldovei și Transilvaniei. Autorii monografiei au acordat, pe bună dreptate, o atenție deosebită și acestui aspect, lucru care ne face să înțelegem și mai bine procesul unitar de dezvoltare, sub raport politic mai ales, a provinciilor istorice românești.

Multiplele aspecte economice, sociale, politice și culturale ale epocii brîncovenești au fost cercetate în cadrul a 10 capitole.

Cum era firesc, izvoarele și istoriografia au constituit conținutul primului capitol; după cum remarcam mai sus, autorii au reușit să se descurce în fața unui imens material documentar și a unei bogate biografii, citate cu prisosință în aparatul critic al lucrării.

Plasarea Țării Românești în contextul politic al Europei central-răsăritene și sud-estice la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor dă posibilitate cititorului să înțeleagă rolul Țării Românești în confruntările politico-militare ce continuau să se desfășoare, precum și sarcinile deosebit de dificile ale voievodului nostru de a-și menține propriul său echilibru politic. Toate aceste lucruri au fost cercetate în cadrul celui de-al doilea capitol.

Situația social-economică a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, analizată de autori în capitolul al treilea, reprezintă acel element nou, al interpretării marxiste, în funcție de care putem aprecia rolul unei personalități în istorie. Fără o cercetare a structurii economice din acea vreme, a structurii sociale, sub diferitele lor aspecte, nu putem înțelege politica pe care a dus-o timp de 25 de ani Constantin Brîncoveanu într-o conjunctură care făcea din Țara Românească un nod de confruntări militare. Or, acest lucru a fost realizat cu deosebit succes în cel de-al treilea capitol utilizîndu-se cele mai recente rezultate ale istoriografiei noastre marxiste. Aici autorii au preferat, în locul unei tratări „clasice" a problemelor (agricultură cu ramurile ei anexe, meșteșuguri, comerț, orașe, populație, fiscalitate, luptă de clasă), o tratare care *în formă* mi se pare mai puțin reușită (în două paragrafe: I „Bogățiile solului și subsolului"; II „Dezvoltarea vieții urbane. Politica fiscală"); în felul acesta au fost despărțite, din punct de vedere didactic, categorii și instituții sociale care ar fi căpătat o altă semnificație într-un alt context. De pildă, problema meșteșugurilor și cea fiscală sînt tratate în cel de-al II-lea paragraf. Precum se știe, atît meșteșugurile și mai cu seamă fiscalitatea au afectat și comunitatea rurală.

Ansamblul problemelor politice ale epocii brîncovenești au fost expuse într-o suită de patru capitole (cap. 4—8).

Copilăria viitorului domn, treptele ierarhiei administrative pe care le-a urcat, alegerea sa ca voievod al Țării Românești, precum și unele conflicte militare cu trupele Imperiului habsburgic din anii de început ai domniei, sînt expuse în capitolul al patrulea. Următorul capitol prezintă efortul politic al lui Constantin Brîncoveanu de a-și consolida și extinde puterea promovînd o serie de raporturi de prietenie cu Imperiul habsburgic, cu Emerik Tököli, căutînd să mențină bune relații cu înalta Poartă și încercînd extinderea puterii sale și asupra Moldovei.

Etapa care se încheia cu pacea de la Karlowitz punea capăt unei activități a voievodului de stabilitate politică, de întărire a puterii sale prin tactul abil de menținere a echilibrului de care a dat dovadă Brîncoveanu în raporturile internaționale. Pacea de la Karlowitz reîncadra cele două țări române, într-o formulă mai plină de fermitate, în raza intereselor Imperiului otoman. Acest lucru avea să reactiveze, cu o forță mai mare de data aceasta, vechi dușmănii și noi ambiții pentru ocuparea tronului. Cele mai importante aspecte ale noii etape ce corespundea începutului de veac nou sînt cercetate în capitolele al șaselea și al șaptelea. Deși politica de aderare la Rusia în conflictul ruso-turc, ca urmare a procesului de decădere a Imperiului otoman, pusese stăpînire pe cele mai luminate minți ale vremii, Brîncoveanu a căutat să continue politica pe care o purtase cu succes în etapa anterioară. De data aceasta însă noile condiții create au dezavantajat această politică, ce trebuia dusă cu noi mijloace. Convingerea sa în puterea de corupție a aurului a

dat greş. Chiar dacă reuşise să asigure o perioadă de linişte relativă în ţară, apartenenţa sa la clasa socială a boierimii l-a lipsit de o largă bază socială, care l-ar fi putut sprijini, aşa cum s-a dovedit salvatoare în nenumărate ocazii. Toate aceste împrejurări au convers către sfîrşitul tragic al întregii familii domnitoare în linie bărbătească asupra căruia autorii s-au oprit în capitolul al optulea.

Evident că într-o asemenea monografie aspectul cultural şi artistic al epocii brîncoveneşti nu putea să lipsească. Pe bună dreptate autorii i-au consacrat acestei renaşteri cultural-artistice capitolul al nouălea, în care e prezentată întreaga gamă a formelor umanismului românesc din acea vreme. Ultimul capitol caută să-i stabilească voievodului român caracterul personalităţii sale, precum şi locul lui atît în istoria românilor, cît şi în cea a Europei răsăritene.

După cum arătam la început, monografia *Constantin Brîncoveanu* reprezintă o realizare de o certă valoare ştiinţifică. Oricît ar fi însă de conştiincioşi autorii unei lucrări, nu pot fi evitate anumite scăpări, explicaţii mai plauzibile ale unor evenimente etc. Nu vrem să acuzăm pe autorii monografiei citate de asemenea lucruri; dorim numai să atragem atenţia asupra unor posibile completări şi sugestii, care ar fi putut întregi tabloul epocii brîncoveneşti.

Ne gîndim, de pildă, dacă, în acele împrejurări politico-militare, care au avut o pondere apreciabilă în epoca brîncovenească, problema bazei social-militare a voievodului n-ar fi meritat o adîncire. Uneori autorii caută să explice anumite evenimente şi prin această prismă, cum se întîmplă cu prilejul mazilirii la 1714: cîteva zeci de mii de locuitori au asistat pasivi la mazilirea făcută de către 12 turci veniţi în acest scop la Bucureşti (p. 285). Fiscalitatea excesivă, însoţită de abuzuri numeroase, venalitatea administraţiei au împiedicat realizarea unei suduri sociale între domn şi mase care i-ar fi putut veni în ajutor. Merita, de asemenea, atenţie şi instituţia armatei din vremea aceea, oaste care ar fi putut interveni la nevoie.

Dacă sub raport politic, diplomatic şi ca om de cultură Brîncoveanu apare viu creionat, preocupările lui din domeniul gîndirii economice aproape lipsesc. Or, sînt cunoscute, în cadrul dezvoltării economiei Ţării Româneşti din vremea sa, calculele economice pe care el le-a întreprins în vederea stabilirii unui echilibru între venituri şi cheltuieli, între investiţiile făcute în exploatările miniere şi randamentul acestora. A fost într-adevăr un iubitor al aurului! Dar dincolo de aspectul pur material şi subiectiv trebuie să vedem o anumită concepţie economică pe care Brîncoveanu a promovat-o în vederea îndeplinirii scopurilor sale politice. Să nu uităm că în această vreme se transpune în scris ideea exprimată de Miron Costin „sula de aur zidiul străpunge", idee care exprima, din punct de vedere economic, o stare de lucruri ce începea să se cristalizeze şi în cadrul societăţii româneşti.

Suprastructura brîncovenească sub raportul cultural-artistic a fost într-adevăr o realitate care s-a impus în contextul culturii româneşti medievale. Dar epoca brîncovenească înseamnă un pas înainte faţă de epoca anterioară şi din punct de vedere al ştiinţei şi tehnicii. Realizările tehnice şi cele ştiinţifice (descrierea unor meteoriţi căzuţi în timpul domniei lui Brîncoveanu) ar fi meritat un paragraf chiar în cadrul capitolului de renaştere culturală şi artistică.

Cu aceste cîteva completări pe care am ţinut să le facem cunoscute, autorilor în primul rînd, subscriem întru totul la aprecierile noastre iniţiale asupra monografiei, cu menţiunea că la valoarea ştiinţifică incontestabilă a lucrării se adaugă un rezumat în limba franceză, un indice şi o ilustraţie adecvate.

Şt. Olteanu

E. M. PODGRADSKAIA, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках*, Издательство ЦК, КП Молдавии, Chişinău, 1968, 224 p.

Istoria comerţului extern al Moldovei în epoca feudală nu este o temă nouă în istoriografie. Problema a fost abordată atît de către istoricii români, cît şi de cei străini. S-au publicat pe această temă şi un număr insemnat de izvoare. Şi în colecţiile de izvoare interne moldoveneşti, ca şi în cele ucrainene sau poloneze se găsesc informaţii preţioase referitoare la comerţul Moldovei cu diferite ţări şi oraşe străine. În mod deosebit a reţinut atenţia cercetătorilor români şi străini, mai ales în vechea istoriografie, problema drumurilor comerciale care treceau prin Moldova în secolele XIV—XVI. Rolul lor a fost mult controversat, exprimîndu-se păreri şi opinii diferite, nu o dată diametral opuse. Dintre istoricii români care au adus contribuţii mai însemnate la studiul relaţiilor comerciale ale Moldovei se cuvine a fi amintite înainte de toate numele lui N. Iorga, M. Costăchescu, I. Bogdan şi D. Z. Furnică (care au publicat documente de mare însemnătate referitoare la temă). Alături de numele lui N. Iorga care a realizat prima sinteză de istorie a comerţului românesc, printre lucrările de interpretare reţin atenţia în chip deosebit monografia documentată a lui I. Nistor, studiile semnate de P. P. Panaitescu, G. I. Brătianu, G. Zane, iar în ce priveşte studiile apărute în perioada postbelică, cele semnate de B. T. Câmpina, Lia Lehr, C. Şerban, M. Dan şi S. Goldenberg.

Rolul şi locul comerţului extern nu poate fi explicat în chip satisfăcător fără o cercetare mai aprofundată a istoriei economice moldoveneşti şi a istoriei meşteşugurilor mai ales. Acest aspect abordat în mai multe studii şi unele monografii în istoriografia română şi străină postbelică, impunîndu-se cercetările lui M. Berza, P. P. Panaitescu, V. Costăchel, A. Cazacu, C. Cihodaru, D. Ciurea, Mircea D. Matei, Şt. Olteanu, M. Turbatu şi C. Turcu, dintre istoricii români şi dintre cei străini: F. Grecul, N. A. Mohov, P. V. Sovetov, A. Dziubinski, M. Horn şi alţii.

În mod deosebit a reţinut atenţia cercetătorilor români şi străini trecutul legăturilor comerciale ale Moldovei cu oraşul Lvov. Aceasta nu numai pentru excepţionala sa importanţă, dar şi pentru că un izvor foarte important, anume privilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun tîrgoveţilor din Lvov la 1408, oferă tabloul colorat al unor relaţii comerciale multilaterale. Dacă în perioada de pînă la cel de-al doilea război mondial cercetările s-au axat mai ales asupra comerţului moldovean cu Lvovul în secolele XV—XVI, după război s-au adus contribuţii de seamă mai ales pentru secolul al XVII-lea. Nu poate fi nici o îndoială că, printre cercetările postbelice asupra comerţului moldo-lvovean din secolul al XVII-lea, studiile şi monografia publicată de E. M. Podgradskaia ocupă un loc de frunte. Amintim aici că, înainte de a realiza documentata monografie la care ne vom referi în cele ce urmează, E. M. Podgradskaia a publicat mai multe studii foarte interesante [1].

Interesul faţă de studiile şi monografia publicate de E. M. Podgradskaia constă în primul rînd în aceea că în ele se aduce în circuitul ştiinţific un foarte bogat material inedit din arhivele de la Lvov. Dacă aceste

---

[1] Cf. E. M. Podgradskaia, *Про вивіз ремісничих виробів із Молдавії на львівський ринок у XVI—XVII ст.* (Despre exportul de produse meşteşugăreşti din Moldova pe piaţa din Lvov în sec. XVI—XVII), în *Український історичний журнал*, 1965, nr. 1, p. 114—117; idem, *Ремесленные изделия Львова на молдавском рынке в XVI—XVII вв.* (Produse meşteşugăreşti din Lvov pe piaţa moldoveană în sec. XVI—XVII), în „*Известия АН МССР*“, 1964, nr. 4, p. 11—21; idem, *Торговые связи Молдавии с западноукраинскими землями во второй половине XVII века* (Legăturile comerciale ale Moldovei cu regiunile apusene ale Ucrainei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), ibidem, 1962, nr. 11, p. 20—30; idem, *К вопросу о молдавских товарах ввозимых во Львов во второй половине XVII века* (Cu privire la mărfurile moldoveneşti importate la Lvov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), în *Известия Молдавского Филиала АН СССР*“, 1961, nr. 5, p. 21—29.

arhive au fost studiate de cercetătorii români sau străini pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial pentru perioade mai îndepărtate (în special secolele XV—XVI), E. M. Podgradskaia pentru prima dată încearcă, cu rezultate excepţionale, să folosească materialul inedit privitor la legăturile comerciale moldo-lvovene în secolul al XVII-lea. Materialul arhivistic de o imensă bogăţie îi permite autoarei să abordeze într-o perspectivă nouă întreaga evoluţie a acestui comerţ. Astfel, Podgradskaia reuşeşte să demonstreze că locul comerţului de tranzit, dominant în legăturile Moldovei cu Lvovul în perioada secolului al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVI-lea, a fost luat de schimbul de mărfuri directe. După aprecierea autoarei, încă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se conturează noua etapă în comerţul moldo-lvovean, cînd predomină exportul produselor agrare şi meşteşugăreşti moldovene la Lvov şi importul produselor meşteşugăreşti din Lvov în Moldova. Demonstrează astfel, contrar părerilor dominante în vechea istoriografie, că schimburile de mărfuri dintre Lvov şi Moldova nu numai că nu au decăzut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi perioada următoare, dar au cunoscut o bază mai solidă de dezvoltare pînă la finele secolului al XVII-lea, cînd, într-adevăr, ele s-au redus din ce în ce mai mult. Un alt aspect nou al cercetărilor întreprinse de Podgradskaia constă în aceea că ea stabileşte un întreg sortiment de produse meşteşugăreşti care au fost exportate din Moldova la Lvov şi de aici chiar şi în alte ţări. La tradiţionalele mărfuri agrare, ca boii şi produsele animaliere, la exportul de potasiu, cunoscute vechii istoriografii, Podgradskaia adaugă o serie de mărfuri produse de meşteşugarii din oraşele Moldovei şi exportate la Lvov. Printre acestea, mai des revin în materialul documentar citat de autoare pieile tăbăcite, saftianul şi alte produse din piei, precum şi unele blănuri, ca cele de vulpi, iepuri şi altele. O interesantă ştire din 1633: exportul de aba albă de producţie moldoveană. Din inventarele de mărfuri ale tîrgoveţilor lvoveni, Podgradskaia citează diferite obiecte de producţie casnică moldovenească, ca perne ţesute din cînepă sau in, cu fire de argint şi aur, la fel feţe de pernă, mîneci de cămăşi împodobite şi alte produse de artizanat moldoveneşti.

În cantităţi apreciabile se exporta din Moldova la Lvov, şi de aici pînă la Gdansk şi în ţările Europei apusene, potasiu. La ştirile cunoscute nouă pînă acum, Podgradskaia adaugă multe date noi, scoase din arhivele oraşului Lvov. Amintim doar o singură informaţie necunoscută pînă acum şi care ne dă posibilitatea să ne facem o imagine despre cantităţile de potasiu exportate, anume că la 1653 domnul Moldovei trimite tîrgoveţului din Lvov Nicolae Novicus 185 de butoaie de potasiu. Un alt produs moldovenesc exportat în cantităţi mari la Lvov era peştele. Astfel, autoarea citează ştirea că la 1696 un tîrgoveţ din Lvov a cumpărat de la Drăgan din Botoşani 6 600 kg de peşte.

O latură interesantă a comerţului moldovean din acea perioadă constă în aceea că, în ciuda marilor obligaţii în natură, la care era supusă ţara faţă de Imperiul otoman, Moldova participa la schimbul de bunuri materiale pe plan mai larg. Comerţul cu oraşul Lvov era unul din căile acestui schimb. Şi prin Lvov produsele moldoveneşti ajungeau în alte ţări, mai ales apusene, pînă la îndepărtata Anglie, iar produsele manufacturiere din ţările apusene erau aduse tot pe această cale în Moldova. Alături de produsele meşteşugăreşti din Lvov, tîrgoveţii moldoveni sau lvoveni aduceau în Moldova şi mărfuri apusene ca postavuri şi stofe mai fine din Silezia, Moravia, Ţările de Jos şi din Anglia, şi alte mărfuri care cunoscuseră în acea perioadă o largă circulaţie prin comerţul prosper de pe Baltica, nodul de o deosebită semnificaţie al întregului comerţ mondial de atunci.

În acest context, Podgradskaia abordează problema rolului Moldovei în schimbul de mărfuri dintre ţările Europei apusene şi Orient şi cea a urmărilor descoperirilor geografice asupra comerţului pe această rută. Într-un paragraf aparte sînt expuse o serie de aspecte privind participarea tîrgoveţimii din Lvov în comerţul de tranzit prin Moldova spre Constantinopol, Ţara Românească şi Transilvania.

Pe lîngă stabilirea contingentului de mărfuri care intrau în schimbul moldo-lvovean,

autoarea încearcă să fixeze rolul acestui schimb, atît în ce privește dezvoltarea economică a Moldovei, cît și cea a orașului Lvov. Într-un capitol foarte interesant ne vorbește de formele organizatorice ale schimbului amintit, de întrepătrunderea dintre schimbul de mărfuri și schimbul monetar, de rolul creditului în relațiile reciproce comerciale, de cel al companiilor comerciale, despre formele contractuale ale schimbului și organizarea transportului. Știrile puse în circuitul științific de Podgradskaia vor atrage fără îndoială interesul cercetătorilor români. În lucrare sînt citate o serie de acte ale domnilor Moldovei din secolul al XVII-lea care nu au fost publicate, o serie de știri din socotelile orașului Lvov referitoare la mărfurile și negustorii moldoveni, acte de judecată din protocoalele orașului și altele. Rețin în chip deosebit atenția socotelile vamale ale orașului. Lvovul obținuse la 1621 din partea regelui Poloniei privilegiul ca să fie în rîndul celor patru orașe din regat care aveau dreptul de a avea punct vamal principal. Socotelile în care erau înregistrate toate mărfurile aduse sau exportate, precum și vama percepută, oferă posibilitatea unor studii statistice asupra comerțului, asupra dinamicii evoluției. Pentru vama din Lvov aceste socoteli s-au păstrat însă doar începînd din 1669, dar de la această dată și pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea schimbul de mărfuri prin acest oraș poate fi urmărit cu mai mare precizie. E. M. Podgradskaia folosește foarte des aceste socoteli, dar nu ne oferă, din păcate, un tablou sintetic. Ne-ar fi interesat ce volum a atins anual schimbul de mărfuri desfășurat prin vama de la Lvov, care era dinamica schimbului pe un șir întreg de ani din care socotelile s-au păstrat. În acest context general era interesant de demonstrat care era ponderea mărfurilor aduse din Moldova sau duse în această țară și cum a evoluat schimbul moldo-lvovean în cadrul dinamicii generale a schimbului desfășurat prin Lvov. Evident că o examinare comparativă a listei de mărfuri care vehiculau între Lvov și Moldova, stabilită pe baza socotelilor, față de lista generală de mărfuri ce treceau prin vamă ar fi fost și ea instructivă. Ne așteptam ca să vedem reprodusă lista completă a tîrgoveților din socotelile vamale care practicau comerțul moldo-lvovean, deoarece ea prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Se poate ca ea să ne permită o abordare mai profundă a elementului social în acest comerț. În acest sens, viziunea noastră despre marca boierime și domn exportatori de mari cantități de mărfuri, boi, piei și potasiu ar putea să fie confirmată sau, invers, infirmată de datele foarte concrete și, se pare, foarte concludente ale socotelilor. Ceea ce reproșăm monografiei, de altfel excepțională, este că E. M. Podgradskaia s-a limitat, în cazul unui izvor atît de bogat cum sînt socotelile vamale, la extragerea unor exemple, fie ele oricît de semnificative, în locul unei elaborări statistice, practică obișnuită în lucrările recente de acest gen. Ne vom referi aici la excelenta monografie în două volume a lui M. Wołanski privind legăturile comerciale dintre Silezia și regatul Poloniei în secolul al XVII-lea, monografie citată de autoare.

Într-adevăr, nu ni se pare o problemă minoră dacă comerțul Lvovului cu Moldova reprezintă doar cîteva procente din schimbul de mărfuri desfășurat prin acest oraș sau el atingea proporții mai însemnate ! Ni se pare deci că metoda în sine este greșită și, am spune, depășită în lucrări de genul acesta atunci cînd la dispoziție ne stau socoteli vamale. Amintim aici și faptul că pentru secolele XVI și XVII asemenea socoteli vamale s-au păstrat și în Transilvania, elaborate parțial (cele din Brașov) în lucrarea fundamentală a lui Radu Manolescu. Amintim această ultimă lucrare deoarece tocmai metoda de elaborare complexă a izvoarelor (întîi de toate a socotelilor) a permis lui Radu Manolescu să disece ponderea comerțului Țării Românești în ansamblul brașovean. Desigur, observația noastră se referă la acea parte a monografiei semnate de E. M. Podgradskaia care tratează perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

În ciuda acestei deficiențe, monografia semnată de E. M. Podgradskaia este o lucrare

fundamentală, cea mai importantă pe această temă, cu un imens material faptic, de care se va folosi de acum încolo oricine va aborda istoria comerţului extern al Moldovei în secolele XVI–XVII.

Lidia A. Demény

* * * Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung, redactor dr. Fritz Wagner, Union Verlag Stuttgart, 1968, 852 p.

Apariţia lucrărilor de sinteză despre istoria europeană şi universală sînt aşteptate întotdeuna de specialişti şi de cititori cu deosebit interes.

Dacă sintezele scrise[1] între cele două războaie se caracterizează prin tendinţe „europocentriste", în perioada postbelică lucrările de istorie poartă amprenta transformărilor economice, sociale şi politice intervenite în lume, în acest context distingîndu-se mai multe curente ideologice[2]. Astfel în *Istoria generală a civilizaţiilor* (7 volume) editată de M. Grouzet sau *Istoria universală* (3 volume) a lui R. Grousset, se acordă un loc secundar faptelor politice, militare şi diplomatice, care avuseseră pînă acum rolul primordial, dacă nu chiar exclusiv. Se insistă mai mult asupra problemelor economice şi sociale (aproape o juxtapunere cu istoriile naţionale), accentuîndu-se dezvoltarea tehnică şi pe cît posibil rezolvarea problemei demografice. În schimb, istoricii anglo-americani, în *Istoria modernă de la Cambridge* reeditată de A. Toynbee sau *Istoria civilizaţiei mondiale* editată de Max Savelle renunţă la prezentarea strictă a evenimentelor; ei nu urmăresc să creeze o istorie absolută şi nici să sintetizeze cunoştinţele referitoare la vreuna din perioadele istoriei. Aceste lucrări sînt mai mult culegeri de aprecieri corespunzătoare faptelor. Pe de altă parte, istoricii vest germani, în *Historia Mundi* editată la Mainz (10 volume) sau *Handbuch der Weltgeschichte* sub redacţia lui A. Randa (în 2 volume), prezintă istoria ca o înşiruire de procese paralele puţin legate între ele; este respinsă categoric existenţa unui proces universal unic, ascendenţa de la inferior la superior, necesitatea legitimă şi firească a înlocuirii unor forme sociale de viaţă prin altele.

Ca o trăsătură generală a tuturor acestor istorii este faptul că sînt prezentate o serie de ţări din Europa de răsărit, Asia, Africa cărora nu li se dăduse pînă acum suficientă atenţie. Una din tendinţele noi de prezentare a sintezelor de istorie europeană a fost pusă în aplicare în cadrul editurii franceze „Horvath" care pune în discuţie problemele în cadrul ţărilor europene descrise separat în cîte un volum, din antichitate pînă în prezent.

La rîndul lor, istoricii germani editează o nouă istorie europeană, sub redacţia lui Theodor Schieder, intitulată *Handbuch der europäischen Geschichte*. De-a lungul a 7 volume, autorii îşi propun să discute istoria Europei din antichitate pînă în prezent cu sublinierea importanţei politice prezentată sub diverse aspecte[3]. Lucrarea se încadrează astfel în curentul tradiţional istoric german, care se ocupă mai puţin de evoluţia social-economică şi mai mult de latura diplomatică şi politică, în primul rînd a marilor puteri europene.

Unul din volumele apărute şi care face de fapt obiectul prezentării de faţă poartă ti-

[1] Printre cele mai importante se numără: *Istoria generală* a lui G. Glotz; *Istoria lumii* de E. Savaignac; *Popoare şi civilizaţii* (20 de volume) de Halphen şi Sagnac, *Propyläen Weltgeschichte* a lui W. Goetz, etc.

[2] M. Dalin, A. M. Nekrici, N. N. Iakovlev, *Despre unele concepţii din recentele istorii universale burgheze*, în „Probleme de istorie", 1960/6, p. 111–180.

[3] Celelalte 6 volume sînt: „Europa in Spätantike u. Frühmittelalter, " Europa im Hoch-u. Spätmittelalter", „Die Entstehung des neuzeitlichen Europa", „Europa von der französischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19 Jahrh.", „Europa im Zeitalter der Nationalstaaten u. europäischen Weltpolitik bis zum 1. Weltkrieg", „Europa im Zeitalter der Weltrevolution".

tlul *Europa im Zeitalter* ... şi este al 4-lea în ordine cronologică. Masiv şi foarte documentat, acest volum încearcă să pună în discuţie în aproximativ 800 de pagini principalele aspecte ale perioadei cuprinse între anii 1648—1789, perioadă deosebit de importantă prin evoluţia raporturilor dintre diversele ţări europene, prin stabilirea unor relaţii diplomatice noi, a căror desfăşurare se continuă în secolul al XIX-lea, prin noua direcţie de dezvoltare a culturii spirituale. Pornind de la ideea că volumul trebuie să constituie de fapt un dialog cu cititorii şi deci nu este necesară explicarea amănunţită a tuturor aspectelor epocii, autorii l-au împărţit în două. În prima parte sînt expuse direcţiile şi caracteristicile generale de dezvoltare ale absolutismului luminat, în partea a doua ele fiind reluate în prezentarea fiecărei ţări în parte. De fapt, prima parte are scopul de a concretiza termenul general (Samelnamen) de Europa; nici partea a doua nu trebuie considerată mai puţin „europeană" căci încearcă definirea individualităţilor în caracterul lor particular.

1648 şi 1789, datele între care se încadrează aproape 150 de ani de istorie europeană, cu trăsături generale, dar şi specifice, au o deosebită importanţă, căci anul păcii westfalice (1648) constituie o cotitură în istoria ţărilor Europei de mijloc şi a Imperiului german. Cu această dată, statele participante la războiul de 30 de ani intră într-o fază nouă a evoluţiei lor istorice; problema confesională este privită în legătură cu cea a dreptului statelor, universalitatea puterii unor dinastii ca cea de Habsburg sau Wasa vine în contradicţie cu noua concepţie despre stat a principalelor ţări europene etc. Cu toate că aceste elemente nu privesc ţări ca Anglia, Rusia sau Imperiul otoman, data este folosită pentru prezentarea noilor aspecte ce pot fi descoperite în această perioadă. Acelaşi lucru se poate spune şi despre 1789 şi, chiar dacă nu toate ţările au fost influenţate în egală măsură de începutul revoluţiei franceze sau nu atinseseră acelaşi grad de dezvoltare, data constituie de asemenea o cotitură în istoria europeană.

Trăsătura dominantă a epocii este absolutismul, prin monarhia absolută. Din punct de vedere formal-juridic, absolutismul se caracterizează prin faptul că şeful statului (rege, ţar, împărat) este considerat drept unicul izvor al puterii legislative şi executive (acestea fiind exercitate de funcţionari care depind numai de el). Monarhia absolută este forma cea mai desăvîrşită a centralizării politice în statele feudale. Creează un puternic aparat birocratic şi eficiente mijloace de constrîngere, cum sînt: armata permanentă, poliţia, justiţia, sistemul fiscal etc. Particularitatea specifică a absolutismului o constituie faptul că aparatul de constrîngere capătă o independenţă aparentă faţă de clasa dominantă a nobilimii; în fond absolutismul rămîne o formă a dictaturii nobiliare, statul absolutist mizînd tocmai pe contradicţiile dintre nobilime şi burghezia în dezvoltare[4]. Din punct de vedere economic se dezvoltă în teorie şi practică mercantilismul, care corespunde tocmai tendinţelor de unificare politică preconizată de unele state europene (corespunde ideilor de centralizare)[5]. În cadrul absolutismului s-a format o nouă direcţie de dezvoltare, şi anume absolutismul luminat, care reprezintă încercarea de aplicare politică a ideilor luministe în cadrul absolutismului monarhic, formulă politică a nevoii generale de înnoire a statului feudal, de adaptare a lui la noile probleme economico-sociale[6]. Absolutismul luminat s-a manifestat printr-o varietate de forme naţionale, dintre care cele mai cunoscute sînt „iosefinismul" lui Iosif al II-lea, apoi forme dezvoltate de Frederic al II-lea regele Prusiei sau Ecaterina a II-a împărăteasa Rusiei. Secolul al XVIII-lea, sau secolul „lumină", a însemnat acest lucru şi pe plan spiritual şi al transformărilor în domeniul educaţiei. În cadrul creat de aceste elemente se integrează şi alţi factori deosebit

---

[4] *Советская историческая энциклопедия* vol. I, Moscova, 1961, p. 47.

[5] Sonia Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftpolitik im Banat im 18 Jahrhundert*, Wien, 1967, p. 7.

[6] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, ed. 1968, p. 239.

de importanţi care au dus la o nouă configurare a Europei.

A fost firesc ca situaţia determinată de războiul de 30 de ani şi de încheierea păcii westfalice să necesite un anumit sistem de alianţe într-un nou raport de forţe. De altfel politica externă constituie factorul esenţial al suveranităţii statelor şi al „raţiunii de stat" (Ludovic al XVI-lea considera că ea este opera individuală a regilor). Arta diplomatică, care ia mare avînt în această perioadă, reglementează raporturile dintre state şi rezolvă conflictele; războaiele de succesiune, cunoscute şi sub numele de „război de cabinet" (foarte numeroase), sînt caracteristica timpului şi, fără a da exemple, se poate spune că ele determină raporturile foarte schimbătoare şi fragile dintre state.

Neluînd în considerare popoarele care duc de fapt greul războiului, cu armate de mercenari şi schimburi sau ocupări de teritorii, războaiele de cabinet determină o adevărată „Interessenlehre" [7], o politică calculată de convenienţe. Şi pentru prima oară de la căderea Romei se conturează iar ideea unei stăpîniri a lumii. Dar, de cîte ori vreunul din statele europene (Spania, Franţa, Olanda etc.) încearcă să-şi impună hegemonia, imediat celelalte state reuşesc prin sisteme de coaliţii să combată această tendinţă (probabil că Franţa deţine recordul, prin numărul de coaliţii formate împotriva ei din cauza războaielor începute de Ludovic al XIV-lea). Tot acum ia amploare teoria despre hegemonie şi echilibru european, cu înclinare spre a doua variantă, care era mai convenabilă tuturor ţărilor europene. Practica arată că cea mai interesată în această direcţie era Anglia, care, prin poziţia sa geografică, nu putea fi atinsă de numeroasele războaie ce se desfăşurau în Europa, dar care trebuia să stea mereu de veghe pentru a nu-şi pierde influenţa continentală. Treptat, această luptă pentru putere, mascată sub formula echilibrului, depăşeşte graniţele vechiului continent, şi războaie ca cel de 7 ani sau cel de succesiune austriac se desfăşoară cu precădere în afara graniţelor europene, în primul rînd pentru avantajele economice şi influenţă politică în lumea extra-europeană, deşi tocmai formula echilibrului a oprit mult timp lupta pentru colonii. În jurul principalelor state beligerante se grupează ţări care pierduseră din putere (Spania, Olanda) sau care veneau puternic din urmă (Prusia, Rusia). Dar această luptă necesita un înveliş ideologic (termeni ca european, Europa, echilibru european se folosesc pînă la saturaţie). Un mare număr de filozofi dezvoltă diverse teorii asupra acestor chestiuni şi reversul firesc al numeroaselor războaie care zdruncinau în continuare Europa era tocmai căutarea unei soluţii care să pună capăt acestei stări de lucruri. Leibnitz, abatele St. Pierre, Samuel Puffendorf, Christian Wolff etc. sînt cei mai cunoscuţi dintre autorii unor teorii mai mult sau mai puţin fanteziste, care arată însă dorinţa de pace. De aici se vor dezvolta şi alte teorii foarte importante pentru evoluţia Europei, cum sînt cea a dreptului popoarelor, a contractului social folosit ca instrument politic, şi ai căror promotori de seamă au fost J. J. Rousseau, Mably, Marlly etc. În această perioadă zbuciumată, absolutismul reprezintă tocmai tendinţa de formare a unor monarhi puternici peste carnagiul războaielor, însemnînd de fapt îndreptarea spre ordine, unitate, siguranţă, linişte. „Portretul principelui" variază de la o ţară la alta, dar elementele de bază sînt comune, ele depăşesc graniţele şi permit caracterizarea epocii drept cea a „absolutismului monarhic". Treptat, administraţia şi politica se subordonează unui sever proces de raţionalizare. Variantele naţionale ale mercantilismului sînt colbertismul pentru Franţa şi kameralismul pentru Imperiul habsburgic. Politica şi economia se interferează puternic. În această direcţie trebuie amintit rolul politic şi economic jucat de hughenoţi; alungaţi din Franţa din motive politice, ceea ce a dus la scăderea de necontestat a puterii economice a acestui stat, ei sînt primiţi în alte ţări, ca Olanda, Anglia, Rusia, unde puterea şi eficacitatea lor economică se manifestă tot mai intens. Situaţia creată de expulzarea lor din Franţa a influenţat mult o altă organizaţie care se formează în această perioadă — francmasoneria, miş-

[7] Teoria intereselor.

care idealistă, dar cu certe tendinţe politizante. Noile schimbări social-politice şi economice determină o schimbare în situaţia bisericii şi a creştinismului. Cu toată aparenţa contrară, se poate vorbi de o Europă creştină pînă la revoluţia franceză, cu o biserică puternică, în care îndărătul organizării şi raţionalizării ei de către stat se poate constata o necesitate religioasă absolută. Noua atitudine faţă de biserică şi mai ales faţă de dogmă se datoreşte în primul rînd activităţii filozofilor francezi, a hughenoţilor etc. Europa creştină a secolelor XVII şi XVIII are multe trăsături noi interesante: în primul rînd scăderea influenţei papale (manifestată şi prin interzicerea activităţii principalului sprijin, ordinul iezuiţilor), apoi noua atitudine burgheză faţă de evrei, toleranţă faţă de alte concepţii religioase. Iosefinismul, ca formă a absolutismului luminat, constituie pe plan religios tocmai reformarea creştinismului prin intervenţia statului. Discuţiile foarte numeroase în această direcţie declanşează în mod cert lupta dintre vechile şi noile forme de credinţă şi gîndire. Una dintre cele mai interesante laturi ale vieţii spirituale caracteristice epocii este problema educaţiei şi culturalizării oamenilor. Idealul noii epoci este laicul cult. Rousseau, Defoe, Swift preamăresc în operele lor, de mare răsunet, posibilităţile noi ale oamenilor şi în primul rînd superioritatea de necontestat a europenilor. Arta, cu toate laturile ei purtînd numele generic de „baroc", se încadrează perfect în noile concepţii spiritual-educative.

După cum am menţionat la început, aceste linii generale de dezvoltare a Europei secolelor XVII şi XVIII, dezbătute în prima parte a cărţii, vor fi reluate pe larg în capitolele următoare. Dacă prima parte are proporţii mai reduse, cum este şi firesc, partea a doua are o întindere mai mare, spaţiul cel mai important fiind rezervat Franţei. Deşi după 1685 puterea acestui stat este tot mai scăzută, el se va reface treptat şi, incontestabil, strălucirea lui va dăinui de-a lungul a două secole, influenţînd foarte puternic viaţa cultural-politică a Europei. Pornind de la principiile general valabile pentru întreaga Europă, capitolele referitoare la ţările ei întregesc tabloul problemelor puse în discuţie. Fără a intra în amănunte şi fără a face o prezentare a fiecărei ţări în parte (ceea ce ar ocupa mult spaţiu şi nu ar aduce nimic nou, autorii prezentînd doar evenimentele istorice în înlănţuirea îndeobşte cunoscută), nu putem să nu amintim faptul că fiecare dintre aceste ţări a avut aportul ei şi şi-a pus amprenta asupra epocii: astfel Anglia, promotare a echilibrului european, este ţara care dă exemplu lumii prin dezvoltarea economică şi raţionalismul spiritual; în timp ce Suedia secolului al XVIII-lea pierde rangul de mare putere europeană avut în secolul anterior, Danemarca este prima ţară europeană care legiferează principiul monarhiei absolute. Spania şi Portugalia încetaseră de mult să fie mari puteri şi structurile social-economice alături de conjunctura politică duseseră la dezintegrarea imenselor lor imperii coloniale, dar fiecare dintre ele încearcă să se integreze circuitului european prin politica raţională a unor monarhi sau miniştri absolutişti, încercări ce se oglindesc şi în activitatea statelor italiene. Fărîmiţarea acestora, ca şi numeroasele schimbări dinastice, împiedică reliefarea clară a noilor elemente, dar din acest haos se conturează încet ideea unităţii italiene ce se va desăvîrşi în secolul al XIX-lea. Deşi paradoxal, iniţiativa înnoitoare aparţine acum monarhiilor, în timp ce republicile (cîteva oraşe italiene şi mai ales Polonia) rămîn în urmă mult, Polonia fiind exemplul tipic de lipsă de organizare într-un timp în care tendinţele erau contrare şi cele trei împărţiri ale acestui stat sînt rezultatul firesc al situaţiei reale. Ţările care iau avînt în această perioadă, Rusia şi Prusia, determină o treptată mutare a centrului de greutate a vieţii politice de la apus spre răsărit. În acelaşi timp, aceste state pun bazele unui sistem de alianţe opus faţă de cel tradiţional. Prin dezvoltarea sa, Prusia devine a doua forţă în Imperiul german, alături de Austria, şi în jurul lor gravitează micile principate ale imperiului cu nete tendinţe absolutiste. În aparenţă, Imperiul otoman rămîne nemişcat; în fapt, apariţia şi dezvoltarea sistemului ciflicurilor sau reformele încercate de Kuprulizi infirmă părerea de stagnare a imperiului. Pe de altă

parte, numeroasele războaie care au loc şi care determină luări de poziţii ale ţărilor europene arată importanţa ca poziţie strategică şi economică a acestor regiuni, iar rezultatele în general nefavorabile ale războaielor duse de Imperiul otoman dezvăluie slăbiciunea acestuia. Considerăm însă că, în această lucrare deosebit de importantă, există o disproporţie în partea a doua. Desigur, este firesc ca marile state, Franţa, Anglia sau Imperiul german, să se bucure de o atenţie deosebită, dar în timp ce Franţei (căreia îi sînt afectate 130 din 400 de pagini) îi este consacrat un capitol special dezvoltării spirituale, lucrul acesta nu este făcut şi pentru celelalte ţări, prezentate numai sub aspectul politicii externe şi al evoluţiei lor social-economice. Aceasta ar fi fost cu atît mai necesar cu cît cultura Franţei este mai bine cunoscută, ceea ce nu se poate spune despre celelalte state şi care în mod cert au anumite trăsături spiritual-culturale demne de a fi mai puternic subliniate. De asemenea neacordarea unui spaţiu prea mare prezentării Imperiului otoman face ca ţările române să nu fie decît vag discutate ; lucrul acesta poate fi observat şi în alte lucrări de specialitate din străinătate, autorii lor mulţumindu-se doar să le amintească, fără să ia în considerare formele orientale ale absolutismului luminat. Această lipsă apare cu atît mai gravă cu cît încă în 1937 N. Iorga încercase să dea o definire a trăsăturilor specifice ale absolutismului luminat în ţările române [8], iar mai tîrziu un alt istoric, analizînd importanţa reformelor lui Constantin Mavrocordat, atrage atenţia asupra faptului că singurele iniţiative care precedă pe cea a domnitorului fanariot în direcţia desfiinţării servituţii corporale sînt cea a lui Leopold de Lorena (1719) şi a lui Frederic Wilhelm I, în aceeaşi perioadă.

Deosebită ca formă ni s-a părut prezentarea bibliografiei ; la fel ca în volumele editate în colecţia „Nouvelle Clio”, şi în această lucrare la începutul fiecărui capitol este prezentată bibliografia folosită, iar la sfîrşitul lui, pe baza problemelor discutate, se face o trecere în revistă a unor păreri contrare, lucru ce permite cititorului să intre în contact cu lucrări mai greu accesibile lui.

Regretăm că în cadrul acestei vaste bibliografii sînt citate numai trei lucrări româneşti, dintre cele mai importante lipsind *Istoria poporului român* în 11 volume a lui N. Iorga.

Exceptînd aceste regretabile omisiuni, ca şi cele semnalate mai înainte, trebuie să subliniem importanţa apariţiei volumului, iar tipărirea tuturor volumelor va constitui, desigur, una din bunele sinteze de istorie universală.

Ştefana Simionescu

---

[8] Caracterizarea este făcută pe baza unui chestionar întocmit de Comitetul internaţional al istoricilor.

R E V I S T A   R E V I S T E L O R

„Studii şi articole de istorie”, nr. 9 (1965), 368 p.; nr. 10(1966), 290 p.; nr. 11(1967), 288 p.; nr. 12 (1968), 253 p.; nr. 13 (1969), 330 p., Societatea de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România, Bucureşti

Continuăm prezentarea revistei Societăţii de ştiinţe istorice cu numerele 9, 10, 11, 12, 13. Sumarul revistei a fost întotdeauna alcătuit în aşa fel, încît să fie acoperite, prin studii sau note, toate perioadele istoriei României; există de asemenea şi o rubrică de istorie universală, cu o pondere mai mică, dar prezentă număr de număr, ale cărei articole discută probleme largi şi fundamentale pentru istoria universală. Adresîndu-se celor ce predau istoria în şcoli, rubrica de „Metodică” cuprinde o serie de studii interesante şi utile pentru cadrele didactice. Dar valoarea revistei este dată de studiile, articolele, notele ce tratează diverse probleme ale istoriei României.

Numărul 9 (1965) al revistei cuprinde articole cu o problematică mai restrînsă, de istorie locală. Astfel A. Balotă semnează un studiu interesant: *Vitejii lui Ştefan cel Mare*, unde încearcă să prezinte un nou aspect al domniei lui Ştefan cel Mare: baza social-economică a „faimei” domnitorului moldovean, pe care autorul o consideră a se fi născut nu ulterior lui, ca în cazul lui Mircea cel Bătrîn şi Mihai Viteazul, ci „dintr-un fenomen cultural popular contemporan vremurilor trăirii sale ” (p. 44). Prezentînd succint răzeşia din timpul lui Ştefan, autorul se ocupă mai pe larg de „vitejii” lui Ştefan cel Mare, încercînd să integreze această instituţie, deosebită de aceea de la începuturile închegării Moldovei ca stat, într-un spaţiu mai larg istorico-geografic.

I. Nania prezintă rezultatele interesante ale săpăturilor întreprinse la Teiu: *Locuitorii gumelniţeni în lumina cercetărilor de la Teiu*. P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu prezintă pe cel care a fost însărcinat în martie 1600 să ducă solia lui Mihai Viteazul la domnul Moldovei: doctorul elveţian, de origine italiană, I. Muraltus, în *Un medic elveţian de la curtea din Alba-Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563—1602)*. I. D. Marin se ocupă de probleme de istorie moldoveană în articolul său, *Contribuţii la studierea curţilor domneşti din Moldova*. Trecînd în revistă aceste importante centre ale ţării, autorul subliniază valoarea social-economică a acestor curţi domneşti, căci, prin ele, domnitorii aveau la dispoziţie „peste două sute moşii” (p. 40) şi îşi puteau asigura recrutarea unor oşteni credincioşi, domnul devenind astfel cel mai puternic şi bogat feudal al timpului. C. Constantinescu-Mirceşti şi I. Dragomirescu analizează în articolul *Marginea ţării — aspecte caracteristice în zona hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească*, principalele probleme şi fenomene social-economice existente în această interesantă zonă geografică: zona de contact între cele două ţări române.

Domeniul istoriei moderne a României este prezent tot prin articole de istorie locală. Emeric şi Sara Mihaly analizează dezvoltarea industrială a Galaţiului în perioada

1859—1878 (*Dezvoltarea industriei oraşului Galaţi în perioada 1859—1878*), autorii folosind un bogat material de arhivă, iar P. Păltănea prezintă *Presa gălăţeană şi răscoalele ţărăneşti din 1907.*

Perioada contemporană a istoriei României e ilustrată de articolul lui I. Chiper şi O. Matichescu asupra unor aspecte locale ale mişcării muncitoreşti în perioada de avînt revoluţionar ce premerge greva generală din 1920: *Acţiuni ale muncitorilor metalurgişti din Bucureşti premergătoare grevei generale din octombrie 1920 (decembrie 1918 — septembrie 1920)*. De asemenea, Gh. Ungureanu, D. Şandru şi I. Saizu, în *Contribuţii la cunoaşterea stării de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste* demonstrează că în această perioadă masele populare, împreună cu toate forţele democratice din Moldova şi-au adus contribuţia lor prin rezistenţa faţă de regimul militaro-fascist şi faţă de războiul hitlerist, la pregătirea actului de la 23 August 1944.

Pentru aceeaşi perioadă, un alt aspect, tot local, este tratat de N. Dumitrescu şi I. Georgescu în *Aspecte ale luptei maselor populare din oraşul şi raionul Lugoj împotriva dictaturii militaro-fasciste şi războiului antisovietic.* Rubrica „Miscellanea" cuprinde articolul lui G. Anghel despre biserica din Maieri construită în 1714 din materialele provenind de la dărîmarea mitropoliei lui Mihai Viteazul, din Alba-Iulia, fiind astfel momentul de care „se leagă nu numai numele marelui voievod, ci şi actul măreţ al unităţii românilor" (p. 234); G. Anghel *Biserica din Maieri şi mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba-Iulia.*

T. N. Tripcea analizează în „Organizaţia cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi pînă în prima jumătate a celui de al XIX-lea", instituţia cnezatului în Banat, unde durează, după cum se vede din titlu, cel mai mult, în comparaţie cu celelalte părţi ale ţării.

M. Tusai face prezentarea unei reviste ce a activat în anul 1934 de pe poziţiile P.C.R.: *Revista antifascistă «Cuvînt nou».* F. Stănculescu, în articolul său despre *Preocupări ale lui N. Iorga în vederea îmbunătăţirii* [illegible] *manualelor şcolare* pune în lumină deosebitele calităţi de pedagog ale marelui istoric, care în uriaşa sa activitate s-a preocupat şi de redactarea unor manuale originale, valoroase, ele oglindind concepţia sa asupra istoriei: patriotism, sincronismul proceselor istorice, prezenţa unor elemente social-economice, deşi ponderea lor este mai mică faţă de faptele de istorie politică. A. Petric, El. Ionescu-Miciora, C. Grünberg, E. Florescu, în *Conceptul de modernizare a învăţămîntului la disciplinele cu caracter umanist* pun o problemă deosebit de acută în zilele noastre, în care învăţămîntul joacă un rol atît de mare.

Pe aceeaşi linie în cadrul aceleiaşi rubrici („Metodica") se situează şi articolul Elizei Bichman, Luciei Georgian şi C. Dinu: „Unele aspecte ale modernizării istoriei".

Rubrica de istorie universală este prezentă prin studiul lui R. Mănolescu *Urmările marii migraţii a popoarelor pentru Europa apuseană* în care autorul analizează, sintetic, contribuţia popoarelor germanice la declinul şi prăbuşirea orînduirii sclavagiste. De asemenea, C. Şerban în „Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene în ţările române" trece în revistă mijloacele prin care evenimentele perioadei napoleoniene (1795—1815) s-au reflectat în ţările române.

Numărul 10 (1966) este deschis de articolul acad. P. Constantinescu-Iaşi *Acţiuni pentru sindicalizarea corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie.* Arătînd că încercări de sindicalizare au fost făcute chiar imediat după 1919, ele n-au avut însă rezultate practice decît după criza din 1929—1933, cînd profesorii au avut de suferit mult datorită politicii guvernului, bazate pe curbele de sacrificiu, ceea ce creează o nouă stare de spirit în corpul didactic, stare de spirit ce va duce la formarea unui adevărat curent de sindicalizare printre profesori. Totuşi, pînă la urmă, organizarea profesorilor în sindicate n-a reuşit, dar, „ideea de sindicat n-a fost părăsită", ea transformîndu-se în fapte după 23 August 1944. Subliniem că articolul este rezultatul participării directe a autorului la evenimentele amintite. Un studiu bine documentat este cel al lui P. Binder: [illegible] *studiul dezvoltării feudalismului*

în Maramureş şi în nordul Transilvaniei. Autorul analizează formele de organizare feudală din aceste regiuni de la obştea sătească, pînă la obştile teritoriale şi „ţări". În secolul al X-lea sfatul de conducere al obştilor teritoriale devine un sfat al cnezilor, iar obştea un cnezat. Maramureşul va fi unificat şi va intra în relaţii cu regatul maghiar, sfîrşind prin a fi cucerit de acesta. O situaţie specială are cnezatul Cuhea, unde s-a menţinut o structură arhaică. Pentru Maramureş este caracteristic în secolul al XIV-lea dualismul maghiar-român (comite-voievod), dar sub Drăgoşeşti ambele devin funcţii româneşti; după 1566 pătura cnezială va deveni o pătură de nobili (nemeşi), lucru ce va influenţa asupra religiei şi limbii adoptate de ei. I. Jivan, în *Ostaşii puşcaşi ai cetăţii Devei în secolele XVI-XVII*, analizează „rolul militar precumpănitor pe care l-au avut ţăranii în întreaga perioadă a principatului transilvănean", exemplificînd această afirmaţie prin „împrejurările în care au fost recrutaţi şi în ce calitate au fost angajaţi ţăranii la cetatea Deva" (p. 63), ca şi obligaţiile acestora.

Pentru perioada modernă a istoriei României, articolul lui C. Marinescu şi I. Brezeanu se ocupă, bazat mai ales pe material din presă, de *Luptele muncitorilor din portul Brăila între anii 1900 şi 1905.* Cu aceeaşi temă, mişcarea muncitorească, dar în altă perioadă şi regiune, se ocupă Dan Popescu în *Aspecte privind situaţia şi lupta metalurgiştilor din Valea Bistrei în anii 1937—1939.* Autorul foloseşte material de arhivă.

Un lung articol important prin problematica ce şi-a propus s-o analizeze este cel al Elizei Campus: *Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale.* Autoarea trece, sintetic, în revistă acţiunile politicii externe române din perioada interbelică, subliniindu-se că ideea centrală a întregii noastre politici a fost căutarea unei soluţii pentru apărarea integrităţii teritoriale a ţării şi crearea unui sistem de securitate care să garanteze pacea Europei în faţa agresiunii fasciste. Dar, pe de altă parte, acţiunile politicii externe române, metodele ei au fost „limitate, plafonate de politica gene-

europeană purtată de Franţa şi Marea Britanie, marile puteri de care România era strîns legată" şi ale căror concesii „au influenţat în mod negativ şi politica externă a României" (p. 153).

Studii mai scurte, dar interesante pentru lucrurile inedite ce le conţin, găsim la „Miscellanea". Astfel O. Cicanci în *Aspectele din viaţa robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII-XVIII* analizează viaţa robilor ţigani pe domeniul mănăstirii Secul; elementele noi aduse de autoare se referă mai ales la acţiunile de nesupunere şi răzvrătire a robilor ţigani. P. Cîncea din aria unor preocupări mai largi, ne-a dat în *Opoziţia parlamentară faţă de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României* un aspect mai puţin tratat pînă acum, al condiţiilor în care s-a urcat pe tronul României principele Carol de Hohenzollern. Autoarea dovedeşte că a existat o opoziţie contra alegerii acestuia ca domnitor al ţării şi că această opoziţie era, „departe de a fi demodată, ridicolă, lipsită de idei politice, cum s-a încercat să se dovedească". Gh. Buzatu relevă încă un aspect al atitudinii antifasciste al lui N. Iorga în *Nicolae Iorga apărător al drepturilor, intereselor popoarelor ameninţate de cotropirea hitleristă.* S. Tudor grupează sub titlul *Din frămîntările ţărănimii buzoiene în vremea divanului ad-hoc (1857)* un scurt comentariu şi cîteva documente ce oglindesc aceste frămîntări. La rubrica de istorie universală M. Dan face o analiză amplă şi interesantă a vieţii şi ideilor lui Jan Hus, *Jan Hus şi învăţătura sa.*

Pentru rubrica de „Metodică", L. Roman a alcătuit materialul *Cîteva probleme ale istoriei locale*, iar N. Mihăilescu *Folosirea proiecţiilor în predarea lecţiilor de istorie.*

Numărul 11 (1967) se deschide cu un articol jubiliar despre Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, *50 de ani de la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie.* M. Petrescu-Dîmboviţa dă un raport al unor noi săpături arheologice tot din aria culturii Cucuteni, *Principalele rezultate ale noilor săpături arheologice de la Cucuteni Băiceni.*

O scurtă monografie istorică a celui mai vechi oraş cunoscut al Ţării Româneşti au făcut I. Hurdubeţiu şi F. Mîrţu în *Cîmpulungul Muscel medieval*. H. I. Nestorescu este autorul articolului *Ştiri inedite privind tipărirea şi răspîndirea „Magazinului istoric pentru Dacia” în ţările române*. Articolul are anexată şi o listă a abonaţilor din Bucureşti ai acestei reviste deosebit de importante. Continuînd vechi preocupări, Gh. Platon reia analiza, lărgind-o, a mişcării revoluţionare de la 1848 din Moldova în *Problema privind mişcarea revoluţionară de la 1848 din Moldova*. Prof. univ. V. Maciu este prezent în paginile revistei cu studiul *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului naţional independent*. După ce subliniază că „constituirea României moderne a făcut o breşă burghezo-liberală în sistemul feudalo-absolutist al Europei centrale, breşă prin care s-au strecurat numeroase forţe revoluţionare” (p. 103), autorul atrage atenţia că crearea României moderne „a fost principalul rezultat al mişcării antifeudale şi naţionale a poporului român din prima jumătate a secolului al XIX-lea”. Un moment important al acestei lupte a fost revoluţia de la 1848, care „a deschis calea înfăptuirii unirii şi independenţei naţionale a poporului român” (p. 104). Aceleaşi idei, de unitate şi libertate naţională, sînt prezente şi după înfrîngerea revoluţiei din 1848, fie la cei plecaţi în exil, fie la cei rămaşi în ţară. Lupta pentru Unire a demonstrat adeziunea deplină a maselor la aceste idei. Alegerea lui Al. I. Cuza ca domn şi în Ţara Românească a demonstrat că românii nu se mulţumesc cu „unirea impusă de puterile garante şi că sînt hotărîţi să lupte mai departe pentru contopirea celor două ţări surori într-un singur stat naţional” (p. 123). Măsurile luate de domnitor pe plan intern şi extern au dus la proclamarea unirii depline la 22 ianuarie 1862. I. Gheorghiu analizează în *Relaţiile dintre România şi Austro-Ungaria în anii 1908—1914 (Principalele aspecte care explică despărţirea României de Austro-Ungaria în momentul izbucnirii primului război mondial)*, diversele momente ale perioadei amintite în titlu, ce punctează evoluţia lentă şi contradictorie, e drept, a României, evoluţie ce o va determina, ca în momentul izbucnirii războiului în 1914 să se declare neutră deşi era legată prin tratate de Austro-Ungaria şi deci de Tripla Alianţă, iar în 1916 să intre în război de partea Antantei.

C. Enea publică apoi articolul *Organizarea şi acţiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917—1918)*. I. Nicoară cu *Aspecte privind contribuţia braşovenilor la lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale a poporului român (1918)* aduce date ce pun în lumină, noi aspecte ale uriaşei mişcări a românilor în lupta lor pentru desăvîrşirea unităţii politice.

„Miscellanea” acestui număr cuprinde două articole despre probleme de haiducie: S. Iancovici în *Cine este Ghiţă Haiducul* se ocupă de identificarea acestui Ghiţă Haiducul, participant la mişcarea lui Tudor Vladimirescu, şi-l consideră „venit din Serbia”. Ioan I. Neacşu analizează fenomenele haiduciei între anii 1821—1828, cînd aceasta se manifestă cel mai intens, în *Haiducia în Ţara Românească între anii 1822—1828*. S. Moraru ilustrează aplicarea legii instrucţiunii din 1864 cu prezentarea unui fapt local: *Un aspect al aplicării legii instrucţiunii din 1864 în oraşul Caracal: Institutul pedagogic*, iar I. Spălăţelu prezintă activitatea presei democratice în România în perioada apariţiei pericolului fascist: *Presa revoluţionară şi democratică din România în apărarea independenţei şi suveranităţii ţării împotriva pericolului fascist (1933 — februarie 1938)*. Probleme de metodică tratează D. Birău în *Folosirea elementelor de istorie locală la lecţiile de istorie şi în activitatea extraşcolară*.

Numărul 12 (1968) al revistei îl putem numi numărul sesiunilor jubiliare, căci el cuprinde, în marea lui majoritate, o serie de comunicări ţinute de autorii respectivi la diversele sesiuni cu caracter jubiliar organizate de Societatea de ştiinţe istorice în Bucureşti şi în alte oraşe din ţară, cu ocazia aniversării unor date importante. Una dintre acestea este cea ţinută pentru sărbătorirea a 90 de ani de la proclamarea independenţei României. Două din comunicările ţinute cu acest prilej apar în acest număr. În primul rînd e vorba de interesanta comunicare a prof. univ. Vasile Maciu *Partidele şi grupările politice şi*

atitudinea lor față de problema independenței României, unde este stabilit, obiectiv și realist, care a fost atitudinea diverselor grupări, partide, personalități politice față de problema independenței României. Începînd prin a arăta deosebirile dintre lupta pentru Unire a anilor 1854—1859 și a celei pentru proclamarea independenței din anii 1875—1877, autorul afirmă, pe bună dreptate, că „toate forțele social-politice din România doreau independența statului'', dar „căile de cucerire a independenței nu erau însă aceleași pentru toate forțele social-politice ale țării" (p. 8). Cei care au fost de la bun început pentru o proclamare neîntîrziată a independenței, încă din anii 1867—1868, au fost liberalii radicali. Celelalte grupări liberale și alte personalități liberale, ca Dimitrie Brătianu, Nicolae Ionescu, Ion Ghica, erau, spre deosebire de liberalii radicali, contra unei colaborări cu Rusia în vederea obținerii independenței. Conservatorii, în majoritatea lor, în afara generalului I. E. Florescu, Alexandru Lahovari și Gh. C. Filipescu, erau și ei contra unei colaborări cu Rusia pentru obținerea independenței. Poziția lui M. Kogălniceanu a fost mai complexă. La început contra unei cooperări cu Rusia, apoi admite încheierea convenției pentru trecerea și aprovizionarea armatei ruse, susținînd însă că trupele române trebuiau să ocupe Calafatul. O serie de momente vin să clarifice tot mai mult pozițiile : dezbaterea pentru ratificarea convenției din 4/12 aprilie 1877, votarea stării de război cu Turcia, proclamarea independenței absolute a României.

Legată de aceeași tematică este și comunicarea lui V. Diculescu *Războiul pentru cucerirea independenței României — prilej de manifestare a unității de conștiință națională la românii din Transilvania și Banat*, în care arată amploarea ecoului avut de războiul din 1877 în conștiința românilor transilvăneni, precum și acțiunile pe care aceștia le-au întreprins pentru a veni în ajutorul fraților lor de peste munți.

O altă sesiune jubiliară a fost cea ținută la Iași și București, cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol. Comunicările susținute aci au relevat personalitatea complexă a istoricului și gînditorului A. D. Xenopol. Una dintre aceste comunicări este cea a lui V. Gogoneață, *Concepția lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie*, în care arată că teza de bază a lui A. D. Xenopol era că istoria nu poate prevedea „faptul concret, forma evenimentelor, dar poate să întrevadă direcția generală a dezvoltării lor" (p. 38). În comunicarea sa *A. D. Xenopol și Academia Română*, D. Berindei analizează pe scurt activitatea lui A. D. Xenopol în cadrul Academiei Române. V. Nechita, în comunicarea sa *Idei economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol*, subliniază caracterul progresist al unor idei ale lui A. D. Xenopol asupra dezvoltării economice și trage concluzia că „originalitatea gîndirii sale economice este dată de preocuparea de a cerceta realitatea economică obiectivă din România timpului său și de a răspunde unor chestiuni pe care ea le punea la ordinea zilei" (p. 66).

La aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu a fost organizată o altă sesiune jubiliară de comunicări. Cîteva dintre ele sînt prezente și în paginile revistei. Al. Husar, în *Patriotul Kogălniceanu și Europa*, prezintă concepțiile și acțiunile omului politic Kogălniceanu, tendința lui de a integra România și pe români „în concertul popoarelor europene" (p. 77) Al. Zub, cu date inedite, stabilește ca aparținînd lui M. Kogălniceanu cîteva din broșurile și scrierile ce au apărut în timpul revoluției din 1848, în comunicarea sa *Scrieri ale lui M. Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848*. N. Corivan analizează activitatea depusă de M. Kogălniceanu în Moldova în perioada cînd a fost prim-ministru (30 aprilie 1860—17 ianuarie 1861) în articolul *M. Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul domniei lui Al. I. Cuza*. P. Păltănea relevă, în *Legăturile lui M. Kogălniceanu cu orașul Galați*, atenția pe care acesta a arătat-o dezvoltării importantului centru economic care a fost Galațiul.

Sumarul revistei mai cuprinde însă și alte studii, cu problematică diversă. Astfel N. Stoicescu analizează, bazat pe un boga

material documentar, o serie de categorii de slujbaşi feudali, aprozi, copii de casă, paici, fustaşi, în *Unele categorii de slujbaşi ai statelor feudale Ţara Românească şi Moldova*. C. Cuciuc tratează tot o problemă de ordin social în *Frămîntările rufetaşilor de la salinele din Tîrgu-Ocna în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. D. Tuţu, în *Înţelegerea Balcanică şi rolul său în apărarea păcii şi securităţii în sud-estul Europei*, analizează acţiunile care au premers şi care au urmat încheierii Înţelegerii Balcanice la 9 februarie 1934. Se subliniază în articol, presiunile pe care au fost nevoite să le suporte statele balcanice din partea marilor state fasciste, Germania şi Italia, precum şi faptul că România a fost cea care „urmărea cu acuitate menţinerea unităţii şi solidarităţii Înţelegerii Balcanice" (p. 146).

Mircea N. Popa semnează un articol de istorie universală *Revoluţia preţurilor în Europa*, în care analizează ce a însemnat şi ce urmări a avut uriaşul aflux de metale preţioase americane pe piaţa europeană, aflux care a generat fenomenul cunoscut sub numele de „revoluţia preţurilor" (secolul XVI şi parţial XVII). Acest fenomen, în Europa occidentală, a accelerat dezvoltarea economiei capitaliste, dar în restul Europei va duce la consolidarea şi prelungirea sistemului feudal. D. Almaş tratează tot o problemă de istorie universală în *Problema naţională şi revoluţia de la 1848*.

La rubrica „Miscellanea", P. Popescu face o scurtă prezentare a unui filantrop bogat care foloseşte averea sa pentru dezvoltarea învăţămîntului în *Vasile Paapa — un sprijinitor al învăţămîntului*. M. Apostol analizează una din căile prin care România a fost jefuită de bogăţiile ei de către Germania în timpul celui de-al doilea război mondial (*Rolul societăţii Wifo în jefuirea petrolului românesc de către imperialiştii germani în timpul celui de-al doilea război mondial*).

La rubrica „Metodică", N. Vasilescu, A. Bălănescu, Gh. Smarandache, C. Dinu semnează articolul *Contribuţia istoriei la educarea elevilor în spiritul umanismului*.

Nr. 13 (1969) este deschis de cîteva studii închinate aniversării a 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România. Astfel, Şt. Pascu semnează studiul *Ideea, tendinţele, lupta şi desăvîrşirea unităţii naţional-politice a poporului român*, în care prezintă evoluţia conştiinţei naţionale şi a ideii de unitate a românilor de la începutul secolului al XIX-lea pînă la 1 decembrie 1918. S. Retegan se ocupă de activitatea politică a burgheziei române în perioada 1865—1867 în *Lupta naţională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist*. I. Şendrulescu analizează viaţa, activitatea şi concepţia de luptă a lui Vasile Goldiş, militant de frunte în lupta naţională a românilor din Transilvania în *Activitatea lui Vasile Goldiş pentru unirea Transilvaniei cu România*. V. Popeangă se ocupă de un alt aspect al evenimentelor ce au premers actului de la 1 decembrie 1918, analizînd situaţia din Banat în toamna acestui an în *Destrămarea aparatului administrativ în Banat în timpul luptei pentru unire (toamna anului 1918)*. C. Göllner, într-un scurt articol, *Semnificaţia adunării de la Mediaş a reprezentanţilor saşilor (ianuarie 1919)*, dezvăluie importanţa adunării reprezentanţilor saşilor în contextul evenimentelor legate de desăvîrşirea unităţii statale.

Rubrica de istorie a României este deschisă de Al. Andronic, care prezintă, pe scurt, în *Cercetări arheologice privind unele curţi domneşti şi cetăţi medievale din România*, principalele rezultate obţinute de arheologia feudală românească în domeniul curţilor domneşti şi cetăţilor medievale din România. P. Binder şi A. Huttman, în *Românii din Braşov în epoca Reformei*, analizează influenţa Reformei asupra românilor din Braşov. Propaganda în favoarea Reformei desfăşurată printre românii şi grecii din Braşov a fost dusă atît de preoţi, cît şi de autorităţile oraşului (juzii oraşului). Pentru a servi această propagandă şi a atrage mai ales pe români, pornindu-se de la una din tezele de bază ale Reformei, necesitatea cultului religios în limba maternă, s-a pus la dispoziţia credincioşilor români un catehism în limba română; totuşi, recunosc autorii, „tendinţe pentru introducerea limbii materne ca limbă cultă s-a manifestat la români încă înaintea începutului propagandei pentru Refor-

mă" (p. 84). În esenţă, acţiunea de a atrage pe români la ideile Reformei n-a dat rezultatele scontate de iniţiatorii acestei acţiuni.

Un studiu interesant, de fapt un capitol al lucrării de doctorat a autorului, e semnat de Matei D. Vlad, *Cauzele colonizării rurale din Ţara Românească şi Moldova (secolele XVII — XVIII)*. În această epocă, colonizarea poate fi înţeleasă doar „în strînsă legătură cu interesele economice ale clasei dominante, ale statului şi chiar ale coloniştilor", dominînd mai ales „interesele stăpînilor de pămînt şi ale statului (fireşte, şi ale domniei)", ca urmare a creşterii necesarului de braţe de muncă. În general, conchide autorul, această colonizare a jucat un rol „recuperator" (p. 115).

D. Gh. Ionescu aduce noi date asupra oraşului Buzău, căruia îi urmăreşte dezvoltarea din secolul al XV-lea pînă în 1944, perioada cea mai bine documentată fiind cea dintre 1830 — 1944 (*Date privitoare la evoluţia teritorială, urbanistică şi demografică a oraşului Buzău din secolul al XV-lea pînă în 1944*). Fl. Salvan semnează studiul *Mişcări ţărăneşti din satele dependente de oraşul Braşov în anii 1848—1849*, iar C. Căzănişteanu analizează în *Fraternizarea unor soldaţi cu ţăranii în timpul răscoalei din 1888*, un nou aspect, necercetat, al răscoalei din 1888. Un episod din lupta muncitorilor pentru condiţii de muncă şi de viaţă mai bune tratează M. Bîrdeanu în articolul său *Greva muncitorilor din portul Sulina din luna mai 1913*.

„Miscellanea" cuprinde: studiul lui Th. Nägler *Populaţia românească din sudul Transilvaniei şi caracterul colonizării săseşti în secolele XII — XIII* a cărui concluzie atestă, o dată în plus, existenţa unei populaţii autohtone, anterioare cuceririi maghiare, căci, după cum spune autorul „cucerirea în etape succesive a Transilvaniei de către regatul maghiar prin intermediul secuilor, saşilor şi cavalerilor teutoni nu poate fi explicată decît prin prezenţa populaţiei autohtone în această parte a ţării noastre" (p. 186). I. Scurtu, în *Activitatea social-politică a lui Spiru Haret* face o scurtă prezentare a activităţii acesteia. Fl. Stănculescu puncteaza în articolul său *Participarea cadrelor didactice la luptele din anii 1916—1917*, modul cum au participat cadrele didactice la primul război mondial. Gh. Z. Ionescu prezintă caracterul incomplet al reformei agrare din 1921. Gh. Oancea şi Tr. Bunescu semnează articolul *Din lupta muncitorimii bănăţene împotriva exploatării burghezo-moşiereşti (1938—1944)*.

Rubrica de istorie universală cuprinde studiul lui Radu Manolescu asupra originii feudalismului în Europa Apuseană: *Geneza feudalismului în Europa apuseană*, iar la rubrica de „Metodică", Maja Philippi semnează articolul *Educaţia estetică prin studiul istoriei în şcoală*.

Avînd un conţinut variat în care ponderea cade desigur pe istoria României, dar fiind prezente şi studii şi articole de istorie universală, revista răspunde unor exigenţe diverse. Dacă adăugăm şi prezenţa unor articole ce tratează probleme de metodică, care se adresează direct cadrelor didactice, ca şi bibliografia pentru uzul cadrelor didactice, putem considera că „Studii şi articole de istorie" este, în cadrul publicaţiilor de specialitate, o prezenţă activă şi valoroasă.

Radu Vasile

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI

MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărţii româneşti*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 215 p.

Lucrarea tratează probleme legate de un domeniu căruia istoriografia noastră i-a acordat mai puţin loc în ultimul timp, şi anume istoria culturii. În cadrul acestui domeniu larg, o istorie a cărţii româneşti ar putea aduce puternice argumente pentru demonstrarea permanentelor legături şi a unităţii spirituale vii, dintotdeauna, între cele trei ţări române.

Ghidat de aceste idei, autorul a încercat să facă o sinteză a istoriei cărţii româneşti, pe care a vrut-o cît mai completă; de aceea el consacră prima parte a cărţii sale celor dintîi manifestări de scris de pe teritoriul ţării noastre, dar, din păcate, faptele sînt tratate aici superficial şi fără mult discernămînt.

Partea a doua a cărţii, intitulată „Cartea românească veche", începe cu o succintă prezentare a apariţiei alfabetului chirilic şi însuşirea lui de către români. În secolele XIV—XV circulau deja adevărate monumente culturale, constituind, fiecare în sine, momente ale evoluţiei cărţii româneşti: *Polieleul* călugărului Filos, *Zaconicul* din 1451 al gramaticului Dragomir din Ţara Românească, cronicile în limba slavonă; se observă de asemenea o grijă deosebită arătată ornării, astfel că aceste manuscrise şi cărţi sînt foarte frumos împodobite, un grăitor exemplu în acest sens fiind *Evangheliarul* lui Nicodim din 1404—1405 şi *Evangheliarul* lui Uricovici din 1429.

Etapa următoare în evoluţia scrisului şi cărţii româneşti este caracterizată de apariţia primelor cărţi (tipărituri şi manuscrise) în limba română. În ţară se creaseră condiţii de trecere la traducerea în limba română a cărţilor religioase; un anumit rol l-au avut mişcările de Reformă religioasă, luteranismul şi calvinismul, care, mai ales în Transilvania, au avut ecou mai larg: textele rotacizante sînt o dovadă. Prima carte tipărită în limba română este *Catehismul* din 1544. În Transilvania funcţionează un puternic centru de traduceri în limba română, la Şcheii Braşovului; la fel şi în Moldova.

Activitatea lui Coresi a constituit un moment de seamă în istoria culturală română, atît pentru ceea ce a făcut el, prin tipărirea şi răspîndirea tipăriturilor în limba română, cît şi pentru faptul că a fost un adevărat deschizător de drumuri: în cîteva oraşe din Transilvania o serie de ucenici ai lui îi continuă activitatea şi unii dintre aceştia, diaconul Marien şi Şerban Coresi, tipăresc la 1582 *Palia de la Orăştie*, cea mai veche traducere în limba română a primelor cărţi ale *Vechiului testament*.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în evoluţia ţărilor române se observă o stagnare, care se manifestă în toate domeniile, inclusiv cel cultural astfel că şi activitatea de tipărire se opreşte. De-abia în secolul următor, sub domnia lui Matei Basarab şi

Vasile Lupu se va relua şi intensifica activitatea de tipărire şi răspîndire a cărţii ; paralel continuă să circule şi să se creeze noi manuscrise-cărţi. Un centru de copiere şi răspîndire a manuscriselor-cărţi era mănăstirea Dragomirna, unde se practica şi un mod de ornamentare a manuscriselor ce-şi are sursa în tradiţia moldoveană, la care se adaugă şi unele elemente muntene, armene şi ruse. Tot în ornamentaţie se fac simţite, din această perioadă, influenţe greceşti. Tot de acum apare o tendinţă, care se va accentua în secolele următoare : manuscrisele şi tipăriturile cu caracter laic încep să circule tot mai mult şi să aibă o importanţă tot mai mare : cronicile lui Gr. Ureche, Miron Costin, Letopiseţul Cantacuzinesc, cronica lui Radu Popescu, *Pravila lui Vasile Lupu*. Tipăriturile cu caracter religios continuă însă a avea, deocamdată, o pondere mare ; multe dintre ele reprezintă momente şi monumente de cultură românească. *Cazania lui Varlaam*, ce semnifică o nouă etapă în evoluţia limbii române, *Noul testament* de la Bălgrad, în prefaţa căruia sînt vehiculate idei noi despre originea românilor şi a limbii române, precum şi *Biblia de la Bucureşti*, operă ce deschide epoca de mare efervescenţă şi creaţie culturală ce va caracteriza domnia lui Constantin Brîncoveanu. În timpul acestei domnii îşi desfăşoară rodnica activitate Antim Ivireanul, figură centrală a acestei epoci din punct de vedere cultural. Tot acum apar primele inovaţii în prezentarea grafică a cărţilor : apariţia foii de titlu, numerotarea foilor şi apoi a paginilor, apariţia de noi elemente ornamentale. Manuscrisele-cărţi cu caracter laic (fie cărţi populare, ca *Alexandria*, fie cronici şi cronografe) circulă într-un număr sporit ; de aceea acum îşi desfăşoară activitatea un mare număr de copişti de manuscrise, printre care monahul Rafail la Hurez, Radu Lupescul în Ţara Românească, Ioan Duma la Braşov, G. Hudici în Moldova. În acelaşi timp se observă o creştere a producţiei tiparului. O altă caracteristică a secolului al XVIII-lea este şi faptul că prefeţele (predosloviile) diverselor cărţi devin importante prin ele însele, căci aici se discută sau se prezintă o serie de probleme fundamentale pentru români, cum sînt latinitatea originii românilor şi a limbii române, probleme de istorie a poporului român, contribuind astfel la creşterea şi educarea conştiinţei naţionale a românilor.

Partea a treia a lucrării „Cartea românească modernă”, se ocupă de perioada 1780—1918. Activitatea de tipărire este impulsionată de noile cerinţe ale epocii, în primul rînd de necesitatea dezvoltării învăţămîntului, care cere ca tipografiile să pună în circulaţie manuale sau alte lucrări necesare procesului de învăţămînt. Apar primele gramatici, cea dintîi fiind cea a lui Ienăchiţă Văcărescu. Apar primele ateliere tipografico-editoriale : la Iaşi al lui Mihai Strilbiţki şi apoi la Bucureşti al fraţilor Lazaru ; în 1819 îşi începe activitatea şi prima tipografie laică.

În perioada 1830—1877, perioadă de mare avînt cultural, cartea îşi are un rol de prim ordin. Numărul tipografiilor, cărţilor tipărite, bibliotecilor creşte.

Intenţia autorului a fost, după propria mărturisire, de a prezenta o istorie a cărţii româneşti, astfel încît să o facă „accesibilă unor cercuri mai largi de cititori”. Deci un fel de carte de popularizare. Din acest punct de vedere scopul a fost atins : cartea permite o lectură facilă, reuşind să dea o imagine destul de completă a evoluţiei cărţii româneşti. Dacă adăugăm la aceasta şi faptul că autorul se ocupă şi de probleme de grafică ale manuscriselor şi cărţilor, putem socoti lucrarea lui Mircea Tomescu o carte utilă. Dar trebuie semnalate, pe scurt măcar cîteva din deficienţele acestei cărţi. Nefiind istoric de formaţie, autorul dă dovadă de nesiguranţă în tratarea problemelor de ansamblu sau, în alte cazuri, fie că face apel la afirmaţii-formule care sînt perimate, fie că face apel la o singură ipoteză sau formulare, chiar şi în situaţii cînd fenomenele nu sînt de loc simple şi comportă discuţii, unele chiar contradictorii. Astfel, şi pentru că a vrut să uşureze lectura, autorul renunţă la un aparat critic serios, deşi în unele cazuri era totuşi necesar.

În majoritatea cazurilor, prezentarea făcută de autor nu aduce lucruri noi, limitîndu-se a face o simplă trecere în revistă, cronologică a diverselor manuscrise sau cărţi mai impor-

tante. Doar în capitolele referitoare la descrierea grafică a manuscriselor și cărților, autorul se simte mai în largul lui, aducînd unele date interesante și inedite. Adăugăm la aceasta și faptul că autorul a omis manuscrise sau cărți care trebuiau să fie totuși prezentate: *Evangheliarul slavo-grec* din 1424, care ar fi argumentat, prin simpla sa menționare, chiar afirmația autorului asupra influenței bizantine asupra cărții românești pînă în secolul al XV-lea, *Liturghierul* din 1570, pe care P. P. Panaitescu îl numește „o carte pur ortodoxă", dat fiind dovada faptului că traducerea cărților bisericești în limba română a fost și o acțiune culturală românească independentă de Reforma religioasă; acest liturghier e important și pentru că o dată cu el se introduce de fapt limba română în biserica ortodoxă română. Este omisă și cunoscuta *Carte de rogacioni* (1797), prima carte tipărită total și sistematic cu alfabet latin, precum și *Acatistul* tipărit la Sibiu în 1801, în prefața căruia se justifică necesitatea introducerii alfabetului latin.

În concluzie, dacă în capitolele legate de descrierea grafică a manuscriselor și cărților autorul dă dovada unui orizont larg și este bine documentat, în capitolele propriu-zise, de istorie a cărții românești, deficiențele de tratare sînt pregnante.

Dar, dacă considerăm că intențiile autorului au fost de a da o carte accesibilă unei largi mase de cititori, unde să fie prezentate informații despre o istorie a cărții românești, putem spune că și-a atins scopul. Dar această carte atrage atenția asupra unei probleme ce merită mult mai multă luare-aminte a istoricilor.

Radu Vasile

ISTORIA UNIVERSALĂ

*** ISTORIA LUMII ÎN DATE, Edit. enciclopedică română, București, 1969, XVI + 615 p.

*Istoria lumii în date** este o lucrare cu caracter enciclopedic care înfățișează istoria multimilenară a omenirii de la formarea planetei noastre pînă în perioada contemporană (1 ianuarie 1968). În istoriografia română mai avem lucrări de cronologie a istoriei universale, alcătuite de A. D. Xenopol, M. Berza, I. Simionescu și M. Demetrescu. Așadar, prezenta lucrare ar fi a cincea lucrare românească de acest gen, ea înscriindu-se totodată în seria marilor repertorii cronologice de istorie universală apărute în străinătate, în anii din urmă, repertori folosite și de autori.

Îndeosebi în zilele noastre — se arată în prefață — asemenea lucrări enciclopedice de istorie cu caracter cronologic sînt foarte utile, deoarece ele umplu golurile în ceea ce se numește „istoria evenimențială", care este reprezentată foarte sumar în unele mari sinteze recente cum ar fi *Histoire générale des civilisations* sau colecții ca „Destins du monde". Acestea pun accentul pe analize generale și pe interpretări, presupunînd că datele și evenimentele la care se referă sînt cunoscute.

Pentru publicul românesc, atît pentru cel larg, al cititorilor de diferite categorii, cît și pentru cel mai restrîns, al istoricilor profesioniști (corp didactic și personal de cercetare), *Istoria lumii în date* este o lucrare deosebit de folositoare, deoarece, în lipsa unei sinteze de istorie universală scrisă de istoricii români, ea constituie „un îndreptar

* Lucrarea a fost elaborată sub conducerea acad. prof. Andrei Oțetea, de un colectiv format din: Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă și contemporană).

preţios în informarea — cît mai multilaterală, am spune noi — asupra istoriei omenirii".

Aşa cum se menţionează în paginile prefeţei — şi ne dăm perfect de bine seama de acest lucru —, efortul de documentare al autorilor a fost considerabil. Stabilirea cu precizie a unor date nu numai de istorie antică sau medie, dar chiar şi de istorie contemporană, a fost uneori deosebit de dificilă din cauza lipsei de concordanţă care apărea, cu privire la datele în discuţie, în sintezele de istorie universală sau în repertoriile cronologice. S-a simţit deci nevoia să se apeleze nu numai la lucrări monografice, ci chiar la sursele documentare propriu-zise. În orice caz, pentru lectorul cît de cît avizat, dificultăţile transpar chiar din paginile lucrării.

Referitor la problema atît de spinoasă a periodizării, autorii avertizează că au căutat, în primul rînd, să ofere „puncte de reper într-o istorie multimilenară", ghidîndu-se după criteriul materialismului istoric al formaţiunii social-economice. Iar în cadrul formaţiunii social-economice a fost adoptat criteriul teritorial — continente, zone geografice mai largi, ţări, unde s-a produs în timp cutare eveniment. Aici apar multiple aspecte ale lipsei de sincronie în trecerea de la o formaţiune social-economică la alta în diferite zone geografice şi ţări ale planetei noastre, lipsă de sincronie care ea însăşi este o mărturie elocventă a problemelor dificile puse autorilor. Societatea umană, în desfăşurarea ei istorică, este prea complexă pentru a putea fi adusă la rigidul numitor comun de tip matematic.

Autorii — şi acesta este unul din marile merite ale lucrării — au căutat să ofere o viziune, conform noilor concepţii ale istoriografiei contemporane, „globală" a istoriei omenirii. Lucrarea deci nu se mărgineşte numai la înregistrarea evenimentelor istoriei politice, militare şi diplomatice, ci consemnează şi principalele date ale istoriei instituţionale, ale istoriei social-economice, ale istoriei artei şi literaturii, ale istoriei gîndirii, ale istoriei ştiinţelor exacte şi a marilor invenţii.

Cum este normal, lucrarea fiind o lucrare istorică enciclopedică românească, o atenţie deosebită a fost acordată istoriei ţării noastre care este astfel integrată în istoria europeană şi în istoria universală.

Ultimele pagini ale lucrării cuprind liste ale personalităţilor politice (monarhi, şefi de state şi prim-miniştri), îndeosebi ale ţărilor de pe continentul nostru cu care România a avut legături mai strînse sau au avut un rol mai important în istoria Europei.

Ce obiecţii de natură critică se pot aduce lucrării? În ultimele rînduri ale prefeţei chiar autorii evocă acest fapt, cînd atrag atenţia că „lucrarea ... este departe de a fi perfectă" şi că vădeşte „lipsurile ... inerente oricărui început".

Lipsurile sînt cele întîlnite de obicei la acest gen de lucrări. De aceea considerăm ca superfluă o analiză critică de felul acelora din recenziile obişnuite, unde se discută cutare sau cutare punct de vedere al autorului cu care recenzentul nu este de acord. În cazul de faţă o asemenea recenzie, chiar depăşind ca dimensiuni pe cele obişnuite, ar fi ceva trunchiat, o expunere de obiecţii pe felii, cu referiri doar la anumite grupe de fapte sau la fapte izolate. Apoi, o analiză critică nu exhaustivă, ci numai care s-ar vrea cît de cît cuprinzătoare, credem că practic este cu neputinţă: ea ar însemna un fel de refacere pe două coloane a lucrării: o coloană cu ceea ce s-a înregistrat în textul deja imprimat; o altă coloană paralelă, cu ceea ce nu s-a înregistrat. Aşadar, omisiunile ce se pot constata în lucrare sînt cele privind: datele cronologice, personalităţile, evenimentele, diferitele state sau formaţiuni politice. Cu alte cuvinte, categoriile de omisiuni nu pot fi decît aceleaşi ca şi categoriile de materiale informative în care se remarcă aceste omisiuni.

Procedeul de îmbunătăţire a lucrării, care decurge chiar din recunoaşterea globală implicită a imperfecţiunii ei, este recomandat de înşişi autorii în ultima frază a prefeţei: „Sperăm — spun acolo autorii — că cititorii ne vor sprijini prin observaţiile lor, care vor fi luate în consideraţie la o eventuală viitoare ediţie". Aceste observaţii ar fi de dorit să fie exprimate în scris şi, pe cît posibil, cît mai cuprinză-

toare. Dat fiind caracterul multilateral al lucrării şi tendinţa ei de a se adresa unor cercuri cît mai largi de cititori (tiraj: 27 700 de exemplare), observaţiile „scrise" ar putea fi grupate astfel, după provenienţă: de la istoricii profesionişti specializaţi într-un domeniu sau altul al istoriei naţionale şi universale; de la cadrele didactice care predau istoria sau discipline în care capitolele de istorie îşi au locul lor; de la persoane de alte profesiuni, dar interesate de istoricul disciplinelor sau ştiinţelor care stau la baza profesiunii lor; în sfîrşit, de la persoane aparţinînd publicului larg de cititori, cu diferite niveluri de pregătire cultural-ştiinţifică, care sînt preocupate într-un fel sau altul de istorie. Sîntem informaţi că pînă în prezent la Editura enciclopedică română au şi sosit numeroase observaţii scrise ale cititorilor, ceea ce dovedeşte interesul publicului nostru, atît pentru istorie, în special, cît şi pentru actul de cultură, în general, aşa cum este prezenta lucrare.

Observaţiile, selecţionate şi sistematizate, ar putea forma obiectul unei dezbateri publice mai largi sau mai restrînse, la care, în final, s-ar hotărî modul de alcătuire al unei viitoare ediţii, mai mare ca spaţiu grafic şi deci mai amplă ca informaţie, ediţie, după părerea noastră, deosebit de necesară. Trebuie, de asemenea, subliniat că eventuala viitoare ediţie, completată şi îmbunătăţită, nu ar fi posibilă fără aceasta de faţă, care, beneficiind de claritatea textului imprimat şi de atributul de lucru „finit" într-un fel sau altul, pune în evidenţă cu mai multă precizie lipsurile de orice natură, inerente, de altfel, oricărei lucrări. După opinia noastră, o viitoare ediţie ar putea avea 4 volume: lumea comunei primitive şi lumea antică (vol. I); lumea medievală (vol. II); lumea modernă (vol. III); lumea contemporană (vol. IV).

Revenind la cele spuse mai sus şi enunţate şi în prefaţa lucrării, privitor la istoria zisă „evenimenţială", subliniem încă o dată marea necesitate pentru istorici a unui fond cît mai mare de date şi de fapte istorice cu locul lor bine definit, atît în timp, cît şi în spaţiu. Interpretările, generalizările, abstractizările nu pot fi făcute fără acest fond de date şi fapte. În medicină, de pildă, pentru a se ajunge la concluzii generale privind corpul omenesc şi comportarea lui în diferite situaţii de mediu, punctul de plecare este anatomia şi fiziologia, discipline ale ştiinţei medicale ce solicită din partea minţii un susţinut efort de înregistrare şi înmagazinare. Tot aşa şi în istorie, interpretările şi viziunile globale ale evoluţiei societăţii umane sau ale unor părţi din această societate nu pot fi elaborate în mod temeinic fără un bogat şi variat material de date şi informaţii, care alcătuiesc, de obicei, conţinutul lucrărilor cu caracter enciclopedic. De aceea, pentru a încheia, considerăm că o viitoare publicare a unui amplu inventar enciclopedic cu date şi fapte din istoria atît de multilaterală a omenirii va putea constitui osatura preconizatei sinteze de istorie universală în viziune românească.

S. Columbeanu

M. PAULOVÁ, *Tajný výbor „Maffie" a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918* (Comitetul secret „Mafia" şi colaborarea cu iugoslavii în anii 1916—1918), Edit. „Academia", Praga, 1968, 626 p.

Întrucît lucrarea prof. Paulová conţine un material foarte bogat şi în multe privinţe inedit, care aruncă multe lumini, atît asupra mişcării de eliberare naţională a poporului ceh, cît şi asupra situaţiei politice dinlăuntrul Imperului habsburgic şi mai cu seamă din Europa centrală în perioada amintită, ne vom mulţumi să subliniem cîteva dintre coordonatele principale ale acestei monografii, şi anume acelea a căror prelungire în spaţiu şi timp ar putea veni în contact şi cu evenimentele politice şi diplomatice din Europa de sud-est.

Autoarea îşi împarte expunerea în două părţi: a) *Lupta împotriva activismului* şi b) *Lupta pentru înfăptuirea statelor naţionale*. Prin *activism*, Paulová înţelege colaborarea

şi poziţia favorabilă a nobilimii şi a partidului clerical ceh faţă de monarhia habsburgică. Aceştia afirmau că Austro-Ungaria e o realitate, pe care nici războiul n-ar putea-o clinti, de aceea politica cehă trebuie să ţină seama de existenţa acestui imperiu. Fapt e că, imediat după izbucnirea războiului, mişcarea de eliberare a cehilor nu prezenta un caracter unitar. Existau factori politici care cereau desfiinţarea dualismului şi restructurarea internă a imperiului — în eventualitatea menţinerii Austro-Ungariei —, în vreme ce alţii pledau pentru înfăptuirea unui stat ceh independent — dacă se va ajunge la desfiinţarea Imperiului habsburgic. Ceva mai mult, autoarea precizează că, în perioada dinaintea războiului, n-a existat nici cel puţin un acord între partidele politice cehe şi nici măcar un schimb de păreri în această problemă. O situaţie aproape similară exista şi la iugoslavi. În timp ce partidul frankist din Croaţia şi Slovenia milita deschis pentru Austria, pentru o formă de stat trialistă, între provinciile din sud, Dalmaţia, Bosnia şi Herţegovina, s-a ajuns, în ianuarie 1913, la elaborarea unui program de luptă comun în vederea unirii cu Serbia. Tot atunci s-a hotărît ca, în cazul unui război, sîrbii şi croaţii să desfăşoare în străinătate o acţiune politică pentru eliberarea şi unificarea popoarelor iugoslave.

Paralel cu prezentarea situaţiei din sînul factorilor politici cu răspundere din ţările cehe şi iugoslave, faţă de soarta Imperiului habsburgic, Paulová defineşte şi conţinutul aşa-zisei *probleme cehe*. Spre deosebire de alte probleme similare contemporane, ca, de pildă, sîrbă, română şi italiană, care, după războiul balcanic, se bucurau de o anumită acuitate, prin aceea că aceste state îşi aveau conaţionalii lor înlăuntrul monarhiei, problema cehă nu depăşea, la data aceea, din punct de vedere politic, hotarele Imperiului austro-ungar. Ea a căpătat treptat un caracter internaţional, pe măsură ce marile puteri au manifestat interes faţă de problema slavă, în general, sau faţă de Austria, a cărei împărţire ar fi fost facilitată de colaborarea cu cehii. Cu toate acestea, problema cehă a continuat să rămînă o chestiune internă a monarhiei, deoarece pînă la primul război mondial nu exista pe agenda nici unei mari puteri, şi nimeni nu avea interes să fie soluţionată.

După izbucnirea războiului, lupta poporului ceh pentru libertate s-a declanşat spontan, de fapt, în mod deschis peste hotare — la început în Franţa şi Rusia — şi sub forma *rezistenţei* în interior. Mişcarea de rezistenţă s-a desfăşurat în jurul a trei centre, dintre care cel mai important a luat fiinţă, în urma iniţiativei lui Masaryk, pe la finele anului 1914. Lupta pentru libertate cerea ca toate forţele din rezistenţă să fie concentrate în jurul unui comitet secret, denumit „Mafia". Autoarea recunoaşte că această denumire a fost cu totul nepotrivită. La început, Comitetul secret era alcătuit din cinci persoane, în frunte cu dr. Přemysl Šámal, viitorul şef al Cancelariei prezidenţiale din prima republică. Legătura cu grupul de peste hotare, condus de prof. Masaryk, se făcea folosindu-se cele mai diverse şi mai periculoase mijloace de informaţie.

Autoarea arată cum, pe măsură ce se desfăşurau evenimentele războiului, rezistenţa cehilor îmbrăca forme foarte variate, care atrăgeau după sine reacţia violentă a autorităţilor de stat. Situaţia e asemănătoare şi în provinciile iugoslave, ai căror reprezentanţi în emigraţie sînt mult mai numeroşi. La 30 aprilie 1915 ia fiinţă în capitala Franţei un comitet de luptă iugoslav care îşi alege sediul la Londra. Deosebirea dintre cele două emigraţii, cehă şi iugoslavă, constă în faptul că cea dintîi a acţionat o perioadă de timp în anonimat, pe cînd iugoslavii, chiar de la început, au deschis lupta pe faţă împotriva Austriei.

Se înţelege că *ideea cardinală* a lucrării este activitatea politică şi patriotică desfăşurată de Comitetul secret pe tot timpul războiului sub cele mai variate forme şi preocupări, impuse de condiţiile politice şi îndeosebi de evenimentele războiului: coordonarea rezistenţei interne, legătura primejdioasă cu grupul din emigraţie, presa ilegală, acţiuni diplomatice, conciliabule secrete, apărarea oamenilor politici arestaţi, ca în cazul dr. Karel Kramář, A. Rašin, V. Červinka şi J. Zamazal (decem-

brie 1915 iunie 1916), a deputaţilor din partidul naţional-socialist şi a multor altora, acuzaţi de înaltă trădare. Deşi Comitetul secret dispunea de o reţea de informatori bine organizată, cu surse de informaţie dintre cele mai preţioase, totuşi, din păcate, cum precizează autoarea, pe tot timpul războiului, nu s-a ajuns la o acţiune de coordonare cu mişcarea muncitorească. Reprezentantul lucrătorilor în Comitetul secret era dr. Fr. Soukup, social-democrat, care, fiind arestat în octombrie 1915, n-a mai putut participa la şedinţele comitetului. Cu toate acestea, proletariatul ceh a adus o contribuţie importantă la întărirea mişcării de rezistenţă sau, mai bine zis, la slăbirea potenţialului mişcării de rezistenţă al armatei austro-ungare. Începînd din aprilie 1915 şi pînă la sfîrşitul războiului, a avut loc în ţările cehe o suită de greve şi demonstraţii, care au provocat mari prejudicii producţiei de armament.

Un paragraf special consacră autoarea Revoluţiei Socialiste din Octombrie şi influenţei pe care aceasta a exercitat-o asupra luptei de eliberare din ţările cehe. Ea constituie începutul luptelor pentru autodeterminare, după care urmează primele „explozii revoluţionare înlăuntrul monarhiei''. Paulová se opreşte asupra ecoului pe care l-au avut evenimentele din Rusia în capitalele europene şi mai cu seamă asupra reacţiei cercurilor militare din sînul puterilor centrale. Decretul păcii, elaborat, printre altele, la cel de-al doilea congres al sovietelor din toamna anului 1917, oferea părţilor beligerante o pace fără anexiuni şi fără despăgubiri de război. Noile teze şi principii, lansate de Revoluţia din Octombrie, au avut o înrîurire covîrşitoare asupra evenimentelor războiului, ca şi asupra mentalităţii oamenilor. După armistiţiul din 5 decembrie 1917 de la Brest-Litovsk şi după negocierile de pace, care încep deja la 22 decembrie acelaşi an, s-au spart zăgazurile tăcerii. Spre sfîrşitul anului, Václav Klofáč, deputat în parlamentul imperial, fost multă vreme arestat pentru „înaltă trădare'', putea să spună totuşi: „Popoarele n-au fost întrebate, cînd a fost vorba ca Europa să fie aruncată într-un război sîngeros şi oare glasul lor nu poate fi auzit nici azi, cînd se pune la cale viitorul Europei? Tăcerea din iulie 1914 a fost o crimă a guvernelor, tăcerea de astăzi ar fi o crimă a popoarelor. Războiul l-au început imperialismul şi militarismul şi trebuie să-l termine democraţia şi socialismul'' (p. 370).

Din lipsă de spaţiu nu putem contura aici toate problemele care formează obiectul acestei interesante monografii. Ne mulţumim deci s-o semnalăm pentru informaţia celor interesaţi de această perioadă istorică.

Autoarea prezintă activitatea Comitetului secret — cel mai important centru al rezistenţei din ţările cehe — în contextul larg al evenimentelor din timpul primului război mondial, într-o amplă desfăşurare de fapte istorice cu caracter politic, militar, economic, social, diplomatic atît de sudate între ele, încît, trebuie s-o mărturisim, e destul de dificil ca cele 58 de paragrafe ale lucrării să fie condensate într-o simplă însemnare, ca cea de faţă. Nu rămîne decît o singură soluţie, ca lucrarea să fie citită în întregime.

Tr. Ionescu-Nişcov

GIORGIO COSTAMAGNA, *Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia (Fonti e Studi del Corpus Membranarum Italicarum*, I), Roma, 1968

Cercetările paleografice ocupă de multă vreme un loc de frunte în medievistica italiană. Se ştie, astfel, că în perioada interbelică pînă şi istoricii formaţi la şcoala unui Traube şi a unui Lehmann treceau Alpii pentru a-şi desăvîrşi îndemînarea paleografică sub îndrumarea profesorilor şi arhiviştilor italieni; să ne amintim, iarăşi, de studiile din tinereţe ale eminentului paleograf american Lowe la Monte Cassino. În ultimii ani, mai cu seamă, hegemonia paleografiei în studiile închinate disciplinelor auxiliare ale cercetării istorice s-a accentuat vizibil, iar medievistul pentru care dicţionarul lui Cappelli şi manualul lui Cencetti sînt instrumente de lucru folosite

în fiecare zi, a putut observa că azi, ca și ieri, Italia este țara care dă paleografiei latine cei mai mulți și cei mai buni specialiști.

Deși în anii din urmă, urmînd pilda colegilor germani, o parte tot mai însemnată a paleografilor din peninsulă îmbrățișează cariera universitară, arhivele Italiei rămîn o pepiniera a tinerilor paleografi, întrucît cei mai de seamă specialiști preferă, pe bună dreptate, să rămînă în preajma documentelor și își îndeamnă învățăceii dornici a dobîndi o pregătire serioasă să studieze și să publice sub acoperămîntul unei instituții care a văzut formîndu-se atîtea generații de medieviști. Exemplul tipic îl oferă activitatea paleografilor din arhivele ligure, conduse astăzi de d. Giorgio Costamagna (A. Pratesi, *Il contributo degli archivi italiani agli studi di palografia e di diplomatica nell'ultimo ventennio*, „Rassegna degli archivi di stato", 27, 1967, p. 430—442).

Cercetările lui Costamagna au reînnoit în ultima vreme o problemă studiată cîndva mai mult de savanții germani, cea a tahigrafiei medievale. În recenta sa istorie a scrierii tironiene—stenografia veacului de mijloc —, autorul lămurește numeroase puncte obscure ale cronologiei și tipologiei unor sisteme de scriere care adesea au pus în încurcătură pe istoricii evului mediu. Totodată, domnia-sa folosește prilejul pentru a întregi concluziile la care ajunsese în studiul închinat reconstituirii istoriei condițiilor care au dus în secolul al XII-lea la dispariția vechii scrierii rapide notariale, o dată cu atribuirea unui rol autentificatoriu notelor așternute pe documentul juridic (G. Costamagna, *La scomparsa della tachigrafia notarile nell'avvento dell'imbreviatura*, „Atti della Società ligure di storia patria", N. S., 3 LXXVII/, 1963, p. 13—49).

Radu Constantinescu

G. COSTAMAGNA, *Gli statuti della compagnia dei Caravana del porto di Genova (1340 1600)*, „Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torino", Classe di scienze morali, sotriche e filologiche, s. IV, n. 8, 1965, 145 p.

Statutele manuscrise ale vechii corporații portuare Caravana prezintă o importanță cu totul deosebită. Într-adevăr, puține sînt corporațiile medievale ale căror statute să se fi păstrat în întregime în forma lor originală. Manuscrisele editate de Costamagna, datînd din secolele XIV—XIX, luminează un capitol de istorie medievală încă puțin cunoscut, din păcate, cel al organizării interne a micilor bresle și asociații. Compania Caravana este, de altfel, unica breaslă medievală care, supraviețuind războaielor și revoluțiilor de tot felul, a dăinuit pînă în zilele noastre, mai exact, pînă în 1952, cînd decizia unui funcționar ministerial a transformat-o într-un obiect de cercetare istorică (cf., de asemenea, G. Costamagna, *Gli statuti della compagnia dei Caravana*, „Bollettino ligustico", 1964, p. 129—141). Este de prisos a mai spune că pentru istoricul român detaliile fiecărei etape a legăturilor comerciale stabilite în evul mediu între Genova și regiunile de litoral ale Mediteranei și Mării Negre sînt însemnate. Folosim prilejul pentru a aminti că într-unul din cele 12 volume de *Fonti e Studi*, la apariția cărora a contribuit în chip deosebit medievistul Giorgio Falco (1888 1966), se află un studiu privind comerțul euxinic al Genovei (A. M. Boldorini, *Caffa e Famagosta nel liber mandatorum dei revisorii dei conti di San Giorgio 1464 1469*, Genova, 1965). În noua serie, inițiată de Geo Pistarini și intitulată *Collana storica di fonti e studi*, vor apărea în curînd cîteva studii și ediții de documente privind legăturile cetății ligure cu regiunea Mării Negre. Ele, nădăjduim, vor pune la îndemîna istoricilor noștri un material care, va face obiectul unei monografii ce va apărea anul acesta în seria *Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Âge*, dirijată de Paul Lemerle. Menționăm, totodată, că, începînd din 1969, American Council of Learned Societies sprijină activitatea unui tînăr cercetător, R. F. Kressel, care pregătește o carte intitulată *The Administration of Caffa and the Italian City of Genoa's Other Colonies, Black Sea Region 1400 1475.*

Radu Constantinescu

GIUSTI, MARTINO, *Studi sui registri di bolle papali*, Città del Vaticano, Archivio Vaticano, Collectanea Archivi Vaticani, 1968, 180 p.

De cînd papa Leon al XIII lea a deschis arhivele Vaticanului pentru public, aceste arhive au ajuns să constituie centrul de cercetări istorice cel mai important al lumii. Frecventate de cercetători din toate țările, arhivele Vaticanului constituie în același timp obiectul unor minuțioase investigații din partea personalului de cercetare al Cetății Vaticanului, care înțelege, prin prezenta colecție, să vina în ajutorul tuturor istoricilor din lume, înlesnindu-le munca de orientare în labirintul documentar arhivistic.

Noua colecție e profilata pe documentare și-și propune să publice indice, inventare, repertorii și regeste de documente, ca și ediții critice de documente și chiar studii asupra lor.

Primul volum al colecției constituie un studiu asupra registrelor de inserare a bulelor papale, în primul rînd asupra a două fonduri importante: *Registri Vaticani* și *Registri Lateranensi*, care, împreună cu *Registri Avignonensi* (necercetate în volumul de față), constituie principalul izvor documentar în ceea ce privește bulele papale.

Registrele de bule, inițiate, sporadic, sub papa Giovanni al VIII lea (872 882) și apoi sub marele pontificat al lui Grigore al VII lea (1073 1085), încep sa fie ținute în mod curent sub pontificatul lui Inocențiu al III lea (1198 1216). Conservate la Vatican și provenind de la *Cancellaria Apostolica*, de la *Camera Apostolica*, de la *Segretaria* sau de la *Segretaria Apostolica*, ele continuă la Vatican pînă la pontificatul lui Sixt al V-lea (1585 1590). Între timp însă, transferul scaunului pontifical la Avignon a necesitat și aici un registru al bulelor, de la pontificatul lui Clement al V-lea (1305 1314) pînă la cel al antipapei Benedict al XIII lea (vestitul Pietro de Luna, 1394 1423). Începînd cu pontificatul papei Bonifaciu al IX-lea (la Roma, 1389 1404), alte registre, emanînd de la Cancelaria apostolica și conservate la *Dataria*, au fost ținute la San Giovanni in Laterano, seria lor continuînd pîna la pontificatul lui Leon al XIII lea (1878 1903)

Constituind, între 1611 1614, arhiva modernă a Vaticanului, Papa Paul al V-lea (Borghese, 1605 1621) a impus concentrarea la Vatican a unei mari părți din documentele provenind de la alte reședințe papale și le a dat în supravegherea Secretariatului apostolic, constituit încă din 1487 printr o bula a papei Inocențiu al VIII lea. Volumul cuprinde în anexa și acte pontificale depozitate în alte fonduri (Polonia, de pilda).

Printre documentele mai importante despre care se dau regeste in volum menționam : o serie de scrisori conținînd informații asupra tatarilor, grecilor și armenilor (*Littere seu scripture tangentes negocia Tartarorum parcium ultramarinarum et infidelium ac scismaticorum*) și cuprinzînd o perioada de peste un secol și jumatate (de la Inocențiu al III lea pînă la 1355) cu scrisori provenind de la papii Clement al V lea (1305 1314), Ioan al XXII lea (1316 1334), Benedict al XII lea (1334 1342) și Clement al VI lea (1342 1352), de unde rezulta că papii de la Avignon se interesau îndeaproape de problemele Răsăritului, în preajma patrunderii turcilor osmanlii în Europa, perioadă atît de esențială pentru istoria românilor.

Trebuie menționat că *Registri Vaticani* conțin 2 020 de volume, pentru perioada 1198 1572 numai, în timp ce *Registri Lateranensi*, cu 2 467 de volume, cuprind scrisorile papilor între 1389 și 1897. Registrele au început să fie studiate metodic în ultima vreme, de o serie de istorici francezi, vest germani, englezi sau italieni, fie pe probleme sau perioade, fie pentru fiecare pontificat în parte, printre istoricii care le au cercetat și comentat figurînd nume ilustre ca : J. Gay, M. Prou, F. Olivier Martin, R. Fawtier, J. Guiraud G. Mollat, W. Ullmann, C. R. Cheney, F. Bock. O bibliografie sumara și tabele cronologice completează lucrarea, care constituie, cum am văzut, o introducere deosebit de prețioasă, foarte utilă în studiul corespondenței papale.

Dan A. Lazărescu

PIERRE CHAUNU, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, 396 p.

În valoroasa colecție de sinteză „Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes", condusă de Robert Boutruche și Paul Lemerle, volumul închinat expansiunii europene din secolul al XIII-lea pînă în al XVI-lea, datorat cunoscutului istoric Pierre Chaunu, reprezintă o indiscutabilă reușită. Autorul reușește să prezinte într-o viziune cu totul personală faptele, problemele și direcțiile de cercetare ridicate de „prodigioasa aventură" a navigatorilor și „exploratorilor" timpurii provenind din lumea mediteraneană, în plină expansiune la sfîrșitul evului mediu „clasic". Lucrarea impresionează atît prin soliditatea ei (o primă parte este dedicată izvoarelor, bibliografiei și cadrului general al desfășurării evenimentelor, amplu analizat), cît și prin interpretarea ce se dovedește a fi originală și convingătoare. Pierre Chaunu arată că centrele de cultură de pe glob în această epocă, adică Europa (apuseană latină și răsăriteană bizantino-slavă), califatul arab, India brahmanică, imperiul chinez și civilizațiile atît de originale de pe continentele african (din regiunile Nilului, Nigerului și Bakongo) și american (maya, incașă, aztecă), constituiau adevărate „universuri închise", cu prea puține sau chiar inexistente contacte între ele. Lumea mediteraneană — legată de Extremul Orient încă din antichitate prin drumul caravanelor sau calea maritimă (prin Marea Roșie sau Golful Persic și Oceanul Indian) — rupsese însă în mare măsură legăturile directe cu această regiune a Asiei, datorită „enclavei" islamice, ce ocupa o vastă zonă de la Atlantic pînă la Gange. „Pax mongolica" — instaurată în mod efemer în secolul al XIII-lea prin încercările lui Genghis han și ale urmașilor săi de a constitui un imens imperiu de la marginile stepei rusești pînă la țărmurile Pacificului — a redat pentru o scurtă perioadă o oarecare unitate imensului conglomerat asiatic, îngăduind europenilor primele explorări ale acestui univers aproape necunoscut. Marco Polo, Giovanni Piano del Carpine, Guillaume de Rubrouck ș.a. se înscriu printre călătorii cei mai celebri ai acestei epoci, datorită cărora Orientul îndepărtat începe să prindă oarecare contururi în lumea europeană, dar încă învăluite în legendă și mister.

Epoca călătoriilor terestre nesigure și la intervale foarte rare ia sfîrșit în ă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd ascensiunea amenințătoare a războinicului Imperiu otoman întrerupe din nou contactele, fragil restabilite, între Europa și Asia de sud est. Expansiunii comerciale a republicilor italiene mediteraneene îi succeda, la începutul celui de-al XV-lea veac, temerarele călătorii în Atlantic ale portughezilor, iar mai tîrziu și ale spaniolilor. P. Chaunu reconstituie cu migală etapele „periplurilor" africane inițiate de prințul Henric Navigatorul, călătoriile lui Nuno Tristão, Bartolomeo Diaz și cele ale celebrului Vasco da Gama, ce a reușit, ocolind Africa și traversînd Oceanul Indian, să stabilească primul contact maritim direct între Peninsula Iberică și portul Calcutta în anii 1497 1499.

Drumul spre Indii calea spre mirodenii, aur și perle prețioase, păzită cu strășnicie de portughezi — devine stimulentul marilor descoperiri geografice, începute prin călătoriile lui Cristofor Columb spre „lumea nouă", cu care autorul își încheie cercetarea. Ultima parte a lucrării lui P. Chaunu este dedicată mijloacelor tehnice care au permis „explozia" geografică a lumii mediteraneene în secolul al XV-lea (perfecționarea „artei" navigației prin descoperirea busolei și progresele astronomiei ș.a.) și motivărilor expansiunii europenilor (de natură socio economică, demografică și intelectuală), ce a constituit un factor de „dezechilibru planetar", prin „șocul" produs de distrugerea unor civilizații străine și începuturile brutale ale colonialismului.

Scrisă cu un real talent și o profundă erudiție mai ales în partea a II-a, unde autorul interpretează evenimentele prin prisma „serialului" și a „cantitativului" —, lucrarea lui P. Chaunu dedicată începuturilor expansiunii europene reprezintă o serioasă contribuție adusă în această problemă și totodată o lectură deosebit de atractivă și folositoare.

Paul Cernovodeanu

MARIO BRICEÑO PEROZO, *El Bolivar que llevamos por dentro*, Caracas-Venezuela, Editora Venegrafica, C.A., 1968, X + 439 [—441] p., cu 1 portret + 30 f. pl.

Această nouă lucrare a cunoscutului istoric venezuelean este consacrată bolivarismului reflectat în sinea noastră. Ea se înscrie alături de alte 29, tipărite cu începere din anul 1939. Dintre acestea, unele au un caracter biografic şi sînt legate de epoca războiului pentru independenţa patriei sale de sub jugul colonialismului spaniol. Strămoşii autorului din famlia Briceño au luptat sub conducerea lui Simón Bolívar.

Lucrarea de faţă, în general cu un caracter istoriografic, cuprinde patru părţi, ale căror capitole sînt însoţite de note ample. Ea este precedată de o introducere, unde autorul arată că a tipărit această culegere de studii despre Bolívar pentru a populariza gîndirea sa. Autorul subliniază bogata personalitate a lui Bolívar şi lupta dusă de el împotriva despotismului intern şi extern, împotriva nedreptăţilor sociale şi inegalităţii economice.

Prima parte, pe care autorul o intitulează „Profesiune de credinţă", cuprinde şapte capitole cu privire la gîndirea Liberatorului. În aceasta se vorbeşte despre ideile sale de coeziune între naţionalităţile americane, ca sa le pună la adăpost faţă de apetitul puterilor străine. Acest plan, iniţiat încă din anul 1820, a căpătat forma cea mai perfectă în 1826, cînd s-a ţinut cu solemnitate Congresul Americii în Panama, unde s-au pus bazele acestei uniuni. Autorul subliniază talentul, abilitatea politică şi mărinimia sa. Împotriva acţiunilor separatiste din anul 1826, Bolívar, în calitatea sa de preşedinte al Marii Columbii, s-a transformat în dictator pentru a opri anarhia. În testamentul său din anul 1830, scris pe patul de moarte, se poate citi: „Toţi trebuie să lucreze pentru binele de nepreţuit al uniunii: popoarele să asculte actualul guvern, pentru a se elibera de anarhie ... şi militarii să întrebuinţeze spada ca să apere garanţiile sociale" (p. 28).

Optimismul lui Bolívar constituia un stimulent în cele mai grele situaţii. Generalul Morillo, regalist de nuanţa liberală, observa că Bolívar era mai de temut învins decît ca învingător. În anul 1824, în preajma victoriilor de la Junin şi Ayacucho, deşi Liberatorul avea la dispoziţie numai 7 000 de soldaţi patrioţi, a reuşit sa învingă armata regalista, care avea un efectiv de 22 000 de soldaţi, Sub influenţa ideilor revoluţiei franceze (1789), el urmarea sa alcatuiască un sistem de guvernămînt pentru binele popoarelor. În scrisorile către Santander, din anul 1820, considera că nu era indispensabilă permanenţa sa la putere: „Prima zi de pace zicea el va fi ultima a conducerii mele" (p. 68). Aprecierile unor istorici de talia lui Salvador de Madariaga că Liberatorul voia să introducă monarhia în Columbia sînt respinse de către autorul acestei lucrări. Bolívar nu voia sa devină rege, ca posteritatea să-l despoaie de titlul de Liberator, pe care i-l dadusera concetăţenii sai (p. 71).

În cea de-a doua parte, care poarta titlul de „Creuzet de lealitate", în cele noua capitole, analizează în special activitatea mai puţin cunoscută a lui Simón Bolívar şi relaţiile acestuia cu profesorii şi mai tîrziu cu colaboratorii săi, mai puţin cunoscuţi de catre istorici. Autorul afirmă că Bolívar a avut calitatea deosebită aceea de a atrage voluntari în jurul său şi de a le stimula entuziasmul (p.183). Aceşti bolivarieni au făcut aprecieri asupra caracterului şi activităţii democratice a ilustrului Liberator. În cîteva capitole, autorul prezintă cu multe amănunte pe Simón Rodriguez, profesorul lui Bolívar. Apoi pe generalul spaniol Antonio Valero, fost participant la războiul de independenţă din Spania, unde a luat parte la apărarea Zaragozei, pe ai cărei apărători i-a descris în memoriile sale. După aceasta, pentru convingerile sale liberale a plecat în Mexic, unde s-a pus la dispoziţia armatei patriotice, şi în cele din urma a trecut în Columbia, unde a luptat sub conducerea lui Bolívar, devenind Cetăţean venezuelean. În alte capitole descrie activitatea medicului Alejandro Próspero Reverend, care a îngrijit pe Liberator pîna în ultimele momente ale vieţii sale. Evocă de asemenea pe tînărul jurist Manuel Palacio Fajardo, pe artileristul italian Agustin Codazzi,

care a făcut aprecieri pozitive despre opera lui Bolívar. În fine, pe viteazul general Cruz Carillo, care, în amintirile sale, cînd vorbea despre Sucre, Urdaneta, Santander, Mariño, Páez, cele mai importante figuri ale Independenței, nu uita niciodată să încheie cu elogiul: „Toți erau mari, însă ca Bolívar nici unul!"(p. 181).

Cea de a treia parte, „Exegeții", cuprinde zece capitole, cu recenzii speciale ale lucrărilor apărute în ultimii ani. Începe cu elogiul adresat de istoricul venezuelean Vicente Lecuna, care a publicat circa 50 de opere, cele mai multe destinate activității multilaterale a lui Simón Bolívar. Lealitatea față de Liberator a regretatului istoric Lecuna (decedat în 1954) se datorește și faptului ca bunicul său fusese un subordonat al acestuia. El a mai adus o contribuție deosebit de importantă cu privire la relațiile dintre cei doi Liberatori José San Martín și Simon Bolívar, cînd s-au întîlnit la Guayaquil (Ecuador) la 26 iulie 1822, unde ei au stabilit distrugerea ultimului bastion al colonialismului spaniol din America de Sud. În aceasta problemă, noi materiale puse în circuitul științific confirmă și întregesc cele afirmate de Lecuna. În scopul spulberarii calomniilor aduse lui Bolívar, istoricul venezuelean a strîns și publicat numeroase volume de documente.

Alt capitol este destinat eroismului și geniului politic al Liberatorului, calități care au fost prezentate de scriitorul și poetul ecuadorian Crespo Toral. În capitolul urmator, autorul analizeaza opera tînarului ziarist spaniol Juan Guasch Masachs, care a scris despre geniul politic al lui Bolívar, caracterizîndu-l drept simbolul luptei pentru libertate. Sînt citate numeroase aprecieri ale acestuia, pe care autorul culegerii de față le comentează pe larg. Dintre acestea, reproducem pe urmatorul: „Poate sa fie învinsă o armată, însă niciodată un popor întreg" (p. 229).

Un capitol important este rezervat operei lui Milton Puentes, al cărui volum intitulat *Bolívar, părintele stîngilor liberale* a fost tipărit în anul 1965, unde el a luat poziție împotriva istoricilor ce l-au acuzat pe Liberator că a fost conservator. În sprijinul tezei sale citează pe istoricul sovietic Semionov (p. 250). Urmează și alți autori care s-au ocupat recent de Bolívar.

Ultima parte a acestei cărți este intitulată „Populații ale unor localități" și cuprinde nouă capitole cu specială privire la vizita făcută de Bolívar în Spania și în diferite localități legate de activitatea sa revoluționară din America de Sud (Maracaibo Riobamba, Trujillo, Mitare, San Carlos de Austria și La Victoria, ultima fiind și locul de obîrșie al familiei Bolívar). La sfîrșitul acestei părți se afla un capitol rezervat primului congres bolivarian al arhiviștilor, care a avut loc la 28 octombrie 1961 în Washington, unde se afla o statuie ecvestră a lui Bolívar.

În încheiere, subliniem că aceasta amplă lucrare, de o înaltă ținută științifică, reconstituie într-o formă atractivă cele mai importante momente din viața și activitatea Liberatorului, care a luptat pentru independența celor cinci republici din America de Sud: Venezuela, Columbia, Ecuador, Peru și Bolivia. Argumentele autorului se bazeaza pe numeroase documente noi, cu ajutorul carora combate vechile teze asupra poziției lui Bolívar.

Ioan I. Neacșu

„Studii". Revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinatate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi straine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B dul Aviatorilor nr. 1 București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTA PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

D. BERCIU, **Arta traco-getică**, „Biblioteca de arheologie XIV", 1969, 234 p., 31 lei.

GHEORGHE CRONȚ, **Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie, jurătorii**, „Biblioteca istorică XVIII", 1969, 245 p., 14 lei.

ȘTEFAN OLTEANU, CONSTANTIN ȘERBAN, **Meșteșugurile din Țara Românească în evul mediu**, „Biblioteca istorică XX", 1969, 460 p., 27 lei.

ILIE CORFUS, **Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, „Biblioteca istorică XXI", 1969, 460 p., 27 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, B. Țara Românească, vol. XXII (*1626—1629*), red. resp. A. Oțetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei ; vol. XXIII (1630—1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, 1969, 830 p., 43 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, A. Moldova, vol. XIX (1626—1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, 1969, 799 p., 40 lei.

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, **Cronica Banatului**, „Cronicile medievale ale României VII", studiu și ediție de Damaschin Mioc, 1969, 365 p., 24 lei.

CONSTANTIN C. GIURESCU, **Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918** (cu 124 documente inedite *1626—1864* și 3 reproduceri), „Biblioteca istorică XIX" 1969, 551 p., 32 lei.

ILEANA PETRESCU, **Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia**. „Documente istorice II", Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 21 lei.

H. H. STAHL, **Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste**, „Bibliotheca Historica Romaniae VI", 1969, 254 p., 17,50 lei.

I.P.I. — c. 5087

23956

Lei 30,—